



# සද්දනිතිප්පකරණං ධාතුමාලා

ධම්මවිචය

## පටුන

|                                         |    |
|-----------------------------------------|----|
| පටුන .....                              |    |
| 15. සරවග්ගපඤ්චකන්තික සුද්ධස්සරධාතු..... | 1  |
| කකාරන්තධාතු.....                        | 7  |
| ඛකාරන්තධාතු .....                       | 12 |
| ගකාරන්තධාතු .....                       | 18 |
| ඝකාරන්තධාතු .....                       | 20 |
| චකාරන්තධාතු .....                       | 21 |
| ජකාරන්තධාතු .....                       | 27 |
| ඡකාරන්තධාතු .....                       | 29 |
| ඤකාරන්තධාතු .....                       | 35 |
| ඤකාරන්තධාතු .....                       | 36 |
| ටකාරන්තධාතු .....                       | 37 |
| ඨකාරන්තධාතු .....                       | 39 |
| ඩකාරන්තධාතු .....                       | 41 |
| ඩකාරන්තධාතු .....                       | 43 |
| ණකාරන්තධාතු .....                       | 43 |
| තකාරන්තධාතු .....                       | 45 |
| ථකාරන්තධාතු .....                       | 49 |
| දකාරන්තධාතු .....                       | 53 |
| ධකාරන්තධාතු .....                       | 75 |
| නකාරන්තධාතු.....                        | 79 |
| පකාරන්තධාතු .....                       | 84 |
| ඵකාරන්තධාතු .....                       | 87 |
| ඞකාරන්තධාතු .....                       | 88 |
| භකාරන්තධාතු .....                       | 89 |

|                           |     |
|---------------------------|-----|
| මකාරන්තධාතු .....         | 93  |
| යකාරන්තධාතු .....         | 98  |
| රකාරන්තධාතු .....         | 103 |
| ලකාරන්තධාතු .....         | 114 |
| වකාරන්තධාතු .....         | 121 |
| සකාරන්තධාතු .....         | 123 |
| හකාරන්තධාතු .....         | 137 |
| ඌකාරන්තධාතු .....         | 144 |
| 17. රුධාදිෂක්ක .....      | 153 |
| රුධාදිගණික .....          | 153 |
| දිවාදිගණික .....          | 158 |
| ස්වාදිගණික .....          | 174 |
| කියාදිගණික .....          | 177 |
| ගභාදිගණික .....           | 184 |
| තනාදිගණික .....           | 188 |
| 18. චුරාදිගණපරිදීපන ..... | 200 |
| කකාරන්තධාතු .....         | 200 |
| ඛකාරන්තධාතු .....         | 203 |
| ගකාරන්තධාතු .....         | 205 |
| සකාරන්තධාතු .....         | 208 |
| වකාරන්තධාතු .....         | 209 |
| ජකාරන්තධාතු .....         | 211 |
| ජකාරන්තධාතු .....         | 211 |
| ටකාරන්තධාතු .....         | 212 |
| ඨකාරන්තධාතු .....         | 214 |
| ඩකාරන්තධාතු .....         | 215 |
| ඪකාරන්තධාතු .....         | 215 |
| ණකාරන්තධාතු .....         | 216 |

|                          |      |
|--------------------------|------|
| සද්දතීතිප්පකරණං ධාතුමාලා | පටුන |
| තකාරන්තධාතු .....        | 219  |
| ඵකාරන්තධාතු .....        | 223  |
| දකාරන්තධාතු .....        | 224  |
| ධකාරන්තධාතු .....        | 229  |
| නකාරන්තධාතු.....         | 231  |
| පකාරන්තධාතු .....        | 232  |
| බකාරන්තධාතු .....        | 236  |
| භකාරන්තධාතු .....        | 236  |
| මකාරන්තධාතු .....        | 238  |
| යකාරන්තධාතු .....        | 240  |
| රකාරන්තධාතු.....         | 241  |
| ලකාරන්තධාතු .....        | 244  |
| චකාරන්තධාතු .....        | 248  |
| සකාරන්තධාතු .....        | 248  |
| හකාරන්තධාතු .....        | 251  |
| ළකාරන්තධාතු.....         | 252  |
| 19. සබ්බගණවිනිච්ඡය ..... | 253  |

“ධම්මා සුතා ධාතා වචසා පරිචිතා මනසානුපෙක්ඛිතා දිට්ඨියා සුප්පට්ඨිදා.”

(මහා සුඤ්ඤත සුත්තං; මජ්ඣිම නිකායො, උපරිපණ්ණාසකො, සුඤ්ඤත වග්ගො.)

පටුන සංස්කරණය - භික්ඛු ධම්මවිහාරී

(ජට්ඨ සංගායනා ත්‍රිපිටක වැඩසටහනින් උපුටා සකසන ලදී)

## සද්දතීතිප්පකරණං

### ධාතුමාලා

#### 15. සරවග්ගපඤ්චකන්තික සුද්ධස්සරධාතු

ඉතො පරං තු සරතො, කකාරන්තාදිහෙදතො;  
ධාතුයො ධාතූනිජ්ඣන්ත-රූපානි විවිධානි ව.

සාට්ඨකථෙ පිටකමිහි, ජිනපාඨෙ යථාබලං;  
න යං උපපරික්ඛිත්වා, සමාසෙන කථෙස්ස'හං.

ඉ ගතියං. යෙසං ධාතුනං ගතිඅත්ථො, බුද්ධිපි තෙසං අත්ථො. පචත්තිපාපුණානිපි. තත්‍ර ගමනං දුට්ඨං කායගමනං ඤාණගමනඤ්ච. තෙසු කායගමනං නාම ඉරියාපට්ඨගමනං, ඤාණගමනං නාම ඤාණුජ්ජනි, තස්මා පයොගානුරූපෙන “ගච්ඡති”ති පදස්ස “ජානාති”තිපි අත්ථො භවති, “පචත්තති”තිපි අත්ථො භවති, “පාපුණාති”තිපි අත්ථො භවති, ඉරියාපට්ඨගමනෙන ගච්ඡතීතිපි අත්ථො භවති, ඤාණගමනෙන ගච්ඡතීතිපි අත්ථො භවති. තථා හි “සිසං ගච්ඡති”තිආදීසු ඉරියාපට්ඨගමනං “ගමන”න්ති වුච්චති. සුන්දරං නිබ්බානං ගතො. “ගතිමා”තිආදීසු පන ඤාණගමනං. එවං සබ්බෙසමිපි ගතාත්ථානං ධාතුනං යථාපයොගං අත්ථො ගහෙතබ්බො.

තස්සිමානි රූපානි භවන්ති – ඉති, එති, උදෙති. කාරිතෙ “උදායති”ති රූපං භවති. උට්ඨාපෙතීති හි අත්ථො, දුකාරො ආගමො. උපෙති, සමුපෙති, චෙති, අපෙති, අචෙති, අන්චෙති, සමෙති, අහිසමෙති, සමයො, අහිසමයො, ඊදි, උදි, එකොදි, පණ්ඩිතො, ඉතො, උදිතො, උපෙතො, සමුපෙතො, අන්විතො, අපෙතො, සමෙතො, එතබ්බො, පච්චෙතබ්බො, පටියමානො, පටිච්චො, එන්තො, අධිජ්ජෙතො, අධිජ්ජායො, පච්චයො, අඤ්ඤානිපි යොජෙතබ්බානි. “ඉතා, ඉත”න්තිආදීනා යථාරහං ඉත්ථිනපුංසකචසෙනපි. පච්චෙතුං, උපෙතුං, සමුපෙතුං, අන්චෙතුං, සමෙතුං, අහිසමෙතුං, ඉච්ච, පටිච්ච, සමෙච්ච, අහිසමෙච්ච, අපෙච්ච, උපෙච්ච, පටිමුඛං ඉත්වා, ඉත්වාන, උපෙත්වා, උපෙත්වාන, උපෙතුන, අඤ්ඤානිපි බුද්ධච්චනානුරූපතො යොජෙතබ්බානි.

ඉතිඉති ක්‍රියාසද්දො, සුත්තන්තෙසු න දිස්සති;  
ඉදමෙත්ථ න චත්තබ්බං, දස්සනායෙව මෙ රුතො.

“ඉත්තායං කොධරූපෙන”, ඉති පාළි හි දිස්සති;  
අඛගුත්තරනිකායමිහි, මුනිනාහව්ව භාසිතා;

චුත්තඤ්ඤානං භගවතා අඛගුත්තරනිකායෙ කොධං නින්දන්තෙන -

“ඉත්තායං කොධරූපෙන, මච්චුවෙසො ගුහාසයො;  
තං දමෙන සමුච්ඡින්නදෙ, පඤ්ඤාචිරියෙන දිට්ඨියා”ති.

තත්‍ර ඉත්තායන්ති ඉති අයන්ති ඡෙදො. ඉතිඉති ච ගච්ඡති පවත්තතීති අත්ථො. අයං පනෙත්ථ සුත්තපදත්ථො - යො දොසො ලොකෙ “කොධො”ති ලොකීයමහාජනෙන චුච්චති, නායං අත්ථතො කොධොති වත්තබ්බො. කින්නි පන වත්තබ්බො, එසො හි සරීරසඬ්ඛාතගුහාසයො මච්චුරාජා එව කොධවසෙන පමද්දන්තො සත්තසන්නානෙ ගච්ඡතීති වත්තබ්බො. තං එවරූපං “මච්චුරාජා”ති වත්තබ්බං බහුනො ජනස්ස අනත්ථකරං කොධං හිතකාමො දමෙන පඤ්ඤාය චිරියෙන දිට්ඨියා ච ඡින්නදෙය්‍යාති.

එතීති ඉමස්ස පන ආගච්ඡතීති අත්ථො. “එතී”ති එත්ථ හි ආඋපසග්ගො සන්ධිකිච්චෙන පටිච්ඡන්තත්තා න පාකටො වලාහකාවත්ථරිතො පුණ්ණවත්ථො විය. තථා හි එත්ථ ආ ඉති එතීති සන්ධිවිග්ගහො භවති, ආකාරස්ස ච ඉකාරෙන පරෙන සද්ධිංයෙව එකාරාදෙසො. තස්මා “අයං සො සාරථී එති. එතු වෙස්සන්තරො රාජා”තිආදීසු “ආගච්ඡති, ආගච්ඡතු”තිආදීනා අත්ථො කටෙතබ්බො. ඛ්‍යාකරණසත්ථෙපි හි ආ ඉති එතීති සන්ධිවිග්ගහො දිස්සති, තස්මා අයමපි නීති සාධුකං මනසි කාතබ්බො. අථ වා ඉතීති රස්සවසෙන චුත්තං පදං ගමනං බොධෙති, එතීති චුද්ධිවසෙන චුත්තං පන යථාපයොගං ආගමනාදීති. මත්තාවසෙනපි හි පදානි සවිසෙසත්ථානි භවන්ති. තං යථා? සාසනෙ පබ්බජිතො, රට්ඨා පබ්බාජිතොති. සඤ්ඤොගාසඤ්ඤොගවසෙනපි, තං යථා? ගාමා නිග්ගච්ඡති. යසං පොසො නිගච්ඡති, තස්මා අයමපි නීති සාධුකං මනසි කාතබ්බො. එත්ථෙතං චුච්චති -

ඉ ගතියන්ති කථිතා, ධාතු චුද්ධිං ගතා යදා;  
තදා ආගමනත්ථස්ස, වාචිකා පායතො වසා.

ඉරියාපථත්ථතො හෙ-සා නිච්චාගමවාචිකා;  
“අයං සො සාරථී එති”, ඉච්චාදෙත්ථ නිදස්සනං.

අනිරියාපථත්ථෙත, වත්තනෙ ගමනෙපි ව;  
ආගමනෙ ව හොතීති, ධිමා ලක්ඛෙය්‍ය තං යථා.

“පටිච්ච එලමෙතී”ති, එවමාදීසු වත්තනෙ;

වුද්ධිප්පත්තා ඉකාරච්භා, එසා ධාතු පවත්තති.

“අත්ථමෙන්තම්හි සුරියෙ, වාළා” ඉච්චාදිසු පන;  
ගතෙ, “එතීති ඉතී” ති-ආදිස්වාගමනෙ සියා.

තථා හි ඊතීති අනත්ථාය එති ආගච්ඡතීති ඊතී, උපද්දවො, ඉති ආගමනත්ථො ගහෙනබ්බො. ආහ ව සුත්තනිපාතට්ඨකථායං “එතීති ඊතී, ආගන්තුකානං අකුසලභාගීනං බ්‍යසනහෙතුනං එතං අධිවචන” ති.

ඉදානි යථාරහං නිපාතාධ්‍යාතනාමිකපරියාපන්නානං ඉතිඉතො සද්දානමත්ථුද්ධාරො වුච්චතෙ — තත්ථ ඉතිසද්දො හෙතුපරිසමාපනාදිපදත්ථ විපරියාය පකාරාවධාරණ නිදස්සනාදිඅනෙකත්ථප්පහෙදො. තථා හෙස “රුප්පතීති බො භික්ඛවෙ තස්මා රූපන්ති වුච්චති” තිආදිසු හෙතුඅත්ථෙ දිස්සති. “තස්මාතිහ මෙ භික්ඛවෙ ධම්මදායාදා භවථ, මා ආමිසදායාදා. අත්ථි මෙ තුම්හෙසු අනුකම්පා, කින්ති මෙ සාවකා ධම්මදායාදා භවෙය්‍යං, නො ආමිසදායාදා” තිආදිසු පරිසමාපනෙ. “ඉති වා ඉති එවරූපා විසුකදස්සනා පටිවිරතො” තිආදිසු ආදිඅත්ථො. “මාගණ්ඩියොති තස්ස බ්‍රාහ්මණස්ස සඬබ්බා සමඤ්ඤා පඤ්ඤන්ති වොහාරො නාමං නාමකම්මං නාමධෙය්‍යං නිරුත්ති බ්‍යඤ්ජනමහිලාපො” තිආදිසු පදත්ථවිපරියායෙ. “ඉති බො භික්ඛවෙ සප්පට්ඨයො බාලො, අප්පට්ඨයො පණ්ඩිතො. සඋපද්දවො බාලො, අනුපද්දවො පණ්ඩිතො. සඋපසග්ගො බාලො, අනුපසග්ගො පණ්ඩිතො” තිආදිසු පකාරො. “අත්ථි ඉදප්පච්චයා ජරාමරණන්ති ඉති පුට්ඨෙත සනා ආදන්ද අත්ථිතිස්ස වචනීයං. කිං පච්චයා ජරාමරණන්ති ඉති වෙ වදෙය්‍ය, ජාතිපච්චයා ජරාමරණන්ති ඉච්චස්ස වචනීය” තිආදිසු අවධාරණෙ. “අත්ථිති බො කච්චාන අයමෙකො අන්තො, නත්ථිති බො කච්චාන අයං දුතියො අන්තො” තිආදිසු නිදස්සනෙ. නිපාතවසෙනෙව තෙ පයොගා ගහෙනබ්බො. “ඉතායං කොධරූපෙනා” ති එත්ථ පන ආධ්‍යාතවසෙන ගමනෙ ඉතිසද්දො දිස්සති. අයමෙවත්ථො ඉධාධිප්පෙනො, නිපාතත්ථො පන න ඉච්ඡිතබ්බො, විඤ්ඤානං අත්ථග්ගහණෙ කොසල්ලුපාදනත්ථං කෙවලං අත්ථුද්ධාරවසෙන ආගතොති දට්ඨබ්බං. ඉතරො පන —

ගත්‍යත්ථෙ විමසද්දත්ථෙ, ඉතොසද්දො පවත්තති;  
අත්ථිතො” ති හි ගත්‍යත්ථෙ, පච්චත්තවචනං භවෙ.

ඉමසද්දස්ස අත්ථමිහි, නිස්සක්කවචනං භවෙ;  
“ඉතො සා දක්ඛිණා දිසා”, ඉතිආදිසු පාළිසු.

ගත්‍යත්ථො ඉච්ඡිතො එත්ථ, ඉතරත්ථො න ඉච්ඡිතො;  
අත්ථුද්ධාරවසා වුත්තො, කොසල්ලත්ථාය විඤ්ඤානං.

ඉධ පන සමයසද්දස්ස අත්ථුද්ධාරං සනිබ්බවනං චත්තබ්බමිපි අවත්වා උපරි අයධාතුවිසයෙයෙව චක්ඛාම ඉ එ අයධාතුවසෙන තිධාතූමයත්තා සමයසද්දස්ස. තත්ථ ඉතීති ඉකාරානන්තරත්තපදස්ස ච “එති, උදෙති”තිආදීනඤ්ච එකාරානන්තරත්තපදානං අඤ්ඤෙසඤ්ච එවරූපානං පදමාලා යථාරහං යෙභුයොන අත්තනොපදානි වජ්ජෙත්වා යොජෙතබ්බා. ඊදිසෙසු හි යානෙසු දුක්ඛරා ක්‍රියාපදමාලා. යස්මා පන ඉමස්මිං පකරණෙ සුඛරා ච දුක්ඛරා ච ත්‍යන්තපදමාලා ජානිතබ්බා, තස්මා භූවාදිගණාදීසු අට්ඨසු ගණෙසු විහිතෙහි ඡන්තවුතියා වචනෙහි සබ්බසාධාරණං අසබ්බසාධාරණඤ්ච පදමාලානං වූම –

අකාරානන්තරත්තපදානං පන්තියො වූධො;  
භවති රුන්ධකාදීනං, යොජෙ සබ්බත්ථ සබ්බථා.

ඉති එති”ති වෙනෙසං, පදානං පන පන්තියො;  
සුද්ධස්සරපුබ්බකානං, යොජෙ විඤ්ඤා යථාරහං.

ආකාරානන්තරත්තපදානඤ්චාපි පන්තියො;  
“යාති සුඤ්ඤාති අස්නා-ති” ඉච්චාදීනං යථාරහං.

ඉවණ්ණානන්තරත්තපදානමපි පාළියො;  
යොජෙ “රුන්ධිති රුන්ධිති”-ඉච්චාදීනං යථාරහං.

උකාරානන්තරත්තපදානමපි පදස්ස ච;  
පෙරණත්ථෙ පවත්තස්ස, යොජෙ මාලං යථාරහං.

එකාරානන්තරත්තපදානමපි යථාරහං;  
“ජෙති රුන්ධෙති කාරෙති, කාරාපෙති”තිආදීනං.

ඔකාරානන්තරත්තපදානමපි පදක්කමෙ;  
“කරොති භොති භොති”ති-ආදීනං යුත්තිතොවදෙ;

ඉච්චෙවං සත්තධා වුත්තො, පදමාලානං යො මයා;  
ඉතො මුත්තො නං යො නාම, නත්ථි කොචි ක්‍රියාපදෙ.

“ආදත්තෙ කුරුතෙ පෙතෙ”, ඉච්චාදි නයදස්සනා;  
යථාරහං යුත්තිතොති, වචනං එත්ථ භාසිතං.

ඉදානි ඉකාරානන්තරත්තපදස්ස කමො වුච්චතෙ – ඉති, ඉන්ති. ඉසි, ඉථ. ඉමි, ඉම. අපරිපුණ්ණො චත්තමානානං යො. ඉතු, ඉන්තු. ඉහි, ඉථ. ඉමි, ඉම. අපරිපුණ්ණො පඤ්චමිනං යො. එත්ථ ච ඉමෙසං ද්විත්තං සාසනානුරූපභාවස්ස

ඉමානි සාධකපදානි “වෙනි, අපෙනි, අන්වෙනි”ති. තත්ථ ටි ඉති වෙනි. විගච්ඡතීති අත්ථො, ඉතිසද්දො හෙත්ථ ගමනං බොධෙනි. තථා අප ඉති අපෙනි. අපගච්ඡතීති අත්ථො. අනු ඉති අන්වෙනි. අනුගච්ඡතීති අත්ථො. ගරු පන අනු එති අන්වෙනීති වදන්ති. තං -

“යථා ආරඤ්ඤකං නාගං, දන්තිං අන්වෙනි හත්ථීනී;  
 ජෙස්සන්තං ගිරිදුග්ගෙසු, සමෙසු විසමෙසු ව;  
 එවං තං අනුගච්ඡාමි, පුත්තෙ ආදාය පච්ඡතො”ති.

ඉමාය පාළියා න සමෙති “ජෙස්සන්තං අන්වෙනි”ති වචනතො “අනුගච්ඡාමි”ති වචනතො ව. තථා හි එතිසද්දො යත්ථ වෙ ඉරියාපථවාචකො, තත්ථ ආගමනංයෙව ජොතෙති, න ගමනං, තස්මා ආගමනත්ථස්ස අයුත්තිතො ගමනත්ථස්ස ව යුත්තිතො ටි ඉතිආදිනා ඡෙදො ඤෙයො. එතෙසඤ්ච ඉතිසද්දවසෙන කතඡෙදානං අත්ථිභාවං යුත්තිභාවඤ්ච “ඉතායං කොධරූපෙනා”ති පාළියෙව සාධෙනි, තස්මායෙව “අනු ඉති, අනු ඉන්ති, අනු ඉසී”තිආදිනා “අන්වෙනි”තිආදිනං ඡෙදෙ ලබ්භමානනයෙන චුත්තජ්ජකාරො චත්තමානාපඤ්චමීනායො පරස්සපදවසෙන දස්සිතො. සත්තමීරූපාදීනි සබ්බථා අප්පසිද්ධානි.

ඉමානි පන භවිස්සන්තියා රූපානි, සිත්තා තෙ ලභුමෙස්සති. ඉස්සති, ඉස්සන්ති. ඉස්සසි, ඉස්සථ. ඉස්සාමි, ඉස්සාම. ඉස්සතෙ, ඉස්සන්තෙ. ඉස්සසෙ, ඉස්සවිහෙ. ඉස්සං, ඉස්සාමිහෙ. අසබ්බධාතුකත්තෙපි සුද්ධස්සරත්තා ධාතුස්ස ඉකාරාගමො න ලබ්භති. පරිපුණ්ණො භවිස්සන්තිනායො.

අථ කාලාතිපත්තියා රූපානි භවන්ති, ඉස්සා, ඉස්සංසු. ඉස්සෙ, ඉස්සථ. ඉස්සං, ඉස්සමිහා. ඉස්සථ, ඉස්සසු. ඉස්සසෙ, ඉස්සවිහෙ. ඉස්සං, ඉස්සාමිහසෙ. කාලාතිපත්තිභාවෙ ව අසබ්බධාතුකත්තෙ ව සන්තෙපි සුද්ධස්සරත්තා ධාතුස්ස අකාරිකාරාගමො න ලබ්භති අනෙකන්තිකත්තා වා අනුපපන්නත්තා ව අකාරාගමො න භොති. ද්විත්තඤ්ඤෙත්ථ සුද්ධස්සරානං අනන්තරිකානං එකතොසන්තිපාතො අනුපපත්ති. පරිපුණ්ණො කාලාතිපත්තිනායො.

ඉමස්මිං පන යානෙ සාට්ඨකථෙ තෙපිටකෙ බුද්ධචචනෙ සොතුනං පයොගත්ථෙසු පරමකොසල්ලජනනත්ථං. “නනු තෙ සුතං බ්‍රාහ්මණ හඤ්ඤමානෙ, දෙවා න ඉස්සන්ති පුරිසපරක්කමස්සා”ති පාළිතො නයං ගහෙත්වා චුත්තජ්ජකාරෙහි භවිස්සන්තියා රූපෙහි සබ්බසො සමානානි අසමානත්ථානි චත්තමානිකරූපානි ව ඊසකං අඤ්ඤමඤ්ඤං සමානානි භවිස්සන්තිකාලාතිපත්තිනං රූපානි ව පකාසයිස්සාම - චත්තමානාවසෙන තාව “ඉස්සති, ඉස්සන්ති. ඉස්සසි, ඉස්සථා”ති සබ්බං යොජෙතබ්බං. අත්ථො පන

“ඉස්සං කරොති” තිආදිනා වත්තබ්බො. තස්මිංයෙව අත්ථෙ භවිස්සන්තිවසෙන “ඉස්සිස්සති, ඉස්සිස්සන්ති. ඉස්සිස්සසි, ඉස්සිස්සථා” ති පරිපුණ්ණං යොජෙතබ්බං. අත්ථො පන “ඉස්සං කරිස්සති” තිආදිනා වත්තබ්බො. කාලාතිපත්තිවසෙන පන “ඉස්සිස්සා, ඉස්සිස්සංසු. ඉස්සිස්සෙ, ඉස්සිස්සථා” ති පරිපුණ්ණං යොජෙතබ්බං, අත්ථො පන “ඉස්සං අකරිස්සා” තිආදිනා වත්තබ්බො. ධාත්වත්තරවසෙන සංසන්දනානායොයං.

ඉදානි එකාරානන්තරත්තපදස්ස කමො වුවිවතෙ -

එති, එන්ති. එසි, එථ. එමි, එම.

එතු, එන්තු. එහි, එථ. එමි, එම.

න ව අප්පත්වා දුක්ඛන්තං, විස්සාසං එය්‍ය පණ්ඩිතො;  
නිවෙසනානි මාපෙත්වා, වෙදෙහස්ස යසස්සිනො;  
යදා තෙ පහිණිස්සාමි, තදා එය්‍යාසි ඛත්තිය.

එය්‍ය, එය්‍යං. එය්‍යාසි, එය්‍යාථ. එය්‍යාමි, එය්‍යාම. එථ, එරං. එථො, එය්‍යාවිහො. එය්‍යං, එය්‍යාමිහෙ.

සො පුරිසො එය්‍ය, තෙ එය්‍යං. ත්වං එය්‍යාසි, තුම්හෙ එය්‍යාථ. අහං එය්‍යාමි, මයං එය්‍යාම. සො පුරිසො එථ, තෙ එරං. ත්වං එථො, තුම්හෙ එය්‍යාවිහො. අහං එය්‍යං, මයං එය්‍යාමිහෙ.

පරොක්ඛාහියාත්තනජ්ජනනීරූපානි සබ්බසො අප්පසිද්ධානි.

එස්සති, එස්සන්ති. එස්සසි, එස්සථ. එස්සාමි, එස්සාම. එස්සතෙ, එස්සන්තෙ. එස්සසෙ, එස්සවිහෙ. එස්සං, එස්සාමිහෙ.

සම්මොදමානා ගච්ඡන්ති, ජාලමාදාය පක්ඛිනො;  
යදා තෙ විවදිස්සන්ති, තදා එහින්ති මෙ වසං.

“අහිදොසගතො ඉදානි එහි” ති වචනදස්සනතො අපරානිපි භවිස්සන්තිරූපානි ගහෙතබ්බානි.

එහිති, එහින්ති. එහිසි, එහිථ. එහිමි, එහිම. එහිතෙ, එහින්තෙ. එහිසෙ, එහිවිහෙ. එහිස්සං, එහිස්සාමිහෙ.

එස්සා, එස්සංසු. එස්සෙ, එස්සථ. එස්සං එස්සාමිහා. එස්සථ, එස්සිසු. එස්සසෙ, එස්සවිහෙ. එස්සිං, එස්සාමිහසෙ.

අථාපරොපි එකාරානන්තරත්‍යන්තපදක්කමො භවති;  
උදෙනි, උදෙන්ති; උදෙසි, උදෙථ; උදෙමී, උදෙම.

උදෙනු, උදෙන්තු. උදෙහි, උදෙථ. උදෙමී, උදෙම, උදාමසෙ.

උදෙය්‍ය, උදෙය්‍යුං. සෙසං නෙය්‍යං. උදිස්සති, උදිස්සන්ති. සෙසං නෙය්‍යං.  
උදිස්සා, උදිස්සංසු. සෙසං නෙය්‍යං.

ඉමානි සුද්ධස්සරධාතුරූපානි.

### කකාරන්තධාතු

කු සද්දෙ කෙ ව. කොති, කවති, කායති, එවං කත්තුපදානි භවන්ති. කුයාති,  
කියාති, එවං කම්මපදානි. කානනං, කබ්බං, ජාතකං, එවං නාමිකපදානි.  
කුත්වා, කුත්වාන, කවිත්වා, කවිත්වාන, කාවිත්වා, කාවිත්වාන, කායිතුං, එවං  
අත්‍යයපදානි.

තත්‍ර කානනන්ති ධීතමජ්ඣන්තිකසමයෙ කවති සද්දං කරොතීති කානනං,  
වනං. තථා හි –

“ධීතෙ මජ්ඣන්තිකෙ කාලෙ, සන්තිසිවෙසු පක්ඛිසු;  
සණතෙව බ්‍රහ්මරඤ්ඤං, සා රති පටිභාති ම”න්ති

චුත්තං. අථ වා කොකිලමයුරාදයො කවන්ති සද්දායන්ති කුජන්ති එත්ථාති  
කානනං. මනොහරත්‍යය අවස්සං කුයාති පණ්ඩිතෙහීති කබ්බං. කාවීයං.  
කාවෙය්‍යං. අඤ්ඤත්‍ර පන කචීනං ඉදන්ති කබ්බන්ති තද්ධිතවසෙන අත්ථො  
ගහෙතබ්බො. කෙවි තු කාත්‍යන්ති සද්දරූපං ඉච්ඡන්ති, න තං පාවචනෙ පමාණං  
සක්කටභාසාභාවතො. සක්කටභාසාතොපි හි ආවරියා නයං ගණ්හන්ති. ජාතං  
භූතං අතීතං භගවතො වරියං, තං කීයති කථීයති එතෙනාති ජාතකං. ජාතකපාළි  
හි ඉධ “ජාතක”න්ති චුත්තා. අඤ්ඤත්‍ර පන ජාතං එව ජාතකන්ති ගහෙතබ්බං.  
තථා හි ජාතකසද්දො දෙසනායමපි වත්තති “ඉතිචුත්තකං ජාතකං  
අබ්භුතධම්ම”න්තිආදීසු. ජාතියමපි වත්තති “ජාතකං සමොධානෙසී”තිආදීසු.

පක්ක නීවගතියං. නීවගමනං නාම භීතගමනං භීතප්පවත්ති වා. නීවසද්දො  
හි භීතවාචකො “නීවෙ කුලෙ පච්චාජාතො”ති එත්ථ විය. පක්කති  
ත්‍රියාපදමෙත්ථ දිස්සති, න නාමිකපදං. යත්ථ යත්ථ නාමිකපදං න දිස්සති, තත්ථ  
තත්ථ නාමිකපදං උපපරික්ඛිත්වා ගහෙතබ්බං. ත්‍රියාපදමෙව හි දුද්දසං, ත්‍රියාපදෙ  
විජ්ජමානෙ නාමිකපදං නත්ථීති න වත්තබ්බං, තස්මා අන්තමසො “පක්කනං,

තකනං” ඉච්චෙවමාදීනි භාවවාචකානි නාමිකපදානි සබ්බාසු ධාතුසු යථාරහං ලබ්භන්තිති දට්ඨබ්බං.

තක භසනෙ. භසනං භාසො. තකති.

තකි කිච්ඡජීවනෙ. කිච්ඡජීවනං කසිරජීවනං. තඬිකති. ආතඬිකති. ආතඬිකො. ආතඬිකොති කිච්ඡජීවිතකරො රොගො, තථා හි අට්ඨකථාවරියා “අප්පාබාධං අප්පාතඬික”න්ති ඉමස්මිං පාළිප්පදෙසෙ ඉති අත්ථං සංවණ්ණෙසුං “ආබාධොති විසභාගවෙදනා වුච්චති, යා එකදෙසෙ උප්පජ්ජිත්වා සකලසරීරං අයපට්ටෙන බන්ධිත්වා විය ගණ්භාති. ආතඬිකොති කිච්ඡජීවිතකරො රොගො. අථ වා යාපෙනබ්බරොගො ආතඬිකො, ඉතරො ආබාධො. බුද්දකො වා රොගො ආතඬිකො, බලවා ආබාධො. කෙච්ඡි පන ‘අජ්ඣත්තසමුට්ඨානො ආබාධො, බහිද්ධාසමුට්ඨානො ආතඬිකො’ති වදන්ති”ති.

ආතඬිකො ආමයො රොගො,  
බ්‍යාධා’බාධො ගදො රුජා;  
අකල්ලඤ්චෙව ගෙලඤ්ඤං,  
නාමං රොගාභිධානකං.

සුක ගතියං. සොකති, සුකො, සුකී. තත්‍ර සුකොති සුවො. සොකති මනාපෙන ගමනෙන ගච්ඡතිති සුකො. තස්ස හරියා සුකී.

බුක්ක භස්සනෙ. ඉධ භස්සනං නාම සුනබ්භස්සනං අධිප්පෙන “සුනබ්බො භස්සිත්වා”ති එත්ථ විය, න “ආවාසො ගොවරං භස්ස”න්තිආදීසු විය. වචනසඬ්ඛාතං භස්සනං, බුක්කති සා.

ධක පටිසාතෙ ගතියඤ්ච. පටිසාතො පටිභනනං. ධකති.

චක තිත්තිපටිසාතෙසු. තිත්ති තප්පනං, පටිසාතං පටිභනනංච. චකති.

අක කුට්ලගතියං. අකති. එතා කුආදිකා අකපරියන්තා ධාතුයො පරස්ස භාසාති සද්දසත්ථවිදු වදන්ති. තෙසං මනෙ එතා “ති අන්ති, තු අන්තු” ඉච්චාදීනංයෙව විසයො. පාළියං පන නියමො නත්ථි, තස්මා න තං ඉධ පමාණං.

ඉ අජ්ඣයනෙ. අජ්ඣයනං උච්චාරණං සික්ඛනං වා, අයති, අධියති, අජ්ඣයති, අධිතෙ, අජ්ඣෙතං, අජ්ඣායකො. දිබ්බං අධියසෙ මායං. අධියන්ති මහාරාජ, දිබ්බමායිධ පණ්ඩිතා. අජ්ඣෙතමරියා පථවිං ජනිත්ථා. තත්ථ අජ්ඣායකොති අජ්ඣයතිති අජ්ඣායකො, මන්තෙ පරිවත්තෙතිති අත්ථො.

උ සද්දෙ. අවති, අවන්ති. අවසි. එත්ථ ‘‘යො ආතුමානං සයමෙව පාවා’’ති පාළි පපුඛ්ඛස්ස උධාතුස්ස පයොගොති දට්ඨබ්බො. පපුඛ්ඛස්ස වදධාතුස්ස දකාරලොපප්පයොගොතිපි වත්තුං යුජ්ජති.

වඬික කොට්ඨේලෙ. වඬිකති. වඬිකං. වඬිකසද්දො හි වක්කසද්දෙන සමානත්ථො, වක්කසද්දො ව වඬිකසද්දෙන. තථා හි –

‘‘යං නිස්සිතා ජගතිරුහං, ස්වායං අග්ගිං පමුඤ්චති;  
දිසා භජථ වක්කඬිගා, ජාතං සරණතො භය’’න්ති.

පාළි දිස්සති. අයං පන වක්කසද්දො සක්කටභාසං පත්වා කකාරරකාරසඤ්ඤොගක්ඛරිකො භවති, ධාතුභාවො පනස්ස පොරාණෙහි න චුත්තො, තස්මා ක්‍රියාපදං න දිට්ඨං. ඉමස්ස පන වඬිකසද්දස්ස ‘‘වඬික කොට්ඨේලෙ’’ති ධාතුභාවො චුත්තො, ‘‘වඬිකති’’ති ක්‍රියාපදඤ්ච, පාළියං තු ‘‘වඬිකති’’ති ක්‍රියාපදං න දිට්ඨං, තථා භාවවාචකො වඬිකසද්දොපි. වාවචලිඬිගො පන අනෙකෙසු යානෙසු දිට්ඨො. තත්ත වඬිකතීති ක්‍රියාපදං පාළියං අවිජ්ජමානම්පි ගහෙතඛ්ඛමෙව නාටතීති ක්‍රියාපදම්ච. භාවවාචකස්ස පන වඬිකසද්දස්ස අත්ථිතා නත්ථිතා ව පාළිආදීසු පුනස්පුනං උපපරික්ඛිතබ්බො. කෙවෙත්ථ වදෙය්‍යං ‘‘යදි භාවවාචකො වඬිකසද්දො නත්ථි, කථං ‘අට්ඨවඬිකං මණ්ණිකං උළාර’න්ති එත්ථ සමාසො’’ති. එත්ථ පන අට්ඨසු යානෙසු වඬිකං අට්ඨවඬිකං, න අට්ඨවඬිකානි යස්සාති. දබ්බවාචකො හි වඬිකසද්දො, න භාවවාචකොති දට්ඨබ්බො.

වඬිකං වක්කඤ්ච කුට්ඨං, ජිමහඤ්ච රිමහමනුජු;  
වඬිකසද්දාදයො එතෙ, වාවචලිඬිගා තිලිඬිගිකා.

අථ වා වඬිකසද්දොයං, ‘‘වඬිකසස්තා’’තිආදීසු;  
බලිසෙ ගිරිහෙදෙ ව, වත්තතෙ ස පුමා තදා.

අයඤ්ඤි ‘‘තෙ’මෙ ජනා වඬිකසස්තා සයන්ති. යථාපි මච්ඡො බලිසං, වඬිකං මංසෙන ඡාදිතං. වඬිකසස්තොව අම්බුජො’’තිආදීසු බලිසෙ වත්තති.

එත්ථ සියා ‘‘නනු ව හො ‘යථාපි මච්ඡො බලිසං, වඬිකං මංසෙන ඡාදිත’න්ති එත්ථ වඬිකසද්දො ගුණවාචකො විසෙසනසදො, යෙන බලිසො විසෙසිතො, තෙන වඬිකං කුට්ඨං බලිසන්ති අත්ථො විඤ්ඤායතී’’ති? තන්ත, වඬිකසද්දෙ අචුත්තෙපි බලිසසභාවස්ස වඬිකත්තා කුට්ඨත්ථො පාකටොති නත්ථි විසෙසනසද්දෙන පයොජනං. ඉදං පන ‘‘බලිසං වඬික’’න්ති වචනං ‘‘හත්ථි නාගො. සරොරුහං පදුමං. හත්ථි ව කුඤ්ජරො නාගො’’තිආදිවචනම්ච

පරියායවචනං, තස්මා “වඬික”න්ති පදස්ස “කුට්ල”න්ති අත්ථො න ගහෙතබ්බො. අථ චා යථා “යථා ආරඤ්ඤකං නාගං, දන්තිං අන්වෙති හත්ථීති”ති එත්ථ නාගසද්දස්ස දන්තිසද්දස්ස ච අඤ්ඤමඤ්ඤපරියායවචනත්තෙපි දන්තින්ති මනොරමදන්තයුත්තන්ති අත්ථො සංවණ්ණිතො, තථා “බලිසං වඬික”න්ති ඉමෙසමිපි අඤ්ඤමඤ්ඤං පරියායවචනත්තෙපි වඬිකන්ති කුට්ලන්ති අත්ථො වත්තබ්බො. එවඤ්ඤි සති අත්ථො සාලරාජා විය සුචුල්ලිතො හොති, දෙසනා ච විලාසප්පත්තා, න පන “වඬිකං බලිසං”න්ති සද්දානං ගුණගුණිවසෙන සමානාධිකරණභාවො ඉච්ඡිතබ්බො “බුද්ධො භගවා චෙරඤ්ජායං විහරති”තිආදීසු “බුද්ධො භගවා”ති ඉමෙසං විය සමානාධිකරණභාවස්ස අනිච්ඡිතබ්බත්තා. න හි ඊදිසෙසු ධාතෙසු සමානාධිකරණභාවො පොරාණෙහි අනුමතො.

“යත්ථ එතාදිසො සත්ථා, ලොකෙ අප්පට්ඨග්ගලො;  
තථාගතො බලප්පත්තො, සම්බුද්ධො පරිනිබ්බුතො”ති,

“බුද්ධං බුද්ධං නිබ්බලිසං සුද්ධියා යාව සුද්ධි”න්ති ච ආදීසු පන අනුමතො. එත්ථ හි “එතාදිසො”ති ච “අප්පට්ඨග්ගලො”ති ච “තථාගතො”ති ච “බලප්පත්තො”ති ච “සම්බුද්ධො”ති ච “පරිනිබ්බුතො”ති ච ඉමානි “සත්ථා”ති අනෙත පදෙන සමානාධිකරණානි. තථා “බුද්ධං බුද්ධ”න්ති ද්විත්තං පදානං පච්ඡිමං පුරිමෙන සමානාධිකරණං භවති.

ඉති “යථාපි මච්ඡො බලිසං, වඬිකං මංසෙන ඡාදිත”න්ති එත්ථ වඬිකසද්දො බලිසස්සාහිධානන්තරං, න ගුණවාචකො. එවං වඬිකසද්දො බලිසෙ වත්තති. “කඬිකං ගච්ඡාම පබ්බතං. දුරෙ වඬිකතපබ්බතො”තිආදීසු පන ගිරිවිසෙසෙ වත්තති. එත්ථ ච “වඬිකපබ්බතො”ති වත්තබ්බො සුබ්බවිචාරණත්ථං නිරුත්තිනයෙන මජ්ඣෙ අනිමිත්තං තකාරාගමං කත්වා “වඬිකතපබ්බතො”ති චුත්තං. අථ චා වඬිකොයෙව වඬිකතා, යථා දෙවො එව දෙවතා. යථා ච දිසා එව දිසතාති, එවං තාපච්චයවසෙන වඬිකතා ච සා පබ්බතො වාති “වඬිකතපබ්බතො”ති චුත්තං, මජ්ඣෙ රස්සවසෙන චෙතං දට්ඨබ්බං. අථ චා වඬිකමස්ස සණ්ඨානමත්ථීති වඬිකතොති මන්තුඅත්ථො තපච්චයො, යථා පබ්බමස්ස අත්ථීති පබ්බතොති. එවං වඬිකතො ච සො පබ්බතො වාති වඬිකතපබ්බතො. “වඬිකපබ්බතො” ඉච්චෙව චා පණ්ණත්ති, පාදක්ඛරපාරිපුරියා පන “දුරෙ වඬිකතපබ්බතො”ති චුත්තන්ති දට්ඨබ්බං.

ලොක දස්සනෙ. ලොකති. ලොකො. ආලොකොති අඤ්ඤානිපි රූපානි ගහෙතබ්බානි. චුරාදිගණං පන පත්වා ඉමිස්සා “ලොකෙති, ලොකයති, ඔලොකෙති, ඔලොකයති”තිආදිනා රූපානි භවන්ති. ලොකොති තයො ලොකා සඬ්ඛාරලොකො සත්තලොකො ඔකාසලොකොති. තත්ථ “එකො ලොකො,

සබ්බෙ සත්තා ආහාරට්ඨිතිකා’ති ආගතො සඬ්ඛාරො එව ලොකො සඬ්ඛාරලොකො. සත්තා එව ලොකො සත්තලොකො. චක්කවාලසඬ්ඛාතො ඔකාසො එව ලොකො ඔකාසලොකො, යො “භාජනලොකො”තිපි වුවුවති. තෙසු සඬ්ඛාරො ලුප්පතීති ලොකොති. චුත්තඤ්ඤානං භගවතා “ලුප්පති පලුප්පතීති ඛො භික්ඛු තස්මා ලොකොති වුවුවති”ති. ලොකියති එත්ථ පුඤ්ඤපාපං තබ්බිපාකො වාති සත්තො ලොකො. ලොකියති විචිත්තාකාරතො දිස්සතීති චක්කවාලසඬ්ඛාතො ඔකාසො ලොකො. යස්මා පන ලොකසද්දො සමුහෙපි දිස්සති, තස්මා ලොකියති සමුදායවසෙන පඤ්ඤාපියතීති ලොකො, සමුහොති අයම්පි අත්ථො ගහෙනබ්බො. අථ වා ලොකොති තයො ලොකා කිලෙසලොකො භවලොකො ඉන්ද්‍රියලොකොති. තෙසං සරූපං චුරාදිගණෙ කථෙස්සාම බහුවිධතඤ්ච. බහිද්ධා පන කථිහි “ලොකො තු භුවනෙ ජනෙ”ති එත්තකමෙව චුත්තං.

සිලොක සඬ්ඝාතෙ. සඬ්ඝාතො පිණ්ඩනං. සිලොකති, සිලොකො, සිලොකමනුකස්සාමි. අක්ඛරපදනියමිතො වචනසඬ්ඝාතො සිලොකො. සො පජ්ජන්ති වුවුවති, තථා හි “සිලොකො යසස්සි පජ්ජෙ”ති කවයො වදන්ති.

දෙක ධෙක සද්දස්සාහෙසු. සද්දො රවො, උස්සාහො වායාමො. දෙකති. ධෙකති.

රෙක සකි සඬ්ඝායං. රෙකති. සඬ්ඝාය, තස්මිං මෙ සඬ්ඝාතෙ මනො. සඬ්ඝා.

අකි ලක්ඛණෙ. අඬ්ඝාය, අඬ්ඝො, සසඬ්ඝො.

මකි මණ්ඩනෙ. මණ්ඩනං භූසනං, මඬ්ඝාය.

කත ලොලියෙ. ලොලහාවො ලොලියං යථා දක්ඛියං. කකති, කාකො, කාකී. එත්ථ “කාකො, ධඬ්ඝො, වායසො, බලි, හොජී, අරිට්ඨො”ති ඉමානි කාකාහිධානානි.

කුක වක ආදානෙ. කුකති, වකති, කොකො, වකො. එත්ථ කොකොති අරඤ්ඤසුනං. වකොති බුද්දකවනදීපිකො, බ්‍යග්ඝොතිපි වදන්ති.

වක දිත්තියං පටිඝාතෙ ව. දිත්ති සොහා, වකති.

කකි වකි සක්ක තික ටික සෙක ගත්තත්ථා. කඬ්ඝාය, වඬ්ඝාය, සක්කති, නිසක්කති, පරිසක්කති, ඔසක්කති, වධාය පරිසක්කනං. බ්‍රහ්මාරනිසක්කමත්තම්පි. තෙකති, ටෙකති, ටිකා සෙකති. එත්ථ ටිකාති ටිකියති ජානියති සංවණ්ණනාය අත්ථො එතායාති ටිකා. එතා ඉධාතුආදිකා

සෙකපරියන්තා ධාතුයො ‘අත්තනොභාසා’ති සද්දසන්ථවිදු වදන්ති. තෙසං මනෙ එතා ‘නෙ අත්තෙ, තං අත්තං’ ඉච්චාදීනංයෙව විසයො, පාවචනෙ පන නියමො නත්ථී.

හික්ක අබ්‍යන්තසද්දෙ. අබ්‍යන්තසද්දො අවිභාවිතත්ථසද්දො නිරත්ථකසද්දො ව. හික්කති, හික්කතෙ. ඉමං ‘උභයතොභාසා’ති වදන්ති. ඉදං තු පාවචනෙන සංසන්දති. පරස්සත්තනොභාසානඤ්ඤි ධාතූනං ‘භවති, භවතෙ, බාධතෙ, බාධති’ති ආදීනා යෙහුයොන ද්විධා ද්විධා රූපානි සාසනෙ දිස්සන්ති.

ඉමානි කකාරන්තධාතුරූපානි.

### බකාරන්තධාතු

බා පකථනෙ බ්‍යා ව. පකථනං ආචික්ඛනං දෙසනං වා. බාති, සඬබාති. ආපුබ්බත්තෙ විසදිසභාවෙන බාත්‍යක්ඛරස්ස ද්විත්තං, ආකාරස්ස ව සඤ්ඤාගපුබ්බත්තා රස්සත්තං, අක්ඛාති. අක්ඛාසි පුරිසුත්තමො. අක්ඛෙය්‍යං තෙ අභං අය්‍ය. ධම්මො සඬබායති. අක්ඛායති. අත්‍ර පන කකාරලොපො. ස්වාබාතො භගවතා ධම්මො. සඬබාතො. අක්ඛාතො. අක්ඛාතාරො තථාගතා. සඬබාතා සබ්බධම්මානං විදුරො. සඬබා, පටිසඬබා. ක්‍රියං ආකායාති කථෙතීති ආබ්‍යානං. කෙච් පන ‘ස්වාබාතො’ති ව ‘ස්වාක්ඛ්‍යාතො’ති ව ‘ස්වාබ්‍යාතො’ති ව පදමිච්ඡන්ති. තත්ථ පච්ඡිමානි සක්කටභාසාතො නයං ගහෙත්වා චුත්තානි, ඉතරං යථාධීතරූපනිප්ථත්තිවසෙන, අතො යථාදස්සිතපදානියෙව පසත්ථතරානි. තත්ථ සඬබාසද්දස්ස අත්ථුද්ධාරො නියතෙ – සඬබාසද්දො ඤාණකොට්ඨාසපඤ්ඤත්තිගණනාසු දිස්සති. ‘සඬබායෙකං පටිසෙවති’ති ආදීසු හි ඤාණෙ දිස්සති. ‘පපඤ්චසඤ්ඤාසඬබා සමුදාවරන්ති’ති ආදීසු කොට්ඨාසෙ. ‘තෙසං තෙසං ධම්මානං සඬබා සමඤ්ඤා’ති ආදීසු පඤ්ඤත්තියං. ‘න සුකරං සඬබාතු’න්ති ආදීසු ගණනායං. එත්ථෙතං වුවචති –

‘ඤාණපඤ්ඤත්තිකොට්ඨාස-ගණනාසු පදිස්සති;  
සඬබාසද්දොති දීපෙය්‍ය, ධම්මදීපස්ස සාසනෙ’ති.

බි බයෙ. බියනධම්මං බියති. සාසනානුරූපෙන සරෙ ඉකාරස්ස ඉය්‍යාදෙසො, බියාති. ‘බයො, බං’ ඉච්චපි රූපානි ඤෙය්‍යානි. තත්ථ බයොති බියනං බයො. අථ වා බියන්ති කිලෙසා එත්ථාති බයො, මග්ගනිබ්බානානි. බයසඬබාතෙන මග්ගෙන පාපුණියත්තා ඵලමිච්චි බයො. බන්ති තුව්ඡං සුඤ්ඤං විචිත්තං ඊත්තං, බන්ති වා ආකාසො.

බී නිවාසෙ. බීයති, බීයාති වා. සාසනානුරූපෙන ඉකාරස්ස ඊය ඉයායාදෙසො දට්ඨබ්බො. අයං දිවාදිගණෙපි පක්ඛිපිතබ්බො. බං බයං. අභිරමණීයං රාජක්ඛයං. තත්ථ බීයතීති නිවසති. ඛන්ති චක්ඛාදිඉන්ද්‍රියං චක්ඛුවිඤ්ඤාණාදීනං නිවාසට්ඨෙන. බයන්ති නිවෙසනං. රාජක්ඛයන්ති රඤ්ඤො නිවෙසනං. අත්‍රායං පාළි -

“සවෙ ච අජ්ජ ධාරෙසි, කුමාරං වාරුදස්සනං;  
කුසෙන ජාතඛන්තියං, සවණ්ණමණිමෙඛලං;  
පුජිතා ඤාතිසඬ්ඛෙහි, න ගච්ඡසි යමක්ඛය”න්ති.

තත්ථ යමක්ඛයන්ති යමනිවෙසනං.

බු සද්දෙ. බොති බවති.

බෙ බාදනසත්තාසු. බායති. උන්දුරා බායන්ති. වික්ඛායිතකං. ගොබායිතකං. අස්සිරි විය බායති. දිසාපි මෙ න පක්ඛායන්ති. එත්ථාදිමහි කායතීති බාදති. අථ වා උපට්ඨාති පඤ්ඤායති.

සුඛ දුක්ඛ තක්‍රියායං. තක්‍රියාති සුඛදුක්ඛානං වෙදනානං ක්‍රියා, සුඛනං දුක්ඛනන්ති චුත්තං භොති. අකම්මකා ඉමෙ ධාතවො. සුඛති, දුක්ඛති. සුඛං, දුක්ඛං. සුඛිතො, දුක්ඛිතො. සුඛං සාතං ජිණනං, දුක්ඛං විසාතං අසං කිලෙසො. තත්ථ සුඛන්ති සුඛයතීති සුඛං. යස්සුප්පජ්ජති, තං සුඛිතං කරොතීති අත්ථො. දුක්ඛන්ති දුක්ඛයතීති දුක්ඛං. යස්සුප්පජ්ජති, තං දුක්ඛිතං කරොතීති අත්ථො. ඉමානි නිබ්බවනානි කාරිතවසෙන චුත්තානීති දට්ඨබ්බං අට්ඨකථායං සුඛදුක්ඛසද්දත්ථං වදන්තෙහි ගරුහි සුඛයති දුක්ඛයතිසද්දානං කම්මත්ථමාදාය විවරණස්ස කතත්තා. තථා හි “සුඛෙති සුඛයති, සුඛාපෙති සුඛාපයති, දුක්ඛෙති දුක්ඛයති, දුක්ඛාපෙති දුක්ඛාපයති”ති ඉමානි තෙසං කාරිතපදරූපානි, අත්තානං සුඛෙති ජිණෙතීති ව, සුඛයති සුඛං, දුක්ඛයතීති දුක්ඛන්ති ව,

“සවෙ ච කම්භිවි කාලෙ,  
මරණං මෙ පුරෙ සියා;  
පුත්තෙ ච මෙ පපුත්තෙ ව,  
සුඛාපෙය්‍යා මහොසධො”ති ව

පාළිආදිදස්සනතො. සද්දසත්ථෙ පන ධාතුපාඨසඬ්ඛෙපෙ ව ඉමෙ ධාතවො චුරාදිගණෙයෙව චුත්තා. “සුඛයති දුක්ඛයති”ති ව අකාරිතානි සුද්ධකත්තුපදානි ඉච්ඡිතානි. මයං තු තෙසං තබ්බවනං සුද්ධකත්තරි ව තානි පදරූපානි න ඉච්ඡාම

පාළිආදීහි විරුද්ධත්තා, තස්මායෙව තෙ ඉමස්මිං භූවාදිගණෙ වුත්තා. අයඤ්ඤි සුද්ධකත්තුච්ඡයෙ අස්මාකං රූපි “සුඛතීති සුඛිතො, දුක්ඛතීති දුක්ඛිතො”ති.

නනු ච හො “සුඛති දුක්ඛති”ති ක්‍රියාපදානි බුද්ධච්චනෙ න දිස්සන්තිති? සච්චං, එවං සන්තෙපි අට්ඨකථානායවසෙන ගහෙතඛිඛත්තා දිස්සන්තියෙව නාම. න හි සඛිඛථා සඛිඛෙසං ධාතුනං රූපානි සාසනෙ ලොකෙ වා ලඛිහන්ති, එකච්චානි පන ලඛිහන්ති, එකච්චානි න ලඛිහන්ති. එවං සන්තෙපි නායවසෙන ලඛිහන්තියෙව. “කප්පයච්චො පතිස්සතා”ති හි දිට්ඨෙ “චරච්චො භුඤ්ජච්චො”තිආදීනිපි නායවසෙන දිට්ඨානියෙව නාම.

තත්‍ර පනායං නයො. විසුද්ධිමග්ගාදීසු හි “එකද්වියොජනමත්තමිපි අද්ධානං ගතස්ස වායො කුප්පති, ගත්තානි දුක්ඛන්ති”ති එවං භූවාදිගණිකං අකම්මකං සුද්ධකත්තුච්චකං “දුක්ඛන්ති”ති ක්‍රියාපදං දිස්සති. තස්මිං දිට්ඨියෙව “සුඛති, සුඛන්ති. සුඛසි, සුඛථ. සුඛාමි, සුඛාමා”තිආදීනි ච “දුක්ඛති, දුක්ඛන්ති. දුක්ඛසි, දුක්ඛථා”තිආදීනිව දිට්ඨානි නාම හොන්ති දිට්ඨෙන අදිට්ඨස්ස තාදිසස්ස අනවජ්ජස්ස නායස්ස ගහෙතඛිඛත්තා, තස්මා “සුඛතීති සුඛිතො, දුක්ඛතීති දුක්ඛිතො”ති භූවාදිනයො එව ගහෙතඛිඛො, න පන චුරාදිනයො. අපරම්පෙත්ථ නිඛිඛවනං, සුඛං සඤ්ජාතං එතස්සානි සුඛිතො, සඤ්ජාතසුඛොති අත්ථො. එස නයො දුක්ඛිතොති එත්ථාපි. අථ වා සුඛෙන ඉතො පවත්තොති සුඛිතො. එස නයො “දුක්ඛිතො”ති එත්ථාපි. දුල්ලභායං නීති සාධුකං මනසි කාතඛිඛා.

මොක්ඛ මුච්චනෙ. අකම්මකොයං ධාතු. මොක්ඛති. මොක්ඛො. පාතිමොක්ඛො. කාරිතෙ “මොක්ඛෙති, මොක්ඛයති, මොක්ඛාපෙති, මොක්ඛාපයතී”ති රූපානි. කෙච් පනිමං “මොක්ඛ මොචනෙ”ති පඨිත්ථා චුරාදිගණෙ පක්ඛිපන්ති. තෙසං මතෙ “මොක්ඛෙති, මොක්ඛයතී”ති සුද්ධකත්තුපදානි භවන්ති. එතානි පාළියා අට්ඨකථාය ච විරුජ්ඣන්ති. තථා හි “මොක්ඛන්ති මාරඛන්ධනා. න මෙ සමණෙ මොක්ඛසි. මහායඤ්ඤං යජීස්සාම, එවං මොක්ඛාම පාපකා”ති පාළියා විරුජ්ඣන්ති. “යො නං පාති රක්ඛති, තං මොක්ඛෙති මොචෙති ආපායිකාදීහි දුක්ඛෙහීති පාතිමොක්ඛො”ති අට්ඨකථාය ච විරුජ්ඣන්ති, තස්මා පාළියං “මොක්ඛෙසි මොක්ඛෙමා”ති ච අවත්ථා “මොක්ඛසි, මොක්ඛාමා”ති සුද්ධකත්තුච්චකං වුත්තං, තඤ්ච ඛො අපාදානවිසයං කත්ථා. අට්ඨකථායං පන “මොක්ඛෙති, මොචෙති”ති හෙතුකත්තුච්චකං වුත්තං, තමිපි අපාදානවිසයංයෙව කත්ථා. එවං ඉමස්ස ධාතූනො සුද්ධකත්තුච්ඡයෙ අකම්මකභාවො විදිතො, හෙතුකත්තුච්ඡයෙ එකකම්මකභාවො විදිතො මුච්ච පච ඡිදාදයො විය. මොක්ඛධාතු ද්විගණිකොති චෙ? න, අනෙකෙසු සාට්ඨකථෙසු පාළිප්පදෙසෙසු “මොක්ඛෙති, මොක්ඛයතී”ති සුද්ධකත්තුරූපානං අදස්සනතොති දට්ඨඛිඛං.

කක්ඛ භසනෙ. කක්ඛති.

ඔඛ රාඛ ලාඛ දාඛ ධාඛ සොසනාලමත්ථෙසු. ඔඛති. රාඛති. ලාඛති. දාඛති. ධාඛති.

සාඛ ඛ්‍යාපනෙ. සාඛති. සාඛා.

උඛ නඛ මඛ රඛ ලඛ රඬි ලඬි ඉඬි රිඬි ගත්‍යත්ථා. උඛති. නඛති. මඛති. රඛති. ලඛති. රඬඛති. ලඬඛති. ඉඬඛති. රිඬඛති.

රක්ඛ පාලනෙ. රක්ඛති. රක්ඛා, රක්ඛණං, සීලං රක්ඛිතො දෙවදත්තො, සීලං රක්ඛිතං දෙවදත්තෙන, සීලං රක්ඛකො දෙවදත්තො.

අක්ඛ ඛ්‍යත්තිසඬ්ඛානෙසු. අක්ඛති, අක්ඛි, අක්ඛං.

නික්ඛ චුම්ඛනෙ. නික්ඛති, නික්ඛං.

නක්ඛ ගතියං. නක්ඛති. නක්ඛත්තං. එත්ථ නක්ඛත්තන්ති එත්තො ඉතො වාති විසමගතියා අගන්ත්වා අත්තනො වීරියාව ගමනෙන නක්ඛනං ගමනං තායති රක්ඛතීති නක්ඛත්තං. පොරාණා පන ‘‘නක්ඛරන්ති න නස්සන්තීති නක්ඛත්තානී’’ති කථයිංසු. ‘‘නක්ඛත්තං, ජොති, නිරික්ඛං, භං’’ ඉච්චෙනෙ පරියායා.

වෙක්ඛ වෙක්ඛනෙ. වෙක්ඛති.

මක්ඛ සඬ්ඛනෙ. මක්ඛති.

තක්ඛ තපනෙ. තපනං සංවරණං. තක්ඛති.

සුක්ඛ අනාදරෙ. සුක්ඛති.

කඬි වඬි මඬි කඬ්ඛායං. සත්ථරි කඬ්ඛති. වඬ්ඛති, මඬ්ඛති. ‘‘කඬ්ඛා කඬ්ඛායනා කඬ්ඛායිත්තං විමති විචිකිච්ඡා ද්වෙළ්භකං ද්වෙධාපථො සංසයො අනෙකංසගාහො ආසප්පනා පරිසප්පනා අපරියොගාහනා ථම්භිත්තං විත්තස්ස මනොවිලෙඛො’’ ඉච්චෙනෙ කඬ්ඛාපරියායා. එතෙසු පන —

වත්තන්ති ලොකවොහාරෙ, ‘‘කඬ්ඛා විමති සංසයො; විචිකිච්ඡා’’ති එතානි, නාමානියෙව පායතො.

කඛි ඉච්චායං. ධනං කඛිකති, අභිකඛිකති, නාභිකඛිකාමි මරණං. අභිකඛිකිතං ධනං.

දඛි ධඛි භොරවාසිතෙ කඛිකායඤ්ච. දඛිකති. ධඛිකති.

උක්ඛ භෙවනෙ. උක්ඛති.

කඛ භසනෙ. කඛති.

ජක්ඛ භක්ඛණෙ ච. භසනානුකඛිසිනත්ථං චකාරො. ජක්ඛති.

ලිඛ ලෙඛනෙ. ලිඛති, සල්ලෙඛති. අතිසල්ලෙඛනෙවායං සමණො. ලෙඛා, ලෙඛනං, ලෙඛකො, ලිඛිතං, සල්ලෙඛපටිපත්ති, එතා දඛිආදිකා ලිඛපරියන්තා “පරස්සභාසා”ති සද්දසත්ථවිදු වදන්ති.

ධුක්ඛ ධික්ඛ සන්දීපනකිලෙසනජීවනෙසු. ධුක්ඛති. ධික්ඛති. සද්දසත්ථවිදු පන “ධුක්ඛතෙ ධික්ඛතෙ”ති අත්තනොභාසං වදන්ති. තථා ඉතො පරාති රුපානිපි.

රුක්ඛ චක්ඛ වරණෙ. වරණං සංවරණං. රුක්ඛති. චක්ඛති. රුක්ඛො, චක්ඛො. එත්ථ ච චක්ඛොති රුක්ඛොයෙව. තථා හි “සාද්ධති රමණීයානි, සන්ති චක්ඛා අරඤ්ඤජා”ති ජාතකපාඨො දිස්සති. ඉමානි පන රුක්ඛස්ස නාමානි –

“රුක්ඛො මහිරුහො චක්ඛො, පාදපො ජගතීරුහො;  
අගො නගො කුජො සාඛි, සාලො ච විට්ඨි තරු;  
දුමො ඵලී තු ඵලවා, ගච්ඡො තු බුද්දපාදපො”ති.

කෙවෙත්ථ වදෙය්‍යුං “නනු ච සාලසද්දෙන සාලරුක්ඛොයෙව චුත්තො, නාඤ්ඤො ‘සාලා එන්දනමාලවා’ති පයොගදස්සනතො, අථ කිමත්ථං සාලසද්දෙන යො කොචි රුක්ඛො චුත්තො”ති? න සාලරුක්ඛොයෙව සාලසද්දෙන චුත්තො, අථ ඛො සාලරුක්ඛෙපි වනජපතිජෙට්ඨරුක්ඛෙපි යස්මිං කස්මිඤ්චි රුක්ඛෙපි “සාලො”ති වොහාරස්ස දස්සනතො අඤ්ඤෙපි රුක්ඛා චුත්තා. තථා හි සාලරුක්ඛොපි “සාලො”ති චුච්චති. යථාහ “සෙය්‍යථාපි හික්ඛවෙ ගාමස්ස වා නිගමස්ස වා අවිදුරෙ මහන්තං සාලවනං, තඤ්චස්ස ඵලණ්ඩෙහි සඤ්ජන්තං. අන්තරෙන යමකසාලාන”න්ති. වනජපතිජෙට්ඨරුක්ඛොපි. යථාහ –

“තවෙව දෙව විජිතෙ, තවෙවුය්‍යානභූමියා;  
උජුචංසා මහාසාලා, නිලොභාසා මනොරමා”ති.

යො කොච්චි රුක්ඛොපි. යථාහ “අථ ඛො තං භික්ඛවෙ මාලුචබ්ඪං අඤ්ඤතරස්මිං සාලමුලෙ නිපතෙය්‍යා”ති. අත්‍රිදං වුවවති –

“සාලරුක්ඛෙ ජෙට්ඨරුක්ඛෙ,  
යස්මිං කස්මිඤ්චි පාදපෙ;  
සාලො ඉති රථො සාලා,  
සන්ධාගාරෙ ටීයං සියා”ති.

සික්ඛ විජ්ජොපාදානො. සික්ඛති. සික්ඛා, සික්ඛනං, සික්ඛිතං සිජ්ජං, සික්ඛකො, සික්ඛිතො, සෙක්ඛො, අසෙක්ඛො. කකාරලොපෙ “සෙක්ඛො අසෙක්ඛො”ති රූපානි භවන්ති. තත්ථ සික්ඛිතොති සඤ්ජාතසික්ඛො, අසික්ඛීති වා සික්ඛිතො, තථා හි කත්තුජ්ජයොගො දිස්සති “අහං ඛො පන සුසික්ඛිතො අනවයො සකෙ ආචරියකෙ කුම්භකාරකම්මෙ”ති.

භික්ඛ යාවනො. භික්ඛති. භික්ඛු, භික්ඛා, භික්ඛනං, භික්ඛකො, භික්ඛිතං හොජනං. එත්ථ පන “භික්ඛු යති සමණො මුනි පබ්බජිතො අනගාරො තපස්සි තපොධනො” ඉච්චෙතානි පරියායවචනානි. එතෙසු සාසනෙ “භික්ඛු”ති උපසම්පන්නො වුවවති. කදාචි පන “භික්ඛුසතං හොජෙසි, භික්ඛුසහස්සං හොජෙසි”තිආදීසු සාමණෙරෙපිඋපාදාය “භික්ඛු”ති වොහාරො පවත්තති, තාපසාපි ව සමණසද්දාදීහි වුවවන්ති, “අහු අතීතමද්ධානො, සමණො ඛන්තිදීපනො”තිආදි එත්ථ නිදස්සනං.

දක්ඛ වුද්ධියං සීඝත්තෙ ව. දක්ඛති, දක්ඛිණා, දක්ඛො. දක්ඛන්ති වද්ධන්ති සත්තා එතාය යථාධිජ්ජෙතාහි සම්පත්තීහි ඉද්ධා වුද්ධා උක්කංසගතා හොන්තීති දක්ඛිණා, දාතබ්බවත්ථු. දක්ඛති කුසලකම්මෙ අඤ්ඤස්මිඤ්ච කිව්වාකිව්වෙ අදන්ධතාය සීඝං ගච්ඡතීති දක්ඛො, ඡෙකො, යො “කුසලො”තිපි වුවවති.

දික්ඛ මුණ්ඩිඔපනයනනියමබ්බතාදෙසෙසු. දික්ඛධාතු මුණ්ඩියෙ, උපනයනො, නියමෙ, වතෙ, ආදෙසෙ ව පවත්තති. දික්ඛති. දික්ඛිතො මුණ්ඩො. එත්ථ සියා – නනු ව හො සරහඬිගජාතකෙ “ගන්ධො ඉසීනං චිරදික්ඛිතානං, කායා වුතො ගච්ඡති මාලුතෙනා”ති එතස්මිං පදෙසෙ අට්ඨකථාවරියෙහි “චිරදික්ඛිතානන්ති චිරපබ්බජිතාන”න්ති වුත්තං. න හි තත්ථ “චිරමුණ්ඩාන”න්ති වුත්තං. එවං සන්තෙ කස්මා ඉධ “දික්ඛධාතු මුණ්ඩියෙ වුත්තා”ති? සච්චං, තත්ථ පන දික්ඛිතසද්දස්ස පබ්බජිතෙ වත්තනතො “චිරපබ්බජිතාන”න්ති වුත්තං, න ධාතුඅත්ථස්ස විභාවනත්ථං. ඉද පන ධාතුඅත්ථවිභාවනත්ථං මුණ්ඩියෙ වුත්තා. තාපසා හි මුණ්ඩියත්ථවාචකෙන දික්ඛිතසද්දෙන වත්තුං යුත්තා. තථා හි අට්ඨකථාවරියෙහි වක්කවත්තිසුත්තත්ථවණ්ණනායං “කෙසමස්සුං ඔහාරෙත්වා කාසායානි

වත්ථානි අච්ඡාදෙන්වා’ති ඉමිස්සා පාළියා අත්ථවිවරණෙ ‘තාපසපබ්බජ්ජං පබ්බජන්තාපි හි පයමං කෙසමස්සුං ඔහාරෙත්ති, තතො පට්ඨාය පරුළ්භකෙසෙ ඛන්ධිත්වා විවරන්ති, තෙන චුත්තං කෙසමස්සුං ඔහාරෙත්වා’ති එවං අත්ථො සංවණ්ණිකො.

ඉක්ඛ දස්සනඤ්ඤාසු. ඉක්ඛති, උපෙක්ඛති, අපෙක්ඛති. උපෙක්ඛා, අපෙක්ඛා, පච්චපෙක්ඛණා. කකාරලොපෙ ‘උපෙඛා, අපෙඛා, උපසම්පදාපෙඛො’ති රූපානි භවන්ති.

දුක්ඛ හිංසාගතීසු. දක්ඛති. දක්ඛකො.

චික්ඛ වක්ඛ වියත්තියං වාචායං. චික්ඛති, ආචික්ඛති, අඛිභාචික්ඛති. ආචික්ඛකො. වක්ඛති, වක්ඛු. එත්ථ වක්ඛුති වක්ඛන්ති වක්ඛු, සමවිසමං අභිබ්බන්තං වදන්තං විය හොතිති අත්ථො. අථ වා ‘සුපං වක්ඛති, මධුං වක්ඛති’ති ආදීසු විය යස්මා අස්සාදන්ථොපි වක්ඛුසද්දො භවති, තස්මා ‘වක්ඛති විඤ්ඤාණාධිට්ඨිතං රූපං අස්සාදෙන්තං විය හොති’ති අස්සාදන්ථොපි ගහෙතඛිබ්බො. ‘වක්ඛුං බො මාගණ්ඩියං රූපාරාමං රූපරතං රූපසම්මුදිත’න්ති හි චුත්තං. සතිපි සොතාදීනං සද්දාරාමතාදිභාවෙ නිරුළ්භත්තා නයතෙ එව වක්ඛුසද්දො පවත්තති පඤ්ඤාපදිසද්දා විය පදුමාදීසු.

වක්ඛ’ක්ඛි නයනං, ලොචනං දිට්ඨි දස්සනං;  
පෙක්ඛනං අච්ඡි පමිහං තු, ‘පබ්බම’න්ති පචුච්චති.

එතා රුක්ඛාදිකා වක්ඛපරියන්තා ‘අත්තනොභාසා’ති සද්දසත්ථවිදු වදන්ති.

බකාරන්තධාතුරූපානි.

### ගකාරන්තධාතු

ගු කරිසුස්සග්ගෙ. කරිසුස්සග්ගො වච්චකරණං. ගවති. ගෙ සද්දෙ. ගායති. ගීතං.

වග්ග ගතියං. වග්ගති. වග්ගො, වග්ගිතං. එත්ථ සමුදායවසෙන වග්ගනං පවත්තනං වග්ගො. වග්ගිතන්ති ගමනං. තථා හි නාගපෙතවත්ථුඅට්ඨකථායං ‘යො සො මජ්ඣෙ අස්සතරිරූපෙන චතුඛිහි යුත්තෙන සුවග්ගිතෙන. අම්භාකං පුත්තො අහු මජ්ඣිමො සො, අමච්ඡරී දානපතී විරොචති’ති ඉමිස්සා පාළියා අත්ථං වදන්තෙහි ‘සුවග්ගිතෙනාති සුන්දරගමනෙනා’ති. කිඤ්චි හියොයා ක්‍රියාපදම්පි ව දිට්ඨං ‘ධුනන්ති වග්ගන්ති පවත්තන්ති වම්බරෙ’ති.

රගි ලගි අගි වගි මගි ඉගි රිගි ලිගි තගි සගි ගමනෙ ව. චකාරො ගතිපෙක්ඛකො. රචගති. රචගො. ලචගති. ලචගො, ලචගී. අචගති, අචගෙති. අචගො, සමචගී, සමචගිතා, අචගං, අචගණං. වචගති. වචගො. මචගති. මචගො, උපචගො, මචගලං. ඉචගති. ඉචගිතං. රිචගති. රිචගනං. ලිචගති. ලිචගනං. උල්ලිචගති, උල්ලිචගනං. තචගති. තචගනං. සචගති. සචගනං. තත්ථ අචගන්ති යෙසං කෙසඤ්චි වත්ථුනං අවයවො, සරීරමපි කාරණමපි ච වුවචති. අචගණන්ති කත්ථවි කිලෙසා වුවචන්ති “රාගො අචගණ”න්තිආදීසු. රාගාදයො හි අචගන්ති එතෙහි තංසමචගිපුග්ගලා නිහිනභාවං ගච්ඡන්තිති “අචගණානී”ති වුවචන්ති. කත්ථවි මලං වා පඬකො වා “තස්සෙව රජස්ස වා අචගණස්ස වා පභානාය වායමති”තිආදීසු. අඤ්ජනි මක්ඛෙතීති හි අචගණං, මලාදි. කත්ථවි තථාරූපො විචට්ඨපදෙසො “වෙනියචගණං, බොධියචගණං”න්තිආදීසු. අඤ්ජනි තත්ථ යීතං අභිසුන්දරතාය අභිබ්බාඤ්ජෙතීති හි අචගණං, විචට්ඨා භූමිප්පදෙසො. ඉච්චෙවං —

රාගාදීසු කිලෙසෙසු, පඬකෙ කායමලමිහි ව;  
විචට්ඨ භූමිභාගෙ ව, “අචගණ”න්ති රචො ගතො.

යුගි ජුගි වජ්ජනෙ. යුචගති. ජුචගති.

රගි සඬකායං. රචගති.

ලග සඬගෙව. ව කාරො අනන්තරචුත්තාපෙක්ඛකො. ලගති. ව ජනො න හොති ලගනං. බලිසෙ ලග්ගො.

ථගං සංවරණං. ථගති.

අග්ග කුට්ඨගතියං. අග්ගතීති අග්ගි, කුට්ඨං ගච්ඡතීති අත්ථො.

අග්ගි ධුමසිබ්බො ජොති, ජාතවෙදො සිබ්බි ගිනි;  
අග්ගිනි භාණුමා තෙජො, පාවකො තිවකො’නලො.

හුතාසනො ධුමකෙතු, වෙස්සානරො ව අච්චිමා;  
සනාසනො වායුසබ්බො, දහනො කණ්ඨවත්තනි.

එතා ගුආදිකා අග්ගපරියන්තා “පරස්සභාසා”ති සද්දසත්ථවිදු වදන්ති.

ගා ගතියං. ගාති.

ගු සද්දෙ. ගවති.

ගු උග්ගමෙ. උග්ගමො උග්ගමනං පාකටතා. ගවති. සද්දසත්ථවිදු පනිමාසං “ගාතෙ ගවතෙ”ති අත්තනොභාසත්තං වදන්ති.

ගකාරන්තධාතුරූපානි.

### සකාරන්තධාතු

සා ගන්ධොපාදානෙ. සාති. සානං. ගන්ධං සත්වා. අත්‍රායං පාළි “ගන්ධං සත්වා සති මුට්ඨා”ති. එතිස්සා පන දිවාදිගණං පත්තාය “සායති සායිත්වා”ති රූපානි භවන්ති.

සු අභිගමනෙ. අභිගමනං අධිගමනං. සොති.

ජග්ග හසනෙ. ජග්ගති, සඤ්ජග්ගති. සඤ්ජග්ගස්සිත්ථො මයා සහ. ජග්ගිතුම්පි න සොහති. ජග්ගිත්වා.

තග්ග පාලනෙ. තග්ගති.

සිසි ආසානෙ. ආසානං සානෙන ගන්ධානුභවනං. සිඬ්ඝති, උපසිඬ්ඝති. උපසිඬ්ඝිත්වා. ආරා සිඬ්ඝාමි වාරිජං. එතා “පරස්සභාසා”ති සද්දසත්ථවිදු වදන්ති.

සු සද්දෙ. සොති, සවති.

රසි ලසි ගත්‍යක්ඛෙපෙ. ගත්‍යක්ඛෙපො ගතියා අක්ඛෙපො. රඬ්ඝති, ලඬ්ඝති, උල්ලඬ්ඝති. ලඬ්ඝිතා, උල්ලඬ්ඝිකාපිති, ලඬ්ඝිත්වා.

මසි කෙතවෙ ව. වකාරො පුබ්බත්ථාපෙක්ඛො. මඬ්ඝති.

රාස ලාස සාමත්ථියෙ. රාසති. ලාසති.

දාස ආයාසෙ ව. ආයාසො කිලමනං. වකාරො සාමත්ථියාපෙක්ඛකො. දාසති. නිදාසො.

සිලාස කත්ථනෙ. කත්ථනං පසංසනං. සිලාසති. සිලාසා. බුද්ධස්ස සිලාසතෙ. සිලාසිත්වා. “අත්තනොභාසා”ති සද්දසත්ථවිදු වදන්ති.

ස කාරන්තධාතුරූපානි.

ඉති භූවාදාගණෙ කවග්ගන්තධාතුරූපානි

## වකාරන්තධාතු

ඉදානි වචග්ගන්තධාතුරූපානි වුවිචන්තෙ -

සුව සොකෙ. සොචති. සොකො, සොචනා, සොචං, සොචන්තො,  
සොචන්ති, සොචන්තං කුලං, සොචිත්වා.

කුව සද්දෙ තාරෙ. තාරසද්දො අච්චුවිචසද්දො. කොචති. උච්චසද්දං  
කරොතිති අත්ථො.

කුඤ්ච කොට්ඨ්ථ්ථිභාවෙසු. කුඤ්චති. කුඤ්චිකා, කුඤ්චිතකෙසො.  
කුඤ්චිත්වා.

ලුඤ්ච අපනයනෙ. ලුඤ්චති. ලුඤ්චකො, ලුඤ්චිතුං, ලුඤ්චිත්වා.

අඤ්චු ගතිපූජනාසු. මග්ගං අඤ්චති. බුද්ධං අඤ්චති. උද්ධං අනුග්ගන්ත්වා  
තිරියං අඤ්චිතොති තිරච්ඡානො. කට්ඨකඤ්චුකතා.

වඤ්චු වඤ්චු තඤ්චු ගතියං. වඤ්චති. වඤ්චති. තඤ්චති. මඤ්චති. සන්ති පාදා  
අවඤ්චනා. අවඤ්චනාති වඤ්චිතුං ගන්තුං අසමත්ථා.

ගුච්ච ගණෙච්ච ථෙය්‍යකරණෙ. ථෙන්නං ථෙය්‍යං, චොරිකා. තස්ස ක්‍රියා  
ථෙය්‍යකරණං. ගොචති. ගණෙචති.

අච්ච පූජායං අච්චති. බ්‍රහ්මාසුරසුරච්චිතො.

තච්ච හිංසායං. තච්චති.

වච්ච ජච්ච පරිභාසනවජ්ජනෙසු. වච්චති. ජච්චති.

කුව සංචචනකොට්ඨ්ථ්ථිපටික්කමච්ච්චෙඛනෙසු. කුචති, සඬකුචති.  
සඬකොචො.

තච සංචරණෙ. සංචරණං රක්ඛණං. තචති. තචො.

දිච පුතියං. දිචති.

කුව සඬකොචනෙ. කොචති, සඬකොචති. සඬකොචො.

බ්‍යාව බ්‍යාජිකරණෙ. බ්‍යාජිකරණං බ්‍යාජික්‍රියා. බ්‍යාවති.

වච වියත්තියං වාචායං. වියත්තස්ස එසා වියත්ති, තිස්සං වියත්තියං වාචායං, වියත්තායං වාචායන්ති අධිප්පායො. වියත්තස්ස හි වදනො පුග්ගලස්ස වසෙන වාචා වියත්තා නාම වුවචති. යථා පන කුච්ඡිසද්දතිරච්ඡානගතාදිසද්දො “අබ්‍යත්තසද්දො”ති වුවචති, න එවං වචනසංඛ්‍යාතො සද්දො “අබ්‍යත්තසද්දො”ති වුවචති විඤ්ඤාතත්ථත්තා. “චත්ති, චචති, චචන්ති. චචසි” ඉච්චාදීනි සුද්ධකත්තුපදානි. “වාචෙති, වාචෙන්ති” ඉච්චාදීනි හෙතුකත්තුපදානි. “අත්ථාහිසමයා ධීරො, පණ්ඩිතොති පවුවචති. වුවචන්ති. සන්තො සප්පුරිසා ලොකෙ, දෙවධම්මාති වුවචරෙ” ඉච්චාදීනි කම්මපදානි. ගරු පන චකාරස්ස උකාරාදෙසවසෙන “උත්තං උච්චතෙ උච්චන්තෙ”තිආදීනි ඉච්ඡන්ති, තානි සාසනෙ අප්පසිද්ධානි, සක්කටභාසානුලොමානි. සාසනස්මිඤ්ඤි රකාරාගමවිසයෙ නිපුඛිඛස්සෙව වචස්ස වස්ස උකාරාදෙසො සිද්ධො “නිරුත්ති, නිරුත්තං, නෙරුත්ත”න්ති. වචනං, වාචා, වචො, වචී, වුත්තං, පවුත්තං, වුවචමානං, අධිවචනං, චත්තඛිඛං, වචනීයං, ඉමානි නාමිකපදානි. චත්තුං, චත්තචො, චත්වා, චත්වාන, ඉමානි තුමන්තාදීනි “පරස්සභාසා”ති සද්දසත්ථවිදු වදන්ති.

තත්ථ චත්තීති වදති. ආබ්‍යාතපදඤ්ඤෙනං. අත්ථසංවණ්ණකෙහිපි “චත්ති එතායාති වාචා”ති නිඛිඛවනමුදාහරං. සද්දසත්ථෙ ච තාදිසං ආබ්‍යාතපදං දිට්ඨං. එත්ථ පනෙකෙ වදන්ති “චචති, චචන්තිතිආදීනි ක්‍රියාපදරූපානි බුද්ධවචනෙ අට්ඨකථාට්ඨකාසු සත්ථෙසු ච අනාගතත්තා ඡඩ්ඛෙතඛිඛානී”ති. තන්ත, යස්මා සාසනෙ “අචච, අචචිංසු”ති සුද්ධකත්තුපදානි ච “වාචෙති, වාචෙන්ති”තිආදීනි හෙතුකත්තුපදානි ච දිස්සන්ති, තස්මා බුද්ධවචනාදීසු අනාගතානිපි “චචති, චචන්ති”තිආදීනි රූපානි ගහෙතඛිඛානි. වචෙය්‍ය, වුවචතු, වුවචෙය්‍ය. සෙසං සඛිඛං සඛිඛත්ථ විත්ථාරතො ගහෙතඛිඛං.

පරොක්ඛාරූපානි වදාම – වච, වචු. වචො, වචින්ථ. වචං, වචිම්හ. වචින්ථ, වචිරෙ. වචින්ථො, වචිචිහො. වචිං, වචිම්හෙ.

හියාත්තනිරූපානි වදාම – අචචා, අචචු. අචචො, අචචුත්ථ. අචොචං, අචචුම්හ. අචචුත්ථ, අචචුත්ථුං. අචචසෙ, අචචුචහං. අචචිං, අචචම්හසෙ.

අජ්ජතනිරූපානි වදාම – අචචි, අචොචුං, අචචිංසු. අචොචො, අචොචුත්ථ. අචොචිං, අචොචුම්හ. අචොචා, අචොචු. අචචසෙ, අචොචිචං. අචොචං, අචොචිම්හෙ.

භවිස්සන්තීරූපානි වදාම – වක්ඛති, වක්ඛන්ති. වක්ඛසි, වක්ඛථ. වක්ඛාමි, වක්ඛාම. වක්ඛතෙ, වක්ඛන්තෙ. වක්ඛසෙ, වක්ඛවිහෙ. වක්ඛස්සං වක්ඛමිහෙ.

ඉමෙසං පන පදානං “කථෙස්සති, කථෙස්සන්ති” තිආදිනා අත්ථො වත්තබ්බො. වක්ඛ රොසෙති ධාතුස්ස ව “වක්ඛති, වක්ඛන්ති. වක්ඛසි” තිආදිති වත්වා අවසානෙ උත්තමපුරිසෙකවචනට්ඨානෙ “වක්ඛෙමි” ති වත්තබ්බං. අත්ථො පනිමෙසං “රොසති, රොසන්ති” තිආදිනා වත්තබ්බො. අයං වචවක්ඛධාතුනං භවිස්සන්තීවත්තමානාවසෙන රූපසංසන්දනානායො. අපරානිපි වචධාතුස්ස භවිස්සන්තී සහිතානි රූපානි භවන්ති – වක්ඛිස්සති, වක්ඛිස්සන්ති. වක්ඛිස්සසි, වක්ඛිස්සථ. වක්ඛිස්සාමි, වක්ඛිස්සාම. වක්ඛිස්සතෙ, වක්ඛිස්සන්තෙ. වක්ඛිස්සසෙ, වක්ඛිස්සවිහෙ. වක්ඛිස්සං, වක්ඛිස්සාමිහෙ.

අනුායං පාළි –

“අභිතකස්පෙ වරිතං, යපයිත්වා භවාහවෙ;  
ඉමමිහි කස්පෙ වරිතං, පවක්ඛිස්සං සුඤ්ඤාහි මෙ” ති.

ගද්‍රතපඤ්ඤෙහි “රාජා තුම්හෙහි සද්ධං පටිසන්ථාරං කත්වා ගහපති පතිරූපං ආසනං ඤත්වා නිසීද්ධාති වක්ඛිස්සති” ති එවමාදිඅට්ඨකථාපාඨො දිස්සති, තස්මායෙව එදිසි පදමාලා රචිතා. වක්ඛ රොසෙති ධාතුස්සෙහි භවිස්සන්තීසහිතානි රූපානි “වක්ඛිස්සති, වක්ඛිස්සන්ති” තිආදිති භවන්ති. අත්ථො පනිමෙසං “රොසිස්සති, රොසිස්සන්ති” තිආදිනා වත්තබ්බො. අයං වචවක්ඛධාතුනං භවිස්සන්තීවසෙනෙව රූපසංසන්දනානායො.

අවචිස්සා, වචිස්සා, අවචිස්සංසු, වචිස්සංසු. සෙසං සබ්බං නෙය්‍යං. ඉධ පන චුත්තසද්දස්ස අත්ථුද්ධාරං වත්තබ්බමිපි අවත්වා උපරියෙව කථෙස්සාම ඉතො අතිවිස වත්තබ්බට්ඨානත්තා.

චු වචනෙ. වචති. කාරිතෙ “වාචෙතී” ති රූපං. දෙවකායා චුතො. චුතං පද්‍රමං. වචිතුං, වචිත්වා.

ලොච දස්සනෙ. ලොචති. ලොචනං.

සෙච සෙචනෙ. සෙචති.

සච වියත්තියං වාචායං. සචති.

කච ඛන්ධනෙ. කචති.

මව මුච්චි කක්කනෙ. කක්කනං සරිරෙ උබ්බට්ටනං. මච්චි. මුඤ්චති. මච්චි ධාරණුවිජායපුප්පනෙසු. ධාරණං උච්ඡායො පුප්පනන්ති තයො අත්ථා. තත්ථ උච්ඡායො මලහරණං. මඤ්චති. මඤ්චො, මඤ්චනං. මඤ්චති පුග්ගලං ධාරෙතීති මඤ්චො.

පව බ්‍යත්තිකරණෙ. පච්චි. පාකො, පරිපාකො, විපාකො, පක්කං ඵලං.

ථුච පසාදෙ. ථොච්චි.

වච වච්චි දිත්තියං. වච්චි. වඤ්චති.

රුච දිත්තියං රොචනෙ ව. දිත්ති සොභා. රොචනං රුචි. රොච්චි. වෙරොචනො. සමණස්ස රොචනෙ සච්චං. තස්ස තෙ සග්ගකාමස්ස, එකත්තමුපරොච්චිතං. අයඤ්ච දිවාදිගණෙ රුචිඅත්ථං ගහෙත්වා “රුච්චති”ති රූපං ජනෙති. තෙන “ගමනං මය්හ රුච්චති”ති පාළි දිස්සති. චුරාදිගණෙ පන රුචිඅත්ථං ගහෙත්වා “රොචෙති රොචයති”ති රූපානි ජනෙති. තෙන “කිං නු ජාතිං න රොචෙසී”තිආදිකා පාළියො දිස්සන්ති. තෙගණිකොයං ධාතු.

පව සංපාකෙ. පච්චි, පචන්ති. සද්දසත්ථවිදු පන “අත්තනොභාසා”ති වදන්ති.

අඤ්ච බ්‍යයගතියං. බ්‍යයගති විනාසගති. අඤ්චති.

යාව යාවනායං. බ්‍රාහ්මණො නාගං මණිං යාවති. නාගො මණිං යාවිතො බ්‍රාහ්මණෙන. තෙ තං අස්සෙ අයාවිසුං. සො තං රථමයාවථ. දෙවදත්තං ආයාවති. එවං සුද්ධකත්තරි රූපානි භවන්ති. බ්‍රාහ්මණො බ්‍රාහ්මණෙන නාගං මණිං යාවෙති, යාවයති, යාවාපෙති, යාවාපයති. එවං භෙතුකත්තරි. රාජා බ්‍රාහ්මණෙන ධනං යාවයති, යාවයිසති, යාවාපියති, යාවාපයිසති. එවං කම්මති. යාවං, යාවන්තො, යාවන්තී, යාවන්තං කුලං. යාවමානො, යාවමානා, යාවමානං කුලං. යාවකො, යාවනා, යාවිතබ්බං, යාවිතුං, යාවිත්වාන, යාවිතුන, යාවිය, යාවියාන. එවං නාමිකපදානි තුමන්තාදීනි ව භවන්ති.

පව පාකෙ. ඔදනං පච්චි. “උභයනොභාසා”ති සද්දසත්ථවිදු වදන්ති. යථා පන සාසනෙ “පණ්ඩිතොති පච්චිචති”ති වච්චාතුස්ස කම්මති රූපං පසිද්ධං, න තථා පව්චාතුස්ස. එවං සන්තෙපි ගරු “තයා පච්චතෙ ඔදනො”ති තස්ස කම්මති රූපං වදන්ති. සාසනෙ පන අවිසෙසනො “පච්චතෙ”ති වා “පච්චති”ති වා චුත්තස්සපි පදස්ස අකම්මකොයෙව දිවාදිගණිකො පයොගො ඉච්ඡිතබ්බො “දෙවදත්තො නිරයෙ පච්චති. යාව පාපං න පච්චති”තිආදිදස්සනතො. කෙචෙත්ථ වදෙය්‍යුං “සයමෙව පියතෙ පානීයන්තිආදි විය භූවාදිගණපක්ඛිකො

කම්මකත්තුප්පයොගො එස, තස්මා ‘සයමෙවා’ති පදං අප්ඤ්ඤාභරිත්වා ‘සයමෙව දෙවදත්තො පච්චති’ති ආදීනා අත්ථො වත්තබ්බො’ති තත්ත, ‘‘සයමෙව පියතෙ පාතිය’’න්ති එත්ථ හි පාතියං මනුස්සා පිචන්ති, න පාතියං පාතියං පිචති. මනුස්සෙහෙව තං පියතෙ, න සයං. එවං පරස්ස පානක්‍රියං පටිච්ච කම්මභූතමිති තං සුකරපානක්‍රියාවසෙන සුකරත්තා අත්තනාව සිප්ඤ්ඤාත්තං විය හොතීති ‘‘සයමෙව පියතෙ පාතිය’’න්ති රුළුභියා පයොගො කතො.

‘‘සයමෙව කටො කරියතෙ’’ති එත්ථාපි කටං මනුස්සා කරොන්ති, න කටං කටො කරොති. මනුස්සෙහෙව කටො කරියතෙ, න සයං. එවං පරස්ස කරණක්‍රියං පටිච්ච කම්මභූතොපි සො සුකරණ ක්‍රියාවසෙන සුකරත්තා අත්තනාව සිප්ඤ්ඤාත්තො විය හොතීති ‘‘සයමෙව කටො කරියතෙ’’ති රුළුභියා පයොගො කතො.

එත්ථ යථා සයංසද්දො පාතියං පාතියෙනෙව පියතෙ, න අම්හෙහි. කටො කටෙතෙව කරියතෙ, න අම්හෙහිති සකම්මකච්ඡයත්තා පයොගානං අඤ්ඤස්ස ක්‍රියාපටිසෙධනසංඛ්‍යාතං අත්ථවිසෙසං වදති, න තථා ‘‘දෙවදත්තො නිරයෙ පච්චති, කම්මං පච්චති’’ති ආදීසු තුම්හෙහි අප්ඤ්ඤාභරිත්වා සයංසද්දො අත්ථවිසෙසං වදති අකම්මකච්ඡයත්තා එතෙසං පයොගානං. එවං ‘‘දෙවදත්තො’’ති ආදිකස්ස පච්චත්තවචනස්ස අකම්මකකත්තුචාචකත්තා කම්මරහිතසුද්ධකත්තුචාචකත්තා ච ‘‘පච්චති’’ති ඉදං දිවාදිගණිකරූපන්ති දට්ඨබ්බං. පච්චාතු සද්දසත්ථෙ දිවාදිගණිකා වුත්තො නත්ථිති වෙ? නත්ථි වා අත්ථි වා, කිමෙත්ථ සද්දසත්ථං කරිස්සති, පාළි එව පමාණං, තස්මා මයං ලොකවොහාරකුසලස්ස භගවතො පාළිනයඤ්ඤෙව ගහෙත්වා ඉමං පච්චාතුං දිවාදිගණිකා පක්ඛිපිස්සාම. තථා හි ධම්මපාලාවරිය අනුරුද්ධාවරියාදීහි අභිසංඛිතා දිවාදිගණිකාප්පයොගා දිස්සන්ති --

ඤාණයුත්තවරං තත්ථ, දත්ථා සන්ධිං තිහෙතුකං;  
පච්ඡා පච්චති පාකානං, පචත්තෙ අට්ඨකෙ දූවෙ.

අසංඛාරං සසංඛාරං-විපාකානි ච පච්චති

ඉච්චෙවමාදයො. එත්ථ පන තෙසං ඉදමෙව පාළියා න සමෙති. යෙ වුරාදිගණිකා සකම්මකභාවෙන භූවාදිගණිකා ච අකම්මකභාවෙන පචත්තස්ස භූවාදිගණිකා පචත්තස්ස සකමකස්සපි සතො දිවාදිගණිකා පත්ථා අකම්මකභූතස්ස පච්චාතුස්ස සකම්මකත්තමිච්ඡන්ති. එතඤ්ඤා සාට්ඨකථෙ තෙපිටකෙ බුද්ධච්චතො කුතො ලබ්භා, තස්මා භගවතො පාච්චතො සොතුනං සංසයසමුග්ගසාටත්ථං එත්ථ ඉමං නීතිං පට්ඨපෙම --

විනාපි උපසග්ගෙන, ගණනානත්තයොගතො;  
සකම්මාකම්මකා භොන්ති, ධාතු පචචිදාදයො.

පුරිසො ඔදනං පචති. ස භූතපචනිං පචි. ඔදනො පචචති. කම්මං පචචති. විභිසිසං පචචති. රුක්ඛඵලානි පචචන්ති. නාගො පාකාරං භින්දති. තළාකපාළි භිජ්ජති. භිජ්ජනධම්මං භිජ්ජති. එත්ථ ච සයංසද්දං අජ්ඣාහරිත්වා “සයමෙව ඔදනො පචචති” තිආදිනා චුත්තෙපි “පුරිසො සයමෙව පාණං හනති. භගවා සයමෙව ඤෙය්‍යධම්මං අබුජ්ඣති” ති පයොගෙසු පරස්ස ආණත්තිසම්භූතහනනක්‍රියාපටිසෙධම්ච පරොපදෙසසම්භූතබුජ්ඣනක්‍රියාපටිසෙධනම්ච ච අඤ්ඤාස්ස ක්‍රියාපටිසෙධනවසෙන චුත්තත්තා යො සයංසද්දවසෙන කම්මකත්තුභාවපරිකප්පො, තං න පමාණං. සයංසද්දො හි සුද්ධකත්තුඅත්ථෙපි දිස්සති, න කෙවලං “සයමෙව පියතෙ පානීය” තිආදිසු කම්මත්ථෙයෙව, තස්මා සාසනානුරූපෙන අත්ථො ගහෙතබ්බො නයඤ්ඤාහි.

විනාපි උපසග්ගෙන, විනාපි ච ගණන්තරං;  
සකම්මාකම්මකා භොන්ති, අත්ථනො දිවුආදයො.

කාමගුණෙහි දිබ්බති. පච්චාමිත්තෙ දිබ්බති. අඤ්ඤානිපි යොජෙතබ්බානි.

ගණන්තරඤ්චොපසග්ගං, විනාපි අත්ථනානනං;  
පයොගතො සකම්මා ච, අකම්මා ච ගමාදයො.

පුරිසො මග්ගං ගච්ඡති. ගම්භීරෙසුපි අත්ථෙසු ඤාණං ගච්ඡති. ධම්මං වරති. තත්ථ තත්ථ වරති.

ගණන්තරඤ්චොපසග්ගං, පයොගඤ්චත්ථනානනං;  
විනාපි තිව්ධා භොන්ති, දිසාදි රූපහෙදනො.

පාසාදං පස්සති, පාසාදං දක්ඛති පාසාදො දිස්සති. අඤ්ඤානිපි යොජෙතබ්බානි.

සභාවනො සකම්මා තු, රුද්ධාතාදයො මනා;  
සභාවනො අකම්මා ච, නන්දාතාදයො මනා.

මතං වා අම්ම රොදන්ති, ඉධ නන්දති පෙච්ච නන්දති.

උපසග්ගවසෙනෙකෙ, සකම්මාපි අකම්මකා;  
සම්භවන්ති තථෙකච්චෙ, අකම්මාපි සකම්මකා.

එකච්චෙ තුපසග්ගෙහි, සකම්මා ච සකම්මකා;  
අකම්මකා අකම්මා ච, එසත්ථොපෙත්ථ දීපිතො;

පුරිසො ගාමා නිග්ගච්ඡති, ධනං අධිගච්ඡති, පුරිසො පාණං අභිභවති,  
භිමවතා පභවන්ති මහානදියො. අඤ්ඤානිපි පයොගානි යොජෙතඛිබ්බානි.

තත්ථ යදි සාසනෙ පවධාතුස්ස කම්මනි රූපං සියා, “පුරිසෙන කම්මං  
කරියතී”ති පයොගො විය “පුරිසෙන ඔදනො පවියතී”ති පයොගො  
ඉච්ඡිතඛිබ්බො. යෙ පන ගරු “තයා පච්චතෙ ඔදනො”තිආදීනි ඉච්ඡන්ති, තෙ  
සද්දසත්ථනයං නිස්සාය වදන්ති මඤ්ඤෙ. එවං සන්තෙපි උපපරික්ඛිත්වා  
යුත්තානි චෙ, ගහෙතඛිබ්බානි. කාරිතෙ “පුරිසො පුරිසෙන පුරිසං වා ඔදනං  
පාවෙති, පාවයති, පාවාපෙති, පාවාපයති. පුරිසෙන පුරිසො ඔදනං පාවියති,  
පාවයිසති, පාවාපියති, පාවාපයිසති”ති රූපානි භවන්ති. “යථා දණ්ඨෙත  
ගොපාලො, ගාවං පාවෙති ගොවර”න්තිආදීසු අඤ්ඤොපි අත්ථො දට්ඨඛිබ්බො.

පචං, පචන්තො, පචන්ති, පචමානො, පචමානා. පාතඛිබ්බං, පචිතං,  
පචිතඛිබ්බං, පචනියං, පචිතුං, පචිත්වා. එත්ථ ච “ඉමස්ස මංසඤ්ච පාතඛිබ්බ”න්ති  
පයොගො උදාහරණං. “පචති, පචන්ති. පචසී”තිආදි පදක්කමො සුඛොධො.

සිව සරණෙ. සෙවති, සෙකො, “උභතොභාසා”ති වදන්ති.

ඉමානි චකාරන්තධාතුරූපානි.

### ජකාරන්තධාතු

පරස්සභාසාදිභාවං, සඛිබ්බෙසං ධාතුනං ඉතො;  
පරං න ඛ්‍යාකරිස්සං සො, සාසනෙ ඊරිතො න හි.

පු ඡෙදනෙ. ඡොති. ඡොත්ථාන මොළිං වරගන්ධවාසිතං. අච්ඡොච්ඡුංචන භො  
රුක්ඛං.

මිලෙඡ අවියත්තායං වාචායං. මිලෙච්ඡති, මිලක්ඛු. පච්චන්තිමෙසු  
ජනපදෙසු පච්චාජාතො භොති මිලක්ඛුසු අවිඤ්ඤාතාරෙසු.

වජ්ඣ ඉච්ඡායං. වඤ්ඡති. වඤ්ඡිතං ධනං.

අජ්ඣ ආයාමෙ. අඤ්චති. දීසං වා අඤ්ඡන්තො දීසං අඤ්ඡාමිති පජානාති.

භුව්ඡ කොට්ඨ්ථෙ. භුව්ඡති.

මුච්ඡ මොහමුච්ඡාසු. මුච්ඡති. මුච්ඡිතො විසවෙගෙන, විසඤ්ඤී සමපජ්ජථ. මුච්ඡා, මුච්ඡිත්වා.

චුජ විසරණෙ චොජති.

යුජ පමාදෙ. යුච්ඡති.

උජ්ඣ උඤ්ඡෙ. උඤ්ඡො පරියෙසනං. උඤ්ජති. උඤ්ජාවරියාය ඊභථ.

උජ පිපාසායං. උජති.

පුච්ඡ පඤ්ඤෙ පුච්ඡති. පුච්ඡිතා, පුච්ඡකො, පුට්ඨො, පුච්ඡිතො, පුච්ඡා. භික්ඛු විනයධරං පඤ්ඤං පුච්ඡති. පුච්ඡි, පුච්ඡිතුං. පුච්ඡිත්වා. එත්ථ ච පඤ්චවිධා පුච්ඡා අදිට්ඨජොතනාපුච්ඡා දිට්ඨසංසන්දනාපුච්ඡා විමතිච්ඡෙදනාපුච්ඡා අනුමතිපුච්ඡා කට්ඨකමාසනාපුච්ඡාති. තාසං නානත්තං අට්ඨසාලිනියාදිතො ගහෙනබ්බං.

විච්ඡ ගතියං. විච්ඡති. විච්ඡිකා.

චච්ඡු ඡෙදනෙ. චුච්ඡති. චුත්තා, චුත්තවා, චුත්තසිරො. චකාරගතස්ස අකාරස්ස උත්තං.

චුත්තසද්දො කෙසොභරණෙපි දිස්සති “කාපටිකො මාණවො දහරො චුත්තසිරො”තිආදියු. එත්ථ ච සිරසද්දෙන සිරොරුහා චුත්තා යථා මඤ්චසද්දෙන මඤ්චට්ඨා, චක්ඛුසද්දෙන ච චක්ඛුනිස්සිතං විඤ්ඤාණං. රොපිතෙපි “යථා සාරදිකං බීජං, ඛෙත්තෙ චුත්තං විරුහති”තිආදියු. කටීතෙපි “චුත්තමිදං භගවතා, චුත්තමරහතා”තිආදියු. අත්‍රිදං චුච්චති –

චච්ඡුවපච්චවසා, චුත්තසද්දො පචත්තිති;  
කෙසොභාරෙ රොපිතෙ ච, කටීතෙ ච යථාක්කමන්ති.

අපරො නයො – චුත්තසද්දො “නො ච ඛො පටිචුත්ත”න්තිආදියු වාපසමිකරණෙ දිස්සති. “පන්තලොමො පරදත්තචුත්තො”තිආදියු ජීවිතචුත්තියං. “පණ්ඩුපලාසො ඛන්ධනා පචුත්තො”තිආදියු අපගමෙ. “ගීතං පචුත්තං සමිහිත”න්තිආදියු පාවචනවසෙන පචත්තිතෙ. ලොකෙ පන “චුත්තො පාරායනො”තිආදියු අජ්ඣෙතො දිස්සති, අත්‍රිදං චුච්චති

“වාපසමිකරණෙ ච, අථො ජීවිතචුත්තියං;  
අපගමෙ පාවචන-වසෙන ච පචත්තිතෙ;  
අජ්ඣෙතො චෙවමෙතෙසු, චුත්තසද්දො පදිස්සති”ති.

අපරොපි නයො – චුත්තසද්දො සඋපසග්ගොව අනුපසග්ගො ව වපනෙ වාපසමීකරණෙ කෙසොභාරෙ ජීවිතචුත්තියං පමුත්තභාවෙ පාවචනවසෙන පවත්තිනෙ අජ්ඣෙකෙන කථනෙති එවමාදීසු දිස්සති. තථා හෙස –

“ගාවො තස්ස පජායන්ති, බෙත්තෙ චුත්තං විරුහති;  
චුත්තානං එලමස්සන්ති, යො මිත්තානං න දුබ්භති”ති

ආදීසු වපනෙ ආගතො. “නො ව බො පටිචුත්ත”න්තිආදීසු අට්ඨදන්තකාදීහි වාපසමීකරණෙ. “කාපටිකො මාණවො දහරො චුත්තසිරො”තිආදීසු කෙසොභරණෙ. “පන්තලොමො පරදත්තචුත්තො මිගභුතෙන වෙනසා විහරති”තිආදීසු ජීවිතචුත්තියං. “සෙය්‍යථාපි නාම පණ්ඩුපලාසො ඛන්ධනා පචුත්තො අභබ්බො හරිතත්ථායා”තිආදීසු ඛන්ධනතො පමුත්තභාවෙ. “යෙසමිදං එතරහි පොරාණං මන්තපදං ගීතං පචුත්තං සමීහිත”න්තිආදීසු පාවචනභාවෙන පවත්තිනෙ. ලොකෙ පන “චුත්තො ගණො, චුත්තො පාරායනො”තිආදීසු අජ්ඣෙකෙන. “චුත්තං බො පනෙතං භගවතා, ධම්මදායාදා මෙ හික්ඛවෙ භවථ, මා ආමිසදායාදා”තිආදීසු කථනෙ. අත්‍රිදං වුවිචති –

වප වතු වච්ඡුවච-ධාතුනං වසතො මතො;  
සොපසග්ගො නොපසග්ගො, චුත්තසද්දො යථාරහං.

වපනෙ ව වාපසමී-කරණෙ මුණ්ඩතාය ව;  
ජීවචුත්තං පමුත්තත්ථෙ, වසා පාවචනස්ස තු;  
පවත්තිනෙ ව අජ්ඣෙකෙන, කථනෙ වාති ලක්ඛයෙ;

තච්ඡ තනුකරණෙ. තච්ඡති. තච්ඡකො දාරුං.

ජකාරන්තධාතුරූපානි.

### ජකාරන්තධාතු

ජීජයෙ. ජෙති. ජයති, පරාජයති. ධම්මං චරන්තො සාමිකං පරාජෙති. ධම්මං චරන්තො පරජීජති. රාජානං ජයාපෙසුං. ජයාපෙත්වා. එත්ථ ජයාපෙසුන්ති “ජයතු භව”න්ති ආසීසවචනං වදිංසුති අත්ථො. ජයනං, ජිතං, ජයො, විජිතං, ජිතො, ජෙතා, ජෙතො, ජිතො මාරො, මාරං ජිතො, ජිතවා, ජිතාවි, විජිතාවි, මාරජී, ලොකජී, ඔධිජිතො, අනොධිජිතො, ජිතො. විජිතො, ජෙතුං, විජෙතුං, ජිත්වා, විජිත්වා. ඉමස්ස පන ධාතුස්ස කියාදිගණං පත්තස්ස “ජිතාති ජිනිත්වා”ත්තාදීනි රූපානි භවන්ති.

ඡී අභිභවනෙ. ඡෙති. ඡිනො. පුඛිබ්බෙ විය රූපානි. එත්ථ ච “තුම්හෙහි ආනන්ද සප්පුරිසෙහි විජිතං, පච්ඡිමා ජනතාසාලිමංසොදනං අතිමඤ්ඤිස්සති”ති පාළි අභිභවනත්ථසාධකා. එත්ථ හි විජිතන්ති අධිභූතන්ති අත්ථො.

ඡු ගතියං. එත්ථ සීසගති අධිජ්ජෙතා. ඡවති. ඡවනං, ඡවො, ඡවං, ඡවන්තො, ඡවනවිත්තං, ඡවනපඤ්ඤො, ඡවනහංසො. මනොඡවං ගච්ඡති යෙනකාමං.

ඡෙබ්බෙයෙ. ඡීයති. එකාරස්ස ඊයාදෙයො. සාසනානුරූපෙන “කිං මං ධනෙන ඡීයෙථා”ති හි පාළි දිස්සති. සද්දසත්ථවිදු පන “ඡායති”ති රූපං වදන්ති.

සජ්ජ ගතියං. සජ්ජති.

කුඡු බුඡු ටෙය්‍යකරණෙ. කොජති. බොජති.

චජ ගතියං. ධජ ධජී ච. චජති. අබ්බජති. මනුස්සත්තඤ්ච අබ්බජෙ. චජො, චජනං, පචජනං, පබ්බජ්ජා, පබ්බජිතො, පබ්බාජිතො.

සකා රට්ඨා පබ්බාජිතො, අඤ්ඤං ජනපදං ගතො;  
මහන්තං කොට්ඨං කසිරාථ, දුරුත්තානං නිධෙතවෙ.

ධජති. ධජො. ධඤ්ජති. ධඤ්ජනං. එත්ථ ධජොති කෙතු. ධඤ්ජනන්ති ගමනං.

අජ බෙපනෙ ච. ගතිඅපෙක්ඛකොයෙව චකාරො. අජති. අජො. එත්ථ අජොති ඵලකො. ඉමානි පනස්ස පරියායවචනානි “අජො ඵලකො උරබ්භො අවි මෙණ්ඩො”ති. තත්ථ උරබ්භොති ඵලකො, යො “අජො”තිපි වුවචති. අවීති රත්තලොමො ඵලකො. මෙණ්ඩොති කුට්ඨසිඨිගො ඵලකො. තථා හි ජනකජාතකෙ අජරථතො මෙණ්ඩරථා විසුං වුත්තා. අපිච අජෙළකන්ති අජතො ඵලකස්ස විසුං වචනතො ඵලකසද්දෙන මෙණ්ඩොපි ගහෙතබ්බො, මහොසධජාතකට්ඨකථායඤ්ඤි මෙණ්ඩෙළකානං නිබ්බිසෙසතා වුත්තාති.

අජ්ජ සජ්ජ අජ්ජනෙ. අජ්ජනං අජ්ජනක්‍රියා. අජ්ජති. සජ්ජති.

කජ්ජ ඛ්‍යට්ඨනෙ. ඛ්‍යට්ඨනං හිංසා. කජ්ජති.

බජ්ජ මජ්ජනෙ ච. මජ්ජනං සුද්ධි. ඛ්‍යට්ඨනාපෙක්ඛො චකාරො. බජ්ජති. බජ්ජරො.

බජ මන්ථෙ. මන්ථො විලොලනං. බජති.

බජ් ගතිවෙකල්ලෙ. කිස්ස හන්තෙ අයොගා බඤ්ජනීති. උභො බඤ්ජා. බඤ්ජනං, බඤ්ජිතුං, බඤ්ජිත්වා.

බජ කම්පනෙ. බජති. එජා. එත්ථ ච එජාති ලාභාදිං පටිච්ච එජති කම්පනීති එජා, බලවතණ්හායෙනං නාමං.

බුජ වජිරනිබ්බසෙ. වජිරනිග්ගසාසෙති කෙචි විදු වදන්ති. බොජති.

බිජ කුජ් ගුජ් අබ්බන්තසද්දෙ. බිජති. කුඤ්ජති. ගුඤ්ජති.

ලජ ලාජ තජ්ජ හස්සනෙ. ලජති. ලාජති. තජ්ජති.

ලජ් දිත්තිසඤ්ච. හස්සනාපෙක්ඛො චකාරො. ලඤ්ජති. තතියො නයලඤ්ජකො. ලඤ්ජෙති පකාසෙති සුත්තත්ථන්ති ලඤ්ජකො.

ජජ ජජි යුද්ධෙ. යුජ්ඤනං යුද්ධං. ජජති. ජඤ්ජති.

තුජ හිංසායං. තොජති.

තුජ් බලනෙ ච. බලනං බලනක්ඛියා. හිංසාපෙක්ඛකො චකාරො. තුඤ්ජති.

ගජ කුජ් මුජ් ගජ්ජ සද්දන්ථා. ගජති. කුඤ්ජති. මුඤ්ජති. ගජො ගජ්ජති, මෙසො ගජ්ජති. යත්ථ දාසො ආමජානො, ධීනො පුල්ලානි ගජ්ජති. මණි ගජ්ජති. ඤාණගජ්ජනං ගජ්ජති. ගජ්ජිතුං සමත්ථො. ගජ්ජිතා. ගජ්ජිත්වා. තත්ථ ගජොති හත්ථී. හත්ථිස්ස හි අනෙකානි නාමානි —

හත්ථී නාගො ගජො දන්තී, කුඤ්ජරො වාරණො කරී;  
මාතඬිගො ද්විරදො සට්ඨි-භායනො'නෙකපො ඉහො.

ථම්හො රම්මො ද්විපො වෙච, හත්ථීනී තු කරෙණුකා;  
හත්ථිපොතො හත්ථිච්ඡාපො, හිඬිකො ච කලහො හවෙ.

චජ වාගෙ. චජති. පටිච්චජති. වාගො. පටිච්චාගො. චජනං. චජං, චජන්තො. චජමානො.

සන්ජ සඬිගෙ. සඬිගො ලගනං. සඤ්චති. සත්තො. සජනං, සත්ති. ආසත්ති. සජිතුං. සජිත්වා.

ථීජ ගතියං. ථීජති.

හජි හජ්ජනෙ. හජ්ජනං තාපකරණං. තිලානි හජ්ජති. පුරිසෙන හජ්ජමානානි තිලානි.

එජ හෙජ භාජ දිත්තියං. දිත්ති සොභා. එජති. හෙජති. භාජති.

තිජ නිසානෙ, බමායඤ්ච. නිසානං තික්ඛතාකරණං. බමා බන්ති. තෙජති. තිතික්ඛති. තෙජනො. තෙජො. තත්ථ තෙජනොති කණ්ඩො සරො උසු. තෙජොති සුරියො. අථ වා තෙජොති තෙජනං උස්මා උණ්හත්තං තාපො. තෙජොති වා ආනුභාවො පභාවො.

සඤ්ජ පරිස්සග්ගෙ, ආලිඬගනං පරිස්සග්ගො. සඤ්ජති.

බජි දානෙ, ගතියඤ්ච. බඤ්ජති. බඤ්ජනං.

රාජ දිත්තියං භාජ ව. රාජති. භාජති. රාජා. රාජීනී. වනරාජී. රාජීත්වා. විරාජීත්වා. අත්‍ර විඤ්ඤානමත්ථවිවරණෙ කොසල්ලජනනත්ථං සිලොකං රවයාම

—

ම'භා'රාජ මහාරාජ, මහාරාජ මමෙව'හි;

නෙ'තස්ස ඉති වත්වාන, ද්වෙ ජනා කලහං කරුං.

එත්ථ ව පඨමපාදස්ස දුතියපදෙ “මෙ අහි මහී”ති ඡෙදො “පුත්තා මෙ අත්ථි පුත්තා මත්ථි”ති විය. “මහි අරාජ මහාරාජා”ති ව ඡෙදො “යොපි අයං යොපාය”න්ති විය. එත්ථ අරාජසද්දො “අතිකරමකරාවරියා”ති එත්ථ අකරීති අත්ථවාචකො අකරසද්දො විය ආබ්‍යාතපරොක්ඛාවිහත්තිකො දට්ඨබ්බො. අරාජ විරොචිති අත්ථො. අයං පන ගාථාය පිණ්ඩත්ථො “මහාරාජ මෙ අහි අරාජ, මම එව අහි අරාජ, න එතස්ස ඉති වත්වා ද්වෙ අහිතුණ්ඩිකජනා කලහං කරිංසු”ති.

රත්ජ රාගෙ. හික්ඛු වීවරං රජති. සත්තො රූපාදීසු රඤ්ජති. රජනං. රජකො. රාගො. විරාගො. හලිද්දිරාගො. රාජා. රාජීනී. ඉමස්ස ව දිවාදිගුණං පත්තස්ස “රජ්ජති විරජ්ජති”ති රූපානි හවත්ති. තත්ථ රජනන්ති රජනවත්ථු. රජකොති රජකාරො වත්ථධොවනකො. රාගොති රජ්ජන්ති සත්තා තෙන, සයං වා රඤ්ජති, රඤ්ජනමත්තමෙව වා එතන්ති රාගො, තණ්හා. ඉමානි පන තදහිධානානි —

රාගො ලොභො තසිණා ව, තණ්හා එජා විසත්තිකා;

සත්ති ආසත්ති මුච්ඡා ව, ලුබ්භිතත්තඤ්ච ලුබ්භනා.

කාමො නිකාමනා ඉච්ඡා, නිකන්ති ව නියන්ති ව;  
වනඤ්ච වනටො වෙව, අපෙක්ඛා භවනෙත්ති ව.

අනුරොධො ව සාරාගො, සඬිගො පඬිකො ව සිඛිබ්බිති;  
නන්දිරාගො අනුනායො, ගෙධො සඤ්ජනනී තථා;  
ජනිකා පණ්ඩි වෙව, අජ්ඣොසානන්තිනෙකධා.

වීරාගොති මග්ගො නිබ්බානඤ්ච. රාජාති පථවිස්සරො. එත්ථ  
ධාතුද්වයවසෙන නිබ්බවනාති නියාන්තෙ. නානාසම්පත්තීහි රාජති දිබ්බති  
වීරොචතීති රාජා. දානඤ්ච පියවචනඤ්ච අත්ථවරියා ව සමානත්තතා වාති  
ඉමෙහි චතුහි සඬිගභවත්ථුහි අත්තති මහාජනං රඤ්ජෙතීතිපි රාජා. රාජීනීති  
රාජහරියා. තෙසං අභිධානාති වුච්චන්තෙ සභාභිධානන්තරෙහි -

රාජා භූපති දෙවො ව, මනුජින්දො දිසම්පති;  
පත්ථිවො ජගතිපාලො, භූභූජො පථවිස්සරො.

රට්ඨාධිපො භූමිපාලො, මනුස්සින්දො ජනාධිපො;  
නරින්දො ඛත්තියො වෙව, ඛේත්තස්සාමි පභාවකො.

මුද්ධාභිසිත්තො රාජාති, කථිතො ඉතරො පන;  
රාජඤ්ඤො ඛත්තියො වාති, වුත්තො ඛත්තියජාතිකො.

මුද්ධාභිසිත්තො අනුරාජා, උපරාජාති භාසිතො;  
චතුද්දීපි රාජරාජා, චක්කවත්තීති භාසිතො.

රාජීනී උපරී දෙවී, මහෙසී භූභූජඬිගනා;  
ඛත්තියා රාජපදුමී, ඛත්තියානී ව ඛත්තිසී;  
ඉත්ථාගාරන්තු ඔරොධො, උපරීතිපි වුච්චති.

හජ සෙවායං. හජති. හජනා. සම්හජනා. හත්ති. සම්හත්ති. හත්තා.

යජ දෙවපූජසඬිගතකරණදානධම්මෙසු. දෙවපූජග්ගහණෙන බුද්ධාදිපූජා  
ගහිතා. සඬිගතකරණං සමොධානකරණං. තථා හි අධිමුත්තත්ථෙරවත්ථුමිහි  
“යදන්ථි සඬිගතං කිඤ්චි, භවො වා යත්ථ ලබ්භති”ති ගාථායං සඬිගතසද්දෙන  
සමොධානං වුත්තං. දානං පරිච්චාගො. ධම්මො ඤානසීලාදි. එතෙස්වත්ථෙසු  
යජධාතු වත්තති. පුජ්ථෙහි බුද්ධං යජති. දෙවතං යජති. දෙවමනුස්සෙහි භගවා  
යජියති. ඉජ්ජති. සිට්ඨං. යඤ්ඤො. යාගො. ධම්මයාගො. යජමානො සකෙ පුරෙ.  
සිට්ඨං, යජිතුං. පුට්ඨයඤ්ඤං යජිත්වාන. සොලසපරික්ඛාරං මහායඤ්ඤං  
කත්තුකාමො.

මජ්ඣ සංසුද්ධියං. මජ්ජනි. බාහිරං පරිමජ්ජනි. භූමිං සම්මජ්ජනි. මජ්ජනං. සම්මජ්ජනී.

නිඤ්ජි සුද්ධියං. නිඤ්ජනි. පනිඤ්ජනි. නිඤ්ජිතුං. පනිඤ්ජිතුං. නිඤ්ජිත්වා. පනිඤ්ජිත්වා. අයං පන පාළි “තතො ත්වං මොග්ගල්ලාන උට්ඨායාසනා උදකෙන අක්ඛිති පනිඤ්ජිත්වා දිසා අනුලොකෙය්‍යාසී”ති.

නිජි අබ්‍යන්තසද්දෙ. නිඤ්ජනි.

භජ පාකෙ. තිලානි භජ්ජනි. භජ්ජමානා තිලානි ව.

උජ්ජ අජ්ජවෙ. අජ්ජවං උජ්ජභාවො. ඔජනි. උජ්ජ.

සජ විස්සග්ගපරිස්සජ්ජනබ්‍රහ්මකිරණසු. සජනි. ලොකායං සජන්තං උදකං.

රුජ භඩ්ගෙ. රුජනි. රුජා. රොගො. එත්ථ රුජානි බ්‍යාධි රුජනට්ඨෙන. රොගොති රුජනි භඤ්ජනි අභිගපච්චඩ්ගානීති රොගො, බ්‍යාධියෙව, යො “ආතඬ්ඛො”තිපි “ආබාධො”තිපි වුවවති.

භුජ කොට්ඨේලෙ. ආවිජ්ඣාබ්‍රහ්ම අඤ්ඤත්ථෙසු ව. උරගො භුජනි. ආභුජනි. භික්ඛු පල්ලඬ්ඛං ආභුජනි, උරුඛද්ධාසනං බන්ධනීති අත්ථො. මහාසමුද්දො ආභුජනි, ආවට්ටනීති අත්ථො. කෙච් පන “ඔසක්කනී”ති අත්ථං වදන්ති. “චණ්ණදාන”න්ති ආභුජනි, මනසි කරොතීති අත්ථො. මූලානි විභුජනීති මූලවිභුජො, රථො. එත්ථ ව විභුජනීති ඡින්දනි. භොගො. භොගී. ආභොගො. ආභුජිත්වා. එත්ථ ව භොගොති භුජයති කුට්ඨං කරියතීති භොගො, අභිසරීරං. භොගීති සජ්ජො.

රජි විජ්ඣනෙ. නාගො දන්තෙහි භූමිං රඤ්ජනි. ආරඤ්ජනි. එත්ථ ව “තථාගතරඤ්ජිතං ඉතිපි”ති නෙත්තිපාළි නිදස්සනං. තස්සත්ථො “ඉදං සික්ඛත්තයසඬ්ගහිතං සාසනබ්‍රහ්මවරියං තථාගතගන්ධහත්ථිනො මහාවජිරඤ්ඤාණසබ්බඤ්ඤානඤ්ඤාණදන්තෙහි රඤ්ජිතං ආරඤ්ජිතං, තෙභුමකධම්මානං ආරඤ්ජනට්ඨානන්තිපි වුවවති”ති. රඤ්ජිතන්ති හි රඤ්ජනි විජ්ඣනි එත්ථානි රුඤ්ජිතං, රඤ්ජනට්ඨානං. “ඉදං නෙසං පදක්කන්ත”න්තිආදිමිති විය එතස්ස සද්දස්ස සිද්ධි වෙදිතබ්බා අධිකරණත්ථසම්භවතො.

විජි භයවලනෙසු. ඊකාරන්තොයං ධාතු, තෙනස්ස සනිග්ගහිතාගමානි රුජානි න සන්ති. වෙජනි. වෙගො. ධම්මසංවෙගො. සංවිගො වෙගෙන පලායී. නදීවෙගො. උග්ගිවෙගො, වාතවෙගො. එත්ථ ධම්මසංවෙගොති සහොත්තජ්ජං

ඤාණං. “වෙගො, ජවො, රයො”ති ඉමෙ එකත්ථා. දිවාදිගණං පන පත්තස්ස “විජ්ජති සංවිජ්ජති උබ්බිජ්ජති”ති රූපානි භවන්ති ද්විගණිකත්තා.

ලජ්ජ ලජ්ජනෙ. ලජ්ජති. ලජ්ජා. ලජ්ජාති හිරි. යා “විරිළනා”තිපි වුවවති.

වළඪි පරිභොගෙ. වළඤ්ජති.

කුජ්ජ අධොමුඛිකරණෙ. කුජ්ජති. නිකුජ්ජති. උක්කුජ්ජති. පටිකුජ්ජති. නිකුජ්ජිතං වා උක්කුජ්ජෙය්‍යා. අඤ්ඤිස්සා පාතියා පටිකුජ්ජති. අවකුජ්ජො නිපජ්ජහං. තත්ථ කුජ්ජති නිකුජ්ජතීති ඉමානි “වරති විවරති”ති පදානි විය සමානත්ථානි, අධොමුඛං කරොතීති හි අත්ථො. උක්කුජ්ජතීති උපරිමුඛං කරොති. පටිකුජ්ජතීති මුඛෙ මුඛං යිපෙනි.

මුජ්ජ ඔසිදනෙ. මුජ්ජති. නිමුජ්ජති. නිමුග්ගො. උම්මුග්ගො.

ඔපුජි විලිම්පනෙ. ගොමයෙන පඨවිං ඔපුඤ්ජති.

ජකාරන්තධාතුරූපානි.

### කකාරන්තධාතු

කෙ චිත්තායං. කායති, නිජ්කායති, උපනිජ්කායති, උජ්කායති, සජ්කායති. කානං, නිජ්කානං, උපනිජ්කානං, උජ්කායනං, සජ්කායනං. නිජ්කත්ති. උපජ්කා, උපජ්කායො. කායි, අජ්කායකො.

තත්ථ කායනන්ති දුට්ඨං කායනං සොභනමසොභනඤ්ච. තෙසු සොභනං “කායි තපති බ්‍රාහ්මණො. කායාමි අකුතොභයො”තිආදීසු දට්ඨබ්බං. අසොභනං පන “තත්ථ තත්ථ කායන්තො නිසීදි. අධොමුඛො පජ්කායන්තො නිසීදි”තිආදීසු දට්ඨබ්බං. කායිති ආරම්මණුපනිජ්කානෙන වා උක්ඛණුපනිජ්කානෙන වා කායනසීලො චිත්තනසීලො. කායි කානවාති අත්ථො. අජ්කායකොති ඉදං “න දානිමෙ කායන්ති, න දානිමෙ කායන්තීති ඛො වාසෙට්ඨ අජ්කායකා අජ්කායකාත්ථෙව තතියං අක්ඛරං උපනිබ්බත්ත”න්ති එවං පට්ඨකප්පිකකාලෙ කානවිරහිතානං බ්‍රාහ්මණානං ගරභවචනං උජ්ජන්තං, ඉදානි පන තං අජ්කායතීති අජ්කායකො, මන්තෙ පරිවත්තෙතීති ඉමිනා අත්ථෙත පසංසාවචනං කත්වා වොහරන්තීති. අයං පනත්ථො “අධිපුබ්බස්ස ඉ අජ්කායනෙ”ති ධාතුස්ස වසෙන ගහෙනබ්බො. එවං අධිපුබ්බස්ස ඉධාතුස්ස වසෙන ඉමස්ස ධාතුස්ස අත්ථපරිවත්තනං භවති. යං සන්ධාය “අජ්කායකො මන්තධරො”ති වුත්තං.

කෙකු දිත්තියං. දිපො ක්කායනි, දාරුනි ක්කායනි. එත්ථ ක්කායනීති ජලනි. ක්කායනජලනසද්දා හි එකත්ථා.

ජජ්ඣ පරිභාසනතජ්ජනෙසු. ජජ්ඣති.

උජ්ඣ උස්සග්ගෙ. උස්සග්ගො ඡඩ්ඛනං. උජ්ඣති. උජ්ඣිතං.

කකාරන්තධාතුරූපානි.

### ඤකාරන්තධාතු

ඤා අවබෝධනෙ. “ඤාති, ඤාන්ති, ඤාසී. ඤාතු, ඤාන්තු. ඤෙය්‍ය, ඤෙය්‍යු”න්තිආදීනි යථාපාවචනං ගහෙතබ්බානි. ඤාති, ඤාතකො, අඤ්ඤො, ඤත්තං, ඤත්ති, පඤ්ඤත්ති, විඤ්ඤත්ති, සඤ්ඤත්ති, සඤ්ඤා, සඤ්ඤාණං, පඤ්ඤා, පඤ්ඤාණං, ඤාණං, විඤ්ඤාණං.

තත්ථ ඤාතීති ජානාති. පුන ඤාතීති බන්ධු. සො හි “අයං අම්භාක”න්ති ඤාතබ්බට්ඨෙයන ඤාතීති. එවං ඤාතකො. අඤ්ඤොති දිට්ඨධම්මිකාදයො අත්ථෙ න ඤාති න ජානාතීති අඤ්ඤො, අවිද්වා බාලොති අත්ථො. ඤත්තන්ති ජානනභාවො. “යාවදෙව අනත්ථාය, ඤත්තං බාලස්ස ජායතී”ති පාළි නිදස්සනං. සඤ්ඤාණන්ති විභනං. කාරිතෙ “ඤාපෙති සඤ්ඤාපෙති විඤ්ඤාපයතී”තිආදීනි භවන්ති. යස්මා පන “අඤ්ඤාති පටිවිජ්ඣති. අත්තත්ථං වා පරත්ථං වා ඤස්සති. අනඤ්ඤාතඤ්ඤස්සාමිතින්ද්‍රියං. එකච්චෙ නබ්භඤ්ඤංසු, එකච්චෙ අබ්භඤ්ඤංසු”ති පාළියො දිස්සන්ති, තස්මා ඤාතීතිආදීනි ආබ්‍යාතිකපදානි දිට්ඨානියෙව හොන්ති නයවසෙන. තථා හි අඤ්ඤාතීති එත්ථ ආඉති උපසග්ගො, සො පරස්සක්ඛරස්ස සඤ්ඤාගුවිචාරණිච්ඡාය රස්සං කත්වා නිද්දිට්ඨො. ඤාතීති සාසනෙ ආබ්‍යාතිකපදං දිට්ඨං, තස්මායෙව “ඤාති, ඤාන්ති. ඤාසී”තිආදීනා පදමාලාකරණෙන නත්ථෙව දොසො.

ඤා මාරණතොසනනිසානෙසු. මාරණං ජීවිතින්ද්‍රියුපච්ඡෙදකරණං. තොසනං තුට්ඨී. නිසානං තික්ඛතා. ඤත්ති. මනුඤ්ඤං. පඤ්ඤත්ති.

එත්ථ ඤත්තීති මාරෙතීති වා තොසෙතීති වා නිසෙතීති වා අත්ථො. අයඤ්ච ඤත්තිසද්දො “වත්ති එතායාති වාචා”ති එත්ථ වත්තිසද්දො විය ආබ්‍යාතිකපදන්ති දට්ඨබ්බො. තථා ආදත්තෙති එත්ථ විභත්තිභූතස්ස තෙසද්දස්ස විය විභත්තිභූතස්ස තිසද්දස්ස සඤ්ඤාගහාවො ව ධාතුඅන්තස්සරස්ස රස්සත්තඤ්ච. මනුඤ්ඤන්ති මනං ආභූසො ඤෙති

සද්දතීතිප්පකරණං ධාතුමාලා

සරවග්ගපඤ්චකන්තික සුද්ධස්සරධාතු

තොසෙනීති මනුඤ්ඤං. අයමත්ථො මනසද්ද්වපපදස්ස ආපුබ්බස්සිමස්ස ඤාධාතුස්ස වසෙන දට්ඨබ්බො. පඤ්ඤත්තීති නානප්පකාරතො පවත්තිතිවාරණෙන අකුසලානං ධම්මානං ඤත්ති මාරණං පඤ්ඤත්ති. අථ වා ධම්මං සුණන්තානං ධම්මදෙසනාය විත්තෙ අනෙකවිධෙන සොමනස්සුප්පාදනං. අතිබ්ණබුද්ධීනං අනෙකවිධෙන ඤාණනිබ්ණකරණඤ්ච පඤ්ඤත්ති නාම, තථා සොතුනං විත්තතොසනෙන විත්තනිසානෙන ච පඤ්ඤාපනං පඤ්ඤත්තිති දට්ඨබ්බං.

ඉති භූවාදිගණෙ වචග්ගන්තධාතුරූපානි

සමත්තානි.

### ටකාරන්තධාතු

ඉදානි ටවග්ගන්තධාතුරූපානි වුව්චන්තෙ –

සොටු ගබ්බෙ. ගබ්බං දබ්බනං. සොටති.

යොටු සම්බන්ධෙ. යොටති.

මෙටු මීලෙටු උම්මාදෙ. මෙටති. මීලෙටති.

කට වස්සාවරණෙසු. කටති.

සට පරිභාසනෙ. සටති.

ලට බාලෙය ව. පුබ්බාපෙක්ඛාය වකාරො. ලටති. ලාටො.

සට රූපාවිසරණගත්ථාවසානෙසු. රූපා පිළා. විසරණං විප්ඵරණං. ගත්ථාවසානං ගතියා අවසානං ඔසානං අභාවකරණං, නිසිදනන්ති වුත්තං භොති. සටති. සාටො වුව්චති සාටකො.

වට වෙධනෙ. වටති. වටො. වාටො.

බ්ව උත්තාසනෙ. බෙටති, ආබෙටකො, බෙටො, උක්බෙටිතො, සමුක්බෙටිතො.

සිට අනාදරෙ. සෙටති.

ජට සට සඬ්ඝානෙ. ජටති. ජටා, ජට්ලො, ජටී. අන්තොජටා බහිජටා, ජටාය ජටිතා පජා. කාරිතෙ ‘‘සො ඉමං විජටයෙ ජටං. අරහත්තමග්ගක්ඛණෙ විජටෙති නාමා’’ති පයොගො.

හට හත්තියං. හටති. හටො. වෙනනං හටකො යථා.

තට උස්සයෙ. උස්සයො ආරොහො උබ්බෙධො. තටති. තටො, ගිරිතටො, නදීතටො, තටී, තටං.

බට කංසෙ. බටති. බටො.

නට නතියං. නටති. නටො, නාටකං.

පිට සද්දසඬ්ඝාටෙසු. පෙටති. පෙටකො, පිටකං. පිටකසද්දො ‘‘මා පිටකසම්පදානෙනා’’තිආදීසු පරියත්තියං දිස්සති. ‘‘අථ පුරිසො ආගච්ඡෙය්‍යා කුදාලපිටකං ආදායා’’තිආදීසු යස්මිං කිස්මිඤ්චි භාජනෙ.

හට දිත්තියං. හටති. භාටකං, හටකං. යං ජාතරූපං හටකන්ති වුච්චති.

සට අවයවෙ. සටති.

ලුට විලොඨනෙ. ලොටති.

විට පෙසනෙ. වෙටති. වෙටකො.

විට සද්දෙ. වෙටති. වෙටකො.

අට පට ඉට කිට කට ගතියං. අටති. පටති. එටති. කෙටති. කටති. පටො ඉච්චෙව නාමිකපදං දිට්ඨං. පටති ජිණ්ණභාවං ගච්ඡතීති පටො. පටොති වත්ථං. වත්ථස්ස හි අනෙකානි නාමානි –

පටො වොලො සාටකො ච, වාසො වසනමංසුකං;  
දුස්සමච්ඡාදනං වත්ථං, වෙලං වසති අම්බරං.

මුට පමද්දනෙ. මොටති.

වුට අප්පිභාවෙ. වොටති.

වටි විභාජනෙ. වටති. වණ්ටො.

රුටි ලුටි ථෙය්‍යා. රුණ්ටති. ලුණ්ටති. රුණ්ටකො. ලුණ්ටකො.

ඵුට විසරණෙ ථොටති. ථොටො.

වෙට වෙටායං. වෙටති. වෙටකො.

සුට පරිවත්තනෙ. සොටති.

රුට ලුට පටිසානෙ. රොටති. ලොටති.

සට චෙතායං. සටති. සටො. සටො වුච්චති කුම්භො. ඉමානි තදහිධානානි —

සටො කුම්භො සටි කුම්භී, තුණ්ඩිකිරො තු උක්ඛලී;  
මහන්තභාජනං වාටි, අතිබුද්දං කුට්ටං භවෙ;

චට භට පරිභාසනෙ දෙට ච. චටති. භටති. දෙටති.

කුට කොට්ඨ්ලෙ. කුටති. පටිකුටති.

පුට සංකිලෙසනෙ. පුටති.

වුට පුට කුට ඡෙදනෙ. වුටති. පුටති. කුටති.

ඵුට විකසනෙ. ඵුටති.

මුට අග්ගිසද්දපක්ඛෙපමද්දනෙසු. මුටති.

තුට කලහකම්මති. තුටති.

සුට පටිසානෙ. සුටති. සොටකො.

ටකාරන්තධාතුරූපානි.

### ධකාරන්තධාතු

යා ගතිනිවත්තියං. ගතිනිවත්ති උප්පජ්ජමානස්ස ගමනස්සුපච්ඡෙදො. යාති,  
යන්ති. තිට්ඨති. පතිට්ඨාති. අධිට්ඨාති. අධිට්ඨෙති. සණ්ඨාති. සණ්ඨහති.  
අධිට්ඨහති. උපට්ඨහති. යාතු. තිට්ඨතු. තිට්ඨෙය්‍යා. අට්ඨ, අට්ඨු. අට්ඨා, අට්ඨු,  
අට්ඨාසි, අට්ඨංසු. යාවස්ස කායො යස්සති. තිට්ඨස්සති. උපස්සති තිට්ඨස්සථ.  
අට්ඨස්සා, අට්ඨස්සංසු. අතිට්ඨස්සා, අතිට්ඨස්සංසු. යාතුං, උපට්ඨාතුං.

සද්දනීතිප්පකරණං ධාතුමාලා

සරවග්ගපඤ්චකන්තික සුද්ධස්සරධාතු

උපට්ඨනිකං. අධිට්ඨානං. අධිට්ඨනිකං. යත්වා, අධිට්ඨිත්වා. උපට්ඨනිත්වා, අධිට්ඨනිත්වා. යානං, යීති, සණ්ඨිති, අවට්ඨිති. සණ්ඨානං, පට්ඨානං. උපට්ඨාකො, යීතො. පබ්බතට්ඨො භූමට්ඨො. උපට්ඨනං ඉච්චාදීනි.

තත්ථ යානසද්දො ඉස්සරියයීතිබ්බකාරණෙසු දිස්සති. “කිං පනායස්මා දෙවානම්ත්දො කම්මං කත්වා ඉමං යානං පත්තො”තිආදීසු හි ඉස්සරියෙ දිස්සති. “යානකුසලො හොති අක්ඛණවෙධි”තිආදීසු යීතියං. “යානසොපෙනං තථාගතං පටිභාති”තිආදීසු බණෙ. “යානඤ්ච යානසො ඤත්වා අට්ඨානඤ්ච අට්ඨානසො”තිආදීසු කාරණෙ. කාරණඤ්චි යස්මා තත්ථ ඵලං තිට්ඨති තදායත්තවුත්තිභාවෙන, තස්මා යානන්ති වුච්චති.

ඉස්සරියෙ යීතියඤ්ච, බ්බසම්මිපි ච කාරණෙ;  
චතුස්ථත්ථෙපසු ඵතෙසු, යානසද්දො පවත්තතීති.

ඨෙ සද්දසඬකාතෙසු. යීයති.

ඨෙ වෙය්නෙ. යායති.

පය වියත්තියං වාචායං. ධම්මං පයති. පායො, නක්ඛත්තපායකො, සො හොරපායකං පුච්ඡි. සබ්බපායී භවිස්සති. පයීතුං, පයීතවෙ, පයීත්වා, පයීත්වාන, පයීතුන, පයීය, පයීයාන.

ඵවංවිධං තුංපච්චයන්තාදිවිභාගං සබ්බත්ථ යථාරහං චත්තුකාමාපි ගන්ථ විත්ථාරහයෙන න වදාම. අවුත්තොපි ඊදිසො විභාගො නයානුසාරෙන යථාසම්භවං සබ්බත්ථ යොජෙතබ්බො. යත්ථ පන පාළිනිදස්සනාදිවිසෙසො ඉච්ඡිතබ්බො හොති, තත්ථෙවෙනං දස්සෙස්සාම.

වය පුලියෙ. වයති. වයරො. වයරොති පුලසනසරීරස්මිං චත්තබ්බවචනං. තථා හි විනයට්ඨකථායං “වයරොති පුලො, පුලො ච සනසරීරො වායං භික්ඛුති වුත්තං හොති”ති වුත්තං.

මය නිවාසෙ. මයති. මයො.

කය කිච්ඡජීවනෙ. කයති. කයො.

රය පරිභාසනෙ. රයති.

සාය බලක්කාරො. බලක්කාරො නාම අත්තනො බලෙන යථාජ්ඣාසයං දබ්බලස්ස අභිභවනං. සායති. සායො.

උද රුද ලුද උපසානෙ. ඔදති. රොදති. ලොදති.

පිද හිංසාසංකිලෙසෙසු. පෙදති. පිදරො.

සද කෙතවෙ ව. පුබ්බත්ථෙසු වකාරො. සදති. සයො සයොති කෙරාටිකො වුවවති.

සුද ගතිපට්ඨානෙ. ගමනපට්ඨනනං ගතිපට්ඨානො. සොදති.

කුදි ලුදි ආලස්සියෙ ව. වකාරො පුබ්බත්ථෙ ව. කුණ්දති. කුණ්දො. ලුණ්දති. ලුණ්දො.

සුදි සොසනෙ. සුණ්දති.

රුදි ලුදි අදි ගතියං. රුණ්දති. ලුණ්දති. අණ්දති.

වෙද වෙදනෙ. වෙදති, නිබ්බෙදති. වෙදනං, නිබ්බෙදනං.

වදි එකවරියායං. වණ්දති.

මද කුදි සොකෙ. මදති. කුණ්දති.

එද හෙද විබාධායං. එදති. හෙදති. විහෙදති. විහෙදනං.

ලුද පට්ඨානෙ. ලොදති.

පද විඛ්‍යානෙ. පදති.

ලුද සංකිලෙසෙ. ලොදති.

යකාරන්තධාතුරූපානි.

### ධකාරන්තධාතු

ඩි විභායසගතියං ගමනමත්තෙ ව. ඩෙති, ඩයති. ඩෙමානො. උච්චෙ සකුණ ඩෙමාන. යෙ මං පුරෙ පච්චුඬිඬෙත්ති.

ඩි බ්පනුඬිඬනෙසු. ඩෙති. උඬිඬෙති.

ඉතො බහිද්ධා පාසණ්ඩා, දිට්ඨිසු පසිදන්ති තෙ;

න තෙසං ධම්මං රොවෙමි, න තෙ ධම්මස්ස කොවිදා.

එත්ථ ච පාසණ්ඩාති පාසං ධෙන්තීති පාසණ්ඩා, සත්තානං චිත්තෙසු දිට්ඨිපාසං බ්වන්තීති අත්ථො. අථ චා තණ්හාපාසං දිට්ඨිපාසඤ්ච ධෙන්ති උඨ්චෙන්තීති පාසණ්ඩා.

මුඛි කණ්ඩනෙ. මුණ්ඩති. කුමාරං මුණ්ඩංසු. මුණ්ඩො.

වුඬ්ඛ භාවකරණෙ. වුඬ්ඛති.

අඬ්ඬ අභියොගෙ. අඬ්ඬති.

ගඬි වදනෙකදෙසෙ. ගණ්ඩති. ගණ්ඩො.

හුඬි පිඬි සඬ්ඝාතෙ. හුණ්ඩති. පිණ්ඩති. පිණ්ඩො.

හිඬි ගතියං. හිණ්ඩති, ආහිණ්ඩති.

කුඬි දාහෙ. කුණ්ඩති. කුණ්ඩො.

චඬි මඬි වෙයනෙ. චණ්ඩති. මණ්ඩති. මණ්ඩලං.

හඬි පරිභාසනෙ. හණ්ඩති. හණ්ඩනං. හණ්ඩො.

මඬි මජ්ජනෙ. මණ්ඩති. මණ්ඩනං.

තුඬි තොළනෙ. තුණ්ඩති. තුණ්ඩො. තුණ්ඩෙනාදාය ගච්ඡෙය්‍ය.

භුඬි භරණෙ. භුණ්ඩති.

චඬි කොපෙ. චණ්ඩති. චණ්ඩො. චණ්ඩාලො, චණ්ඩික්කං.

සඬි රුජායං. සණ්ඩති. සණ්ඩො.

තඬි තාළනෙ. තණ්ඩති. විතණ්ඩා.

පඬි ගතියං. පණ්ඩති. පණ්ඩා, පණ්ඩිතො. එත්ථ පණ්ඩාති පඤ්ඤා. සා හි සුබ්බමෙසුපි අත්ථෙසු පණ්ඩති ගච්ඡති දුක්ඛාදීනං පිළනාදිකම්පි ආකාරං ජානාතීති “පණ්ඩා”ති වුච්චති. පණ්ඩිතොති පණ්ඩාය ඉතො ගතො පචත්තොති පණ්ඩිතො. අථ චා සඤ්ජාතා පණ්ඩා එතස්සාති පණ්ඩිතො. පණ්ඩති

සද්දතීතිප්පකරණං ධාතුමාලා

සරවග්ගපඤ්චකන්තික සුද්ධස්සරධාතු

ඤාණගතියා ගව්ඡතීතිපි පණ්ඩිතො. තථා හි අට්ඨකථායං වුත්තං “පණ්ඩිතතීති පණ්ඩිතා. සන්දිට්ඨිකසම්පරායිකත්ථෙසු ඤාණගතියා ගව්ඡන්තිති අත්ථො”ති.

ගඬි මදෙ. ගණ්ඩති.

බඬි මන්ථෙ. බණ්ඩති. බණ්ඩිතො, බණ්ඩො.

ලඬි ජිව්හාමථනෙ. ලණ්ඩති. ලණ්ඩො.

ඩකාරන්තධාතුරූපානි.

### ඩකාරන්තධාතු

වඩ්ඪ වඩ්ඪනෙ. වඩ්ඪති. සිරිවඩ්ඪකො, ධනවඩ්ඪකො, වඩ්ඪිතො, බුඩ්ධො. එත්ථ ව වකාරස්ස බකාරො, අකාරස්ස වුකාරො.

කඩ්ඪ ආකඩ්ඪනෙ. කඩ්ඪති, ආකඩ්ඪති, නිකඩ්ඪති. අකාමා පරිකඩ්ඪන්ති, උලුකඤ්ඤෙව වායසා.

ඉමානි ඩකාරන්තධාතුරූපානි.

### ණකාරන්තධාතු

අණ රණ වණ භණ මණ කණ සද්දෙ. අණති. අණකො බ්‍රාහ්මණො. රණති. රණං. වණති. වාණකො. භණති. භාණකො. මණති. මණ්ණකො. කණති. කාණො. තත්ථ බ්‍රාහ්මණොති බ්‍රහ්මං අණතීති බ්‍රාහ්මණො, මන්තෙ සජ්ඣායතීති අත්ථො. අක්ඛරවිත්තකා පන “බ්‍රහ්මුනො අපච්චං බ්‍රාහ්මණො”ති වදන්ති. අරියා පන බාහිතපාපත්තා බ්‍රාහ්මණොති.

බ්‍රාහ්මණො සොත්තියො විජ්ජො, භොවාදී බ්‍රහ්මඛන්දු ව;

බ්‍රහ්මසුත්‍ර ද්විජො බ්‍රහ්මා, කමලාසනසුත්‍ර ව;

රණසද්දො “සරණා ධම්මා අරණා ධම්මා”තිආදීසු කිලෙසෙසු වත්තති. කිලෙසා හි රණන්ති කන්දන්ති එතෙහිති රණානි වුච්චන්ති.

“ධනුග්ගහො අසදිසො, රාජපුත්තො මහබ්බලො;

සබ්බාමීත්තෙ රණං කත්වා, සංයමං අජ්ඣාපාගමී”ති

එත්ථ යුද්ධෙ චත්තති. රණං කත්වාති හි යුද්ධං කත්වාති අත්ථො. “තිණඤ්ච කට්ඨඤ්ච රණං කරොන්තා, ධාවිංසු තෙ අට්ඨදිසා සමන්තතො”ති එත්ථ චුණ්ණච්චුණ්ණකරණෙ චත්තති. රණං කරොන්තාති හි චුණ්ණච්චුණ්ණං කරොන්තාති අත්ථො. එවං අත්ථච්චරණමපි සද්දසඬ්ඛාතමත්ථං අන්තොයෙව කත්වා අධිප්පායත්ථවසෙන කතං, න ධාතුනානත්ථවසෙනාති දට්ඨබ්බං. අථ වා ධාතුනමත්ථාතිසයයොගොපි භවති, තෙන එවං අත්ථච්චරණං කතන්තිපි දට්ඨබ්බං.

භණ භණතෙ. පරිත්තං භණති, චචනං භණති. දීඝභාණකො, පියභාණි, භාණවාරො. එත්ථ භාණවාරොති –

“අට්ඨක්ඛරා එකපදං, එකා ගාථා චතුප්පදං;  
ගාථා චෙකාමතො ගන්ථො, ගන්ථො ඛාත්තිංසතක්ඛරො;

ඛාත්තිංසක්ඛරගන්ථානං, පඤ්ඤාසං ද්විසතං පන;  
භාණවාරො මතො එකො, ස්වට්ඨක්ඛරසහස්සකො”ති.

එවං අට්ඨක්ඛරසහස්සපරිමාණො පාඨො වුව්චති.

ඔණං අපනයතෙ. ඔණති.

සොණ චණ්ණගතීසු. සොණති, සොණො.

සොණ සිලොණ සඬ්ඝාතෙ. සොණති. සිලොණති.

සිණි සුණි සණි ගහණෙ. සිණ්ණති. සුණ්ණති. සණ්ණති.

සුණ සුණ්ණ ගමනෙ. සොණති. සුණ්ණති.

පණ ඛාවහාරෙ, ථුතියඤ්ච. පණති වාණිජො, වොහාරං කරොති ඉච්චත්ථො. සද්ධො බුද්ධං පණති, ථොමයති ඉච්චත්ථො, ආපණං, සාපණො ගාමො.

ගණ රණ ගතියං. ගණති. රණති.

චණ සණ දාතෙ. චණති. සණති.

එණ ගතියං. එණති. එණං.

වෙණු ඤාණචිත්තානිසාමනෙසු. වෙණුති.

පීණ පීණනෙ. පීණනං පරිපුණ්ණතා. පීණති. පීණො දිවා න භුඤ්ජති,  
පීණොරක්ඛංසබාහු.

මීණ හිංසායං. මීණති.

දුණ ගතියඤ්ච. හිංසාපෙක්ඛකො චකාරො. දුණති.

සණ අබ්‍යන්තසද්දෙ. සණති. සණතෙව බ්‍රහ්මාරඤ්ඤං. සණතෙවාති නදති  
විය.

තුණ කොට්ඨේලෙ. තොණති.

පුණ නිපුණෙ. පුණති, නිපුණති. නිපුණධම්මො. එත්ථ ච  
නිපුණසණ්භසුබ්‍රමසද්දා වෙච්චනසද්දා කුසලඡේකදක්ඛසද්දා වියාති දට්ඨබ්බං.

මුණ පටිඤ්ඤාණෙ. මුණති.

කුණ සද්දොපකරණෙ. කොණති.

චුණ ඡේදනෙ. චොණති.

මණ වාගෙ. වෙරං මණතීති වෙරමණි.

ථුණ විකිරණෙ විධුනනෙ ච. ථුණති. අභිගාරකාසුං අපරෙ ථුණන්ති.

ඉමානි ණකාරන්තධාතුරූපානි.

ඉති භූවාදිගණෙ ට්ඨග්ගන්තධාතුරූපානි

සමත්තානි.

### තකාරන්තධාතු

අථ තවග්ගන්තධාතුරූපානි වුව්චන්තෙ —

තෙ පාලනෙ. පාලනං රක්ඛණං. තායති. තාණං, ගොත්තං, නක්ඛත්තං.  
අසස්ස තාතා. කිච්ඡේනාධිගතා භොගා, තෙ තාතො විධම් ධම්. තත්ථ  
ගොත්තන්ති ගං තායතීති ගොත්තං. “ගොතමො කස්සපො”ති හි ආදිනා  
පචත්තමානං ගං වචනං බුද්ධිඤ්ච තායති එකංසිකවිසයතාය රක්ඛතීති ගොත්තං.  
යථා හි බුද්ධි ආරම්මණභූතෙන අත්ථෙත විනා න වත්තති, තථා අභිධානං

අභිධෙය්‍යභූතෙන, තස්මා සො ගොත්තසඬ්ඛානො අත්ථො තානි තායති රක්ඛතීති වුච්චති. කො පන සොති? අඤ්ඤකුලපරම්පරාසාධාරණං තස්ස කුලස්ස ආදිපුරිසසම්මුදිතං තංකුලපරියාපන්නසාධාරණං සාමඤ්ඤරූපං.

නක්ඛත්තන්ති විසමගතියා අගන්ත්වා අත්තනො වීථියාව ගමනෙන නක්ඛනං ගමනං තායති රක්ඛතීති නක්ඛත්තං, තං පන අස්සයුජාදිවසෙන සත්තවිසතිවිධං භොති. තථා හි අස්සයුජො හරණි කත්තිකා රොහණි මිගසිරො අද්දා පුනඛ්බසු චුස්සො අස්සලියො මාසො පුඛ්බඵග්ගුණි උත්තරඵග්ගුණි හත්ථො චිත්තං ස්වාති විසාඛා අනුරාධා ජෙට්ඨා මූලං පුඛ්බාසල්හං උත්තරාසල්හං සාවණං ධනසිට්ඨා සතභිසත්තං පුඛ්බහද්දපදං උත්තරහද්දපදං රෙවතී වාති සත්තවිසති නක්ඛත්තානි. තානි පන අත්තනො ගමනට්ඨානං ඊසකම්පි න විජහන්ති කිඤ්චි සිසං කිඤ්චි දන්ධං, කදාවි සිසං, කදාවි දන්ධං, එත්තො ඉතො වාති එවං විසමගතියා අගන්ත්වා යන්තවක්කෙ පටිපාටියා යොජිතානි විය සමප්පමාණගතියා අත්තනො වීථියාව ගච්ඡන්තානි මණ්ඩලාකාරෙන සිනෙරුං පරිවත්තන්ති. එවං ඉමානි නක්ඛනං ගමනං තායන්ති රක්ඛන්තීති නක්ඛත්තානීති වුච්චන්ති. පොරාණා පන ඛරධාතුවසෙන “නක්ඛරන්ති න නස්සන්තීති නක්ඛත්තානී”ති ආවොචුං, “නක්ඛත්තං ජොති රික්ඛං තං” ඉච්චෙතානි නක්ඛත්තතාරකානං නාමානි. “උඵ තාරා තාරකා”ති ඉමානි පන සඛ්බාසම්පි තාරකානං සාධාරණනාමානි. ඔසධිති පන තාරකාවිසෙසස්ස නාමං.

විති සඤ්ඤාණං. සඤ්ඤාණං විහනං ලක්ඛණකරණං. වෙනති. විහනං කරොතීති අත්ථො. ඊකාරන්තවසෙන චුත්තත්තා අස්මා ධාතුතො සකි සඬ්ඛායන්ති ධාතුතො විය නිග්ගහිතාගමො න භොති. එස නයො අඤ්ඤසුචි ඊදිසෙසු යානෙසු.

පන ගතියං. පනති. පපතති පපානං, පපතෙය්‍යහං. පාපත්තං නිරයං භුසං. අහංසද්දෙන යොජෙතඛ්බං, පාපත්තං පපතිතොස්මිති අත්ථො. පාපත්ථ නිරයං භුසං, සොකුමාරොති යොජෙතඛ්බං, පාපත්ථ පපතිතොති අත්ථො. පරොක්ඛාපදඤ්චිතං ද්වයං. “පාවදං පාවදා”තිආදීසු විය උපසග්ගපදස්ස දීඝභාවො, තතො අංසද්දස්ස ත්තංආදෙසො, අසද්දස්ස ච ත්ථාදෙසො භවති. අවිත්තෙය්‍යො හි පාළිනෙයො.

අත සාතච්චගමනෙ. සාතච්චගමනං නිරන්තරගමනං. අතති. යස්මා පන අතධාතු සාතච්චගමනත්ථවාචිකා, තස්මා භවාභවං ධාවන්තො ජාතිපරාඛ්‍යාධිමරණාදිහෙදං අනෙකච්ඡිතං සංසාරදුක්ඛං අතති සතතං ගච්ඡති පාපුණාති අධිගච්ඡතීති අත්තාතිපි නිඛ්බවනම්ච්ඡිතඛ්බං. අත්ථන්තරවසෙන පන “ආහිතො අහංමානො එත්ථාති අත්තා, අත්තභාවො”ති ච “සුඛදුක්ඛං අදති

අනුභවනීති අත්තා”ති ව “අත්තමනොති පීතිසොමනස්සෙන ගහිතමනො”ති ව අත්ථො දට්ඨබ්බො, යත්ථ යත්ථ යථා යථා අත්ථො ලබ්භති, තත්ථ තත්ථ තථා තථා අත්ථස්ස ගහෙනබ්බනොති.

චූත ආසෙවනෙ බරණෙ ව. වොතති.

අති බන්ධනෙ. අන්තති. අන්තං. අන්තියතිබන්ධියති අන්තගුණනාති අන්තං. ඉධ අන්ත සද්දස්ස අත්ථුද්ධාරො වුච්චනෙ “අන්තං අන්තගුණං උදරිය”න්ති එත්ථ ද්වත්තිංසාකාරන්තොගධං කුණපන්තං අන්තං නාම. “කායබන්ධනස්ස අන්තො ජීරති. හරිතන්තං වා”ති එත්ථ අන්තිමමරියාදන්තො අන්තො නාම. “අන්තමිදං හික්ඛවෙ ජීවිකාන”න්ති එත්ථ ලාමකන්තො. “සක්කායො එකො අන්තො”ති එත්ථ කොට්ඨාසන්තො. “එසෙවන්තො දුක්ඛස්ස සප්පච්චයසඬ්ඛයා”ති එත්ථ කොටන්තො. ඉච්චෙවං –

කුණපන්තං අන්තිමඤ්ච, මරියාදො ව ලාමකං;

කොට්ඨාසො කොට්’මෙ අත්ථො, අන්තසද්දෙන භාසිතා.

කිත නිවාසෙ රොගාපනයනෙ ව. කෙතති. සාකෙතං න ගරං, නිකෙතො, නිකෙතං පාවිසි. ආමොදමානො ගච්ඡති සන්තිකෙතං. තිකිච්ඡති, විකිච්ඡති, විකිච්ඡා, විකිච්ඡකො. තත්ථ සාකෙතන්ති සායං ගහිතවසනට්ඨානන්තා සාකෙතං, යංසද්දලොපො.

යත පතියතනෙ. පතියතනං වායාමකරණං. යතති. යති, යතවා, පයතනං, ආයතනං, ලොකායතනං. එත්ථ ආයතනන්ති ආයතනතො ආයතනං, චක්ඛුරුපාදීති. එතාති හි තංද්වාරාරම්මණවිත්තවෙතසිකා ධම්මා සෙන සෙන අනුභවනාදිකිච්චෙන ආයතන්ති උට්ඨහන්ති සටන්ති වායමන්ති එතෙසුති “ආයතනානි”ති වුච්චන්ති. එත්ථ පන නීතනුධාතුනං වසෙනපි ආයතනසද්දත්ථො වත්තබ්බො සියා, සො උත්තරි ආච්චිස්සති.

ආයතනසද්දො නිවාසට්ඨානෙ ආකරෙ සමොසරණට්ඨානෙ සඤ්ජාතිදෙසෙ කාරණෙ ව. තථා හි “ලොකෙ ඉස්සරායතනං වාසුදෙවායතන”න්තිආදීසු නිවාසට්ඨානෙ ආයතනසද්දො වත්තති. “සුවණ්ණායතනං රජතායතන”න්තිආදීසු ආකරෙ. සාසනෙ පන “මනොරමෙ ආයතනෙ, සෙවන්ති නං වහඬිගමා”තිආදීසු සමොසරණට්ඨානෙ. “දක්ඛිණාපථො ගුන්තං ආයතන”න්තිආදීසු සඤ්ජාතිදෙසෙ. “තත්ත තත්තෙව සක්ඛිභබ්බතං පාපුණාති සති සතිආයතන”න්තිආදීසු කාරණෙ වත්තතීති වෙදිතබ්බො. සො ව නානාපවත්තිනිමිත්තවසෙන ගහෙනබ්බො.

නිවාසෙ ආකාරෙ වෙව, ජාතිදෙසෙ ව කාරණෙ;

සමොසරණට්ඨානෙ ව, ආයතනාරවො ගතො.

ලොකායතං නාම “සබ්බං උච්ඡිට්ඨං, සබ්බං නුච්ඡිට්ඨං. සෙතො කාකො, කාළො බකො ඉමිනා ව ඉමිනා ව කාරණෙනා”ති එවමාදිනිරත්ථකකාරණපටිසංයුත්තං තිත්ථියසත්ථං, යං ලොකෙ “විතණ්ඩසත්ථ”න්ති වුවවති, යඤ්ච සන්ධාය බොධිසත්තො අසම්බුරො විධුරපණ්ඩිතො “න සෙවෙ ලොකායතිකං, නෙතං පඤ්ඤාය වඩ්ඪන”න්ති ආහ. ආයතිං හිතං තෙන ලොකො න යතති න ඊහතීති ලොකායතං, කිත්තං? විතණ්ඩසත්ථං. තඤ්භි ගත්ථං නිස්සාය සත්තා පුඤ්ඤක්‍රියාය චිත්තම්පි න උප්පාදෙන්ති. අඤ්ඤත්ථාපි හි එවං වුත්තං “ලොකායතසිප්පන්ති ‘කාකො සෙතො, අට්ඨිතං සෙනත්තා, බලාකා රත්තා, ලොහිතස්ස රත්තත්තා’ති එවමාදිනායප්පවත්තං පරලොකනිබ්බානානං පටිසෙධකං විතණ්ඩසත්ථසිප්ප”න්ති.

යුත ජුත භාසනෙ. භාසනං උදිරණං. යොතති. ජොතති.

ජුතදිත්තියං. ජොතති, විජ්ජොතති. ජුති, ජොති. කාරිතෙ “ජොතෙති, ජොතයිත්වාන සද්ධම්ම”න්ති පයොගා. එත්ථ ව ජුතීති ආලොකො සිරි වා. ජොතීති පතාපො. අථ වා ජොතීති වන්දාදීති. වුත්තම්පි චෙත සිරිමාවිමාන වත්ථුඅට්ඨකථායං “ජොතීති වන්දිමසුරියනක්ඛත්තතාරකානං සාධාරණනාම”න්ති. අථ වා “ජොති ජොතිපරායණො”ති වචනතො යො කොචි ජොතති ඛත්තියකුලාදීසු ජාතත්තා ව රූපසොභායුත්තත්තා ව, සො “ජොති”ති වුවවති.

සිත වණ්ණො. සිතධාතු සෙනවණ්ණො වත්තති. කිඤ්චාපෙත්ථ වණ්ණසාමඤ්ඤං වුත්තං, තථාපි ඉධ නිලපිතාදීසු සෙනවණ්ණොයෙව ගහෙනබ්බො පයොගදස්සනවසෙන. සෙනති. සෙනං වත්ථං. වාවචලිඪගත්තා පන සෙනසද්දො තිලිඪගො ගහෙනබ්බො.

සෙනං සිතං සුචි සුක්කං, පණ්ඩරං ධවලම්පි ව;  
අකණ්භං ගොරමොදානං, සෙනනාමානි භොන්ති හි.

වතු වත්තනෙ. වත්තති, පවත්තති, සංවත්තති, අනුවත්තති, පරිවත්තති. පවත්තං.

කිලොත අද්දභාවෙ. අද්දභාවො තිත්තභාවො. කිලොතති, පකිලොතති, තෙමෙතීති අත්ථො. කාරිතෙ පකිලොතෙති, පකිලොතයති. උණ්භොදකස්මිං පකිලොතයිත්වා, තෙමෙත්වාති අත්ථො.

වත යාවනෙ. වතති.

කිත ඤාණෙ. කෙතති. කෙතනං, කෙතකො, සඬිකෙතො.

කති සුත්තජනනෙ. සුත්තං කන්තති.

කති ඡේදනෙ. මංසං කන්තති, විකන්තති, අයොකන්තො. සල්ලකන්තො මහාවීරො. මා නො අජ්ජ විකන්තිංසු, රඤ්ඤො සුදා මහානසෙ.

වතී හිංසාගන්ධෙසු. ඊකාරන්තත්තා ඉමස්මා නිග්ගහීතාගමො න හොති. වතති.

තකාරන්තධාතුරූපාති.

### උකාරන්තධාතු

ථා ගතිනිවත්තියං. ථාති. අවත්ථා, වවත්ථානං, වවත්ථීනං, වනථො. “ඡෙත්වා වනං වනථඤ්චා”ති එත්ථ හි මහන්තා රුක්ඛා වනං නාම, බුද්දකා පන තස්මිං වනෙ ධීතත්තා වනථො නාම වුව්චන්ති.

ථු ථුතියං. ථවති, අහිත්ථවති. ථවනා, අහිත්ථවනා, ථුති, අහිත්ථුති.

යදි හි රුපිනී සියා, පඤ්ඤා මෙ වසුමතී න සමෙයා;  
අනොමදස්සිස්ස භගවතො, ඵලමෙතං ඤාණථවනාය.

තෙහි ථුතිප්පසත්ථො සො, යෙනිදං ථවිතං ඤාණං, බුද්ධසෙට්ඨො ව ථොමිතො. තත්ථ ථවනාති පසංසනා. පසංසාය හි අනෙකානි නාමානි.

ථවනා ව පසංසා ව, සිලාසා වණ්ණනා ථුති;  
පනුති ථොමනා වණ්ණො, කත්ථනා ගුණකිත්තනං;

ථෙ සද්දසඬිසාතෙසු. ථීයති, පතිත්ථීයති. ථී. අත්ථිමා පාළියො – අහිසජ්ජති කුප්පති බ්‍යාපජ්ජති පතිත්ථීයති, කොපඤ්ච දොසඤ්ච අප්පච්චයඤ්ච පාතුකරොති. ථීයො නං පරිභාසිංසුති. තත්ථ “ථීයති පතිත්ථීයති”තිමානි එකාරස්සියාදෙසවසෙන සම්භූතානි. ථීයති සඬිසාතං ගච්ඡති ගබ්භො එතිස්සාති ථී. ආවරියා පන ඉත්ථීසද්දස්සෙව එවං නිබ්බවනං වදන්ති, න ථීසද්දස්ස.

ගබ්භො ථීයති එතිස්සා, ඉති ථී ඉති නො රූචි;  
ගබ්භො ථීයති එතිස්සා, ඉති ඉත්ථීති ආවරියා.

තෙසං සුදුක්කරොවාදෙ, “ඉත්ථී”ති පදසම්භවො;  
අයං විනිවිජයො පත්තො, නිවිජයං හො සුණාථ මෙ.

ථීසද්දෙන සමානත්ථො, ඉත්ථීසද්දො යතො තතො;  
ථීසද්දෙ ලබ්භමානත්ථං, ඉත්ථීසද්දම්භි රොපිය.

අප්පානං බහුතා ඤායෙ, ගහිතෙ සති යුජ්ජති;  
තථා හි “ද්වෙ දුවෙ, තණ්හා, තසිණා”ති නිදස්සනං.

අථ වා පන “ඉත්ථී”ති-ඉදං චණ්ණාගමාදිතො;  
නිරුත්තිලක්ඛණෙනාපි, සිජ්ඣාතීති පකාසයෙ.

ඉච්ඡතීති නරෙ ඉත්ථී, ඉච්ඡාපෙතීති වා පන;  
ඉදං නිබ්බවනඤ්චාපි ඤෙය්‍යං නිබ්බවනත්ථිනා.

අත්‍රිමානි ඉත්ථීනම්භිධානානි —

ඉත්ථී ථී චනිතා නාරී, අබලා හිරු සුන්දරී;  
කන්තා සිමනිතී මාතු-ගාමො පියා ච කාමිනී.

රමණී පමදා දයිතා, ලලනා මහිලා’ඬිගනා;  
තාසංයෙව ච නාමානි, අවත්ථාතො ඉමානිපි.

ගොරී ච දාරිකා කඤ්ඤා, කුමාරී ච කුමාරිකා;  
යුවතී තරුණී මාණ-විකා ථෙරී මහල්ලිකා.

තථා හි අට්ඨවස්සිකා ගොරීතිපි දාරිකාතිපි වුවචති. දසවස්සිකා කඤ්ඤාති වුවචති. අනිබ්බද්ධා වා යොබ්බනිත්ථී කඤ්ඤාති වුවචති. ද්වාදසවස්සිකා කුමාරිතිපි වුවචති කුමාරිකාතිපි. අථො ජරං අප්පත්තා යුවතීතිපි තරුණීතිපි මාණවිකාතිපි වුවචති. ජරං පත්තා පන ථෙරීතිපි මහල්ලිකාතිපි වුවචති. පුරිසෙසුපි අයං නයො යථාරහං වෙදිතබ්බො.

කිඤ්චාපෙත්ථ එවං නියමො වුත්තො, තථාපි කත්ථවි අනියමවසෙනපි වොහාරො පවත්තති. තථා හි “රාජා කුමාරමාදාය, රාජපුත්තී ච දාරික”න්ති ච “අච්ඡා කණ්හාපීනං කඤ්ඤ”න්ති ච ඉමාසං ද්විත්තං පාළීනං වසෙන යා ඉත්ථී දාරිකාසද්දෙන චත්තබ්බා, සා කඤ්ඤාසද්දෙනපි චත්තබ්බා ජාතා. යාපි ච කඤ්ඤාසද්දෙන චත්තබ්බා, සාපි දාරිකාසද්දෙන චත්තබ්බා ජාතා. තථා “රාජා කුමාරමාදාය, රාජපුත්තී ච දාරික”න්ති ච “කුමාරියෙ උපසෙනියෙ, නිව්චං නිගළමණ්ඩිතෙ”ති ච ඉමාසං පන පාළීනං වසෙන යා ඉත්ථී දාරිකාසද්දෙන

වත්තබ්බා, සා කුමාරිකාසද්දෙනපි වත්තබ්බා ජාතා. යා ව පන කුමාරීසද්දෙන වත්තබ්බා, සාපි දාරිකාසද්දෙන වත්තබ්බා ජාතා. අපිචෙත්ථ “රාජකඤ්ඤා රූවා නාමා”ති ව “තතො මද්දිමිපි න්භාපෙසුං, සිවිකඤ්ඤා සමාගතා”ති ව ඉමාසං ද්විත්තං පාළිතං දස්සනතො යා අනිබ්බිද්ධා වා භොතු නිබ්බිද්ධා වා, යාව ජරං න පාපුණාති, තාව සා කඤ්ඤායෙව නාමාතිපි වෙදිතබ්බං.

කෙචෙත්ථ වදෙය්‍යං — යං තුමහෙහි “අට්ඨවස්සිකා ගොරිතිපි දාරිකාතිපි වුව්වති”ති වුත්තං, එතස්මිං පන වචනෙ “යදාහං දාරකො භොමි, ජාතියා අට්ඨවස්සිකො”ති වචනතො අට්ඨවස්සො දාරකො භොතු, “තත්ථද්දසකුමාරං සො, රමමානං සකෙ පුරෙ”ති පාළියං පන පුත්තදාරෙහි සංවද්ධො වෙස්සන්තරමභාරාජා කථං “කුමාරො”ති වත්තුං යුජ්ජස්සති ද්වාදසවස්සාතික්කන්තත්තා? යුජ්ජතෙව භගවතො ඉච්ඡාවසෙන. භගවා හි ධම්මස්සරත්තා වොහාරකුසලතාය ව යං යං වෙනෙය්‍යාජනානුරූපං දෙසනං දෙසෙතුං ඉච්ඡති, තං තං දෙසෙති එව, තස්මා භගවතා තස්ස මාතාපිතුනං අත්ථිතං සන්ධාය කුමාරපරිභාරෙන වද්ධිතත්තඤ්ච එවං දෙසනා කතා. තථා හි ආයස්මා කුමාරකස්සපො කුමාරපරිභාරෙන වද්ධිතත්තා මහල්ලකොපි සමානො කුමාරකස්සපොත්ථෙව වොහරියති. “න වායං කුමාරකො මත්තමඤ්ඤාසි”ති එත්ථ පන සිරස්මිං පලිතෙසු ජාතෙසුපි ආයස්මන්තං ආනන්දං ආයස්මා මහාකස්සපො තස්මිං ථෙරෙ අධිමත්තවිස්සාසො හුත්වා කොමාරවාදෙන ඔවදන්තො කුමාරකොති අවොවාති ගහෙතබ්බං. උදානට්ඨකථායං පන “සත්තා ජාතදිවසතො පට්ඨාය යාව පඤ්චදසවස්සං, තාව කුමාරකා, බාලාති ව වුව්වත්ති, තතො පරං වීසතිවස්සාති යුවානො”ති වුත්තං.

මන්ථ මන්ථ විලොළනෙ. මන්ථති. මන්ථඤ්ච මධුපිණ්ඩිකඤ්ච ආදාය. අභිමන්ථති දුම්මෙධං වජිරංවම්භමයං මණිං. සිනෙරුං මන්ථං කත්වා.

කුටී පුටී ලුටී හිංසාසංකිලෙසෙසු. කුන්ථති. කුන්ථො, කුන්ථකිපිල්ලිකං. දිස්වාන පතිතං සාමං, පුත්තකං පංසුකුන්ථිතං. පුන්ථති. ලුන්ථති.

නාථ යාවනොපතාපිස්සරියාසීසාසු. නාථධාතු යාවනෙ උපතාපෙ ඉස්සරියෙ ආසීසනෙ වාති චතුස්චත්ථෙසු වත්තති. තෙනාහු පොරාණා “නාථතීති නාථො, වෙනෙය්‍යානං හිතසුඛං ආසීසති පත්ථෙති, පරසන්තානගතං වා කිලෙසබ්‍යසනං උපතාපෙති, “සාධු හික්ඛෙව හික්ඛු කාලෙන කාලං අත්තසම්පත්තිං පච්චචෙක්ඛෙය්‍යා”තිආදිනා තං තං හිතපටිපත්තිං යාවතීති අත්ථො, පරමෙන චිත්තිස්සරියෙන සමන්තාගතො සබ්බසත්තෙ වා ගුණෙහි ඊසති අභිභවතීති පරමිස්සරො භගවා ‘නාථො’ති වුව්වතීති නාථතීති නාථො”ති. සද්දසත්ථවිදු පන තෙසු චතුසු අත්ථෙසු නාථ නාධ ඉති ධාතුද්වයං පඨන්ති. අත්තනොභාසත්තා පන තස්ස “නාථනෙ නාධනෙ”ති රූපානි භවන්ති.

එත්ථ සීයා “යදි යාවනත්ථෙන නාථතීති නාථො, එවං සන්තෙ යො කොචි යාවකො දලිද්දො, සො එව නාථො සීයා. යො පන අයාවකො සමිද්ධො, සො න නාථති න යාවතීති අනාථො සීයා”ති? න, නාථසද්දො හි යාවනත්ථාදීසු පවත්තමානො ලොකසඨකෙතවසෙන උත්තමපුරිසෙසු නිරුල්ලො, භගවා ච උත්තමෙසු සාතිසයං උත්තමො, තෙන තං තං හිතපටිපත්තිං යාවතීති නාථසද්දස්සත්ථො චුත්තො. අනාථසද්දො පන ඉත්තරජනෙසු නිරුල්ලො, සො ච ඛො “න නාථොති අනාථො. නත්ථි නාථො එතස්සාති වා අනාථො”ති දබ්බපටිසෙධවසෙන, න පන “න නාථති න යාවතීති අනාථො”ති ධාතුඅත්ථපටිසෙධවසෙන. යො හි අඤ්ඤස්ස සරණං ගති පතිට්ඨා භොති, සො නාථො, යො ච අඤ්ඤස්ස සරණං ගති පතිට්ඨා න භොති, නාපි අත්තනො අඤ්ඤො සරණං ගති පතිට්ඨා භොති, සො අනාථොති වුවිචති සඨකෙතවසෙන. තථා හි “සඨකෙතවචනං සච්චං, ලොකසම්මුතිකාරණං”න්ති චුත්තං. ඉමස්ස පනත්ථස්ස ආවිභාවත්ථං ඉමස්මිං යානෙ “ලොකනාථො තුවං එකො, සරණං සබ්බපාණීන”න්ති ච “අනාථානං භවං නාථො”ති ච –

“එවාහං චිත්තයිත්ථාන, නෙකකොට්ඨසතං ධනං;  
නාථානාථානං දත්ථාන, හිමවත්තමුපාගමි”න්ති ච

පාළියො නිදස්සනාති භවත්ති. යස්මා පන සාසනෙ ච ලොකෙ ච යාවකො “නාථො”ති න වුවිචති, අයාවකො ච “අනාථො”ති. ලොකස්ස පන සරණං “නාථො”ති වුවිචති. යස්ස සරණං න විජ්ජති, සො “අනාථො”ති වුවිචති, තථා සමිද්ධො “නාථො”ති වුවිචති, අසමිද්ධො “අනාථො”ති. තස්මා පඤ්ඤවතා සබ්බෙසු යානෙසු ධාතුඅත්ථමත්තෙන ලොකසමඤ්ඤං අනතිධාවිත්ථා යථානුරූපං අත්ථො ගහෙතබ්බො. අයඤ්ච නීති සාධුකං මනසි කාතබ්බා.

විජු යාවනෙ. වෙඨති.

සථ සෙඨිල්ලෙ. සථති. සථලො හි පරිබ්බාජො, හියොයා ආකිරතෙ රජං. සිඨිලොතිපි පාළි දිස්සති. තදා ඨිකාරො මුද්ධජො ගහෙතබ්බො.

කථි කොට්ඨ්ලෙ. කත්ථති.

කත්ථ සීලාසායං. කත්ථති, විකත්ථති. කත්ථනා, විකත්ථනා. තත්ථ කත්ථතීති පසංසති. විකත්ථතීති විරූපං කත්ථති අභූතවත්ථුදීපනතො. එත්ථ ච “බහුමිපි සො විකත්ථෙය්‍ය, අඤ්ඤං ජනපදං ගතො”ති ච “ඉධෙකච්චො කත්ථි භොති විකත්ථි, සො කත්ථති ‘අභමස්මි සීලසම්පත්තොති වා වත්තසම්පත්තොති වා විකත්ථති’ති” ච ආදයො පයොගා.

බ්‍යථ දුක්ඛභයචලනෙසු. බ්‍යථනි. හන්තා බ්‍යථිතමානසා. තතො කුමාරාබ්‍යථිතා, සුත්වා ලුද්දස්ස භාසිතං. ඉත්ථෙතං ද්වයං චලඤ්චෙව බ්‍යථඤ්ච.

සුථ කුථ කථ හිංසායං. සොථනි. කොථනි. කථනි.

පථ ගතියං. පථනි. පථො. පථොති මග්ගො. සො දුට්ඨො මහාජනෙන පදසා පටිපජ්ජිතබ්බො පකතිමග්ගො ච පණ්ඩිතෙහිනිබ්බානත්ථිකෙහි පටිපජ්ජිතබ්බො පටිපදාසඬ්ඛාතො අරියමග්ගො වාති. තත්ථ පකතිමග්ගො උප්පන්නකිච්චාකිච්චෙහි ජනෙහි පථියති ගච්ඡියතීති පථො, පටිපදා පන අමතමහාපුරං ගන්තුකාමෙහි කුලපුත්තෙහි සද්ධාපාථෙය්‍යං ගහෙත්වා පථියති පටිපජ්ජියතීති පථො. අථ වා පාථෙති කාරකං පුග්ගලං ගමෙති නිබ්බානං සම්පාපෙතීති වා පථො, පටිපදායෙව. මග්ගාහිධානං වුරාදිගණෙ මග්ගධාතුකථනට්ඨානෙ කථෙස්සාම.

කථ නිප්පාකෙ. කථනි.

මථ විලොථනෙ. මථනි.

පොථ පරියායනභාවෙ. පොථනි. පොථකො. පොථෙතීති අයං වුරාදිගණෙපි චත්තති. තෙන “සමන්තා අනුපරියෙය්‍යං, නිප්පොථෙත්තා චතුද්දිසා”ති පයොගො දිස්සති.

ගොත්ථ චංසෙ. ගොත්ථනි. ගොත්ථුලො, ගොත්ථු.

පුථු විත්ථාරෙ. පොථනි. පුථවි.

ථකාරත්තධාතුරූපානි.

### දකාරත්තධාතු

දා දානෙ. ආපුබ්බො ගහණෙ. සද්ධො දානං දදාති දෙනි, සීලං ආදදාති ආදෙනි. ඉමානි සුද්ධකත්තුපදානි තද්දීපකත්තා. සද්ධො අස්සද්ධං දානං දාපෙති, සීලං ආදපෙති, සමාදපෙති. යෙ ධම්මමෙවාදපයන්ති සන්තො. ඉමානි කාරිතපදානි හෙතුකත්තුපදානීති ච වුව්චන්ති තද්දීපකත්තා. සද්ධෙන දානං දියති, සීලං ආදියති, සමාදියති, ඉමානි කම්මපදානි තද්දීපකත්තා. අයඤ්ච දා දානෙති ධාතු සාසනානුරූපසුතිවසෙන දිවාදිගණං පත්වා සුපනක්‍රියං වදන්තො “දායති නිද්දායති නිද්දා”ති සනාමපදානි සුද්ධකත්තුපදානි ජනයති. දානමවඤ්ඤාඤ්ච වදන්තො “දියති දානං දාත්ත”න්ති සනාමපදානි සුද්ධකත්තුපදානි ජනයති. සුද්ධිංවදන්තො “දායති වෙදායති වොදාන”න්ති

සනාමපදානි සුද්ධකත්තුපදානි ජනයති, ඉමස්මිං පන භූවාදිගණෙ දානං වදන්තො ආපුබ්බවසෙන ගහණඤ්ච වදන්තො “දදාති දෙනි ආදදාති ආදෙනි දානං ආදාන”න්ති සනාමපදානි සුද්ධකත්තුපදානි ජනයති. තථා කුච්ඡිතගමනං වදන්තො “දාති සුද්දාති සුද්දො සුද්දී”ති සනාමපදානි සුද්ධකත්තුපදානි ජනයතීති අයං විසෙසො දට්ඨබ්බො. යථා චෙත්ථ, එවමඤ්ඤත්‍රාපි යථාසම්භවං විසෙසො උපපරික්ඛිතබ්බො නයඤ්ඤති.

ඉදානිස්ස නාමපදානි තුමන්තාදීනි බ්‍රුම. “දානං, දෙය්‍යං, දාතබ්බං, බ්‍රහ්මදෙය්‍යං, දින්නං, දායකො, දායිකා, දක්ඛිණා” ඉච්චාදීනි, “දාතුං, පදාතුං, දාතවෙ, පදාතවෙ, දත්වා, දත්වාන, දදාතුන, දදිත්වා, දදිත්වාන, දදිය, දජ්ජා, දදියාන, ආදාතුං, ආදාය, ආදිය” ඉච්චාදීනි ච යොජෙතබ්බානි.

තත්ථ දානන්ති දාතබ්බං, දදන්ති එතෙනාති අත්ථෙ න දෙය්‍යධම්මො දාතවෙතනා ච චුච්චති. කස්මා පන තත්ථ දින්නසද්දොයෙව කථියති, න දත්තසද්දොති? අකථනෙ කාරණමත්ථි. “දානං දින්න”න්තිආදීසු හි දින්නසද්දට්ඨානෙ දත්තසද්දො න දිස්සති, තස්මා න කථියති.

ගුණභූතො දත්තසද්දො, න දිට්ඨො ජිනභාසිතෙ;

“මනසා දානං මයා දින්නං”, ඉති දින්නපදං විය.

“දෙවදන්තො යඤ්ඤදන්තො, දන්තො” ඉති ච ආදිකො;

පණ්ණත්තිවචනෙ දිට්ඨො, සමාසබ්‍යාසතො පන.

තස්මා “දෙවදන්තො”තිආදීසු “දෙවෙන දින්නො”ති සමාසං කත්වා පණ්ණත්තිවචනත්තා දින්නසද්දස්ස දත්තාදෙසො කාතබ්බො සාසනානුරූපෙන. උපරි හි “දින්නස්ස දන්තො ක්වචි පණ්ණත්තිය”න්ති ලක්ඛණං පස්සිස්සථ. අයමෙව හි සාසනෙ නීති අවිලඬ්ඝනියා. ඉදං පනෙත්ථ වචත්ථානං -

සක්කටෙ දත්තසද්දොව, දින්නසද්දො න දිස්සති;

බ්‍යාසමිහි දින්නසද්දොව, දත්තසද්දො න පාළියං.

“මනසා දානං මයා දින්නං, දානං දින්නො”තිආදීසු;

“ධම්මදින්නා මහාමායා”, ඉච්චාදීසු ච පාළියු.

ඉති බ්‍යාසසමාසානං, වසා ද්වෙධා පවත්තති;

දින්නසද්දොති දීපෙය්‍ය, න සො සක්කටභාසිතෙ.

ගුණභූතො දත්තසද්දො, අසමාසමිහි කෙවලො;

න දිස්සති මුනිමනෙ, දින්නසද්දොව කෙවලො.

තෙනෙව දින්නසද්දස්ස, දත්තාදෙසො කතො මයා;  
“දත්තං සිරප්පදාන”න්ති, කවයො පන අබුචුං.

එදිසො පාළියං නත්ථි, නයො තස්මා න සො වරො;  
“දත්තො”ති භූරිදත්තස්ස, සඤ්ඤා පණ්ණත්තියං ගතා.

“බ්‍රහ්මදත්තො බුද්ධදත්තො, දත්තො” ඉති හි සාසනෙ;  
පණ්ණත්තියං දත්තසද්දො, අසමාසසමාසිකො.

“පරදත්තභොජන”න්ති, එවමාදිසු පාළිසු;  
සමාසෙ ගුණභූතොයං, දත්තසද්දො පතිට්ඨිතො.

“මනසා දානං මයා දින්නං, දානං දින්නො”ති ආදිසු;  
ගුණභූතො දින්නසද්දො, අසමාසමිහි දිස්සති.

“දින්නාදායී ධම්මදින්නා”, ඉච්චෙවමාදිසු පන;  
සමාසෙ ගුණපණ්ණත්ති-භාවෙනෙස පදිස්සති.

කොච්චි පන සද්දසත්ථවිදු ගරු එවං සද්දරචනමකාසි –

“යස්සඬකුරෙහි ජිමුතම්බුජලොදිතෙහි,  
වාතෙරිතෙහි පතිතෙහි සුණෙහි තෙහි.

ජෙනත්තච්චරමසොභථ බ්‍රහ්මදත්තං,  
චන්දාමි තං චලදලං වරබොධිරුක්ඛ”න්ති.

එත්ථ ව බ්‍රහ්මදත්තන්ති ඉදං සක්කට්ඨාසානො නයං ගහෙත්වා චුත්තං, න පාළිතො. පාළිනායඤ්ඤිපත්වා “බ්‍රහ්මදත්තිය”න්ති වා “බ්‍රහ්මදින්න”න්ති වා “දෙවදත්තිය”න්ති වා “දෙවදින්න”න්ති වා රූපෙන භවිතබ්බං. තථා හි “බොධිසත්තො ව මද්දී ව සම්මොදමානා සක්කදත්තියෙ අස්සමෙ වසිංසු”ති පාළිනායානුරූපො අට්ඨකථාපාඨො දිස්සති. තස්මා එත්ථෙවං වදාම –

“දත්තසද්දස්ස යානමිහි, “දත්තිය”න්ති රථො ගතො;  
දෙවදත්තියපත්තො ව, අස්සමො සක්කදත්තියො”ති.

අයං නීති සාධුකං මනසි කාතබ්බා. අනු පන පරිපුණ්ණාපරිපුණ්ණවසෙන යථාරහං පදක්කමො භවති.

දදාති, දදන්ති. දදාසි, දදාථ. දදාමි, දදාම. දදාතු, දදන්තු. දදාහි, දදාථ. දදාමි, දදාම, දදාමසෙ. දදෙයා, දදෙ, දජ්ජා. දජ්ජා සප්පුරිසො දානං. දදෙයායු, දජ්ජු. පිතා මාතා ච තෙ දජ්ජු. දදෙයායාසි, දජ්ජාසි, දජ්ජෙසි ඉච්චපි. දජ්ජාසි අභයං මම. මාතරං කෙන දොසෙන, දජ්ජාසි දකරක්ඛිතො. සීලවන්තෙසු දජ්ජෙසි, දානං මද්දි යථාරහං. දදෙයාථ, දජ්ජාථ. දදෙයාමි, දජ්ජාමි, දදෙයාම, දජ්ජාම. දදෙථ, දදෙරං. දදෙථො, දදෙයාච්චො, දජ්ජාච්චො. දදෙයාං, දජ්ජං. නෙව දජ්ජං මහොසධං. දදෙයාමිහෙ, දජ්ජාමිහෙ. අයමස්මාකං ඛන්ති. ගරුතං පන ඛන්ති අඤ්ඤාථා භවති. තථා හි —

ගරු “දජ්ජති දජ්ජන්ති”, ඉතිආදිනායෙන තු;  
අට්ඨන්තම්පි විභත්තිනං, වසෙනාහු පදක්කමං.

පාළිං උපපරික්ඛිත්වා, තඤ්ඤෙ යුජ්ජති ගණ්භථ;  
න හි සබ්බජ්ජකාරෙන, පාළියො පටිභන්ති නො.

තත්ථ අස්මාකං ඛන්තියා “දජ්ජා දජ්ජ”න්තිආදීනි යාකාරසහිතෙයෙව සත්තමියා පදරූපෙ සිජ්ඣන්ති. “දජ්ජා සප්පුරිසො දාන”න්ති එත්ථ හි “දජ්ජා ඉදං “දදෙයා”ති පදරූපං පතිට්ඨපෙත්වා යාකාරෙ පරෙ සරලොපං කත්වා තතො තිණ්ණං බ්‍යඤ්ජනානං සංයොගඤ්ච තීසුසඤ්ඤොගබ්‍යඤ්ජනෙසු ද්වින්තං සරූපානමෙකස්ස ලොපඤ්ච දාකාරසඤ්ඤොගස්ස ච ජකාරද්වයං කත්වා තතො දීඝවසෙනුච්චාරිතබ්බත්තා අනිමිත්තං දීඝභාවං කත්වා නිජ්චජ්ජති. එවං සාසනස්සානුරූපො වණ්ණසන්ධි භවති. දුට්ඨො හි සන්ධි පදසන්ධි වණ්ණසන්ධිති. තෙසු යත්ථ පදවිෂේදො ලබ්භති, සො පදසන්ධි. යථා? තත්‍රායං. යත්ථ පන න ලබ්භති, සො වණ්ණසන්ධි. යථා? අත්‍රපො. යථා ච සුගතො, යථා ච පද්ධානි. එවං දුට්ඨෙසු සන්ධිසු “දජ්ජා”ති අයං වණ්ණසන්ධි එව.

අපරොපි රූපනායො භවති ක්වාපච්චයන්තවසෙන —

“අයං සො ඉන්දකො යක්ඛො, දජ්ජා දානං පරිත්තකං;  
අතිරොචති අම්මෙහි, චන්දො තාරගණෙ යථා”ති

දස්සනතො. එත්ථ හි දජ්ජාති දත්වාති අත්ථො. ඉදං පන දත්වාසද්දෙන සමානත්ථං “දදියා” ඉති පදරූපං පතිට්ඨපෙත්වා යාකාරෙ පරෙ සරලොපං කත්වා සඤ්ඤොගෙසු සරූපලොපඤ්ච තතො දාකාරසඤ්ඤොගස්ස ජ්ජකාරද්වයං දීඝත්තඤ්ච කත්වා නිජ්චජ්ජති.

අථාපරොපි රූපනායො භවති කම්මති යපච්චයවසෙන. තථා හි “පෙනානං දක්ඛිණං දජ්ජා”ති ච “දක්ඛිණා දජ්ජා”ති ච ද්වෙ පාඨා දිස්සන්ති. තත්ථ පච්ඡිමස්ස දජ්ජාති දාතබ්බාති අත්ථො කම්මති යපච්චයවසෙන. ඉධ පන

දාධාතුතො යපච්චයං කත්වා ධාතුස්ස ද්විත්තඤ්ච පුබ්බස්ස රස්සත්තඤ්ච තතො යකාරෙ පරෙ සරලොපං සඤ්ඤොගභාවඤ්ච ජ්ජකාරද්වයඤ්ච ඉත්ථිලිඬිගත්තා ආපච්චයාදිඤ්ච කත්වා “දජ්ජා”ති නිජ්ජජ්ජති. එවං “දජ්ජා දදෙය්‍යා”ති ව “දජ්ජා දදියා දත්වා”ති ව “දජ්ජා දාතබ්බා”ති ව එතානි පච්චෙකං පරියායවචනානි භවන්ති. “දජ්ජුං. දජ්ජාසි, දජ්ජාථ. දජ්ජාමි, දජ්ජාම. දජ්ජාවිහො, දජ්ජ”න්ති එතානිපි “දදෙය්‍යුං. දදෙය්‍යාසි”ති ආදීනා පදරූපානි පතිට්ඨපෙත්වා යකාරෙ පරෙ සරලොපං සඤ්ඤොගෙසු සරූපලොපං දාකාරසමඤ්ඤොගස්ස ජ්ජකාරද්වයඤ්ච කත්වා නිජ්ජජ්ජන්ති. එතෙසු දජ්ජාසිති යං රූපං තස්සාවයවස්ස ආකාරස්ස එකාරං කත්වා අපරමපි “දජ්ජෙසි”ති රූපං භවතීති දට්ඨබ්බං. එස නයො අඤ්ඤත්‍රාපි යථාසම්භවං යොජෙතබ්බො.

අවිත්තෙය්‍යානුභාවස්ස හි සම්මාසම්බුද්ධස්ස පාලිනයො අවිත්තෙය්‍යායෙව හොති, ගම්භිරො දුක්ඛොගාල්ලො, න යෙන කෙනචි ලක්ඛණෙන සාධෙතබ්බො, යථාතන්ති විරචිතෙහෙව ලක්ඛණෙහි සාධෙතබ්බො. තථා හි “ඛත්තියා තිත්ථියා චෙතියානී”ති ආදීසු යකාරෙ පරෙ සරලොපො භවති, තෙන “අට්ඨත්ථෙකසතං ඛත්තා. එවමපි තිත්ථා පුට්ඨො වදන්ති. ආරාමරුක්ඛචෙත්තානී”ති පයොගා දිස්සන්ති. තථා “සාකච්ඡති තච්ඡ”න්ති එත්ථාපි “සහ කථයති”තිවා “සංකථයති”ති වා “තථා”න්ති ව පදරූපං පතිට්ඨපෙත්වා සහසද්දස්ස භකාරලොපං, සංසද්දෙ ව නිග්ගහිතලොපං කත්වා සකාරගතස්ස සරස්ස දීඝං කත්වා යකාරෙ පරෙ සරලොපං කත්වා තතො ථාකාරසඤ්ඤොගස්ස ච්ඡයුගං කත්වා විසභාගසඤ්ඤොගෙ එකො එකස්ස සභාගත්තමාපජ්ජති. තෙන “සාකච්ඡති තච්ඡ”න්ති රූපානි සිජ්ඣන්ති. තථා හි “අඤ්ඤමඤ්ඤං. සාකච්ඡංසු. කාලෙන ධම්මසාකච්ඡා. භූතං තච්ඡං. යථාතථියං විදිත්වාපි ධම්මං, සම්මා සො ලොකෙ පරිබ්බජෙය්‍යා”ති සවිකපානි පයොගානි දිස්සන්ති. “නජ්ජා”ති ආදීසුපි “නදියා”ති ආදීනි පදරූපානි පතිට්ඨපෙත්වා වණ්ණසන්ධිවසෙන යකාරෙ පරෙ ලොපවිධි ලබ්භතියෙව. විවිධො හි සාසනානුකූලො රූපනිජ්ජාදනුපායො, උපරි ව එතෙසං සාධනත්ථං “සරලොපො යමනරාදීසු”ති ආදීනි ලක්ඛණානි භවිස්සන්ති. තත්ථ –

“දජ්ජා දජ්ජු”න්ති ආදීනි, සත්තමීනං වසෙන මෙ;

වුත්තානි යොගිරාජස්ස, සාසනත්ථං මහෙසිනො.

අත්‍රිදං වත්තබ්බං, කිඤ්චාපි අට්ඨකථාවරියෙහි “මාතරං තෙන දොසෙන, දජ්ජාහං දකරක්ඛිනො”ති එත්ථ දජ්ජන්ති පදස්ස “දම්මී”ති වත්තමානාවසෙන විවරණං කතං, තථාපි සත්තමීපයොගොයෙව. ආචරියා හි “සත්තමීපයොගො අය”න්ති ජානන්තාපි “කදාචි අඤ්ඤෙ පරිකප්පත්ථමපි ගණ්ඨෙය්‍යු”න්ති ආසඬකාය එවං විවරණමකංසු. තථා කිඤ්චාපි තෙහි “අනාපරාධකම්මන්තං, න දජ්ජං දකරක්ඛිනො”ති එත්ථ න දජ්ජන්ති පදස්ස “නාහං දකරක්ඛස්ස

දස්සාමි”ති භවිස්සන්තීවසෙන විවරණං කතං, තථාපි සත්තමීපයොගොයෙව,  
අනාගතං පන පටිච්ච වත්තබ්බත්ථත්තා එවං විවරණං කතං. “නෙව දජ්ජං  
මහොසධ”න්ති එත්ථ පන “න ත්වෙව දදෙය්‍ය”න්ති සත්තමීපයොගවසෙනෙව  
විවරණං කතන්ති. එවං දජ්ජංපදස්ස විනිවිජයො වෙදිතබ්බො.

ඉදානි පරොක්ඛාදිවසෙන පදක්කමො කථියති. “දද, දදු, දදු”ති ච ඉදං  
“නාරදො ඉති නාමෙන, කස්සපො ඉති මං විදු”තිආදීසු විදුසද්දෙන සමං. දදෙ,  
දදිත්ථ, දදං, දදිමිහ. දදිත්ථ, දදිතෙර. දදිත්ථො, දදිවිහො.

එත්ථ ච දදිත්ථොති ඉදං “සඤ්ජග්ගිත්ථො මයා සහ. මා කිසිත්ථො මයා  
විනා. මා නං කලලෙ අක්කමිත්ථො”තිආදීසු “සඤ්ජග්ගිත්ථො”තිආදීහි සමං.  
ඉමිනා නයෙන සබ්බත්ථ ලබ්භමානවසෙන සදිසතා උපපරික්ඛිතබ්බා. දදං,  
දදිමිහෙ. පරොක්ඛාසහිතරූපානි.

අදදා, අදදු. අදදෙ, අදදත්ථ. අදදං, අදදමිහ. අදදත්ථ, අදදත්ථුං. අදදසෙ,  
අදදවිහං. අදදිං අදදමිහසෙ. ඉති අනකාරපුබ්බමිපි රූපං ගහෙතබ්බං “යෙසං නො  
න දදමිහසෙ”ති දස්සනතො. හියාත්තනීසහිතරූපානි.

අදදි, අදදුං, අදදිංසු. අදදො, අදදිත්ථ. අදදිං, අදදිමිහා. අදදා, අදදු. අදදසෙ,  
අදදවිහං. අදදං, අදදිමිහෙ. අජ්ජතනීසහිතරූපානි.

“දදිස්සති, දදිස්සන්ති” ඉච්චාදි සබ්බං නෙය්‍යං. භවිස්සන්තිසහිතරූපානි.

“අදදිසා, දදිස්සා, අදදිස්සංසු, දදිස්සංසු” ඉච්චාදි ච සබ්බං නෙය්‍යං.  
කාලාතිපත්තිසහිතරූපානි.

අපරානිපි වත්තමානාදිසහිතරූපානි භවන්ති. දෙනි, දෙන්ති. දෙසි, දෙථ.  
දෙමි, දම්මි, දෙම, දම්ම. දෙනු, දෙන්තු. දෙහි, දෙථ. දෙමි, දම්මි, දෙම, දම්ම.  
අත්තනොපදානි අප්පසිද්ධානි. සත්තමීනගො ච පරොක්ඛානගො ච  
අප්පසිද්ධො. හියුත්තනීනගො පන අජ්ජතනීනගො ච කොචි කොචි පසිද්ධො  
පාළියං ආගතත්තා, සක්කා ච “අදා, අදු, අදො, අද”න්තිආදිනා යොජෙත්තුං. තථා  
හි නගො දිස්සති. අදා දානං පුරිත්තදො. වරඤ්චෙමෙ අදො සක්ක. බ්‍රාහ්මණානං  
අදං ගජං. අදාසිමෙ. අදංසු තෙ මමොකාසං. අදාසිං බ්‍රාහ්මණෙ තදානි. “දස්සති,  
දස්සන්ති” ඉච්චාදි සබ්බං නෙය්‍යං. “අදස්සා, දස්සා, අදස්සංසු, දස්සංසු,  
දස්සිංසු” ඉච්චාදි ච සබ්බං නෙය්‍යං.

තථා ආදදානි, ආදදන්ති. ආදදාසි, ආදදාථ. ආදදාමි, ආදදාම. කච්චායනමනෙ  
“ආදත්තෙ”ති අත්තනොපදං චුත්තං. එවං “ආදදාතු, ආදදෙය්‍ය” ඉච්චාදි සබ්බං

නෙය්‍යං. ආදෙනු ආදෙය්‍ය ඉච්චාදි යථාරහං යොජෙනබ්බං. එවමෙව ච “දාපෙනි, ආදාපෙනි” තිආදීනිපි යථාරහං යොජෙනබ්බානි.

දාකුච්ඡිතෙ ගමනෙ. දාති. සුද්දාති. සුද්දො, සුද්දී. තත්ථ සුද්දොති සුද්දාතීති සුද්දො, පරපොථනාදිලුද්දාචාරකම්මිනා දාරුකම්මාදිලුද්දාචාරකම්මිනා ච ලහුං ලහුං කුච්ඡිතං ගච්ඡතීති අත්ථො. තථා හි සු ඉති සිසත්ථෙ නිපානො, දා ඉති ගරහත්ථො ධාතු කුච්ඡිතගතිවාචකත්තා. සුද්දස්ස හරියා සුද්දී.

දු ගතියං. දවති. දුමො. එත්ථ ච දවති ගච්ඡති මූලක්ඛන්ධසාබාවිට්ඨපපත්තපල්ලවපුෂ්පඵලෙහි වුද්ධිං විරුළ්භිං වෙසුල්ලං පාපුණාතීති දුමො.

දෙසොධනෙ. සොධනං පරියොදාපනං. දායති. දායනං. යථා ගායති, ගායනං. දායිතුං, දායිත්වා, ධාතාවයවස්සෙකාරස්ස ආයාදෙසො. “දාතුං, දත්වා” ඉච්චපි රූපානි.

තත්‍ර දාතුන්ති සොධෙතුං. දත්වාති සොධෙත්වාති අත්ථො ගහෙනබ්බො. තථා හි “බාලො අබ්‍යන්තො නස්පට්ඨලො අනුයුඤ්ජියමානො අනුයොගං දාතු”න්ති එත්ථ දාතුන්ති පදස්ස සොධෙතුන්ති අත්ථො. කෙචි “දානත්ථ”න්ති අත්ථං වදන්ති, තං න යුත්තං. න හි යො පරෙහි අනුයුඤ්ජියති, සො අනුයොගං දෙති නාමාති. තස්මා “ආවරියස්ස අනුයොගං දත්වා බාරාණසිං පච්චාගච්ඡී” තිආදීසුපි අනුයොගං දත්වාති අනුයොගං සොධෙත්වාති අත්ථොයෙව ගහෙනබ්බො. තථා හි පුබ්බාවරියෙහි “අනුයොගදාපනත්ථ”න්ති එතස්මිං පදෙසෙ එසොයෙවත්ථො විභාවිතො. කථං? අනුයොගදාපනත්ථන්ති අනුයොගං සොධාපෙතුං. විමද්දක්ඛමඤ්චි සිහනාදං නදන්තො අත්ථතො අනුයොගං සොධෙති නාම, අනුයුඤ්ජන්තො ච නං සොධාපෙති නාමාති. ඉදම්පි ච තෙහි වුත්තං. දාතුන්ති සොධෙතුං. කෙචි “දානත්ථ”න්ති අත්ථං වදන්ති, තං න යුත්තං. න හි යො සිහනාදං නදති, සො එව තත්ථ අනුයොගං දෙතීති. සමන්තපට්ඨානමහාපකරණ සංවණ්ණනායම්පි පුබ්බාවරියෙහි “දානං දත්වාති තං චෙතනං පරියොදාපෙත්වා” ති සොධනත්ථො වුත්තො. දුල්ලහා අයං නීති සාධුකං චිත්තෙ යථෙතබ්බො.

දෙ පාලනෙ. දීයති. දානං, උද්දානං දායිතුං, දායිත්වා. තත්ථ දානන්ති දුග්ගතිතො දායති රක්ඛතීති දානං, දානචෙතනා. උද්දානන්ති වුත්තස්ස අත්ථස්ස වක්ඛමානස්ස වා විජ්ජකිණ්ණභාවෙන නස්සිතුං අදත්වා උද්ධං දානං රක්ඛණං උද්දානං, සඬගභවවනන්ති අත්ථො. අථ වා උද්දානන්ති පච්ඡුද්දානාදිකං උද්දානං.

බාද හක්බනෙ. බාදති. බාදිකා, බාදනං, අඤ්ඤමඤ්ඤබාදිකා. පුබ්බඵලබාදිකා, බජ්ජං, බාදනීයං, බන්ධා.

තත්ථ බජ්ජන්ති පුචො. බාදනීයන්ති පුචඵලාඵලාදි. “බාදනීයං වා භොජනීයං වා”ති විසුං භොජනීයස්ස වචනතො බාදනං නාම බජ්ජස්ස වා බාදනීයස්ස වා හක්බනං. අපිච භිංසාපි “බාදන”න්ති වුච්චති. ජාතිජරාඛ්‍යාධිදුක්ඛාදීහි බජ්ජන්තිති බන්ධා, රූපවෙදනාසඤ්ඤාසඛිබාරවිඤ්ඤාණානි. “චීවරානි නස්සන්තිපි ඩය්හන්තිපි උන්දුරෙහිපි බජ්ජන්ති”ති එත්ථ විය බජ්ජන්ති සද්දො කම්මත්ථො.

බද ථෙරියෙ. ථීරභාවො ථෙරියං, යථා දක්ඛියං. බදති. බදරී, බදරං. අත්‍රිදං වුච්චති –

කක්කන්ධු බදරී කොලී, කොලං කුලවම්ච්චපි;  
තෙනිලං බදරඤ්චාති, නාමං රුක්ඛස්ස කොලියාති.

බද ධිතිභිංසාසු ච. ථෙරියාපෙක්ඛාය චකාරො. බදති. බදිරො.

ගද වියත්තියං වාචායං. ගදති. ආගදනං, තථො ආගදො එතස්සාති තථාගතො. සුට්ඨු ගදතීති සුගදො.

රද වීලෙබනෙ. රදති. රදනො, රදො, දායාරදො. අත්‍ර රදනොති දන්තො.

නද අඛ්‍යත්තසද්දෙ. සීහො නදති, පණදති. නාදො, නදී. පබ්බතෙසු වනාදීසු නදතීති නදී. නද ඉ ඉති ධාතුද්වයවසෙන පන “නදන්ති ගච්ඡතිති නදී”තිපි නිබ්බවනං වදන්ති.

කෙචෙත්ථ වදෙය්‍යුං යා පනෙසා “නද අඛ්‍යත්තසද්දෙ”ති ධාතු තුම්භෙහි වුත්තා, සා කිංනිච්චමඛ්‍යත්තසද්දෙයෙව වත්තති, උදාහු කත්ථවි වියත්තියම්පි වාචායං වත්තති”ති? නිච්චමඛ්‍යත්තසද්දෙයෙව වත්තතිති. යජ්ජෙවං. “සීහො නදති”තිආදීසු තිරච්ඡානගතාදිසද්දභාවෙන අවිභාවිතත්ථතාය නදසද්දො අඛ්‍යත්තසද්දො හොතු, “සීහො විය අයං පුරිසො නදති”තිආදීසු පන මනුස්සභාසාපි අඛ්‍යත්තසද්දො සියාති? තන්ත වියත්තාපි සමානා මනුස්සභාසා සීහො වියාති එවං සමුපෙක්ඛාවසෙන සීහපදත්ථස්සාපෙක්ඛනතො නදසද්දෙන නිද්දිසියති, න පුරිසාපෙක්ඛනවසෙන. යථා හි වලාහකූපමාවසෙන කථීතං, “කථඤ්ච පුග්ගලො ගජ්ජිතා ච වස්සිතා ච හොති”ති පාළියං ගජ්ජනං වස්සනඤ්ච පුග්ගලෙ අලඛිතමානම්පි වලාහකස්ස ගජ්ජනවස්සනසද්දිසතාය භාසනකරණක්‍රියායුපලඛිතනතො වත්තබ්බමෙව හොති, එවමෙව

නිබ්භයභාවෙන සීහනාදසදිසියා වාචාය නිව්ඡරණතො සීහො විය නදතීති අවිභාවිතත්ථවන්තෙන නදසද්දෙන මනුස්සභාසාපි නිද්දිසිතබ්බා හොති.

එත්ථ ච අම්බඵලපමාදයොපි ආහරිත්වා දස්සෙතබ්බා. න හි පක්කාමකතාදීති පුග්ගලෙසු විජ්ජන්ති, අථ ඛො අම්බඵලාදීසු එව විජ්ජන්ති, එවං සන්තෙපි භගවතා අඤ්ඤානාකාරෙන සදිසත්තං විභාවෙතං අම්බඵලපමාදයො චුත්තා, එවමෙව නදසද්දො අඛ්‍යත්තසද්දභාවෙන තිරච්ඡානගතසද්දාදීසු එව වත්තබ්බොපි අත්ථන්තරවිභාවනත්ථං. “සීහො විය නදතී”තිආදීසු මනුස්සභාසායම්පි රුළුභියා චුත්තො, න සභාවතො. තථා හි සභාවතො නදසද්දෙනපි වස්සිතසද්දාදීහිපි මනුස්සභාසා නිද්දිසිතබ්බා න හොතීති. යදි එවං -

“සුච්ඡානං සිඬ්ඛාලානං, සකුණානඤ්ච වස්සිතං;  
මනුස්සවස්සිතං රාජ, දුබ්බිජානතරං තතො”ති

එත්ථ කස්මා වස්සිතසද්දෙන මනුස්සභාසා නිද්දිසියතීති? සච්චං මනුස්සභාසාපි වස්සිතසද්දෙන නිද්දිට්ඨා දිස්සති, එවං සන්තෙපි සා “සුච්ඡානං සිඬ්ඛාලානං, සකුණානඤ්ච වස්සිතං”න්ති වස්සිතසද්දවසෙන පයොගස්ස වචනතො තදනුරූපං නිද්දිසිතං අරහතීති මන්ත්වා වස්සිතසද්දසදිසි නිද්දිට්ඨා. න හි “මනුස්සො වස්සති”තිආදීනා විසුං පයොගා දිස්සන්ති, “සකුණො වස්සති, කුජතී”තිආදීනා පන පයොගා දිස්සන්ති, තස්මා “සඬ්ඛාමං ඔතරිත්වාන, සීහනාදං නදි කුසො”තිආදීසු විය යථාරහං අත්ථො ගහෙතබ්බො. එවං නදධාතු සභාවතො අඛ්‍යත්තසද්දෙයෙව හොති, න වියත්තියං වාචායන්ති දට්ඨබ්බං.

අද්ද ගතියං යාවතෙ ච. අද්දති.

නද්ද ගද්ද සද්දෙ. නද්දති. ගද්දති.

තද්ද හිංසායං. තද්දති.

කද්ද කුච්ඡිතෙ සද්දෙ. කද්දති. කද්දමො.

බද්ද දංසනෙ. දංසනම්භ දන්තසුකතකන්තිකා ක්‍රියා අභිධියතෙ. සභාවත්තා ධාතුයා සාධනප්පයොගසමවාසී. බද්දති.

අදි බන්ධනෙ. අන්දති. අන්දු. අන්දුසද්දොපනෙත්ථ ඉත්ථිලිඬ්ඛො ගහෙතබ්බො පාළියං ඉත්ථිලිඬ්ඛගප්පයොගදස්සනතො “සෙය්‍යාථාපි වාසෙට්ඨ අයං අචිරවතී නදී පුරා උදකස්ස සමතිත්තිකා කාකපෙය්‍යා, අථ පුරිසො ආගච්ඡෙය්‍යා පාරත්ථිකො පාරගවෙසී පාරගාමී පාරං තරිතුකාමො, සො

ඔරිමතීරෙ දළ්භාය අන්ද්‍යා පච්ඡාබාහං ගාල්භබන්ධනබන්ධො”ති. තත්‍ර අන්ද්‍යනී යං කිඤ්චි බන්ධනං වා. “යථා අන්ද්‍යසරෙ පුරිසො”ති හි වුත්තං. බන්ධනවිසෙසො වා, “අන්ද්‍යබන්ධනාදීනි ඡන්දිත්වා පලායිංසු”ති හි වුත්තං. අපිච අන්දනට්ඨෙත බන්ධනට්ඨෙත අන්ද්‍ය වියාතිපි අන්ද්‍ය, පඤ්ච කාමගුණා. වුත්තඤ්ඤෙතං භගවතා “ඉමෙ බො වාසෙට්ඨ පඤ්ච කාමගුණා අරියස්ස විනයෙ අන්ද්‍යනිපි බන්ධනන්තිපි වුච්චන්ති”ති. නිග්ගහිතාගමවසෙනායං ධාතු වුත්තා. කත්ථපි පන විගතනිග්ගහිතාගමොපි හොති, තං යථා? “අවිජ්ජා භික්ඛවෙ පුබ්බඤ්චගමා අකුසලානං ධම්මානං සමාපත්තියා අන්වදෙව අහිරික”න්ති පාළි. එත්ථ අනුඅන්දති අනුබන්ධතීති අන්වදි. අන්වදි එව අන්වදෙවාති කිතවිග්ගහො සන්ධිවිග්ගහො ච වෙදිතබ්බො. තථා හි අට්ඨකථායං “අන්වදෙවාති අනුබන්ධමානමෙවා”ති වුත්තං, තං අවිජ්ජමහිරිකං අනුබන්ධමානමෙව හොතීති අත්ථො.

ඉදි පරමිස්සරියෙ ඉන්දති. ඉන්දනං, ඉන්දො.

එත්ථ ඉන්දොති අධිපතිභූතො යො කොචි. සො හි ඉන්දති පරෙසු ඉස්සරියං පාපුණාතීති ඉන්දොති වුච්චති. අපිච ඉන්දොති සක්කො. සක්කස්ස හි අනෙකානි නාමානි –

සක්කො පුරින්දදො ඉන්දො, චත්‍රභූ පාකසාසනො;  
සහස්සනෙත්තො මසවා, දෙවරාජා සුජම්පති.

සහස්සක්කො දසසත-ලොචනො චජීරාවුධො;  
හුතපති මහින්දො ච, කොසියො දෙවකුඤ්ජරො.

සුරාධිපො සුරනාථො, වාසවො තිදිවාධිභූ;  
ජම්බාරි වෙච චජීර-භත්ථො අසුරසාසනො;  
ගන්ධරාජා දෙවින්දො, සුරින්දො අසුරාභිභූති.

එවං අනෙකානි නාමානි. එකොපි හි අත්ථො අනෙකසද්දප්පවත්තිනිමිත්තතාය අනෙකනාමො. තෙනාහ භගවා –

සක්කො මහාලි දෙවානම්න්දො පුබ්බෙ මනුස්සභූතො සමානො මසො නාම මාණවො අහොසි, තස්මා “මසවා”ති වුච්චති. සක්කො මහාලි දෙවානම්න්දො පුබ්බෙ මනුස්සභූතො සමානො පුරෙ දානං අදාසි, තස්මා “පුරින්දදො”ති වුච්චති. සක්කො මහාලි දෙවානම්න්දො පුබ්බෙ මනුස්සභූතො සමානො සක්කච්චං දානං අදාසි, තස්මා “සක්කො”ති වුච්චති. සක්කො මහාලි දෙවානම්න්දො පුබ්බෙ මනුස්සභූතො සමානො ආවාසං අදාසි, තස්මා “වාසවො”ති වුච්චති. සක්කො මහාලි

දෙවනමින්දො සහස්සං අත්ථානං මුහුත්තෙන චිත්තෙනි, තස්මා “සහස්සක්කො”ති වුවවති. සක්කස්ස මහාලි දෙවනමින්දස්ස සුභා නාම අසුරකඤ්ඤා පජාපති, තස්මා “සුජමපතී”ති වුවවති. සක්කො මහාලි දෙවනමින්දො දෙවනං තාවතිංසානං ඉස්සරියාධිපච්චං රජ්ජං කාරෙති, තස්මා “දෙවනමින්දො”ති වුවවතීති.

එවමෙකස්සාපි අත්ථස්ස අනෙකානි සද්දප්පවත්තිනිමිත්තානි දිස්සන්ති.

තථා හි යෙන පවත්තිනිමිත්තෙන තාවතිංසාධිපතිමහි ඉන්ද්‍රසද්දො පවත්තො, න තෙන තත්ථ සක්කාදිසද්දො පවත්තා, අථ ඛො අඤ්ඤෙන. තථා යෙන සම්මාදිට්ඨියං පඤ්ඤාසද්දො පවත්තො, න තෙන තත්ථ විජ්ජාදිසද්දො. යෙන සම්පයුත්තධම්මානං පුබ්බධිගමභාවෙන උජ්ජන්තධම්මස්මිං චිත්තසද්දො පවත්තො, න තෙන තත්ථ විඤ්ඤාණාදිසද්දො. න හි විනා කෙනචි පවත්තිනිමිත්තෙන සද්දො පවත්තතීති. එකොපි අත්ථො සම්මුත්තාත්ථො ච පරමත්ථො ච අනෙකසද්දප්පවත්තිනිමිත්තතාය අනෙකනාමොති දට්ඨබ්බං.

එත්ථ සියා “නාමානීති වදං, කිං නාමං නාමා”ති. වුවවතෙ – ඊදිසෙ යානෙ අත්ථෙසු සද්දප්පවත්තිනිමිත්තං “නාම”න්ති ගහිතං, යං “ලිඛිත”න්තිපි වුවවති. තථා හි “නාම”න්ති ච “ලිඛිත”න්ති ච සද්දොපි වුවවති, “අඤ්ඤං සොහනං නාමං පරියෙසිස්සාමි. ලිඛිතඤ්ච නිජ්ජප්පතෙ”තිආදීසු විය. අසභාවධම්මභූතං නාමපඤ්ඤත්තිසංඛ්‍යාතං අත්ථෙසු සද්දප්පවත්තිනිමිත්තමිති වුවවති “නාමගොත්තං න ජීරති. සතලිඛිගො”තිආදීසු විය. ඉති නාමසද්දෙනපි ලිඛිතසද්දෙනපි සද්දප්පවත්තිනිමිත්තස්ස කථනං දට්ඨබ්බං. සද්දප්පවත්තිනිමිත්තඤ්ච නාම ලොකසංඛිකෙතසිද්ධො තංතංචචනත්ථනියතො සාමඤ්ඤාකාරවිසෙසොති ගහෙතබ්බං. සො එවංභූතොයෙව සාමඤ්ඤාකාරවිසෙසො නාම පඤ්ඤත්තීති පුබ්බාවරියා වදන්ති. සො හි තස්මිං තස්මිං අත්ථෙ සද්දං නාමෙති තස්ස තස්ස අත්ථස්ස නාමසඤ්ඤං කරොතීති නාමං, පකාරෙහි ඤාපනතො පඤ්ඤත්ති ච. සවිඤ්ඤත්තිවිකාරස්ස පන සද්දස්ස සම්මුතිපරමත්ථසච්චානං පකාරෙහි ඤාපනතො පඤ්ඤත්තිභාවෙ චත්තබ්බමෙව නත්ථි. සද්දස්සෙව හි එකන්තෙන පඤ්ඤත්තිභාවො ඉච්ඡිතබ්බො “නිරුත්තිපට්ඨසම්භිදා පරිත්තාරම්මණා”ති ච “නිරුත්තිපට්ඨසම්භිදා පච්චුජ්ජන්තාරම්මණා”ති ච “නිරුත්තිපට්ඨසම්භිදා බහිද්ධාරම්මණා”ති ච පාලිදස්සනතො. ඉධ පන සද්දප්පවත්තිනිමිත්තාධිකාරත්තා නාමවසෙන අත්ථො පකාසිතො. එවං අනෙකවිධස්ස සාමඤ්ඤාකාරවිසෙසොති පුබ්බාවරියෙහි ගහිතස්ස නාමපඤ්ඤත්තිසංඛ්‍යාතස්ස සද්දප්පවත්තිනිමිත්තස්ස වසෙන එකොපි ඤෙයාත්ථො අනෙකලිඛිගොති ගහෙතබ්බො. තෙනාහ ආයස්මා සුගෙමන්තො පහින්තපට්ඨසම්භිදො –

“සතලිඬගස්ස අත්ථස්ස, සතලක්ඛණධාරිනො;  
එකඬගදස්සි දුම්මෙධො, සතදස්සිව පණ්ඩිතො”ති.

එවං සබ්බාභිධානෙසුපි ඉමිනා නයෙන යථාරහං අත්ථො විභාවෙනබ්බො  
නයඤ්ඤාහි.

විදි අවයවෙ. වින්දති. යදි අභිධානමත්ථි, “වින්දො”ති දිස්සති. යථා  
කණ්ඩති. කණ්ඩො.

බිදි අවයවෙති චන්දවිදුනො වදන්ති. තෙසං මතෙ “බින්දති”ති රූපං.

නිදි කුච්ඡායං. කුච්ඡාසද්දො ගරහත්ථො. නින්දති. නින්දා.

පොරාණමෙතං අතුල, නෙතං අජ්ජතනාමිව;  
නින්දන්ති තුණ්හිමාසීනං, නින්දන්ති බහුභාණිනං;  
මිතභාණිමපි නින්දන්ති, නත්ථි ලොකෙ අනින්දිතො.

අවණ්ණො අගුණො නින්දා, ගරහා අයසොපි ව;  
අසිලොකො අකිත්ති ව, අසිලාසා ව අත්ථුති.

නන්ද සමීද්ධියං. අකම්මිකා ධාතු. නන්දති පුත්තෙහි පුත්තිමා. නන්දාය නුන  
මරණෙන. නන්දසි සිරිවාහන. නන්දනං වනං. අභිසද්දයොගෙ පනායං  
සකම්මකොපි. අභිනන්දන්ති ආගතං නාභිනන්දන්ති මරණං.

සිරිව රූපිනිං දිස්වා, නන්දිතං ආසි තං කුලං;  
තෙන නන්දාති මෙ නාමං, සුන්දරං පවරං අහු.

රම්මං වෙළවනං යෙන, න දිට්ඨං සුගතාලයං;  
න තෙන නන්දනං දිට්ඨං, ඉති මඤ්ඤෙ මහෙසයං.

යෙන වෙළවනං දිට්ඨං, නරනන්දනනන්දනං;  
සුදිට්ඨං නන්දනං තෙන, අමරින්දසුනන්දනං.

වදි හිලාදනෙ දිත්තියඤ්ච. හිලාදනං සුඛනං. දිත්ති සොභා. වන්දති.  
වන්දනො, වන්දො.

එත්ථ ව වන්දනස්සපි අනෙකානි නාමානි – වන්දනං, ගන්ධසාරො,  
මලයජො, සුවණ්ණවන්දනං, හරිවන්දනං, රත්තවන්දනං, ගොසීතවන්දනං.  
වන්දයති හිලාදයති සීතගුණසමඬගිතාය සත්තානං පලිලාහං වූපසමෙන්තං සුඛං  
උප්පාදෙතිති වන්දනං. වන්දොති සොමො, සොපි වන්දයති හිලාදයති

සීතගුණසම්පත්තියා අත්තනො පභාය සත්තානං පරිලාභං වූපසමෙන්නො සුඛං  
උප්පාදෙතීති චන්දොති වුවචති. අථ වා චන්දති දිබ්බති සිරියා විරොචතීති  
චන්දො. ආගමට්ඨකථාසු පන “ඡන්දං ඡනෙතීති චන්දො”ති වුත්තං. තස්සාපි  
අනෙකානි නාමානි –

චන්දො නක්ඛත්තරාජා ච, ඉන්දු සොමො නිසාකරො;  
චන්දිමා මා නිසානාටො, ඔසධි සො නිසාපති.

උඨරාජා සසඬිකො ච, හිමරංසි සසිපි ච;  
ද්විජරාජා සසධරො, තාරාපති හිමංසු ච.

කුමුදබන්ධවො චෙව, මිගඬිකො ච කලානිධි;  
සුඛං සුධි ධූපි යුප-රස්මි චෙව බමාකරො;  
නක්ඛත්තෙසො ච රජනී-කරො සුබ්බංසු ඵච ච.

තදි චෙතායං. තන්දති. තන්දී.

කදි කලදි අවිභානෙ රොදනෙ ච. කන්දති, පක්කන්දති. පක්කන්දුං,  
කන්දන්තො, කලන්දකො.

කලිදි පරිදෙවනෙ. කලින්දති.

බොද පටිසානෙ. බොදති.

බන්ද ගතිසොසනෙසු. බන්දති. බන්දො. බන්දො නාම ඵකො දෙවො, යො  
“කුමාරො සත්තිධරො”ති ච වුවචති.

බුදි ආපවනෙ. බුන්දති.

සිදි සිතියෙ. සිතියං සිතිභාවො. සින්දති. සොසින්දො, සොතත්තො.

වන්ද අභිවාදනථුතීසු. වන්දති, අභිවන්දති. අභිවන්දනා, වන්දනං, වන්දකො.

ඵත්ථ පන වන්දතීති පදස්ස නමස්සති ථොමෙති වාති අත්ථො. තථා හි  
සුත්තන්තට්ඨකාකාරො “වන්දෙති වන්දාමි ථොමෙමි වා”ති ආහ.

හදි කල්ලාණෙ සොබ්බෙය ච. කල්ලාණං කල්ලාණං, සොබ්බෙයං සුබ්බො  
භාවො, සුබ්බමිච්චෙවත්ථො. හන්දති. හන්දකො, හද්දො, හද්දො.

මදි ථුතිමොදමදසුපනගතීසු. මන්දති. මන්දො.

එත්ථ පන මන්දොති අඤ්ඤාණීපි බාලදාරකොපි වුවිවති. තත්ථ අඤ්ඤාණී මන්දති අඤ්ඤාණභාවෙන අප්පසංසිතබ්බමිපි පුග්ගලං ථොමෙතීති මන්දො. මන්දති අමොදිතබ්බට්ඨානෙපි මොදතීති මන්දො. මන්දති දානසීලාදිපුඤ්ඤක්‍රියාසු පමජ්ජතීති මන්දො. මන්දති අත්තනො ච පරෙසඤ්ච භිතාහිතං අවිත්තෙන්තො බාදනීයභොජනීයාදීහි අත්තනො කායං සඤ්ජාතමෙදං කරුමානො සුපතීති මන්දො. මන්දති අයුත්තං පරෙසං ක්‍රියං දිට්ඨානුගතිආපජ්ජනෙන ගච්ඡති ගණ්භාතීති මන්දො. අථ වා මන්දති පුනස්පුනං පටිසන්ධිග්ගහණවසෙන ගබ්භං ගච්ඡතීති මන්දො. චුත්තඤ්චි භගවතා “පුනස්පුනං ගබ්භමුපෙති මන්දො”ති. බාලදාරකො පන මන්දති යුත්තායුත්තමජානන්තො උත්තානසෙය්‍යං පරිවත්තනසෙය්‍යං වා සුපතීති මන්දො. තථා හි -

“නොනීතසුබ්බමාලං මං, ජාතපල්ලවකොමලං;  
මන්දං උත්තානසයනං, පිසාවභයතජ්ජිතා.

පාදමුලෙ මහෙසිස්ස, සායෙසුං දීනමානසා;  
ඉදං දදාම තෙ නාථ, සරණං භොහි නායකා”ති

චුත්තං, ඉති උත්තානසයනතො පට්ඨාය යාව මන්දදසකං, තාව “මන්දො”ති “දාරකො”ති දට්ඨබ්බො. අප්පත්ථවාචකොපි පන මන්දසද්දො භොති, සො පාටිපදිකත්තා ඉධ නාධිප්පෙතො, අථ වා මන්දති අප්පභාවෙන ගච්ඡති පවත්තතීති නිජ්ජන්තපාටිපදිකවසෙනපි ගහෙතබ්බො.

මුද භාසෙ. භසනං භාසො තුට්ඨී. මොදති, පමොදති. සම්මොදති. සම්මොදකො. සම්මොදමානා ගච්ඡන්ති මුදිතා. මුදා.

හද කරිසොස්සග්ගෙ. කරිසොස්සග්ගො නාම කරිසස්ස ඔස්සජ්ජනං විස්සජ්ජනං. හදති. උහදති. හදනො.

එත්ථ ච “යෙසං නො සන්ථතෙ දාරකා උහදන්තිපි උම්මිහන්තිපි”ති අයං පාළි නිදස්සනං, තත්‍ර උහදන්තිපිති වච්චමිපි කරොන්ති. උම්මිහන්තිපිති පස්සාවමිපි කරොන්ති. පච්ඡිමපදස්සත්ථො මිහ සෙවනෙති ධාතුවසෙන දට්ඨබ්බො. අයං පන චුරාදිගණෙපි වත්තති ද්විගණිකත්තා. ඉමස්මිඤ්චි යානෙ “මුත්තෙති ඔහදෙති වා”ති වරියාපිටකපාළිප්පදෙසො නිදස්සනං. තත්ථ මුත්තෙතීති පස්සාවං කරොති. ඔහදෙතීති කරිසං විස්සජ්ජෙති.

උද මොදෙ කීළායඤ්ච. උදති. උදානං. උදග්ගො.

තත්ථ උදානන්ති කෙනට්ඨෙත උදානං? උදානනට්ඨෙත. කිමිදං උදානනං නාම? පිහිවෙගසමුට්ඨාපිතො උදාහාරො. යථා හි යං තෙලාදි මිනිතබ්බවත්ථු මානංගහෙනුං න සක්කොති, විස්සන්දිත්වා ගච්ඡති, තං “අවසෙකො”ති වුච්චති. යඤ්ච ජලං තළාකං ගහෙනුං න සක්කොති, අජ්ඣොධාත්ථරිත්වා ගච්ඡති, තං “ඔසො”ති වුච්චති, එවමෙව යං පිහිවෙගසමුට්ඨාපිතං විතක්කවිජ්ජාරං හදයං සන්ධාරෙනුං න සක්කොති, සො අධිකො හුත්වා අන්තො අසණ්ඨහිත්වා වවිද්ධාරෙන නික්ඛමන්තො පටිග්ගාහකනිරපෙක්ඛො උදාහාරවිසෙසො “උදාන”න්ති වුච්චති. උදග්ගොති සඤ්ජාතසොමනස්සො.

කුද බුද ගුද කිලායමෙව. කොදති. බොදති. ගොදති.

සුද පග්ගරණං. සුදති. සුත්තං. සුදො. රඤ්ඤො සුදා මහානසෙ.

එත්ථ ච සුත්තන්ති සුදති ධෙනු විය ඛිරං අත්ථෙ පග්ගරාපෙනීති සුත්තං, තෙපිට්ඨකං බුද්ධවචනං. සකම්මිකධාතුත්තා පන “පග්ගරාපෙනී”ති කාරිතවසෙන අත්ථො කථෙතුං ලබ්භති. තථා හි “කරොති”ති පදස්ස “නිජ්ජාදෙති”ති අත්ථො කථෙතුං ලබ්භති. සුදොති හත්තකාරො. යො “ආලාරිකො, ඔදනිකො, සුපකාරො, රසකො”ති ච වුච්චති. සුදති “එවඤ්චෙවඤ්ච කතෙ බාදනීයං වා භොජනීයං වා සුගන්ධං මනාපං සුරසඤ්ච භවිස්සති”ති රත්ඨනක්රියාය සුකුසලතාය රසං පග්ගරාපෙනි අහිනිබ්බත්තෙතීති සුදො.

රහද අබ්බත්තසද්දෙ. රහදති. රහදො.

හිලාදි සුබෙ ච. චකාරො පුබ්බත්ථාපෙක්ඛකො. හිලාදති. හිලාදනං, හිලාදො, මෙත්තාසභායකතසත්තමහාහිලාදො.

සද්ද කුච්ඡිතෙ සද්දෙ. සද්දති.

මිද ස්නෙහෙ. ස්නෙහො නාම වසාසඬ්ඛාතො ස්නෙහො පිනිස්නෙහොති දුට්ඨො. ඉධ පන වසාසඬ්ඛාතො ස්නෙහො අධිජ්ජෙතො, මෙදති මෙදො.

එත්ථ ච මෙදතීති මෙදසහිතො භවති අයං පුරිසොති අත්ථො. මෙදො නාම පුලස්ස සකලසරිරං ඵරිත්වා කිසස්ස ජඩ්ඝමංසාදීනි නිස්සාය ධීතො පත්ථිත්තස්නෙහො, සො වණ්ණෙන හලිද්දිවණ්ණො භොති. කාරිතෙ “මෙදෙති මෙදයති”ති රූපානි. තථා හි “තෙ ඉමං කායං බලං ගාහෙන්ති නාම බුහෙන්ති නාම මෙදෙන්ති නාමා”ති පාළි දිස්සති. තත්ථ මෙදෙන්තීති සඤ්ජාතමෙදං කරොන්තීති අත්ථො. ඉමිස්සා පන ධාතුයා දිවාදිගණං පත්තාය

පිතිසිනෙහත්ථෙ “මෙජ්ජති”ති සුද්ධකත්තුරුපං භවති. චුරාදිගණං පන පත්තාය “මෙදෙති මෙදයති”ති සුද්ධකත්තුරුපානි භවන්තීති දට්ඨබ්බං.

සිද මොවනෙ. සිදති. පසදො.

සන්ද පසවනෙ. පසවනං සන්දනං අවිච්ඡෙදප්පවත්ති. සන්දති උදකං. මහන්තො පුඤ්ඤාභිසන්දො.

එත්ථ ච පුඤ්ඤාභිසන්දොති පුඤ්ඤප්පවාහො, පුඤ්ඤනදීතිපි චත්තුං යුජ්ජති.

මද්ද මද්දනෙ. මද්දහි, පමද්දති. මාරසෙනප්පමද්දනො. කණ්ටකං මද්දති.

කදි වෙලම්බෙ. විලම්බභාවො වෙලම්බො. කන්දති.

කද අවිභානෙ රොදනෙ ච. කදති.

බදි උජ්ඣනෙ. ඡන්දති.

සද සාදනෙ. සදති. අස්සාදො.

සිද විසරණගත්තාචසානෙසු. විසරණං විජ්ඣරණං. ගත්තාචසානං ගමනස්ස අචසානං ඔසානං අභාවකරණං, නිසිදනන්ති අත්ථො. සිදති, ලාබ්බති සිදන්ති. සංසිදති, ඔසිදති, පසිදති, විජ්ජසිදති. පසාදො. පසන්තො. විජ්ජසන්තො. පසාදකො. පසාදිතො. පාසාදො. ඔසිදාපකො. කුසිතො. ආසිතො. නිසින්තො. නිසින්තකො. සන්තිසිවෙසු පක්ඛිසු. නිසිදනං, නිසින්තං. නිසජ්ජා. ගොතිසාදො, උපනිසා. සිදෙති. සිදයති. සිදාපෙති. සිදාපයති. පසාදෙති. නිසිදිතුං. නිසිදාපෙතුං, නිසාදෙතුං, නිසිදාපෙති, නිසිදාපෙත්වා. උච්ඡඩ්ගෙ මං නිසාදෙත්වා, පිතා අත්ථානුසාසති. නිසිදිත්වාතිපි පායො. නිසිදිත්වා. නිසිදිත්වාන. නිසිදිතුන. නිසිදිය. නිසිදියාන. සංසිදිත්වා. අවසිදිත්වා. ඔසිදිත්වා.

තත්ථ කුසිතොති විරියෙනාධිගන්තබ්බස්ස අත්ථස්ස අලාභතො කුච්ඡිතෙනාකාරෙන සිදතීති කුසිතො. අථ චා සයම්පි කුච්ඡිතෙනාකාරෙන සිදති අඤ්ඤෙපි සිදාපෙති තං නිස්සාය අඤ්ඤෙසං සිදනස්ස සම්භවතොති කුසිතො. තථා හි චුත්තං -

“පරිත්තං කට්ඨමාරුඤ්භ, යථා සිදෙ මහණ්ණවෙ;  
එවං කුසිතමාගම්ම, සාධජීවිපි සිදති”ති;

කුසිතොති චෙත්ථ දස්ස තත්තං ‘‘සුගතො’’ති එත්ථ විය ‘‘සතස්මිති හොති’’ති එත්ථ විය ව. තථා හි සිද්ධීති සතං, අනිච්චස්සෙතං අධිවචනං. ඉමිනා උච්ඡෙදදිට්ඨි චුත්තා. සතඉති චෙත්ථ අවිහත්තිකො නිද්දෙසො. සන්තිසිවෙසුති පරිස්සම්චිතොදනත්ථං සබ්බෙසො නිසිදන්තෙසු, විස්සම්මානෙසුති අත්ථො, දකාරස්ස වකාරං කත්වා නිද්දෙසො. නිසිදනන්ති නිසිදනක්‍රියා. මඤ්චපීඨාදිකං වා ආසනං. තඤ්ච නිසිදන්ති එත්ථාති නිසිදනන්ති චුච්චති. නිසිත්තන්ති නිසිදනක්‍රියා එව. එත්ථ පන ‘‘ගතෙ යිතෙ නිසිත්තෙ සුත්තෙ ජාගරිතෙ භාසිතෙ තුණ්හිභාවෙ සම්පජානකාරී හොති. මාතුගාමෙන සද්ධිං රහො මඤ්ඤෙ තයා නිසිත්තන්ති කුක්කුච්චං උපදහතිතිආදීසු වස්ස පයොගො වෙදිතබ්බො. එත්ථ හි ගමනං ගහං, ධානං යීතං, නිසිදනං නිසන්තං, සුපනං සුත්තං, ජාගරණං ජාගරිතං, භාසනං භාසිතන්ති චුච්චති. නිසජ්ජාති නිසිදනා. ගොතිසාදොති ගොතිසජ්ජනා. උපනිසාති උපනිසිදති එලං එත්ථාති උපනිසා, කාරණං. නිසාදෙතුන්ති නිසිදාපෙතුං. නිසාදෙත්ථාති නිසිදාපෙත්ථා.

භාවෙ නපුංසකො ඤෙයොයා, නිසිත්තන්ති රථො පන;  
වාච්චලිඬිගො තිලිඬිගො සො, ගතාදීසුප්පයං නයො.

වද යාවතෙ. යාවනං අජ්ඣෙසනං. වදති.

මීද මෙද මෙධාහිංසාසු. මීදති. මෙදති.

නිද නෙද කුච්ඡාසන්තිකරිසෙසු. කුච්ඡා ගරහා. සන්තිකරිසං වොහාරවිසෙසො. නිදති. නෙදති.

බුන්දි නිසානෙ. නිසානං තෙජනං තික්ඛතා. බුන්දති. බොන්දි.

එත්ථ ව බොන්දීති සරීරං. තඤ්ච බුන්දාති තික්ඛාති පිසුණුඵරුසවාචාදීති වා පඤ්ඤාචිරියාදීති වා එත්ථ සන්තිති බොන්දීති චුච්චති, සඤ්ඤොගපරත්තෙපි උකාරස්සොකාරාදෙසො, පාපකල්‍යාණජනවසෙනෙස අත්ථො දට්ඨබ්බො. බොන්දිසද්දස්ස සරීරවාචකතා පන -

‘‘නාහං පුන න ච පුන, න වාපි අපුනප්පුනං;  
හත්ථිබොන්දිං පචෙක්ඛාමි, තථා හි භයතජ්ජිතො’’තිආදීසු

දට්ඨබ්බො. ඉමානිස්ස නාමානි -

කායො දෙහං සරීරඤ්ච, වජ්‍ර බිම්බඤ්ච විග්ගහං;  
බොන්දි ගත්තං තනු වෙච, අත්තභාවො තථුපධි;  
සමුස්සයොති චෙතානි, දෙහනාමානි හොන්ති හි.

වද වියත්තියං වාචායං. වදති, වජ්ජති. වදෙති, ඔවදති, ඔවදෙති, පටිවදති. අභිවදති, අනුවදති, උපවදති, අපවදති. නිවදති. අඤ්ඤානිපි යොජෙතබ්බානි. තත්ථ “වජ්ජන්තු භොන්තො අම්ම”න්ති පාළිදස්සනතො වජ්ජතීති පදං වුත්තං. කෙච් පන ගරු “වජ්ජෙතී”ති රූපං ඉච්ඡන්ති, තං උපපරික්ඛිත්වා යුත්තඤ්ඤෙව ගහෙතබ්බං, “උපාසකො භික්ඛුං වදෙති. තෙන යොගෙන ජනකායං, ඔවදෙති මහාමුනී”ති ව දස්සනතො වදෙති ඔවදෙතීති ව වුත්තං. සබ්බානෙතානි සුද්ධකත්තුපදානි.

ඔවාදෙති, වාදයති, වාදාපෙති, වාදාපයති. වජ්ජෙන්නො, වජ්ජයන්නො, ඉමානි හෙතුකත්තුපදානි.

කම්මෙ “වදියති, ඔවදියති, වජ්ජියති. වදියමානො, වජ්ජමානො, ඔවදියමානො, ඔවජ්ජමානො න කරොති සාසනං” ඉච්චාදීනි භවන්ති. “වාදො, ඔවාදො, පටිවාදො, පවාදො, අභිවාදනං, අනුවාදො, උපවාදො, අපවාදො, විවාදො, නිවාදනං, වජ්ජං, වදනං” ඉච්චෙවමාදීනි නාමිකපදානි යොජෙතබ්බානි.

“වදිතුං, වදිත්වා, විවදිත්වා” ඉච්චෙවමාදීනි ව තුමන්තාදීනි පදානි.

තත්ථ වාදොති කථා. වදිතබ්බං වත්තබ්බන්ති වජ්ජං, කිං තං? වචනං. එතෙන සච්චවජ්ජෙන, සමඨගිනී සාමිකෙන භොමිති එත්ථ හි වචනං “වජ්ජ”න්ති වුච්චති. වදන්ති එතෙනාති වදනං, මුඛං. මුඛස්ස හි ඉමානි නාමානි

—

වදනං ලපනං තුණ්ඩං, මුඛ මස්සඤ්ච ආනනං;  
සුකරාදිමුඛං තුණ්ඩ-මිති ඤෙය්‍යං විසෙසතො.

තත්‍ර වදතීති පිතා පුත්තං වදති. අපිච වදතීති හෙරි වදති, නාදං මුඤ්චතීති අත්ථො. එස නයො වජ්ජතීති එත්ථාපි.

තත්‍රායං පදමාලා, වදති, වදන්ති. වදසී, වදථ. වදාමි, වදාම. වදතෙ, වදන්තෙ. වදෙසෙ, වදවිහෙ. වදෙ, වදම්හෙ.

වදතු, වදන්තු. වදාහි, වද, වදථ. වදාමි, වදාම. වදනං, වදන්තං. වදස්සු, වදවිහො. වදෙ, වදාමසෙ.

වජ්ජති, වජ්ජන්ති. වජ්ජසී, වජ්ජථ. වජ්ජාමි, වජ්ජාම. වජ්ජතෙ, වජ්ජන්තෙ. වජ්ජෙසෙ, වජ්ජවිහෙ. වජ්ජෙ, වජ්ජම්හෙ.

වජ්ජතු, වජ්ජන්තු. වජ්ජාහි, වජ්ජ, වජ්ජථ. වජ්ජාමි, වජ්ජාම. වජ්ජනං, වජ්ජන්තං. වජ්ජස්සු, වජ්ජවිහො. වජ්ජෙ, වජ්ජාමහසෙ. ඉමා ද්වෙ පදමාලා වද්ධාතුස්ස වජ්ජාදෙසවසෙන චුත්තාති දට්ඨබ්බං. අත්‍රායං සුබ්බමත්ථවිනිච්ඡයො, “මානුස්සකා ව දිබ්බා ව, තූරියා වජ්ජන්ති තාවදෙ”ති පාළි. එත්ථ වජ්ජන්තිති ඉදං සුද්ධකත්තුපදං තද්දීපකත්තා. කිං විය?

“උදිරයන්තු සඬ්ඛපණවා, වදන්තු එකපොක්ඛරා;  
නදන්තු හෙරි සන්තද්ධා, වග්ගු වදන්තු දුන්දුහි”ති

එත්ථ “උදිරයන්තු වදන්තු”ආදීනි විය. තථා හි අට්ඨකථායං “වජ්ජන්තිති වජ්ජිංසුති අතීතවචනෙ වත්තමානවචනං වෙදිතබ්බ”න්ති සුද්ධකත්තුවසෙන විවරණං කතං, තස්මා ඊදිසෙසු යානෙසු වද්ධාතුස්ස වජ්ජාදෙසො දට්ඨබ්බො.

“සඬ්ඛා ව පණවා වෙව, අථොපි දිණ්ඨිමා බහු;  
අන්තලික්ඛමහි වජ්ජන්ති, දිස්වානච්ඡෙරකං නහෙ”ති

එත්ථ පන වජ්ජන්තිති හෙතුකත්තුපදං තද්දීපකත්තා. තඤ්ච ඛො වණ්ණසන්ධිවිසයත්තා වාදයන්තිති කාරිතපදරූපෙන සිද්ධං. තථා හි “වාදයන්ති”ති පදරූපං පතිට්ඨපෙත්වා යකාමෙ පමෙ සරලොපො කතො, දායකාරසඤ්ඤාගස්ස ජ්ජකාරද්වයං පුබ්බක්ඛරස්ස රස්සත්තඤ්ච භවති. තෙනාහ අට්ඨකථායං “වජ්ජන්තිති වාදයන්ති”ති හෙතුකත්තුවසෙන විවරණං. තථා හි “දෙවතා නහෙ අච්ඡෙරකං භගවතො යමකපාටිභාරියං දිස්වා අන්තලික්ඛෙ එතාති සඬ්ඛපණවාදීනි තූරියානි වාදයන්ති”ති හෙතුකත්තුවසෙන අත්ථො ගහෙතබ්බො භවති, තස්මා ඊදිසෙසු යානෙසු වදස්ස වජ්ජාදෙසො න භවති.

කෙවෙත්ථ වදෙය්‍යං “අන්තලික්ඛමහි වජ්ජන්ති, දිස්වානච්ඡෙරකං නහෙ”ති එත්ථාපි “වජ්ජන්ති”ති පදං සුද්ධකත්තුපදමෙව, න හෙතුකත්තුපදං “වජ්ජන්තිති වාදයන්ති”ති විවරණෙ කතෙපි, තථා හි “යෙ කෙවිමෙ දිට්ඨිපරිබ්බසානා, “ඉදමෙව සච්ච”න්ති විවාදයන්ති”ති ව “එවමපි විග්ගය්හ විවාදයන්ති”ති ව එවමාදිසු වදන්තිපදෙන සමානත්ථං “වාදයන්ති”ති පදඤ්ච සාසනෙ දිට්ඨ”න්ති? තන්ත, “දිස්වා”ති දස්සනක්‍රියාවචනතො. න හි සඬ්ඛපණවාදීනං පාටිභාරියාදිදස්සනං උපපජ්ජති දස්සනචිත්තස්ස අභාවතොති. සච්චං, තථාපි —

“රාදන්තෙ ආරකෙ දිස්වා, උබ්බිද්ධා විපුලා දුමා;  
සයමෙවොනමිත්වාන, උපගච්ඡන්ති ආරකෙ”ති

එත්ථ විය උපවර්තත්තා උපපජ්ජතෙව දස්සනවචනං. තස්මා “වජ්ජන්තීති වාදයන්ති” ති විවරණං සුද්ධකත්තුචසෙන කතන්ති? තත්ත, හෙට්ඨා —

“සඬ්ඨීතියො ච වත්තන්ති, අම්බරෙ අනිලඤ්ජසෙ;  
වම්මනද්ධානි වාදෙන්ති, දිස්වානච්ඡෙරකං නහෙ” ති

ඉමින්නා ගාථාය “වාදෙන්තීති වාදයන්ති දෙවතා” ති සපාඨසෙසස්ස අත්ථවිවරණස්ස හෙතුකත්තුචසෙන කතන්තා. අථාපි වදෙය්‍යං “සඬ්ඨා ච පණවා වෙව, අථොපි දිස්සිමා ඛණ්ති පච්චත්තවචනවසෙන චුත්තත්තා වජ්ජන්තීති පදං කම්මවාචකපද” ති වෙ? තම්පි න, කම්මවසෙන විවරණස්ස අකතත්තා, කත්තුචසෙන පන කතත්තානි නිට්ඨමෙත්ථ ගන්තබ්බං.

අයමෙත්ථ චිතිච්ඡයො වෙදිතබ්බො. ද්විගණිකො වදධාතු භූවාදිගණිකො ච චුරාදිගණිකො ච. සො හි භූවාදිගණෙ වත්තන්තො “වදති වජ්ජන්ති” ති සුද්ධකත්තුරූපානි ජනෙත්වා “වාදෙති, වාදයති, වාදාපෙති, වාදාපයති” ති වත්තාරි හෙතුකත්තුරූපානි ජනෙති, චුරාදිගණෙ පන “වාදෙති, වාදයති” ති සුද්ධකත්තුරූපානි ජනෙත්වා “වාදාපෙති, වාදාපයති” ති ච ද්වෙ හෙතුකත්තුරූපානි ජනෙති, තස්මා සාසනෙ “වාදෙන්ති වාදයන්ති” ති සුද්ධකත්තුපදානි දිස්සන්ති. “වදෙය්‍ය, වදෙය්‍යං” ඉච්චාදි සබ්බං නෙය්‍යං. “වජ්ජෙය්‍ය, වජ්ජෙය්‍යං” ඉච්චාදි ච සබ්බං නෙය්‍යං වජ්ජාදෙසවසෙන.

අථ වා වදෙය්‍ය, වදෙය්‍යං, වජ්ජං. පිතා මාතා ච තෙ දජ්ජන්ති පදම්ච. එත්ථ ච “වජ්ජං වා තෙ න වා වජ්ජං, නත්ථි නාසාය රුහනා” ති පාළි නිදස්සනං. වදෙය්‍යං වාන වදෙය්‍යංවානි අත්ථො. වදෙය්‍යාසි, වජ්ජාසි, වජ්ජෙසි ඉච්චපි. චුත්තො වජ්ජාසි වන්දනං. වජ්ජෙසි ඛො ත්ථං වාමුරං. වදෙය්‍යාථ, වජ්ජාථ. අම්මං අරොගං වජ්ජාථ. වදෙය්‍යාමි, වජ්ජාමි, වදෙය්‍යාම, වජ්ජාම. වදෙථ, වදෙරං. වදෙථො, වදෙය්‍යාචිහො, වජ්ජාචිහො. වදෙය්‍යං, වජ්ජං, වදෙය්‍යාමිහෙ, වජ්ජාමිහෙ. පුබ්බෙ විය ඉධාපි යකාරෙ පරෙ සරලොපො දට්ඨබ්බො. අඤ්ඤානිපි උපපරික්ඛිත්වා ගහෙතබ්බානි.

ඉදානි පරොක්ඛාදිරූපානි කථයාම. වද, පාවද, යථා බහුව. දකාරලොපෙ “පාව” ඉතිපි රූපං භවති, “පටිපං වදෙහි භද්දන්තෙ” ති එත්ථ “පටිප” ති පදං විය. තථා හි “යො ආතුමානං සයමෙව පාව” ඉති පාළි දිස්සති. එත්ථ පසද්දො උපසග්ගො දීසං කත්වා චුත්තො “පාවදති පාවචන” ති ආදීසු විය, පාවානි ච ඉදං අතීතවචනං, අට්ඨකථායං පන අතීතවචනං ඉදන්ති ජානන්තොපි ගරු වත්තමානවචනවසෙන “පාවානි වදති” ති විවරණමකාසි ඊදිසෙසු යානෙසු කාලවිපල්ලාසවසෙන අත්ථස්ස වත්තබ්බත්තා.

ආයස්මාපි ච සාරිපුත්තො නිද්දෙසෙ “යො ආතුමානං සයමෙව පාවා”ති පදං නික්ඛිපිත්වා ආතුමා වුච්චති අත්තා, සයමෙව පාවාති සයමෙව අත්තානං පාවදති, “අහමස්මි සීලසම්පන්නො”ති චා “චතසම්පන්නො”ති චාති චත්තමානවචනෙන අත්ථං නිද්දිසි. අථ චා පාවාති ඉදං න කෙවලං වද්ධාතුචසෙනෙව නිප්පන්නං, අථ ඛො උධාතුචසෙනපි. තථා හි ඉදං පපුඛ්ඛස්ස උසද්දෙ ඉති ධාතුස්ස පයොගෙ උකාරස්ස ඔකාරාදෙසං කත්වා තතො පරොක්ඛාභූතෙ අකාරෙ පරෙ ඔකාරස්ස ආවාදෙසං තතො ච සන්ධිකිච්චං කත්වා සිජ්ඣති, තස්මා උධාතුස්ස වද්ධාතුයා සමානත්ථත්තා තන්තිප්පන්නරූපස්ස ච වද්ධාතුයා නිප්පන්නරූපෙන සමානරූපත්තා “සයමෙව අත්තානං පාවදති”ති වද්ධාතුචසෙන නිද්දිසිති දට්ඨබ්බං.

ඉදානි විච්ඡින්නා පදමාලා සට්ඨති. වද, වද්දං. වදෙ, වදිත්ථ, වදං, වදිමහ. වදිත්ථ, වදිරෙ. වදිත්ථො, වදිවහො. වදිං, වදිමහෙ. පාවද, පාව ඉච්චපි. පාවද්ද. පාවදෙ, පාවදිත්ථ. පාවදං, පාවදිමහ. පාවදිත්ථ, පාවදිරෙ. පාවදිත්ථො, පාවදිවහො. පාවදිං, පාවදිමහෙ. තථා “වජ්ජ, වජ්ජු” ඉච්චාදීනි පරොක්ඛාරූපානි.

“අවදා, අවද්ද. අවජ්ජා, අවජ්ජු” ඉච්චාදීනි භියාත්තනීරූපානි.

“අවදි, වදි, අවද්දං, වද්දං, අවදිංසු, වදිංසු. අවජ්ජි, වජ්ජි” ඉච්චාදීනි අජ්ජතනීරූපානි.

“වදිස්සති, වදිස්සන්ති. වජ්ජිස්සති, වජ්ජිස්සන්ති” ඉච්චාදීනි භවිස්සන්තිරූපානි.

“අවදිස්සා, වදිස්සා, අවජ්ජිස්සා, වජ්ජිස්සා” ඉච්චාදීනි කාලාතිපත්තිරූපානි. සෙසානි සබ්බානිපි යථාසම්භවං විත්ථාරෙතබ්බානි. යා පනෙත්ථ වද්ධාතු වියත්තියං වාචායං වුත්තා, සා කත්ථවි “වදන්තං එකපොක්ඛරා. හෙරිවාදකො”තිආදීසු අඛාත්තසද්දෙපි චත්තති උපවර්තවසෙනානි දට්ඨබ්බං.

විද ඤාණං. ඤාණං ජානනං. විදති. වෙදො. විද්ද. කාරිතෙ “වෙදෙති. වෙදයති. සයං අභිඤ්ඤා සච්ඡිකත්වා පවෙදෙති. වෙදයන්ති ච තෙ තුට්ඨිං, දෙවා මානුසකා උහො”ති පයොගා. තත්ථ පවෙදෙතීති ඛොධෙති ඤාපෙති පකාසෙති. වෙදොති විදති සුබ්බමපි කාරණං ආජානාතීති වෙදො, පඤ්ඤායෙනං නාමං. “වෙදෙහමුතී”ති එත්ථ හි ඤාණං වෙදොති වුච්චති. වෙදොති චා වෙදගන්ථස්සපි නාමං විදන්ති ජානන්ති එතෙන උච්චාරිතමත්තෙන තදාධාරං පුග්ගලං “බ්‍රාහ්මණො අය”න්ති, විදන්ති චා එතෙන බ්‍රාහ්මණා අත්තනා

කත්තබ්බකිච්චන්ති වෙදො. සො පන ඉරුවෙදයජුවෙදසාමවෙදවසෙන තිව්ධො. ආථබ්බණුවෙදං පන පණිතජ්ඣාසයා න සික්ඛන්ති පරුපසාතසහිතත්තා. තස්මා පාළියං “තිණ්ණං වෙදානං පාරගු”ති වුත්තං. එතෙයෙව “ඡන්දො, මන්තො, සුතී”ති ව වුච්චන්ති.

පඤ්ඤායං තුට්ඨියං වෙදෙ, වෙදසද්දො පවත්තති;  
පාවකෙපි ව සො දිට්ඨො, ජාතසද්දපුරෙවරො;

පච්ඡානුගෙ ජාතසද්දෙ, සති තුට්ඨිජනෙපි ව;  
“වෙදගු සබ්බධම්මෙ”ති එත්ථාපි විදිතෙසු ව.

විදුති පණ්ඩිතමනුස්සො. සො හි යථාසභාවතො කම්මඤ්ච ඵලඤ්ච කුසලාදිහෙදෙ ව ධම්මෙ විදතීති “විදු”ති වුච්චති.

රුද අස්සුචිමොවනෙ, සකම්මිකවසෙනිමිස්සා අත්ථො ගහෙනබ්බො. රොදති, රුදති ඉච්චපි. රුණ්ණං. රුදිතං. රොදනං. රොදන්තො. රොදමානො. රොදන්ති. රොදමානා. රුදමුඛා. රුදං. රුදන්තො.

තත්ථ රොදතීති කිං රොදති? මතං පුත්තං වා භාතරං වා රොදති. තත්ත්වං පාළි “නාහං භන්තෙ එතං රොදාමි, යං මං භන්තෙ භගවා එවමාහ”. අයං පනෙත්ථ අත්ථො – “යං මං භන්තෙ භගවා එවමාහ, අහං එතං භගවතො ඛ්‍යාකරණං න පරොදාමි න පරිදෙවාමි න අනුත්ථුනාමි”ති එවං සකම්මිකවසෙනත්ථො වෙදිතබ්බො, න අස්සුමුඤ්චනමත්තෙන.

‘මතං වා අම්ම රොදන්ති, යො වා ජීවං න දිස්සති;  
ජීවන්තං අම්ම පස්සන්ති, කස්මා මං අම්ම රොදස්සි’ති

අයඤ්චෙත්ථ පයොගො”ති ඉදමට්ඨකථාවචනං. ඉදං පන ථිකාවචනං – “යථා සකම්මකා ධාතුසද්දා අත්ථවිසෙසවසෙන අකම්මකා භොන්ති ‘විබුද්ධො පුරිසො විබුද්ධො කමලසණ්ඨො’ති, එවං අත්ථවිසෙසවසෙන අකම්මකාපි සකම්මකා භොන්තිති දස්සෙතුං ‘න පරිදෙවාමි න අනුත්ථුනාමි’ති ආහ. අනුත්ථුනසද්දො සකම්මකවසෙන පයුජ්ජති ‘පුරාණානි අනුත්ථුන’න්තිආදීසු. අයඤ්චෙත්ථ පයොගොති ඉමිනා ගාථාය අනුත්ථුනනං රුදනං අධිජ්ජෙතන්ති දස්සෙති”ති.

දලිද්ද දුග්ගතියං. දුක්ඛස්ස ගති පතිට්ඨාති දුග්ගතීති අයං අත්ථො “අපායං දුග්ගතිංචිතිපාතං නිරයං උපපජ්ජති”තිආදීසු යුජ්ජති, ඉධ පන ඉදං අත්ථං අග්ගහෙත්වා අඤ්ඤො අත්ථො ගහෙනබ්බො. කථං දුග්ගතීති? දුක්ඛෙන කිච්ඡෙන ගති ගමනං අත්තපානාදිලාභො දුග්ගතීති. දලිද්දති. දලිද්දො, දලිද්දී,

දාලිද්දියං. තත්ථ දලිද්දතීති සබ්බං ඉච්ඡතිච්ඡිතං පරං යාවිත්වා එව දුක්ඛෙන අධිගච්ඡති, න අයාවිත්වාති අත්ථො. දුලිද්දොති දුග්ගතමනුස්සො. දලිද්දීති දුග්ගතා නාරී. දලිද්දස්ස භාවො දාලිද්දියං. එත්ථ ව සබ්බමෙව “දලිද්දතී”ති ලොකිකප්පයොගදස්සනතො “දලිද්දතී”ති ක්‍රියාපදං විභාවිතං. සාසනෙ පන තං ක්‍රියාපදං න ආගතං, “දලිද්දො දලිද්දී”ති නාමපදානියෙව ආගතාති. අනාගතම්පි තං “නාථතී”ති පදම්ච සාසනානුලොමත්තා ගහෙනබ්බමෙව. ගරු පන කච්චායනමතවසෙන දල දුග්ගතිම්හීති දුග්ගතිවාචකදලධාතුතො ඉද්දපච්චයං කත්වා “දලිද්දො”ති නාමපදං දස්සෙසුං.

තුද ඛ්‍යට්ඨතෙ. තුදති, විතුදති. කම්මති “තුජ්ජති, විතුජ්ජමානො, වෙදනාභිභුන්තො”ති රූපාති.

තුදන්ති වාචාහි ජනා අසඤ්ඤතා,  
සරෙහි සඬගාමගතංව කුඤ්ජරං;  
සුත්වාන වාක්‍යං ඵරුසං උදිරිතං,  
අධිවාසයෙ හික්ඛු අදුට්ඨවිත්තො;

නුද පෙරණෙ. පෙරණං චුණ්ණිකරණං පිසනං, නුදති, පනුදති. පනුදනං.

විදි ලාභෙ. වින්දති. උට්ඨාතා වින්දතෙ ධනං. ගොවින්දො.

බදි පරිඝාතෙ. පරිඝාතං සමන්තතො හනනං. බන්දති.

දකාරන්තධාතුරූපාති.

### ධකාරන්තධාතු

ධා ධාරණෙ. දධාති, විදධාති. යං පණ්ඩිතො නිපුණං සංවිධෙති. නිධිං නිධෙති. නිධි නාම නිධියති. තාව සුනිහිතො සන්තො. යතො නිධිං පරිහරී. නිදහති. කුහිං දෙව නිදහාමි. පරිදහති. යො වත්තං පරිදහිස්සති. ධස්සති. පරිධස්සති. බාලොති පරං පදහති. සක්‍යා බො අම්බට්ඨ රාජානං උක්කාකං පිතාමහං දහන්ති. සද්දහති තථාගතස්ස බොධිං. සද්ධා, සද්දහනා, සද්ධාතබ්බං, සද්දහිතබ්බං, සද්ධායිකො, පච්චයිකො. සද්ධෙය්‍යවචසා උපාසිකා. සද්දහිතුං, සද්දහිත්වා. විසෙසාධානං. සොතාවධානං. සොතං ඔදහති. ඔහිතසොතො. සොතං ඔදහිත්වා. මච්චුධෙය්‍යං, මාරධෙය්‍යං, නාමධෙය්‍යං, ධාතු, ධාතා, විධාතා. විධි. අහිධානං, අහිධෙය්‍යං, නිධානවතී වාචා, ආධානගාහී, සන්ධි. අඤ්ඤානිපි යොජෙතබ්බාති.

විපුබ්බො ධා කරොත්‍යත්ථෙ, අහිපුබ්බො තු භාසනෙ;

නාසාසංපුබ්බො යථායොගං, නාසාසාරොපනසන්ධිසු.

ඉමස්මා පන ධාධාතුතො පුබ්බස්ස අපි ඉච්චුපසග්ගස්ස අකාරො ක්වචි නිච්චං ලොපං පජ්ජොති, ක්වචි නිච්චං ලොපං න පජ්ජොති. අනු ලොපො චුච්චතෙ, ද්වාරං පිදහති, ද්වාරං පිදහන්තො, පිදහිතුං, පිදහිත්වා, එවං අකාරලොපො භවති. ද්වාරං අපිදහිත්වා, එවං අකාරලොපො න භවති. එත්ථ හි අකාරො අපිඋපසග්ගස්ස අවයවො න නොති. කිත්ති වෙ? පටිසෙධන්ථවාචකො නිපාතොයෙව, උපසග්ගාවයවො පන අදස්සනං ගතො, අයං නිච්චාලොපො. එවං ධාධාතුතො පුබ්බස්ස අපි ඉච්චුපසග්ගස්ස අකාරො ක්වචි නිච්චං ලොපං පජ්ජොති, ක්වචි නිච්චං ලොපං න පජ්ජොති. ඉදං අච්ඡරියං ඉදං අබ්භූතං. යනු හි නාම භගවතො පාවචනෙ එවරූපපොපි නයො සන්දිස්සති විඤ්ඤානං භද්දවිම්භාපනකරො, යො එකස්මිංයෙව ධාතුමිහි එකස්මිංයෙව උපසග්ගෙ එකස්මිංයෙවත්ථෙ ක්වචි ලොපාලොපවසෙන විභජ්තුං ලබ්භති. ඉදානි මයං සොතුනං පරමකොසල්ලජනනත්ථං තද්දුභයමිපි ආකාරං එකජ්ඣං කරොන්තා තදාකාරවති. ජීනවරපාලිං ආනයාම —

“ගඬිගං මෙ පිදහිස්සන්ති, න තං සක්කොමි බ්‍රාහ්මණ;  
අපිධෙතුං මහාසින්ධුං, තං කථං සො භවිස්සති;  
න තෙ සක්කොමි අක්ඛාතුං, අත්ථං ධම්මඤ්ච පුච්ඡිතො.

විත්තත්ථසාධනිං එතං, ගාථං සම්භවජාතකෙ;  
පඤ්ඤාසම්භවමිච්ඡන්තො, කරෙ විත්තෙ සුමෙධසො”ති.

ධු ගතිපෙරියෙසු. ගති ගමනං, පෙරියං ටීරභාවො. ධවති. ධුවං.

එත්ථ ච ධුවන්ති ටීරං. “නිච්චො ධුවො සස්සතො අවිපරිණාමධම්මො”තිආදීසු විය, තස්මා ධුවන්ති ටීරං කිඤ්චි ධම්මජාතං. අථ චා ධුවන්ති ඉදං ගතිපෙරියත්ථවසෙන නිබ්බානස්සෙව අධිවචනං භවිතුමරහති. තඤ්ඤි ජාතිජරාඛ්‍යාධිමරණසොකාදිතො මුච්චිතුකාමෙහි ධවිතබ්බං ගන්තබ්බන්ති ධුවං, උප්පාදවයාභාවෙන චා නිච්චසභාවත්තා ධවති ටීරං සස්සනං භවතීති ධුවං. යඤ්ඤි සන්ධාය භගවතා “ධුවඤ්ච වො හික්ඛවෙ දෙසෙස්සාමි ධුවගාමිනිඤ්ච පටිපද”න්ති චුත්තං. ධුවසද්දො “චචනං ධුවසස්සත”න්ති එත්ථ ටීරෙ වත්තති. “ධුවඤ්ච හික්ඛවෙ දෙසෙස්සාමි”ති එත්ථ නිබ්බානෙ. “ධුවං බුද්ධො භවිස්සසි”ති එත්ථ පන එකංසෙ නිපාතපදභාවෙන වත්තතීති දට්ඨබ්බං.

ධු විධුනතෙ. උභාරස්ස උභත්තං. ධුවති. ධුවිතා, ධුවිතබ්බං. රස්සත්තෙ “ධුතො, ධුතවා” ඉච්චපි රූපානි භවන්ති.

ධෙ පානෙ. ධයනි, ධියනි. ධෙන.

එත්ථ ච ධෙනුති ධයනි පිවති ඉතො ඛිරං පොතකොති ධෙනු, “ගොධෙනු, අස්සධෙනු, මිගධෙනු”ති ධෙනුසද්දො සාමඤ්ඤවසෙන සපොතිකාසු තිරච්ඡානගතිත්ථිසු වත්තති, එවං සන්තෙපි යෙභුයොන ගාවියං වත්තති. තථා හි “සත්ත ධෙනුසතෙ දත්වා”ති පාළි දිස්සති.

සිද්ධ ගතියං සෙධනි, නිසෙධනි, පටිසෙධනි. සිද්ධො, පසිද්ධො, නිසිද්ධො, පටිසිද්ධො, පටිසෙධිතො, පටිසෙධිකො, පටිසෙධො, පටිසෙධිතුං, පටිසෙධිත්වා. ඉධ අවිත්තෙය්‍යබලත්තා උපසග්ගානං තංයොගෙ සිද්ධධාතුස්ස නානප්පකාරා අත්ථා සම්භවන්ති, අඤ්ඤෙසම්පි එවමෙව.

සිද්ධ සත්ථෙ මච්ඡගලො ව. සත්ථං සාසනං, මච්ඡගලො පාපවිනාසනං වුද්ධිකාරණං වා. සෙධනි. සිද්ධො, පසිද්ධො, පසිද්ධි.

දධ ධාරණං. ජනස්ස තුට්ඨිං දධතෙති දධි. ධකාරස්ස හකාරත්තෙ “දහති”ති රූපං. අයං ඉත්ථි ඉමං ඉත්ථිං අය්‍යිකං දහති. ඉමෙ පුරිසා ඉමං පුරිසං පිනාමහං දහන්ති. විත්තං සමාදහාතබ්බං. සමාදහං විත්තං.

එධ වුද්ධියං ලාභෙ ව. එධනි. එධො, සුඛෙධිතො. ගම්භීරෙ ගාධමෙධනි.

එත්ථ ච එධොති එධනි. වච්ඡති එතෙන පාවකොති එධො. ඉන්දනං, උපාදානං. සුඛෙධිතොති සුඛෙන එධිතො, සුඛසංවච්ඡිතොති අත්ථො. ගාධමෙධනීති ගාධං පතිට්ඨිතං එධනි ලහති.

බද්ධ සංහරිසෙ. සංහරිසො විනිබද්ධක්‍රියා. බද්ධති, විනිබද්ධති. විනිබද්ධා.

ගාධ පතිට්ඨානිස්සයගන්ධෙසු. ගාධනි. ගාධං කත්තා. ගම්භීරතො අගාධං.

බාධ විලොළනෙ බාධනි, විබාධනි. ආබාධො. ආබාධනි විත්තං විලොළෙතීති ආබාධො.

නාධ යාවනාදීසු. නාධනි. නාධනං.

බන්ධ බන්ධනෙ බන්ධනි. බන්ධනකො, බන්ධො, බන්ධාපිතො, පටිබන්ධො, බන්ධනං, බන්ධො, සම්බන්ධනං, සම්බන්ධො, පබන්ධො, බන්ධු.

තත්ථ ඛන්ධනන්ති ඛන්ධන්ති සත්තෙ එතෙනාති ඛන්ධනං, සඬ්ඛලිකාදි.  
“අයං අම්භාකං වංසො”ති සම්ඛන්ධිතඛ්ඛට්ඨයෙන ඛන්ධු,  
ථෙරගාථාසංවණ්ණනායං පන “පෙමඛන්ධනෙන ඛන්ධු”ති වුත්තං.

දධි අසීසවාරෙ. අසීසවාරො අසීසප්පවත්ති. දන්ධති. දන්ධො,  
දන්ධපඤ්ඤො. යො දන්ධකාලෙ තරති, තරණියෙ ව දන්ධති.

වද්ධ වද්ධනෙ. වද්ධති. වද්ධි, වුද්ධි, වද්ධො, වුද්ධො, ජාතිවුද්ධො,  
ගුණවුද්ධො, වයොවුද්ධො.

යෙ වුද්ධමපවායන්ති, නරා ධම්මස්ස කොවිදා;  
දිට්ඨෙව ධම්මෙ පාසංසා, සම්පරායෙ ව සුග්ගතිං.

සධු සද්දකුච්ඡියං. සධති.

පිළඬි අලඬිකාරෙ. පිළන්ධති. පිළන්ධනං.

පිළන්ධනමලඬිකාරො, මණ්ඩනඤ්ච විභූසනං;  
පසාධනඤ්චාභරණං, පරියායා ඉමෙ මතා.

මෙධ නිංසායං සඬ්ඛමෙ ව. මෙධති. මෙධා, මෙධාවී. අත්‍ර මෙධාති අසනි විය  
සිලුවවයෙ කිලෙසෙ මෙධති නිංසතීති මෙධා. මෙධති වා සිරියා සීලාදීහි ව  
සප්පුරිසධම්මෙහි සහ ගව්ඡති න එකිකා හුත්වා තිට්ඨතීති මෙධා, පඤ්ඤායෙනං  
නාමං. තථා හි —

“පඤ්ඤා හි සෙට්ඨා කුසලා වදන්ති,  
නක්ඛත්තරාජාරිව තාරකානං;  
සීලං සිරී වාපි සතඤ්ච ධම්මො,  
අන්වායිකා පඤ්ඤවතො භවන්ති”ති

වුත්තං. මෙධාවීති ධම්මොපපඤ්ඤාය ව සමන්තාගතො පුග්ගලො.

සධු මධු උන්දෙ. සධති. මධති. මධු.

බුධ බොධනෙ. බොධති. බුද්ධො. අභිසම්බුද්ධානො. සම්බුද්ධං. අසම්බුද්ධං.  
බොධි. දිවාදිගණෙපි අයං දිස්සති. තත්‍රහි “බුජ්ඣති”ති රූපං, ඉධ පන  
“බොධති”ති රූපං. “යො නින්දං අපබොධති”ති පාළි දිස්සති. කාරිතෙ පන  
“බොධෙති” ඉච්චාදීනි.

යුධ සම්පභාරෙ. යොධති. යොධො. යොධෙට් මාරං පඤ්ඤාචුධෙන. යුද්ධං. වරණායුධො, වරණාචුධො වා. ආචුධං. දිවාදිගණිකස්ස පනස්ස “යුජ්ඣති”ති රූපං.

දීධි දිත්තිවෙධනෙසු. දීධති. දීධිති. එත්ථ ච දීධිති රස්මි. අනෙකානි හි රස්මිනාමානි.

රස්මි ආභා පභා රංසි, දිත්ති භා රූචි දීධිති;  
මරීචි ජුති භාණ්ව’සු, මයුබො කිරණො කරො;  
නාගධාමො ච ආලොකො, ඉච්චෙනෙ රස්මිවාචකා.

චකාරන්තරූපානි.

### නකාරන්තරධාතු

නී නයෙ. නෙති, නයති, විනෙති. විනෙයා හදයෙ දරං. ආනෙති. ආනයති. නෙතා. විනෙතා. නායකො. නෙයො. වෙනෙයො. වෙනයිකො. විනීතො ජුරියො. නියමානෙ පියාවෙන, කින්තු තාත උදික්ඛති. නියන්තො. නෙත්තං. නෙත්ති. හවනෙත්ති සමුහතා. නෙත්තිකො. උදකඤ්චි නයන්ති නෙත්තිකා. නෙත්තා. නෙත්තෙ උජුං ගතෙ සති. නයො. විනයො. ආයතනං. නෙතුං. විනෙතුං. නෙත්වා. විනෙත්වා ඉච්චාදිති.

තත්ථ නෙත්තන්ති සමච්ඡමං දස්සෙන්නං අත්තභාවං නෙතීති නෙත්තං, චක්ඛු. නෙත්තීති නෙත්ති එතාය සත්තෙති නෙත්ති, රජ්ජු. හවනෙත්තීති හවරජ්ජු, තණ්හායෙතං නාමං. තාය හි සත්තා ගොණා විය ගීවාය ඛන්ධිත්වා තං තං හවං නියාන්ති, තස්මා හවනෙත්තීති වුව්චති. නෙත්තිකාති කස්සකා. නෙත්තාති ගවජෙට්ඨකො යුථපති. නයොති නයනං ගමනං නයො, පාළිගති. අථ වා තත්ථ තත්ථ නෙතබ්බොති නයො, සදිසභාවෙන නෙතබ්බාකාරො. නියතීති නයො, තථත්තනායාදි. නියති එතෙනාති නයො, අන්තද්වයවිච්ඡින්නනායාදි.

තථා හි ඡබ්බිධො නයො තථත්තනයො පත්තිනයො දෙසනානයො අන්තද්වයවිච්ඡින්නනයො අවින්තෙයානයො අධිප්පායනයොති. තෙසු තථත්තනයො අන්තද්වයවිච්ඡින්නනයෙන නියති, පත්තිනයො අවින්තෙයානයෙන, දෙසනානයො අධිප්පායනයෙන නියති. එත්ථාදිමහි තිවිධො නයො කම්මසාධනෙන නියතීති “නයො”ති වුව්චති, පච්ඡිමො පන තිවිධො නයො කරණසාධනෙන නියති එතෙන තථත්තාදිනායත්තයමිති “නයො”ති වුව්චති. ඉමස්මිං අත්ථෙ පපඤ්චියමානෙ ගන්ථවිත්ථාරො සියාති විත්ථාරො න දස්සිතො.

සද්දනීතිප්පකරණං ධාතුමාලා

සරවග්ගපඤ්චකන්තික සුද්ධස්සරධාතු

අපරොපි වතුබ්බිධො නයො එකත්තනයො නානත්තනයො  
අඛ්‍යාපාරනයො එවංධම්මතානයොති.

විනෙති සත්තෙ එත්ථ, එතෙනාති වා විනයො. කායවාචානං විනයනතොපි  
විනයො. ආයතනන්ති අනමතග්ගෙ සංසාරෙ පවත්තං අතීව ආයතං සංසාරදුක්ඛං  
යාව න නිවත්තති, තාව නයතෙව පවත්තතෙවාති ආයතනං.

අයං පනෙත්ථ අත්ථුද්ධාරො. “ආයතනන්ති අස්සානං කම්බොජො  
ආයතනං, ගුත්තං දක්ඛිණාපථො ආයතන”න්ති එත්ථ සඤ්ජාතිට්ඨානං  
ආයතනං නාම. “මනොරමෙ ආයතනෙ, සෙවන්ති නං විහඬිගමා.

ජායං ජායත්ථිතො යන්ති, එලත්ථං එලභොජිතො”ති එත්ථ  
සමොසරණට්ඨානං. “පඤ්චිමානි භික්ඛවෙ විමුත්තායතනානි”ති එත්ථ  
කාරණං. අඤ්ඤෙපි පන පයොගා යත පතියතනෙති එත්ථ පකාසිතා.

නී පාපනෙ. නෙති, නයති. නයනං.

නු ථුතියං. නොති, නවති. නුතො.

ථන පන ධන සද්දෙ. ථනති. පනති. ධනති.

කන දිත්තිකන්තිසු. කනති. කඤ්ඤා. කනකං.

එත්ථ ව යොබ්බනිභාවෙ ධීතත්තා රූපවිලාසෙන කනති දිප්පති විරොචතීති  
කඤ්ඤා. අථ වා කතියති කාමියහි අභිපත්ථියති පුරිසෙහිතිපි කඤ්ඤා,  
යොබ්බනිත්ථි. කනකන්ති කනති, කතියතීති වා කනකං, සුවණ්ණං.  
සුවණ්ණස්ස හි අනෙකානි නාමානි.

සුවණ්ණං කනකං හෙමං, කඤ්චනං භට්ඨකම්පි ව;  
ජාතරූපං තපතියං, වණ්ණං තබ්බෙදකා පන;  
ජම්බුනදං සිඬ්ඨිකඤ්ච, වාමිකරන්ති භාසිතා.

වන සන සම්භත්තියං. වනති. වනං. සනති.

තත්ථ වනන්ති. තං සම්භජන්ති මයුරකොකිලාදයො සත්තාති වනං,  
අරඤ්ඤං. වනති සම්භජති සංකිලෙසපුග්ගලන්ති වනං, තණ්හා.

මන අබ්භාසෙ. මනති. මනො.

මාන වීමංසායං, වීමංසති. වීමංසා.

ජන සුන සද්දෙ. ජනති. සුනති.

එත්ථ ච “කස්මා තෙ එකො භූජො ජනති, එකො තෙ න ජනති භූජො”ති පාළි නිදස්සනං. තත්ථ ජනතීති සුනති සද්දං කරොති.

බහු අවදාරණෙ බනති. සුබං. දුක්ඛං. බතො ආවාටො.

තත්ථ සුබන්ති සුට්ඨු දුක්ඛං බනතීති සුබං. දුට්ඨු බනති කායිකචෙතසිකසුබන්ති දුක්ඛං. අඤ්ඤමඤ්ඤපටිපක්ඛා හි එතෙ ධම්මා. ද්විධා චිත්තං බනතීති වා දුක්ඛං. චුරාදිගණවසෙන පන “සුබයතීති සුබං, දුක්ඛයතීති දුක්ඛ”න්ති නිබ්බවනානි ගහෙතබ්බානි. සමාසපච්චසෙන “සුකරං බමස්සාති සුබං, දුක්කරං බමස්සාති දුක්ඛ”න්ති නිබ්බවනානිපි විවිධා හි සද්දානං බ්‍යුප්පත්ති පවත්ති නිමිත්තඤ්ච.

දාන අවබණ්ඩනෙ. දානති. අපදානං.

සාන තෙජනෙ. තෙජනං නිසානං. සානති.

හන හිංසාගතීසු. එත්ථ පන හිංසාවචනෙන ඵරුසාය වාචාය පිළනඤ්ච දණ්ඩාදීහි පහරණඤ්ච ගහිතං, තස්මා හන හිංසාපහරණගතීසුති අත්ථො ගහෙතබ්බො. තථා හි “රාජානො චොරං ගහෙත්වා හනෙය්‍යං වා බන්ධෙය්‍යං වා”ති. පාඨස්ස අත්ථං සංවණ්ණෙත්තෙහි “හනෙය්‍යුන්ති පොථෙය්‍යුඤ්චෙව ඡිත්තෙය්‍යුඤ්චා”ති චුත්තං. එත්ථ ච ඡෙදනං නාම හත්ථපාදාදිඡෙදනං වා සීඝ්‍රච්ඡෙදවසෙන මාරණං වා. හනස්ස වධාදෙසො ඝාතාදෙසො ච හවති, හන්ති හනති, හනන්ති. හනසී, හනථ. සෙසං සබ්බං නෙය්‍යං.

හිංසාදයො චත්තාරො අත්ථා ලබ්භන්ති. “හන්ති හත්ථෙහි පාදෙහි”ති එත්ථ පන හන්තීති පහරතීති අත්ථො. “කුද්ධො හි පිතරං හන්ති. වික්කොසමානා තිබ්බාහි, හන්ති නෙසං වරං වර”න්ති. එත්ථ හන්තීති මාරෙන්තීති අත්ථො. “වධති, වධෙති, ඝාතෙති” ඉච්චපි රූපානි හවන්ති. තත්ථ “වධති න රොදති, ආපත්ති දුක්කටස්ස. අත්තානං වධිත්වා වධිත්වා රොදති”ති ආදීසු වධො පහරණං. පාණං වධෙති. පාණවධො. “එස වධො බණ්ඩහාලස්ස. සත්තෙ ඝාතෙති”ති ච ආදීසු වධො මාරණං.

“උපාහනං, වධු”ති ච එත්ථ හනවධසද්දත්ථොගමනං. “පුරිසං හනති. සීතං උණ්භං පටිහනති” ඉච්චාදීනි කත්තුපදානි. දෙවදත්තො යඤ්ඤදත්තෙන හඤ්ඤති. තතො වාතාතපෙ සොරෙ, සඤ්ජාතෙ පටිහඤ්ඤති. පච්චත්තවචනස්සෙකාරත්තං, යථා “වනප්පගුම්බෙ”ති. විහාරෙතානි පදං සම්බන්ධිතබ්බං, ඉච්චාදීනි කම්මපදානි. හන්තා. හතො. වධකො. වධු. ආසාතො.

උපසානො. ඝාතකො. පටිසො. සඬිසො. ඛ්‍යග්ගො. සකුණග්ගි. හන්තුං, හනිතුං, හන්ත්වා, හනිත්වා. වජ්ඣෙක්ඛවා, වධිත්වා ඉච්චාදීනි සනාමිකානි තුමන්තාදිපදානි.

තත්ථ උපාහනන්ති තං තං යානං උපහනන්ති උපගච්ඡන්ති තතො ච ආහනන්ති ආගච්ඡන්ති එතෙනානි උපාහනං. වධුති කිලෙසවසෙන සුනබ්මපි උපගමනසීලානි වධු, සබ්බාසං ඉත්ථිතං සාධාරණමෙනං. අථ වා වධුති සුණිසා. තථා හි “තෙන හි වධු යදා උතුනී අහොසි, පුප්ඵං තෙ උප්පන්නං, අථ මෙ ආරොචෙය්‍යාසී”ති එත්ථ වධුති සුණිසා වුවිච්ඡති. සා පන “අයං තො පුත්තස්ස හරියා”ති සස්සසසුරෙහි අධිගන්තබ්බා ජානිතබ්බානි වධුති වුවිච්ඡති. ගත්‍යත්ථානං කත්ථවි බුද්ධියත්ථකථනතො අයමත්ථො ලබ්භතෙව. “සුණ්හා, සුණිසා, වධු” ඉච්චෙතෙ පරියායා. සඬිසොති හික්ඛුසමුහො. සමග්ගං කම්මං සමුපගච්ඡන්ති සඬිසො, සුට්ඨු වා කිලෙසෙ හන්ති තෙන තෙන මග්ගාසිනා මාරෙතීතිපි සඬිසො, පුප්ඵජ්ජනාරියවසෙන වුත්තානෙනානි. විවිධෙ සත්තෙ ආහනති භූසො ඝාතෙතීති ඛ්‍යග්ගො. සො එව “විග්ගො, වග්ගො”ති ච වුවිච්ඡති. අපරම්පි පුණ්ඩරිකොති තස්ස නාමං. දුබ්බලෙ සකුණෙ හන්තිති සකුණග්ගි, සෙනො, අයං පන හනධාතු දිවාදිගණෙ “පටිහඤ්ඤති”ති අකම්මකං කත්තුපදං ජනෙති. තථා හි “බුද්ධස්ස හගවතො වොහාරො ලොකියෙ සොතෙ පටිහඤ්ඤති”තිආදිකා පාළියො දිස්සන්ති.

අන පාණනෙ. පාණනං සසනං. අනති. ආනං, පානං. “තත්ථ ආනන්ති අස්සාසො. පානන්ති පස්සාසො. එතෙසු අස්සාසොති බහි නික්ඛමනවාතො. පස්සාසොති අන්තො පවිසනවාතො”ති විනයට්ඨකථායං වුත්තං, සුත්තන්තට්ඨකථාසු පන උප්පට්ඨපාටියා ආගතං. තත්ථ යස්මා සබ්බෙසම්පි ගබ්භසෙය්‍යකානං මාතුකුච්ඡිතො නික්ඛමනකාලෙ පට්ඨං අබ්භන්තරවාතො බහි නික්ඛමති, පච්ඡා බාහිරවාතො සුබ්බමං රජං ගහෙන්වා අබ්භන්තරං පවිසන්තො තාලුං ආහව්ව නිබ්බායති, තස්මා විනයට්ඨකථායං “අස්සාසොති බහි නික්ඛමනවාතො, පස්සාසොති අන්තො පවිසනවාතො”ති වුත්තං. එතෙසු ද්විසු නයෙසු විනයනයෙන අන්තො උට්ඨිතසසනං අස්සාසො, බහි උට්ඨිතසසනං පස්සාසො. සුත්තන්තනයෙන පන බහි උට්ඨහිත්වාපි අන්තො සසනතො අස්සාසො. අන්තො උට්ඨහිත්වාපි බහි සසනතො පස්සාසො. අයමෙව ච නයො “අස්සාසාදිමජ්ඣපරියොසානං සතියා අනුගච්ඡතො අජ්ඣන්තං වික්ඛෙපගතෙන විත්තෙන කායොපි විත්තම්පි සාරද්ධා ච හොන්ති ඉඤ්ජිතා ච එන්ද්‍රිතා වා”ති, “පස්සාසාදිමජ්ඣපරියොසානං සතියා අනුගච්ඡතො බහිද්ධා වික්ඛෙපගතෙන විත්තෙන කායොපි විත්තම්පි සාරද්ධා ච හොන්ති ඉඤ්ජිතා ච එන්ද්‍රිතා වා”ති ඉමාය පාළියා සමෙතීති වෙදිතබ්බං.

ධන ධඤ්ඤ. ධනනං ධඤ්ඤං, සිරිපුඤ්ඤපඤ්ඤානං සම්පදාති අත්ථො. ධාතුඅත්ථො හි යෙභුයොන භාවවසෙන කපීයති යපෙත්වා චක්කරුක්ඛතචෙති එවමාදිප්පහෙදං. යථා භාවත්ථෙ චත්තමානෙන යපච්චයෙන සද්ධිං නකාරස්ස යාකාරං කත්වා ථෙතනං ථෙය්‍යන්ති වුච්චති, එවමිධ යපච්චයෙන සද්ධිං නකාරස්ස ඤ්ඤාකාරං කත්වා ධනනං ධඤ්ඤන්ති වුච්චති. ධනිනො වා භාවො ධඤ්ඤං, තස්මිං ධඤ්ඤෙ. ධන්ති, ධනති. ධනිතං. ධඤ්ඤං. යස්මා පන ධඤ්ඤසද්දෙන සිරිපුඤ්ඤපඤ්ඤාසම්පදා ගතිතා, තස්මා “ධඤ්ඤපුඤ්ඤලක්ඛණසම්පන්නං පුත්තං විජායී”ති ආදීසු ධඤ්ඤසද්දෙන සිරිපඤ්ඤාව ගහෙතඛිබ්බා පුඤ්ඤස්ස විසුං වචනතො.

“නදතො පරිසායන්තෙ, වාදිතඛිබ්බපහාරිනො;  
යෙ තෙ දක්ඛන්ති වදනං, ධඤ්ඤා තෙ නරපුඨගව.

දීඝඨගුලී තම්බනබ්බෙ, සුහෙ ආයතපණ්හිකෙ;  
යෙ පාදෙ පණ්මිස්සන්ති, තෙපි ධඤ්ඤා ගුණන්ධර.

මධුරාති පහට්ඨාති, දොසග්ඝාති හිතාති ව;  
යෙතෙවාකායාති සොස්සන්ති, තෙපි ධඤ්ඤානරුත්තමා”ති

එවමාදීසු පන ධඤ්ඤසද්දෙන පුඤ්ඤසම්පදා ගහෙතඛිබ්බා, පුඤ්ඤසම්පදාය වා සද්ධිං සිරිපඤ්ඤාසම්පදාපි ගහෙතඛිබ්බා. ඉදමෙත්ථ නිබ්බවනං “ධඤ්ඤං සිරිපුඤ්ඤපඤ්ඤාසම්පදා එතෙසං අත්ථීති ධඤ්ඤා”ති. “ධඤ්ඤං මඨගලසම්මත”න්ති එත්ථ තු “උත්තමරතනං ඉද”න්ති ධනායිතඛිබ්බං සද්ධායිතඛිබ්බන්ති ධඤ්ඤං, සිරිසම්පන්නං පුඤ්ඤසම්පන්නං පඤ්ඤාසම්පන්නන්තිපි අත්ථො යුජ්ජති. “ධඤ්ඤං ධනං රජතං ජාතරූප”න්ති ව ආදීසු “නත්ථි ධඤ්ඤසමං ධන”න්ති වචනතො ධනායිතඛිබ්බන්ති ධඤ්ඤං, කිං තං? පුබ්බණ්ණං. අපිච ඔසධිවිසෙසොපි ධඤ්ඤන්ති වුච්චති. ධනසද්දස්ස ව පන සමාසවසෙන “අධනො, නිද්ධනො”ති ව නත්ථි ධනං එතස්සාති අත්ථෙත දලිද්දපුග්ගලො වුච්චති. “නිධනං යාති”ති එත්ථ තු කම්පනත්ථවාචකස්ස ධුධාතුස්ස වසෙන විනාසො නිධනන්ති වුච්චති.

මුන ගතියං. මුනති.

විනෙ මඤ්ඤනායං. අලුත්තන්තොයං ධාතු, යථා ගිලෙ, යථා ව මිලෙ. විනායති, ඔවිනායති. “සබ්බො තං ජනො ඔවිනායතු”ති ඉදමෙත්ථ පාළි නිදස්සනං. ඔවිනායතති අවමඤ්ඤතුති.

ඉති භූවාදිගණෙ තවග්ගන්තධාතුරූපාති

### පකාරන්තධාතු

ඉදානි පවග්ගන්තධාතුරූපානි වුවිචන්තෙ -

පා පානෙ. පානං පිවනං. “පාති, පාන්ති. පාතු, පාන්තු” ඉච්චාදි යථාරහං  
යොජෙතබ්බං.

බිජ්ජං ගිවං පසාරෙහි, න තෙ දස්සාමි ජීවිතං;  
අයඤ්ඤිතෙ මයා රුළ්භො, සරො පාස්සති ලොහිතන්ති.

අත්‍ර හි පාස්සති පිවිස්සති. “පාස්සති, පාස්සන්ති. පාස්සසි, පාස්සථ.  
පාස්සාමි, පාස්සාම” ඉච්චාදිනා, “අපස්සා, අපස්සංසු” ඉච්චාදිනා ච නයෙන  
සෙසං සබ්බං යොජෙතබ්බං නයඤ්ඤාහි. කො හි සමත්තො සබ්බානි  
බුද්ධච්චනසාගරෙ විචිත්‍රානි විජ්ජකිණ්ණරූපන්තරරතනානි උද්ධරිත්වා  
දස්සෙතුං, තස්මා සබ්බාසුපි ධාතුසු සඬබ්බෙපෙන ගහණුපායමත්තමෙව දස්සිතං.  
පිවති, පිවන්ති. පිවං, පිවන්තො, පිවමානො, පිවං භාගිරසොදකං. කාරිතෙ  
කුමාරං බීරං පායෙති. මුහුත්තං තණ්හාසමනං, බීරං ත්වං පායිතො මයා. කම්මෙ  
පියති, පිතං. තුමාදිසු “පාතුං, පිවිතුං, පිත්වා, පිවිත්වා, පායෙත්වා” ඉච්චාදිනි  
යොජෙතබ්බානි. අඤ්ඤෙසුපි යානෙසු පාළිනසානුරූපෙන සද්දරූපානි එවමෙව  
යොජෙතබ්බානි.

පා රක්ඛණෙ. පාති. නිපාති. පිතා, ගොපො.

පා පූරණෙ. පාති, විජ්ජාති. විජ්ජො.

විජ්ජොති බ්‍රාහ්මණො. සො හි විජ්ජෙති පූරෙති විසිට්ඨෙන වෙදුවිචාරණාදිනා  
අත්තනො බ්‍රාහ්මණකම්මෙන ලොකස්ස අජ්ඣාසයං අත්තනො ච භද්දෙ  
වෙදානීති විජ්ජොති වුවිචති. “ජාතො විජ්ජකුලෙ අහ”න්ති එත්ථ හි බ්‍රාහ්මණො  
“විජ්ජො”ති වුවිචති. තස්ස කුලං විජ්ජකුලන්ති.

පූ පවනෙ. පවති. පුත්තො, පුඤ්ඤං. එත්ථ පුත්තොති අත්තනො කුලං පවති  
සොධෙතීති පුත්තො. කියාදිගණං පන පත්වා “පුතාතී”ති වත්තබ්බං.

පුත්තො’ත්‍රජො සුතො සුත්‍ර,  
තත්‍රජො තනෙයො’රසො;  
පුත්තනත්තාදයො වාථ,  
අපච්චන්ති පවුච්චරෙ.

ඉත්ථිලිඬගමහි වත්තබ්බො, පුත්තීති අත්තජාති ව;  
 වත්තබ්බං සෙසට්ඨානෙසු, යථාරහමුදිරයෙ;  
 පාළියඤ්ඤි අත්තජාති, ඉත්ථි පුත්තී කට්ඨයති;

එත්ථ පන -

“තතො ද්වෙ සත්තරත්තස්ස, වෙදෙහස්සත්තජා පියා;  
 රාජකඤ්ඤා රූවා නාම, ධාතිමාතරමබුථි”ති

අයං පාළි නිදස්සනං. “පුත්තී, ධිතා, දුහිතා, අත්තජා”ති ඉච්චෙනෙ පරියායා. එවං අත්තජාති ඉත්ථිචාවකස්ස ඉත්ථිලිඬගස්ස දස්සනතො සුතසද්දාදිසුපි ඉත්ථිලිඬගනගො ලබ්භමානාලබ්භමානවසෙන උපපරික්ඛිතබ්බො. තථා හි ලොකෙ “වෙස්සො, සුද්දො, නරො, කිංපුරිසො” ඉච්චාදීනං යුගලභාවෙන “වෙස්සි, සුද්දි, නාරි, කිංපුරිසි”තිආදීනි ඉත්ථිචාවකාති ලිඬගාති දිස්සන්ති. “පුරිසො පුමා” ඉච්චාදීනං පන යුගලභාවෙන ඉත්ථිචාවකාති ඉත්ථිලිඬගාති න දිස්සන්ති. පුඤ්ඤන්ති එත්ථ පන අත්තතො කාරකං පවති සොධෙතීති පුඤ්ඤං. කියාදිගණං පන පත්ථා පුනාතීති පුඤ්ඤන්ති වත්තබ්බං.

අඤ්ඤො අත්ථොපි වත්තබ්බො, නිරුත්තිලක්ඛණස්සිතො;  
 තස්මා නිබ්බවනං ඤෙය්‍යං, ජනප්පජාදිතො ඉධ.

පරං පුජ්ජහවං ජනෙතීති පුඤ්ඤං. සදා පුජ්ජනං වා ජනෙතීති පුඤ්ඤං. ජනං අත්තකාරං පුනාතීති පුඤ්ඤං. අසෙසං අපුඤ්ඤං පුනාතීති පුඤ්ඤං.

කල්‍යාණං කුසලං පුඤ්ඤං, සුභමිච්චෙව නිද්දිසෙ;  
 කම්මස්ස කුසලස්සාධි-වචනං වචනෙ පටු.

පෙ ගතියං. පෙනි, පෙන්ති. පෙසි, පෙථ. ඉධ හික්ඛවෙ එකච්චො අස්සඛච්චිකො පෙනීති චුත්තො විද්ධො සමානො චොදිතො සාරථිනා පච්ඡතො පටිසක්කති, පිට්ඨිතො රථං පටිවත්තෙති. උම්මග්ගං ගණ්භාති, උබ්බට්ඨං රථං කරොති.

පෙ වුද්ධියං පයති. පායො, අපායො. එත්ථ අපායොති නත්ථි පායො වුද්ධි එත්ථාති අපායො. අයධාතුවසෙනපි අත්ථො තෙතබ්බො, අයතො වුද්ධිතො, සුඛතො වා අපෙතොති අපායො, නිරයනිරව්ඡානගොතිපෙත්තිවිසයඅසුරකායා.

පෙ සොසනෙ. පායති, පයති වා. නිපකො. එත්ථ නිපකො නිපයති විසොසෙති පටිපක්ඛං, තතො වා අත්තානං නිපාති රක්ඛතීති නිපකො, සම්පජානො.

ගුප රක්ඛණෙ. ගොපති. ගොපකො.

නගරං යථා පච්චන්තං, ගුත්තං සාන්තරබාහිරං.

ඵචං ගොපෙථ අත්තානං, ඛණො වෙ මා උපච්චගා.

ගොපෙථාති ගොපෙය්‍ය රක්ඛෙය්‍ය.

වප සන්තානෙ. වපති.

සප සමවායෙ. සපති.

චූප මන්දගතියං. වොපති.

තුප හිංසායං. තොපති. තුප්පති.

ගුප ගොපනඡ්ගුව්ඡනෙසු. ගොපති, ඡ්ගුව්ඡති. ඡ්ගුව්ඡං, ඡ්ගුව්ඡමානො. ඡ්ගුව්ඡී. ඡ්ගුව්ඡීත්වා ඉච්චාදීති.

කපු හිංසාතක්කලගන්ධෙසු. කප්පති. කප්පරො.

කපු සාමත්ථියෙ. ඉදං අම්භාකං කප්පති. නෙතං අම්භෙසු කප්පති.

කප කරුණායං. කපති. කපණො, කාපඤ්ඤං. තත්ථ කපතීති කරුණායති, කාපඤ්ඤන්ති කපණභාවො.

සප අක්කොසෙ. සපති. සපථො, අභිසපථො, අභිසපිතො, සපනකො.

වප ඛිජනික්ඛෙපෙ. ඛිජං වපති. වාපකො. වාපිතං ධඤ්ඤං. චුත්තං ඛිජං පුරිසෙන. ඛිජං වප්පති. වප්පමඬගලං.

සුප සයනෙ. සුපති. සුඛං සුපන්ති මුත්තයො, යෙ ඉත්ථිසු න ඛජ්ඣරෙ. සුත්තො පුරිසො, සුපනං, සුත්තං.

ඛිප පෙරණෙ. පෙරණං චුණ්ණිකරණං පිසනං. ඛෙපති. ඛෙපකො.

ඛිප අඛ්‍යත්තසද්දෙ. ඛිපති. ඛිපිතසද්දො. යදා ව ධම්මං දෙසෙන්තො, ඛිපි ලොකග්ගනායකො.

බීප ජඩ්ඛනො. බීපති, උක්ඛීපති, වික්ඛීපති, අවබීපති, සංබීපති. බිත්තං, උක්ඛිත්තං, පක්ඛිත්තං, වික්ඛිත්තං ඉව්වාදීති.

ඔප නිට්ඨුහනෙ. නිට්ඨුහනං බෙළපාතනං. ඔපති. ඔසධං සඩ්ඛරිත්වා මුබ්බෙළං ඔපි.

ලීපි උපලෙපෙ. ලෙපති. ලිත්තං පරමෙන තෙජසා.

බීපි ගතියං. බිම්පති.

ඩීප බෙපෙ. ඩෙපති.

නිදපි නිදම්පනෙ. නිදම්පනං නාම සස්සරුක්ඛාදීසු විහිසිසං වා වරකසිසං වා අවිජ්ජිත්වා බුද්දකසාධං වා අභඤ්ජිත්වා යථාධිකමෙව හත්ථෙන ගහෙත්වා ආකඨසීත්වා බීජමත්තස්සෙව වා පණ්ණමත්තස්සෙව වා ගහණං. පුරිසො විහිසිසං නිදම්පති, රුක්ඛපත්තං නිදම්පති. නිදම්පකො, නිදම්පිතං, නිදම්පිතුං, නිදම්පිත්වා.

තප දිත්තියං. දිත්ති විරොචනං. දිවා තපතිආදිච්චො.

තප උබ්බෙග්ගෙ. උබ්බෙග්ගො උත්තාසො භීරුතා. තපති, උත්තපති. ඔත්තජ්ජං, ඔත්තජ්ජියං ධනං.

තප ධූප සන්තාපෙ. තපති. තපොධනං, ආතාපො. ආතාපී. ආතපං. ධූපති, සන්ධූපනො, කම්මෙ තාපියති. ධූපියති. භාවෙ තාපනං, තාපො, පරිතාපො, සන්තාපො. ධූපනං.

පකාරන්තධාතුරූපානි.

### ඵකාරන්තධාතු

පුජ්ඵ විකසනෙ. අකම්මකො වායං සකම්මකො ව. පුජ්ඵති. පුජ්ඵං, පුජ්ඵනං, පුජ්ඵිනො, පුජ්ඵිතුං, පුජ්ඵිත්වා. පුජ්ඵන්ති පුජ්ඵිනො දුමා. ථලජා දකජා පුජ්ඵා, සබ්බෙ පුජ්ඵන්ති තාවදෙ. මඤ්ජුසකො නාම රුක්ඛො යත්තකානි උදකෙ වා ථලෙ වා පුජ්ඵානි, සබ්බානි පුජ්ඵති.

තුඵ නිංසායං. තොඵති.

දඵ දඵී වජ්ඵ ගතියං. දඵති. දඵිඵති. වජ්ඵති.

දිඵ කථනසුද්ධනින්දාහිංසාදානෙසු. දෙඵති. දෙඵො.

තඵ තිත්තියං. තිත්ති තප්පනං, තඵති.

දුඵ උපක්කිලෙසෙ. උපක්කිලිස්සනං උපක්කිලෙසො. දොඵති.

ගුඵ ගන්ථෙ. ගන්ථො ගන්ථිකරණං. ගොඵති.

ඵකාරන්තධාතුරූපානි.

### ඵකාරන්තධාතු

භබ්බ හිංසායං. භබ්බති. භබ්බො.

පබ්බ වබ්බ මබ්බ කබ්බ බබ්බ ගබ්බ සබ්බ වබ්බ ගතියං. පබ්බති. වබ්බති.  
මබ්බති. කබ්බති. බබ්බති. ගබ්බති. සබ්බති. වබ්බති.

අබ්බ සබ්බ හිංසායඤ්ච. ගතායාපෙක්ඛාය චකාරො. අබ්බති. සබ්බති.

කුබ්බ අච්ඡාදනෙ. කුබ්බති.

ලුබ්බ තුබ්බ අද්දනෙ. ලුම්බති. තුම්බති. ලුම්බිනීවනං. උදකතුම්බො. අථොපි  
ද්වෙ ව තුම්බානි.

වුබ්බ වදනසංයොගෙ. පුත්තං මුද්ධනි වුම්බති. මුබ්බෙ වුම්බති. එත්ථ සියා “යදි  
වදනසංයොගෙ වුබ්බධාතු වත්තති, කථං අම්බුධරබ්බින්දුචුම්බිතකුටොති එත්ථ  
අවදනෙ අවිඤ්ඤාණකෙ පබ්බතකුටෙ අම්බුධරබ්බින්දුනං වුම්බනං වුත්ත”න්ති?  
සච්චං, තං පන වුම්බනාකාරසදිසෙනාකාරෙන සම්භවං චෙතසි යපෙත්වා  
වුත්තං, යථා අදස්සනසම්භවෙපි දස්සනසදිසෙනාකාරෙන සම්භූතත්තා  
“රොදන්තෙ දාරකෙ දිස්වා, උබ්බිද්ධා විජුලා දුමා”ති අවක්ඛකානම්පි  
රුක්ඛානං දස්සනං වුත්තං, එවම්ධාපි වුම්බනාකාරසදිසෙනාකාරෙන  
සම්භූතත්තා අවදනානම්පි අම්බුධරබ්බින්දුනං වුම්බනං වුත්තං. සභාවතො පන  
අවිඤ්ඤාණකානං දස්සනවුම්බනාදීනි ව නත්ථි, සවිඤ්ඤාණකානංයෙව තානි  
හොන්තිති. අයං නයො කමු පදවික්ඛෙපෙතිආදීසුපි නෙතබ්බො.

උබ්බි තුබ්බි ථුබ්බි දුබ්බි ධුබ්බි හිංසත්ථා. උබ්බති. තුබ්බති. ථුබ්බති. දුබ්බති.  
ධුබ්බා. ධුබ්බති. එත්ථ දුබ්බාති දුබ්බතිණං, යං “තිරියා නාම තිණජාතී”ති පාළියං  
ආගතං. එත්ථ ව දුබ්බාති ඉත්ථිලිඬගං, දුබ්බන්ති නපුංසකලිඬගන්ති දට්ඨබ්බං.

මුඛිඛි ඛන්ධනෙ. මුඛිඛිති.

කුඛිඛි උග්ගමෙ. කුඛිඛිති.

පුඛිඛ පඛිඛ සඛිඛ පුරුණෙ. පුඛිඛිති. පඛිඛිති. සඛිඛිති. එත්ත සියා “නනු හො පුඛිඛසඛිඛසද්දා සඛිඛනාමානි, කස්මා පනෙනෙ ධාතුවිත්තායං ගහිතා”ති? වුවුවනෙ – සඛිඛනාමෙසු ච තුමන්තාදිවිරහිතෙසු ච නිපාතෙසු උපසග්ගෙසු ච ධාතුවිත්තා නාම නත්ථි, ඉමානි පන සඛිඛනාමානි න හොන්ති. කෙවලං සුතිසාමඤ්ඤෙන සඛිඛනාමානි විය උපට්ඨහන්ති, තෙන තෙ තඛිභාවමුත්තත්තා ධාතුවිත්තායං පුඛිඛාවරියෙහි ගහිතා “පුඛිඛිති සඛිඛිති”ති පයොගදස්සනතොති. යදි එවං කස්මා බුද්ධවචනෙ එතානි රූපානි න සන්තීති? අනාගමනභාවෙන න සන්ති, න අවිජ්ජමානභාවෙන. කිඤ්චාපි බුද්ධවචනෙසු එතානි රූපානි න සන්ති, තථාපි පොරාණෙහි අනුමතා පුරාණභාසාති ගහෙතඛිඛානි, යථා “නාටතීති නාටො”ති එත්ථ “නාටතී”ති රූපං බුද්ධවචනෙ අවිජ්ජමානමපි ගහෙතඛිඛං හොති, එවං ඉමානිපි. තස්මා වොහාරෙසු විඤ්ඤානං කොසල්ලත්ථාය සාසනෙ අවිජ්ජමානාපි සාසනානුරූපා ලොකිකජ්ජයොගා ගහෙතඛිඛානි “පුඛිඛිති සඛිඛිති”ති රූපානි ගහිතානි. එස නයො අඤ්ඤෙසුපි යානෙසු වෙදිතඛිඛො.

වම්ඛ අදනෙ. වම්ඛිති.

කඛිඛ ඛඛිඛ ගඛිඛ දඛිඛෙ. දඛිඛො අභච්ඡාකාරො. කඛිඛිති. ඛඛිඛිති. ගඛිඛිති.

අඛි දඛි සද්දෙ. අම්ඛිති. අම්ඛා, අම්බු. දම්ඛිති.

ලඛි අවසංසනෙ. අවසංසනං අවලම්ඛනං. ලම්ඛිති, විලම්ඛිති, බ්‍යාලම්ඛිති. නිවෙ වො’ලම්ඛනෙ සුරියො. ආලම්ඛිති. ආලම්ඛනං, තදාලම්ඛනං, තදාලම්ඛණං, තදාලම්ඛං වා. ලාබු. අලාබු වා, අකාරො හි තඛිභාවෙ.

බකාරන්තධාතූරූපානි.

### භකාරන්තධාතු

භා දිත්තියං. චන්දො භාති, පඤ්භා මං පටිභාති. රත්ති විභාති. භාණු, පටිභානං. විභාතා රත්ති.

භී භයෙ. භායති. භයං, භයානකො, භීමො, භීමසෙනො, භීරු, භීරුකො, භීරුකජාතිකො. කාරිතෙ “භායෙති, භායයති, භායාපෙති, භායාපයති”ති රූපානි.

සභු සම්භු හිංසායං. සහති. සම්භති.

සුම්භ භාසනෙ ච. චකාරො හිංසාපෙක්ඛකො. සුම්භති. සුම්භො. කුසුම්භො.

එත්ථ සුම්භොති ආවාටො. “සුම්භං නික්ඛනාහී”ති ඉදමෙත්ථ නිදස්සනං. කුසුම්භොති බුද්දකආවාටො, “පබ්බතකන්දරපදරසාබාපරිපූරා කුසුම්භෙ පරිපූරෙත්ති”ති ඉදමෙත්ථ නිදස්සනං.

අබ්භ චබ්භ මබ්භ ගතියං. අබ්භති. අබ්භො. චබ්භති. මබ්භති.

එත්ථ අබ්භොති මෙසො. සො හි අබ්භති අනෙකසතපටලො හුත්වා ගච්ඡතීති “අබ්භො”ති වුච්චති. “විජ්ජමාලී සතක්කකු”ති වුත්තං. සතක්කකුති ච අනෙකසතපටලො. එත්ථ ච අබ්භසද්දො තිලිඬිගිකො දට්ඨබ්බො. තථා හි අයං “අබ්භට්ඨිතොව ස යාති, ස ගච්ඡං න නිවත්තති”ති එත්ථ පුල්ලිඬිගො. “අබ්භා, මහිකා, ධුමො, රජො, රාහු”ති එත්ථ ඉත්ථිලිඬිගො. “අබ්භාති චන්දමණ්ඩලං ඡාදෙත්ති”ති එත්ථ නපුංසකලිඬිගො.

ඉමානි පන මෙසස්ස නාමානි –

මෙසො චලාහකො ලඬිසි, ජිමුතො අම්බුදො සනො;  
ධාරාධරො අම්බුධරො, පජ්ජන්තො හිමගබ්භකො.

යහ මෙටුනෙ. මිටුනස්ස ජනද්වයස්ස ඉදං කම්මං මෙටුනං, තස්මිං මෙටුනෙ යහධාතු වත්තති. යහති. යාහස්සං.

එත්ථ ච “මෙටුන”න්ති එසා සබ්භිවාචා, ලජ්ජාසම්පන්නෙහි පුග්ගලෙහි වත්තබ්බභාසාභාවතො. තථා හි “මෙටුනො ධම්මො න පටිසෙවිතබ්බො”ති ච “න මෙ රාජා සබ්බා හොති, න රාජා හොති මෙටුනො”ති ච සොහනෙ වාචාවිසයෙ අයං භාසා ආගතා. “යහති”තිආදිකා පන භාසා “සිබරණී”තිආදිකා භාසා විය අසම්භිවාචා. න හි හිරොත්තප්පසම්පන්නො ලොකියජනොපි ඊදිසිං වාචං භාසති. එවං සන්නෙපි අධිමත්තුක්කංසගතහිරොත්තප්පොපි භගවා මහාකරුණාය සඤ්චොදිතහදයො ලොකානුකම්පාය පරිසමජ්ඣෙ අභාසි. අහො තථාගතස්ස මහාකරුණාති.

ඉමානි පන මෙටුනධම්මස්ස නාමානි –

සංවෙසනං නිද්ධුවනං, මෙටුනං සුරතං රතං;  
ධ්වංසො ගාමධම්මො ච, යාහස්සං මොහනං රති.

අසද්ධම්මො ච වසල-ධම්මො මිළ්භසුඛම්පි ච;  
ද්වයංද්වයසමාපත්ති, ද්වන්දො ගම්මො'දකන්තිකො.

සිහ විහ කත්ථනෙ. සිහති. විහති.

දෙහ අහි දහි සද්දෙ. දෙහති. අම්හති. අම්හො. දම්හති.

එත්ථ ච අම්හො වුච්චති උදකං. තඤ්ඤි නිජ්ජීවම්පි සමානං ඔසකාලාදීසු  
විස්සන්දමානං අම්හති සද්දං කරොතිති අම්හොති වුච්චති.

ඉමානිස්ස නාමානි -

පාතීයං උදකං තොයං, ජලං පාතො ච අම්බු ච;  
දකං කං සලීලං වාරි, ආපො අම්හො පපම්පි ච.

නිරුක්ඛ කෙපුකං පානි, අමතං එලමෙව ච,  
ආපොනාමානි එතානි, ආගතානි තතො තතො.

එත්ථ ච “වාලග්ගෙසු ච කෙපුකෙ. පිටිතඤ්ච තෙසං භුසං හොති  
පානී”තිආදයො පයොගා දස්සෙතබ්බො.

ථහි බහි පටිබද්ධෙ ථම්හති, විත්ථම්හති. බම්හති, වික්ඛම්හති. ථම්හො.  
ථද්ධො, උපත්ථම්හො. උපත්ථම්හිතී. වික්ඛම්හො. වික්ඛම්හිතකිලෙසො.

ජහ ජහි ගත්තවිනාමෙ. ජහති. ජම්හති, විජම්හති. විජම්හනං, විජම්හිතා.  
විජම්හන්තො, විජම්හමානො, විජම්හිතො.

සබ්භ කථනෙ. සබ්භති.

වබ්භ හොජනෙ. වබ්භති.

ගබ්භ ධාරණෙ. ගබ්භති. ගබ්භො.

එත්ථ ගබ්භොති මාතුකුච්ඡිපි වුච්චති කුච්ඡිගතපුත්තොපි. තථා හි  
“යමෙකරත්තිං පඨමං, ගබ්භෙ වසති මාණුවො”ති එත්ථ මාතුකුච්ඡි  
“ගබ්භො”ති වුච්චති. “ගබ්භො මෙ දෙව පතිට්ඨිතො. ගබ්භො ච පතිතො  
ජමා”ති ච එත්ථ පත කුච්ඡිගතපුත්තො. අපිච ගබ්භොති ආවාසවිසෙසො.  
“ගබ්භං පටිට්ඨො”තිආදීසු හි ඔවරකො “ගබ්භො”ති වුච්චති.

රහ රාහස්සෙ. ආපුබ්බො රහ හිංසාකරණවායමනෙසු. රාහස්සං රාහසභාවො. තංසමඨගිනො පන පාළියං “චණ්ඩා රුද්ධා රහසා”ති එවං ආගතා.

තත්ථ රහසාති කරණුත්තරියා. රහති, ආරහති, සමාරහති, ආරම්භති. රහසො. ආරම්භො. සමාරම්භො, ආරහන්තො. සමාරහන්තො. ආරද්ධං මෙ විරියං. සාරම්භං. අනාරම්භං. සාරම්භො තෙ න විජ්ජති. පකාරණාරම්භො. විරියාරම්භො. ආරහිතුං. ආරහිත්වා. ආරබ්භ.

එත්ථ විරියාරම්භොති විරියසඬ්ඛානො ආරම්භො. ආරම්භසද්දො කම්මෙ ආපත්තියං ක්‍රියාය විරියෙ හිංසාය විකොපනෙති අනෙකෙසු අත්ථෙපු ආගතො.

“යං කිඤ්චි දුක්ඛං සම්භොහි, සබ්බං ආරම්භපච්චයා;  
ආරම්භානං නිරොධෙන, නත්ථි දුක්ඛස්ස සම්භවො”ති

එත්ථ හි කම්මං ආරම්භොති ආගතං. “ආරම්භති ච විජ්ජට්ඨාරී ච භොති”ති එත්ථ ආපත්ති. “මහායඤ්ඤා මහාරම්භා, න තෙ භොන්ති මහජ්ඣල්ලා”ති එත්ථ යුපුස්සාපනාදික්‍රියා. “ආරම්භථ නික්කමථ, යුඤ්ජථ බුද්ධසාසනෙ”ති එත්ථ විරියං. “සමණං ගොතමං උද්දිස්ස පාණං ආරම්භන්ති”ති එත්ථ හිංසා. “බ්‍රිජගාමභුතගාමසමාරම්භා පටිවිරතො භොති”ති එත්ථ ඡෙදනභඤ්ජනාදිකං විකොපනං. ඉච්චෙවං —

කම්මෙ ආපත්තියඤ්චෙව, විරියෙ හිංසාක්‍රියාසු ච;  
විකොපනෙ ච ආරම්භ-සද්දො භොතීති නිද්දිසෙ;

ලභ ලාභෙ. ලභති, ලබ්භති. ලාභො, ලද්ධං, අලත්ථ, අලත්ථුං.

සුභ දිත්තියං. සොභති. සොභා, සොභනං, සොභිතො.

බුභ සඤ්චලනෙ. බොහති, සඬ්බොහති. භත්ථිනාගෙ පදිත්තමිහි, බුබ්භිත්ථ නගරං තදා. බොහා, සඬ්බොහො.

නභ තුභ හිංසායං. නභති. තුභති.

සම්භ විස්සාසෙ. සම්භති. සම්භත්ති, සම්භත්තො.

ලුභ විමොහනෙ. ලොහති, පලොහති. පුල්ලකුමාරීපලොහනං. කාරිතෙ පන “ලොහෙති, පලොහෙති, පලොහෙත්වා”ති රූපානි භවන්ති. දිවාදිගණං පන පත්වා ගිද්ධියත්ථෙ “ලුබ්භති”ති රූපං භවති.

දභි ගන්ථනෙ. දම්භති. දම්භනං.

රුහි නිවාරණෙ. රුමහති, සන්තිරුමහති. සන්තිරුමහො, සන්තිරුමහින්වා.

උහ උබ්භ උම්භ පූරණෙ. උහති. උබ්භති. උම්භති. උහනා. උබ්භනා. උම්භනා. ඔහො. කෙටුහං. උබ්භං. කුම්භො. කුම්භී. කාරිතෙ “ඔහෙති. උබ්භෙති. උම්භෙති” ති රූපානි භවන්ති.

තත්ථ කෙටුහන්ති ක්‍රියාකප්පවිකප්පො කචිතං උපකාරියසත්ථං. ඉදං පනෙත්ථ නිබ්බවනං කිට්ඨෙති ගමෙති ක්‍රියාදිවිභාගං, තං වා අනවසෙසපරියාදානතො කෙටෙන්තො ගමෙන්තො ඔහෙති පූරෙතීති කෙටුතං කිට්ඨභධාතුවසෙන. උබ්භති උබ්භෙති පූරෙතීති උබ්භං, පූරණන්ති අත්ථො. වරියාපිටකෙපි හි ඊදිසි සද්දගති දිස්සති, තං යථා? “මහාදානං පවත්තෙසි, අවිච්ඡිඛං සාගරූපම” න්ති. තත්ථ ච අවිච්ඡිඛන්ති අතිවිය යාවකානං අප්ඤ්ඤාසං පූරණං. අක්ඛම්භන්තිපි පාඨො. කුම්භොති කං වුච්චති උදකං, තෙන උබ්භෙතබ්බොති කුම්භො, සො එව ඉත්ථිලිඬිගවසෙන කුම්භී. එත්ථ ච “කුම්භී ධොවති ඔනතො” ති පයොගො.

කුම්භසද්දො සට්ඨෙ හත්ථි-සිරොපිණ්ඩෙ දසම්බණ්ණ;  
පවත්තතීති විඤ්ඤෙය්‍යා, විඤ්ඤානා නයදස්සිනා.

භකාරන්තධාතුරූපානි.

### මකාරන්තධාතු

මා මානෙ සද්දෙ ච. මාති. මානා. එත්ථ මානාති ජනිකා වා වුළුමානා වා මහාමානා වා.

මු බන්ධනෙ. මවති. කියාදිගණස්ස පනස්ස “මුනාති” ති රූපං.

මෙ පටිදානආදානෙසු. මෙති, මයති. මෙධා.

එත්ථ මෙධාති පඤ්ඤා. සා හි සුචුම්මපි අත්ථං ධම්මඤ්ච බිජ්ජමෙව මෙති ච ධාරෙති වාති මෙධාති වුච්චති. එත්ථ පන මෙතීති ගණ්භාති. තථා හි අට්ඨසාලිනියං වුත්තං “අසනි විය සිලුවවයෙ කිලෙසෙ මෙධති හිංසතීති මෙධා, බිජ්ජං ගහණධාරණට්ඨෙත වා මෙධා” ති. සඬ්ගමත්ථවාචකස්ස පන මෙධාතූස්ස වසෙන මෙධති සිලසමාධිආදීහි සද්ධම්මෙහි සිරියා ච සඬ්ගව්ජතීති මෙධාති අත්ථො ගහෙතබ්බො. එත්ථෙතං වුච්චති –

“ද්විධාතුයෙකධාතුයා, ද්විරත්ථවතියාපි ච;  
මෙධාසද්දස්ස නිජ්ජත්තිං, ජඤ්ඤා සුගතසාසනෙ” ති.

ඔමා සාමන්ථියෙ. සාමන්ථියං සමන්ථභාවො. අලුත්තන්තොයං ධාතු, ඔමාති, ඔමන්ති.

අත්‍රායං පාළි “ඔමාති භන්තෙ භගවා ඉද්ධියා මනොමයෙන කායෙන බ්‍රහ්මලොකං උපසඬ්ඛමිතු”න්ති. තත්ථ ඔමාතීති පභොති සක්කොති.

තිමු අද්දභාවෙ. අද්දභාවො තිත්තභාවො. තෙමති. තිත්තො, තෙමියො. තෙමිතුකාමා තෙමිංසු.

එත්ථ තෙමියොති එවංනාමකො කාසිරඤ්ඤො පුත්තො බොධිසත්තො. සො හි රඤ්ඤො වෙව මහාජනස්ස ච භදයං තෙමෙන්නො අද්දභාවං පාපෙන්නො සිතලභාවං ජනෙන්නො ජාතොති “තෙමියො”ති වුවවති.

නිතමි කිලමනෙ. නිතමිමති. භදයං දය්හතෙ නිතමිමාමි.

චමු ජමු ජපු කමු උමු ජිමු අදනෙ. චමති. චමු. චමුති සෙනා. ජමති. ජමති. කමති. උමති. ජෙමති.

කමු පදවික්ඛෙපෙ. පදවික්ඛෙපො පදසා ගමනං. ඉදං පන වොභාරසීසමත්තං වචනං, තස්මා “නාස්ස කායෙ අග්ගි වා විසං වා සත්ථං වා කමති”තිආදීසු අපදවික්ඛෙපත්ථොපි ගහෙතඛිබ්බො. කමති. වඬිකමති, අතික්කමති. අභික්කමති. පටික්කමති. පක්කමති. පරක්කමති. වික්කමති. නික්කමති. සඬ්ඛමති. සඬ්ඛමනං. සඬ්ඛන්ති. කමනං. වඬිකමනං. අතික්කමො. අභික්කමො. පටික්කමො. පක්කමො. වික්කමො. නික්කමො. අතික්කන්තො පුරිසො. අභික්කන්තා රත්ති. නික්ඛමති. අභිනික්ඛමති. කාරිතෙ නික්ඛාමෙති. අඤ්ඤානිපි යොජෙතඛිබ්බාති. යස්මා පනායං ධාතු වුරාදිගණං පත්වා ඉච්ඡාකන්ති යත්ථෙසු වත්තති, තස්මා තෙපි අත්ථෙ උපසග්ගවිසෙසිතෙ කත්වා ඉධ අභික්කන්තසද්දස්ස අත්ථුද්ධාරං වත්තඛිබ්බමිපි අවත්වා උපරි වුරාදිගණෙයෙව කථෙස්සාම.

යමු උපරමෙ. උපරමො විරමනං. යමහි. යමො. “පරෙ ච න විජානන්ති, මයමෙත්ථ යමාමසෙ”ති ඉදමෙත්ථ නිදස්සනං. තත්ථ යමාමසෙති උපරමාම, නස්සාම, මරාමාති අත්ථො.

නම බහුත්තෙ සද්දෙ. බහුත්තො සද්දො නාම උග්ගතසද්දො. නමති.

අම දම හමිම මිම ජම ගතිමිහි. අමති. දමති. හමිමති. මිමති. ජමති. ජමා.

ජමානි පථවී. ජමාසද්දො ඉත්ථිලිඬිගො දට්ඨබ්බො, “න ජමායං නිසීදිත්වා ආසනෙ නිසින්නස්ස අගිලානස්ස ධම්මං දෙසෙස්සාමිති සික්ඛා කරණියා”ති ව “ජමායං පරිවත්තාමි වාරිවරොව සම්මෙ”ති ව පයොගදස්සනතො. සො ව බො සත්තහි අට්ඨහි වා විහත්තීහි ද්වීසු ව වචනෙසු යොජෙතබ්බො. ජමන්ති ගච්ඡන්ති එත්ථානි ජමා.

ධම සද්දග්ගිසං යොගෙසු. ධමධාතු සද්දෙ ව මුඛවානෙන සද්ධිං අග්ගිසංයොගෙ ව වත්තති. තත්ථ පයමත්ථෙ “සඬ්ඛං ධමති. සඬ්ඛධමකො. හෙරිං ධමති. හෙරිධමකො. ධමෙ ධමෙ නාතිධමෙ”ති පයොගො. දුතියත්ථෙ “අග්ගිං ධමති. සමුට්ඨාපෙති අත්තානං, අණුං අග්ගිංව සන්ධම”න්ති පයොගො.

භාම කොධෙ. භාමති.

නමු නමනෙ. නමති. නමො. නනං, නමනං. නති. නමං. නමමානො. නමන්තො. නමිතො. නාමං. නාමිතං. නමිතුං. නත්වා, නත්වාන. නමිත්වා, නමිත්වාන, නමිතුන. කාරිතෙ “නාමෙති, නාමයති. නාමෙත්වා. නාමයිත්වා”ති රූපානි භවන්ති. තත්ත්ව හි “නමති නමිත්වා”ති එවංපකාරානි පදානි නමනත්ථෙ වන්දනායඤ්ච දට්ඨබ්බානි, “නමො නත්වා”ති එවංපකාරානි පන වන්දනායමෙව. අත්‍රායමුපලක්ඛණමත්තා පයොගරචනා –

රුක්ඛො එලී එලභාරගරුතාය නමිත්වාන හිජ්ජති;  
වුද්ධො ජරාජජ්ජරතාය නමති නමිත්වා ගච්ඡති;  
සද්ධො බුද්ධං නමති නමිත්වා ගච්ඡති;  
නමො බුද්ධස්ස සත්ථාරං නත්වාන අගමාසිති;

එත්ථ නමොති පදං නිපාතෙසුපි ලබ්භති. තෙන හි පච්චත්තොපයොගවචනානි අභින්නරූපානි දිස්සන්ති “දෙවරාජ නමො තාගත්ථු. නමො කත්වා මහෙසිනො”ති. උපසග්ගෙහිපි අයං යොජෙතබ්බො “පණමති, පණාමො, උණණමති, උණණති” ඉච්චාදිනා.

බමු සහනෙ. බමති. බන්ති. බමො, බමනං, එවං භාවෙ. කත්තරි පන “බන්තා. බමිතා. බමො හොති සිතස්සපි උණ්භස්සපි”ති පයොගා.

සම අදස්සනෙ. සමති, වූපසමති අග්ගි.

යම පරිවෙසනෙ. යමති. යමො. යමරාජා.

සම සද්දෙ. සමති.

සම ථම වෙලම්බෙ. සමති. ථමති.

වායම ඊභායං. වායමති. වායාමො.

ගමු ගතියං. ගච්ඡති. ගමකො. ගතො. ගති. ගමනං. කාරිතෙ “ගමෙති, ගමයති, ගච්ඡාපෙති” තිආදීනි භවන්ති.

රමු ක්ලායං. රමති. විරමති. පටිවිරමති. උපරමති. ආරති. විරති. පටිවිරති. උපරති. වෙරමණි. විරමණං. රති. රමණං. රතො. ආරතො විරතො පටිවිරතො. උපරතො, උපරමො. ආරාමො.

වමු උග්ගිරණෙ. වමති. වමට්ථු. වම්මිකො.

ධීරත්ථු තං විසං වන්තං, යමහං ජීවිතකාරණා;  
වන්තං පච්චාවම්ඝ්සාමි, මතං මෙ ජීවිතා වරං.

තත්ථ වම්මිකොති වමතීති, වන්තකොති, වන්තුස්සයොති, වන්තසිනෙහසම්බන්ධොති වම්මිකො. සො හි අහිනකුලඋන්දුරසරගොලීකාදයො නානප්පකාරෙ පාණකෙ වමතීති වම්මිකො. උපචිකාහි වන්තකොති වම්මිකො. උපචිකාහි වම්ත්වා මුඛතුණ්ඩකෙන උක්ඛිත්තපංසුචුණ්ණෙන කට්ඨපමාණෙනපි පොරිසප්පමාණෙනපි උස්සිතොති වම්මිකො. උපචිකාහි වන්තබ්බෙලසිනෙහෙන ආබද්ධතාය සත්තසත්තාහං දෙවෙ වස්සන්තෙපි න විප්පකිරයති, නිදාසෙපි තතො පංසුමුට්ඨිං ගහෙත්වා තස්මිං මුට්ඨිතා පිළියමානෙ සිනෙහොව නික්ඛමති, එවං වන්තසිනෙහසම්බන්ධොති වම්මිකො.

එත්ථ පන “භගවා, හිමවා” තිආදීනි පදානි න කෙවලං වන්තුපච්චයවසෙනෙව නිප්ඵාදෙනබ්බාති, අථ ඛො වමුධාතුවසෙනපි නිප්ඵාදෙනබ්බාති, තෙනාහ විසුද්ධිමග්ගකාරකො “යස්මා පන තීසු භවෙසු තණ්හාසඬ්ඛාතං ගමනමනෙන වන්තං, තස්මා “භවෙසු වන්තගමනො” ති වන්තබ්බෙ භවසද්දතො භකාරං, ගමනසද්දතො ගකාරං, වන්තසද්දතො වකාරඤ්ච දීඝං කත්වා ආදාය භගවාති වූච්චති, යථා ලොකෙ ‘මෙහනස්ස බස්ස මාලා’ ති වන්තබ්බෙ මෙබ්ලා” ති වදනා නිරුත්තිනයෙන සද්දසිද්ධි දස්සිතා.

එත්ථ, සියා “විසමමිදං නිදස්සනං, යෙන ‘මෙහනස්ස බස්ස මාලා’ ති එත්ථ මෙකාරබ්බකාරලාකාරානං කමතො ගහණං දීස්සති, “භවෙසු වන්තගමනො” ති එත්ථ පන භකාරවකාරගකාරානං කමතො ගහණං න දීස්සති” ති? සච්චං, ඉධ පන “අග්ගාහිතො, විජ්ජාවරණසම්පන්නො” තිආදීසු විය ගුණසද්දස්ස පරනිපාතවසෙන “භවෙසු ගමනවන්තො” ති වන්තබ්බෙපි එවමවත්වා

සද්දසත්ථෙ යෙහුයොන ගුණසද්දානං පුබ්බනිපාතභවස්ස ඉච්ඡිතත්තා සද්දසත්ථවිදුනං කෙසඤ්ච විඤ්ඤනං මනං තොසෙතුං “භගවා”ති පදෙ අක්ඛරක්කමං අනපෙක්ඛිත්වා අත්ථමත්තනිදස්සනවසෙන “ආහිතග්ගි, සම්පන්නවිජ්ජාවරණො”තිආදීනි විය පුබ්බනිපාතවසෙන “භවෙසු වන්තගමනො”ති වුත්තං. ඊදිසස්මිඤ්ඤි යානෙ “ආහිතග්ගි”ති වා “අග්ගාහිතො”ති වා “ඡින්නභත්ථො”ති වා “භත්ථවිජ්ජිනො”ති වා පදෙසු යථා තථා ධීතෙසුපි අත්ථස්ස අයුත්ති නාම නත්ථි අඤ්ඤමඤ්ඤං සමානත්ථත්තා තෙසං සද්දානං.

වෙදජාතොතිආදීසු පන යානෙසු අත්ථෙවාති දට්ඨබ්බං. එවං විසුද්ධිමග්ගෙ “භගවා”ති පදස්ස වමුධාතුචසෙනපි නිජ්ජත්ති දස්සිතා, තට්ඨිකායම්පි ව දස්සිතා “භගෙ වමිති භගවා. භාගෙ වමිති භගවා”ති. නිබ්බවනං පන එවං වෙදිතබ්බං – භගසඬ්ඛාතං සිරිං ඉස්සරියං යසඤ්ච වමි උග්ගිරි බෙළපිණ්ඩං විය අනපෙක්ඛො ඡඩ්ඩයිති භගවා. අථ වා භානි නාම නක්ඛත්තානි, තෙහි සමං ගච්ඡන්ති පවත්තන්තිති භගා, සිතෙරුයුගන්ධරඋත්තරකුරුහිමවන්තාදිභාජනලොකා, විසෙසසන්නිස්සයසොභාකප්පට්ඨියභාවතො. තෙපි භගවා වමි තන්තිවාසිසත්තාවාසසමතික්කමනතො තප්පට්ඨිද්ධස්සන්දරාගප්පභානෙන පජහීති භගවා.

චක්කවත්තිසිරිං යස්මා, යසං ඉස්සරියං සුබ්බං;  
පභාසි ලොකචිත්තඤ්ච, සුගතො භගවා තතො.

තථා බන්ධායතනධාතාදිහෙදෙ ධම්මකොට්ඨාසෙ සබ්බං පපඤ්ච සබ්බං යොගං සබ්බං ගන්ථං සබ්බං සංයොජනං සමුච්ඡින්නිත්වා අමතං ධාතුං සමධිගච්ඡන්තො වමි උග්ගිරි අනපෙක්ඛො ඡඩ්ඩයි න පච්චාවමිති භගවා. අථ වා සබ්බෙපි කුසලාකුසලෙ සාවජ්ජානවජ්ජෙ හීනප්පණිතෙ කණ්හසුක්කසප්පට්ඨිභාගෙ ධම්මෙ අරියමග්ගඤ්ඤාණමුඛෙන වමි උග්ගිරි අනපෙක්ඛො පරිච්චජි පජහීති භගවා.

බන්ධායතනධාතාදී, ධම්මහෙදා මහෙසිනා;  
කණ්හසුක්කා යතො වන්තා, තතොපි බගවා මතො.

ජාතකට්ඨකථායං පන හිමවාති පදස්ස වමුධාතුචසෙනපි නිජ්ජත්ති දස්සිතා. තථා හි සම්භවජාතකට්ඨකථායං “හිමවාති හිමපාතසමයෙ හිමයුත්තොති හිමවා. ගිම්හකාලෙ හිමං වමතිති හිමවා”ති වුත්තං. එවං ජාතකට්ඨකථායං “හිමවා”ති පදස්ස වමුධාතුචසෙනපි නිජ්ජත්ති දස්සිතා, අයං නයො ඊදිසෙසු යානෙසුපි නෙතබ්බො. “ගුණවාගණවා”තිආදීසු පන න නෙතබ්බො. යදි නයෙය්‍ය, “ගුණවා ගණවා”ති පදානං “නිග්ගුණො පරිහීනගුණො”ති එවමාදිඅත්ථො

සද්දනීතිප්පකරණං ධාතුමාලා

සරවග්ගපඤ්චකන්තික සුද්ධස්සරධාතු

භවෙය්‍යා, තස්මා අයං නයො සබ්බන්තං න නොතබ්බො. එත්ථ සීයා “යදි  
“භගවා”තිආදිපදානං චමුධාතුචසෙන නිප්පත්ති හොති, කථං “භගවන්තො,  
භගවන්ත”න්තිආදීනි සිජ්ඣන්ති”ති? යථා “භගවා”ති පදං නිරුත්තිනයෙන  
සිජ්ඣති, තථා තානිපි තෙනොව සිජ්ඣන්ති. අවිත්තෙය්‍යො හි නිරුත්තිනයො  
කෙවලං අත්ථයුත්තිපට්ඨන්ධමත්තොව, අත්ථයුත්තියං සති  
නිප්ථාදෙතුමසක්කුණෙය්‍යානිපි රූපානි අනෙතොව සිජ්ඣන්ති. එත්ථ ච යං  
නිරුත්තිලක්ඛණං ආහරිත්වා දස්සෙතබ්බං සීයා, තං උපරි  
රූපනිප්ථාදනාධිකාරෙ උදාහරණෙහි සද්ධිං පකාසෙස්සාම.

ඉධ සාරමතෙ මුනිරාජමතෙ,  
පරමං පටුතං සුජනො පිහයං;  
විපුලත්ථධරං ධනිනීතිමිමං,  
සතතං භජතං මනිසුද්ධකරං.

ඉති නවඨගෙ සාට්ඨකප්ථෙ පිටකත්තයෙ ඛ්‍යප්පට්ඨනීසු විඤ්ඤානං

කොසල්ලත්ථාය කතෙ සද්දනීතිප්පකරණෙ

සරවග්ගපඤ්චකන්තිකො නාම ධාතුවිභාගො

පන්තරසමො පරිච්ඡෙදො.

## 16. භූවාදිගණිකපරිච්ඡෙද

ඉතො පරං අවග්ගන්තා, මිස්සකා චෙව ධාතුයො;  
චක්ඛාමි ධාතුභෙදාදි-කුසලස්ස මතානුගා.

### යකාරන්තධාතු

යා ගතිපාපුණසු. යාති, යන්ති. යාතු, යන්තු. යෙය්‍යා, යෙය්‍යුං,  
අනුපරියෙය්‍යුං. යථාසම්භවං පදමාලා යොජෙතබ්බො. යන්තො පුරියො. යන්ති  
ඉත්ථී. යන්තං කුලං. යානං, උපයානං, උය්‍යානං ඉච්චාදීනි. දිවාදිගණිකස්ස  
පනස්ස “යායති, යායන්ති”තිආදීනි රූපානි භවන්ති.

තත්‍ර යානන්තිආදීසු යන්ති එතෙනාති යානං, රථසකටාදි. උපයන්ති එතෙන  
ඉස්සරස්ස වා පියමනාපස්ස වා සන්තිකං ගච්ඡන්තිති උපයානං, පණ්ණාකාරං.  
“උපයානානි මෙ දජ්ජුං, රාජපුත්ත තයි ගතෙ”ති එත්ථ හි පණ්ණාකාරානි  
“උපයානානී”ති වුච්චන්ති. සම්පන්නදස්සනීයපුප්ඵළාදිත්‍ය උද්ධං  
ඔලොකෙන්තා යන්ති ගච්ඡන්ති එත්ථාති උය්‍යානං.

බ්‍යා උම්මීසනෙ. බ්‍යාති, බ්‍යන්ති. බ්‍යාසි, බ්‍යාථ. බ්‍යාමි, බ්‍යාම. යථාසම්භවං පදමාලා යොජෙතබ්බා. තත්‍ර පනායං පාළි “යාව බ්‍යාති නිම්මීසති, තත්‍රාපි රසතිබ්බයො”ති. තත්ථ යාව බ්‍යාතීති යාව උම්මීසති, පුරාණභාසා එසා, අයඤ්චි යස්මිං කාලෙ බොධිසත්තො වුළුබොධිපරිබ්බාජකො අහොසි, තස්මිං කාලෙ මනුස්සානං වොහාරො.

යු මිස්සනෙ ගතියඤ්ච. යොති, යවති. ආයු, යොති.

තත්ථ “ආයු”ති ආසද්දො උපසග්ගො. ආයවන්ති මිස්සිභවන්ති සත්තා එතෙනාති ආයු. අථ වා ආයවන්ති ආගච්ඡන්ති පවත්තන්ති තස්මිං සති අරුපධම්මාති ආයු. තථා හි අට්ඨසාලිනියං වුත්තං “ආයවනට්ඨෙන ආයු. තස්මිඤ්ච සති අරුපධම්මා ආයවන්ති ආගච්ඡන්ති පවත්තන්ති, තස්මා ආයුති වුච්චති”ති. “ආයු, ජීවිතං, පාණො” ඉච්චෙනෙ පරියායා ලොකවොහාරවසෙන. අභිධම්මවසෙන පන “ධීති යපනා යාපනා ජීවිතින්ද්‍රියං” ඉච්චෙනෙපි තෙහෙව සද්ධිං පරියායා. යොතීති අණ්ඩජාදීනං අණ්ඩජාදීහි සද්ධිං යාය මිස්සිභාවො හොති, සා යොති. ඉදං පනෙත්ථ නිබ්බවනං “යවන්ති එත්ථ සත්තා එකජාතිසමන්වයෙන අඤ්ඤමඤ්ඤං මිස්සකා හොන්තීති යොති” ඉති. එත්ථ ච යොතිසද්දස්ස අත්ථුද්ධාරො නියතෙ. යොතීති ඛන්ධකොට්ඨාසස්සපි කාරණස්සපි පස්සාවමග්ගස්සපි නාමං. “චතස්සො නාගයොනියො. චතස්සො සුපණ්ණයොනියො”ති එත්ථ හි ඛන්ධකොට්ඨාසො යොති නාම. “යොති හෙසා භූමිජ එලස්ස අධිගමායා”ති එත්ථ කාරණං. “න වාහං බ්‍රාහ්මණං බුමි, යොනිජං මත්තිසම්භව”න්ති එත්ථ පස්සාවමග්ගො. එත්ථෙතං වුච්චති –

ඛන්ධානඤ්චාපි කොට්ඨාසෙ, මුත්තමග්ගෙ ච කාරණෙ;  
ඉමෙසු තීසු අත්ථෙසු, යොනිසද්දො පවත්තති.

බ්‍යෙ සංවරණෙ. බ්‍යායති.

බ්‍යෙ පවත්තියං. බ්‍යෙති සහබ්‍යො.

එත්ථ සහබ්‍යොති සහ බ්‍යෙති සහ පවත්තතීති සහබ්‍යො, සහායො, එකභවුපගො වා. තථා හි “තාවතිංසානං දෙවානං සහබ්‍යතං උපපන්නො”තිආදීසු එකභවුපගො “සහබ්‍යො”ති වුච්චති.

හය ගතියං. හයති. හයො. හයොති අස්සො. සො හි හයති සීසං ගච්ඡතීති හයොති වුච්චති. ඉමානි පනස්ස නාමානි –

අස්සො තුරඨගො තුරගො, වාජී වාහො හයොපි ච;  
තබ්බෙදා සින්ධවො වෙච, ගොජො අස්සතරොපි ච.

කාරණාකාරණඤ්ඤා තු, ආජාතියො භයුත්තමො;  
 සොටකො තු ඛළ්ඛකස්සො, වළුවොති ව වුව්වති;  
 අස්සපොතො කිසොරොති, ඛළ්ඛකොතිපි වුව්වති;

හරිය ගතිගෙලඤ්ඤසු. හරියති.

අය වය පය මය තය වය රය ගතියං. අයති. වයති. පයති. මයති. තයති. වයති.  
 රයති. අයො, සමයො, වයො, පයො, රයො. මයතයවයධාතුනං නාමිකපදානි  
 උපපරික්ඛිතබ්බානි.

තත්ථ අයොති කාළලොහං, අයති නානාකම්මාරකිච්චෙසු උපයොගං  
 ගච්ඡතිති අයො. වයොති පඨමවයාදිආයුකොට්ඨාසො, වයති පරිහානිං ගච්ඡතිති  
 වයො. පයොති බීරස්සපි උදකස්සපි නාමං, පයති ජනෙන පාතබ්බහාවං ගච්ඡතිති  
 පයො. රයොති වෙගො, යො “ජවො”තිපි වුව්වති, තස්මා රයනං ජවනං රයො.  
 එත්ථ සමයසද්දස්ස අත්ථුද්ධාරො වුව්වතෙ අහ නිබ්බවතෙන. සමයසද්දො –

සමවායෙ බණ්ණ කාලෙ, සමයෙ හෙතුදිට්ඨිසු;  
 පටිලාහෙ පහානෙ ව, පටිවෙධෙ ව දිස්සති.

තථා හි “අප්පෙව නාම ස්වෙපි උපසංකමෙය්‍යාම කාලඤ්ච සමයඤ්ච  
 උපාදායා”ති එවමාදීසු සමවායො අත්ථො. “එකොව ඛො භික්ඛවෙ බණ්ණො ව  
 සමයො ව බ්‍රහ්මවරියවාසායා”තිආදීසු බණ්ණො. “උණ්හසමයො  
 පරිලාහසමයො”තිආදීසු කාලො. “මහාසමයො පවනස්මි”න්තිආදීසු සමුහො.  
 “සමයොපි ඛො තෙ හද්දාලි අප්පට්ඨිද්ධො අහොසි”තිආදීසු හෙතු. “තෙන  
 සමයෙන උග්ගාහමානො පරිබ්බාජකො සමණුමුණ්ඩිකාපුත්තො  
 සමයප්පවාදකෙ තින්ද්‍රකාවීරෙ එකසාලකෙ මල්ලිකාය ආරාමෙ  
 පටිවසති”තිආදීසු දිට්ඨි.

“දිට්ඨෙ ධම්මෙ ව යො අත්ථො, යො වත්ථො සම්පරායිකො;  
 අත්ථාහිසමයා ධිරො, පණ්ඩිතොති පවුව්වති”ති

ආදීසු පටිලාහො. “සම්මා මානාහිසමයා අන්තමකාසි දුක්ඛස්සා”තිආදීසු  
 පහානං. “දුක්ඛස්ස පිළනට්ඨො සඬ්ඛිතට්ඨො සන්තාපට්ඨො  
 අහිසමයට්ඨො”තිආදීසු පටිවෙධො. එත්ථ ව උපසග්ගානං ජොතකමත්තත්තා  
 තස්ස තස්ස අත්ථස්ස වාවකො සමයසද්දො එවාති සමයසද්දස්ස අත්ථුද්ධාරෙපි  
 සඋපසග්ගො අහිසමයසද්දො වුත්තො.

තත්ථ සහකාරීකාරණතාය සන්තිජ්ඣං සමෙති සමවෙතීති සමයො,  
 සමවායො. සමෙති සමාගච්ඡති මග්ගබ්‍රහ්මවරියං එත්ථ තදාධාරපුග්ගලොති

සමයො, බණ්ණා. සමෙන්ති එත්ථ, එතෙන වා සඬගච්ඡන්ති ධම්මා සහජාතධම්මෙහි උප්පාදාදීහි වාති සමයො, කාලො. ධම්මප්පවත්තිමත්තතාය අත්ථතො අභූතොපි හි කාලො ධම්මප්පවත්තියා අධිකරණං කරණං විය ව පරිකප්පනාමත්තසිද්ධෙන රූපෙන වොහරියතීති. සමං, සහ වා අවයවානං අයනං පවත්ති අවට්ඨානන්ති සමයො, සමුහො, යථා “සමුදායො”ති. අවයවසභාවට්ඨානමෙව හි සමුහො. පච්චයන්තරසමාගමෙ එති ඵලං එතස්මා උප්පජ්ජති පවත්ති වාති සමයො, හෙනු, යථා “සමුදයො”ති. සමෙති සංයොජනභාවතො සම්බන්ධා එති අත්තතො විසයෙ පවත්ති, දල්හග්ගහණභාවතො වා සංයුත්තා අයන්ති පවත්ති සත්තා යථාහිනිවෙසං එතෙනාති සමයො, දිට්ඨි. දිට්ඨිසංයොජනෙන හි සත්තා අතිවිය බජ්ඣන්ති. සමිති සඬගති සමොධානන්ති සමයො, පටිලාහො. සමස්ස නිරොධස්ස යානං, සම්මා වා යානං අපගමො අප්පවත්තිති සමයො, පහානං. ඤාණෙන අභිමුඛං සම්මා එතඛිබ්බො අධිගන්තඛිබ්බොති සමයො, ධම්මානං අවිපරිතො සභාවො, අභිමුඛභාවෙන සම්මා එති ගච්ඡති බුජ්ඣන්ති සමයො. යථාභූතසභාවාවබ්බොධො. එවං තස්මිං තස්මිං අත්ථෙ සමයසද්දස්ස පවත්ති වෙදිතඛිබ්බො.

නනු ව අත්ථමත්තං පති සද්දා අභිනිවිසන්තිති න එකෙන සද්දෙන අනෙකෙ අත්ථා අභිධියන්තිති? සච්චමෙතං සද්දවිසෙසෙ අපෙක්ඛිතෙ. සද්දවිසෙසෙ හි අපෙක්ඛමානෙ එකෙන සද්දෙන අනෙකත්ථාහිධානං න සම්භවති. න හි යො කාලත්ථො සමයසද්දො, සොයෙව සමුහාදිඅත්ථං වදති. එත්ථ පන තෙසං තෙසං අත්ථානං සමය සද්දවචනීයතා සාමඤ්ඤමුපාදාය අනෙකත්ථතා සමයසද්දස්ස වුත්තා. එවං සම්බන්ධ අත්ථුද්ධාරෙ අධිප්පායො වෙදිතඛිබ්බො.

ඉතො යාතො අයතො ව, නිජ්ජන්තිං සමුදිරයෙ;  
විඤ්ඤා සමයසද්දස්ස, සමවායාදිවාචිතො.

ඉතො යාතො අයතො ව, සමානත්ථෙහි ධාතුහි;  
එවං සමානරූපානි, භවන්තිති ව ඊරයෙ.

නය රක්ඛණෙ ව. වකාරො ගතිපෙක්ඛකො. නයති. නයො. නයොති නයනං ගමනන්ති නයො, පාලිගති. නයන්ති වා රක්ඛන්ති අත්ථං එතෙනාති නයො, තථත්තනායාදි.

දය දානගතිහිංසාදානරක්ඛාසු. දයති. දයා.

දයාති මෙත්තාපි වුච්චති කරුණාපි. “දයාපන්නො”ති එත්ථ හි මෙත්තා “දයා”ති, මෙත්තචිත්තතං ආපන්නොති හි අත්ථො. “අදයාපන්නො”ති එත්ථ

පන කරුණා ‘දයා’ති වුවිති. නික්කරුණතං ආපන්නොති හි අත්ථො. එවං දයාසද්දස්ස මෙත්තාකරුණාසු පවත්ති වෙදිතබ්බො. තථා හි අභිධම්මට්ඨකායං වුත්තං ‘දයාසද්දො යත්ථ යත්ථ පවත්ති, තත්ථ තත්ථ අධිප්පායවසෙන යොජෙතබ්බො. දයාසද්දො හි අනුරක්ඛණත්ථං අත්තොනීතං කත්වා පවත්තමානො මෙත්තාය ව කරුණාය ව පවත්ති’ති.

වචනත්ථො පනෙත්ථ එවං වෙදිතබ්බො – දයති දදාති සත්තානං අභයං එතායාති දයා. දයති ගච්ඡති විභාගං අකත්වා පාපකල්‍යාණජනෙසු සමං වත්ති, සීතෙන සමං ඵරන්තං රජොමලඤ්ච පවාහෙන්තං උදකම්චාතිපි දයා, මෙත්තා. දයති වා හිංසති කාරුණිකං යාව යථාධිප්පෙනං පරස්ස හිතනිප්ඵත්තිං න පාපුණාති, තාවාති දයා. දයති අනුග්ගණ්හාති පාපජනම්පි සජ්ජනො එතායාතිපි දයා. දයති අත්තනො සුබම්පි පභාය බෙදං ගණ්හාති සජ්ජනො එතායාති දයා. දයන්ති ගණ්හන්ති එතාය මහාබොධිසත්තා බුද්ධභාවාය අභිනිභාරකරණකාලෙ හත්ථගතම්පි අරහත්තඵලං ඡඩ්ඛෙත්වා සංසාරසාගරතො සත්තෙ සමුද්ධරිතුකාමා අනස්සාසකරං අතිභයානකං මහන්තං සංසාරදුක්ඛං, පච්ඡිමභවෙ ව සහ අමතධාතුපට්ඨාහෙන අනෙකගුණසමලඬිකතං සබ්බඤ්ඤානඤ්ඤාණඤ්චාතිපි දයා, කරුණා. කරුණාමූලකා හි සබ්බෙ බුද්ධගුණා.

අපරො නයො – දයන්ති අනුරක්ඛන්ති සත්තෙ එතාය, සයං වා අනුදයති, අනුදයමත්තමෙව වා එතන්ති දයා, මෙත්තා වෙව කරුණා ව. කිඤ්චි පයොගමෙත්ථ කථයාම ‘සෙය්‍යථාපි ගහපති ගිජ්ඣො වා කඬ්ඣො වා කුලලො වා මංසපෙසිං ආදාය දයෙය්‍යා. පුත්තෙසු මද්දී දයෙසි, සස්සුයා සසුරම්හි ව. දයිතබ්බො රථෙසහ’. තත්ථ දයෙය්‍යාති උප්පතිත්වා ගච්ඡෙය්‍ය, ගත්‍යත්ථවසෙනෙතං දට්ඨබ්බං. දයෙසිති මෙත්තවිත්තං කරෙය්‍යාසි. දයිතබ්බොති පියායිතබ්බො. උභයම්පෙනං විවරණං රක්ඛණත්ථං අත්තොගධං කත්වා අධිප්පායත්ථවසෙන කතන්ති වෙදිතබ්බං.

ඌයි තත්තසත්තානෙ. ඌයති. ඌතො, ඌතවා.

පුයි විසරණෙ දුග්ගන්ධෙ ව. පුයති. පුතො, පුතවා. පුතිමච්ඡං කුසග්ගෙන, යො නරො උපනස්හති.

කනුයි සද්දෙ. කනුයති. කනුතො, කනුතවා.

බමාය විදුනතො. බමායති. බමාතො, බමාතවා.

ථායි පායි වුද්ධියං. ථායති. ථීතො, ථීතවා.

තත්ථ තතචන්තුපච්චයා, යකාරලොපො, ධාත්වන්තස්ස සරස්ස ඉකාරාදෙසො ච දට්ඨබ්බො. එස නයො “පුතො පුතවා”ති ආදීසුපි යථාසම්භවං දට්ඨබ්බො. පායති. පායො. අපායො. එත්ථ ච නත්ථි පායො වුද්ධි එත්ථාති අපායො. අථ වා පන අයතො සුඛතො අපෙතොති අපායොතිපි නිබ්බවතීයං. අපායොති ච නිරයො තිරච්ඡානයොති පෙත්තිවිසයො අසුරකායොති චත්තාරො අපායා.

තායු සන්තානපාලනෙසු. තායති. තායනං. දිවාදිගණ පන තා පාලනෙති ධාතුං පස්සථ, තස්ස “තායති තාණ”න්ති රූපාති. උභයෙසං ක්‍රියාපදං සමං. අකාරයකාරපච්චයමත්තෙනෙව නානත්තං, නාමිකපදානි පන විසදිසානි “තායනං, තාණ”න්ති.

වායු පුජානිසාමනෙසු. පුජා පුජනා. නිසාමනං ඔලොකනං සවනඤ්ච වුව්චති. “ඉඨිස මද්දි නිසාමෙහි. නිසාමයථ සාධවො”ති ච ආදීසු හි ඔලොකනසවනානි නිසාමනසද්දෙන වුත්තාති. අපිච ඤාණෙන උපපරික්ඛණමිපි නිසාමනමෙවාති ගහෙනබ්බං. වායති, අපවායති. අනගාරෙ පබ්බජිතෙ, අපචෙ බ්‍රහ්මචාරියෙ. යෙ වුද්ධමපවායන්ති. අපචිතිං දස්සෙති. නිව්චං වුද්ධාපවායිතො.

යකාරන්තධාතුරූපාති.

### රකාරන්තධාතු

රා ආදානෙ. රාති.

රි සන්තානෙ. රෙති. රෙණු. රෙණුති රජො.

රු ගතියං රොසනෙ ච. රචති, විරචති.

රු සද්දෙ. රොති, රචති. රවො, උපරවො. රුතමනුඤ්ඤං රුචියා ච පිට්ඨි. රුතන්ති රචනං රුතං, සද්දො.

රෙ සද්දෙ. රායති. රා. රත්ති. එත්ථ ච රාති සද්දො. රත්තිති නිසාසඬ්ඛාතො සන්තානං සද්දස්ස වූපසමකාලො. රා තියාති උච්ඡිජ්ජති එත්ථාති රත්ති.

බු වියත්තියං වාචායං. අපි හන්ත්වා හතො බුති.

බුවිති, බුන්ති. බුසි, බුථ. බුමි, බුම. බුතෙ, බුවන්තෙ. බුසෙ, බුවහෙ. බුවෙ, බුමහෙ.

බ්‍රූ, බ්‍රවිතු, බ්‍රවන්තු. බ්‍රහි, බ්‍රථ. බ්‍රමි, බ්‍රම. බ්‍රනං, බ්‍රවන්තං.

එත්ථ ච අම්බට්ඨසුත්තෙ “පුන භවං ගොතමො බ්‍රවිතු”ති පාළිදස්සනතො “බ්‍රවිතු”ති වුත්තං. එවං සබ්බත්ථාපි උපපරික්ඛිත්වා නයො ගහෙතබ්බො.

බ්‍රවෙය්‍යා, බ්‍රවෙ, බ්‍රවෙය්‍යං. බ්‍රවෙය්‍යාසි, බ්‍රවෙය්‍යාථ. බ්‍රවෙය්‍යාමි, බ්‍රවෙය්‍යාම. බ්‍රවෙථ, බ්‍රවෙරං. බ්‍රවෙථො, බ්‍රවෙය්‍යාවහො. බ්‍රවෙය්‍යං. බ්‍රවෙය්‍යාමිහෙ.

පබ්‍රති. අනුබ්‍රති. පබ්‍රතු, අනුබ්‍රතු. පබ්‍රවෙය්‍යා, අනුබ්‍රවෙය්‍යා. එවං සබ්බත්ථ පඅනුඋපසග්ගෙහිපි යථාසම්භවං පදමාලා යොජෙතබ්බො.

ආහ, ආහු. බ්‍රවෙ, බ්‍රවිත්ථ, බ්‍රවිරෙ. බ්‍රවිත්ථො, බ්‍රවිවිහො. බ්‍රවිං, බ්‍රවිමිහෙ. පරොක්ඛාවසෙන වුත්තානි.

අබ්‍රවා, අබ්‍රවු. අබ්‍රවො, අබ්‍රවත්ථ. අබ්‍රවං, අබ්‍රවමිහා. අබ්‍රවත්ථ, අබ්‍රවත්ථුං. අබ්‍රවසෙ, අබ්‍රවිහං. අබ්‍රවිං, අබ්‍රවිමිහසෙ. භිය්‍යත්තනීවසෙන වුත්තානි.

අබ්‍රවි, අබ්‍රවුං. අබ්‍රවො, අබ්‍රවිත්ථ. අබ්‍රවිං, අබ්‍රවිමිහා. අබ්‍රවා, අබ්‍රවු. අබ්‍රවසෙ, අබ්‍රවිවිහං. අබ්‍රවං, අබ්‍රවිමිහෙ. අප්පත්තනීවසෙන වුත්තානි.

බ්‍රවිස්සති, බ්‍රවිස්සන්ති. අබ්‍රවිස්සා, අබ්‍රවිස්සංසු. සෙසං සබ්බං නොතබ්බං. කම්මපදං අප්පසිද්ධං. සථෙ පන සියා, “බ්‍රූයති”ති සියා “ලූයති, ලූයති”ති පදානි විය.

ජීර බ්‍රහතෙ. බ්‍රහනං වච්ඡනං. ජීරති. ජීරං. ජීරමානො. ජීරණං. අප්පස්සුතායං පුරිසො, බලිබද්දොව ජීරති.

පුර පුරණෙ. පුරති. පුරතොව මහොදධි. සබ්බෙ පුරෙත්තු සඬ්ඝප්පා. පුරිතුං, පුරිත්වා, පුරං, පුරිතං. පුණ්ණං, පරිපුණ්ණං. සම්පුණ්ණං, පුරණං. පුරණො කස්සපො. කාරිතෙ “පාරමියො පුරෙති, පුරයති, පුරාපෙති, පුරාපයති. පුරෙත්වා, පුරයිත්වා, පුරාපෙත්වා, පුරාපයිත්වා, පරිපුරෙත්වා” ඉච්චාදීනි භවන්ති.

සොර ගතිපට්ඨානෙ. ගතිපට්ඨානං ගතිපට්ඨනනං. සොරති.

ධොර ගතිවාතුරියෙ. ගතිවාතුරියං ගතිජෙකභාවො. ධොරෙති.

සර ගතියං. සරති, විසරති, උස්සරති. උස්සාරණා. සරො. සංසාරො ඉච්චාදීනි. තත්ථ සරොති රහදො. සංසාරොති වට්ඨං, යො “භවො”තිපි වුච්චති.

වර වරණෙ. වරති, විවරති, අනුවරති, සඤ්චරති.

වර ගතිහක්ඛනෙසු. වරති, විවරති, අනුවරති, සඤ්චරති, පටිවරති. වරියා. වරිතා. වාරො. විවාරො. අනුවිවාරො. උපවිවාරො. වරණං. වාරකො. ඔවරකො. බ්‍රහ්මවරියං ඉච්චාදීනි.

තත්ථ වරතීති ගච්ඡති, හක්ඛති වා. තථා හි වරන්ති පදස්ස ගච්ඡන්තො බාදන්තො වාති අත්ථං වදන්ති ගරු. පටිවරතීති පටිච්ඡාදෙති. වාරකොති තංපචෙසිතානං සත්තානං සුඛං වරති හක්ඛතීති වාරකො, රොධො. ඔවරකොති අධොචාරී. බ්‍රහ්මවරියන්ති දානම්පි වෙය්‍යාවච්චම්පි සික්ඛාපදම්පි බ්‍රහ්මවිහාරොපි ධම්මදෙසනාපි මෙථුනවිරතීපි සදාරසන්තොසොපි උපොසථොපි අරියමග්ගොපි සකලං සාසනම්පි අජ්ඣාසයොපි වුව්චති.

කිත්තෙ වතං කිං පන බ්‍රහ්මවරියං,  
කස්ස සුචිණ්ණස්ස අයං විපාකො;  
ඉද්ධිජුතිබලවීරියුපපත්ති,  
ඉදඤ්ච තෙ නාග මහාවිමානං.

අහඤ්ච හරියා ච මනුස්සලොකෙ,  
සද්ධා උභො දානපතී අහුම්භා;  
ඔපානභූතං මෙ සරං තදාසි,  
සන්තප්පිතා සමණබ්‍රාහ්මණා ච.

තං මෙ වතං තං පන බ්‍රහ්මවරියං,  
තස්ස සුචිණ්ණස්ස අයං විපාකො;  
ඉද්ධිජුතිබලවීරියුපපත්ති,  
ඉදඤ්ච මෙ ධීර මහාවිමාන”න්ති

ඉමස්මිඤ්ඤි පුණ්ණකජාතකෙ දානං “බ්‍රහ්මවරිය”න්ති වුත්තං.

“කෙන පාණි කාමදදො, කෙන පාණි මධුස්සවො;  
කෙන තෙ බ්‍රහ්මවරියෙන, පුඤ්ඤං පාණිමිහි ඉජ්ඣති.

තෙන පාණි කාමදදො, තෙන පාණි මධුස්සවො;  
තෙන මෙ බ්‍රහ්මවරියෙන, පුඤ්ඤං පාණිමිහි ඉජ්ඣති”ති

ඉමස්මිං අඩ්ඤ්ඤාපෙතවත්ථුම්භි වෙය්‍යාවච්චං “බ්‍රහ්මවරිය”න්ති වුත්තං. “ඉදං ඛො තං හික්ඛවෙ තිත්තිරියං නාම බ්‍රහ්මවරියං අභොසි”ති ඉමස්මිං තිත්තිරජාතකෙ සික්ඛාපදං “බ්‍රහ්මවරිය”න්ති වුත්තං. “තං ඛො පන පඤ්චසිඛ

සද්දනීතිප්පකරණං ධාතුමාලා

සරවග්ගපඤ්චකන්තික සුද්ධස්සරධාතු

බ්‍රහ්මවරියං නෙව නිබ්බදාය න විරාගාය...පෙ.... යාවදෙව  
බ්‍රහ්මලොකුපපත්තියා’ති ඉමස්මි. මහාගොවින්දසුත්තෙ බ්‍රහ්මවිහාරා  
“බ්‍රහ්මවරිය”න්ති වුත්තා. “එකස්මි. බ්‍රහ්මවරියස්මි, සහස්සං  
මච්චුහායිනො”ති එත්ථ ධම්මදෙසනා “බ්‍රහ්මවරිය”න්ති වුත්තා. “පරෙ  
අබ්‍රහ්මවාරි භවිස්සන්ති, මයමෙත්ථ බ්‍රහ්මවාරිනො භවිස්සාමා”ති  
සල්ලෙබ්බසුත්තෙ මෙට්ඨනවිරති “බ්‍රහ්මවරිය”න්ති වුත්තා.

මයඤ්ච භරියා නාතික්කමාම,  
අම්හෙ ච භරියා නාතික්කමන්ති;  
අඤ්ඤත්‍ර තාහ බ්‍රහ්මවරියං වරාම;  
තස්මා හි අම්හං දහරා න මීයරෙ”ති

මහාධම්මපාලජාතකෙ සදාරසන්තොසො “බ්‍රහ්මවරිය”න්ති වුත්තො.

භීතෙන බ්‍රහ්මවරියෙන, ඛත්තියෙ උපපජ්ජති;  
මජ්ඣිමෙන ච දෙවෙසු, උත්තමෙන විසුජ්ඣති”ති

එවං නිමිජාතකෙ අවිතික්කමවසෙන කතො උපොසථො “බ්‍රහ්මවරිය”න්ති  
වුත්තො. “ඉදං බො පන පඤ්චසිඛ බ්‍රහ්මවරියං එකන්තනිබ්බදාය  
විරාගාය...පෙ.... අයමෙව අරියො අට්ඨච්ඡිකො මග්ගො”ති  
මහාගොවින්දසුත්තස්මිංයෙව අරියමග්ගො “බ්‍රහ්මවරිය”න්ති වුත්තො.  
“තයිදං බ්‍රහ්මවරියං ඉද්ධඤ්චෙව චීතඤ්ච විත්ථාරිකං බාහුපඤ්ඤං පුට්ඨුතං  
යාවදෙව මනුස්සෙහි සුප්පකාසිත”න්ති පාසාදිකසුත්තෙ සික්ඛත්තයසඬ්ගහං  
සකලං සාසනං “බ්‍රහ්මවරිය”න්ති වුත්තං.

“අපි අතරමානානං, එලාසාව සමිජ්ඣති;  
විපක්කබ්‍රහ්මවරියොස්මි, එවං ජානාහි ගාමණී”ති

එත්ථ අජ්ඣාසයො “බ්‍රහ්මවරිය”න්ති වුත්තො. ඉච්චෙවං —

දානං වෙය්‍යාවටියඤ්ච, සික්ඛා බ්‍රහ්මවිහාරකා;  
ධම්මක්ඛානං මෙට්ඨනතා-විරති ච උපොසථො.

සදාරෙසු ච සන්තොසො, අරියමග්ගො ච සාසනං;  
අජ්ඣාසයො විමෙ බ්‍රහ්ම-වරියසද්දෙන වුව්චරෙ.

හුර කොට්ඨේලෙ. හුරති.

සර සද්දොපතාපෙසු. සරති. සරො, සරණං.

එත්ථ ච සරොති සද්දොපි වුව්චති උසුපි. සරණන්ති සරති උපතාපෙති හිංසති සරණගතානං තෙනෙව සරණගමනෙන භයං සන්තාපං දුක්ඛං දුග්ගතිං පරිකිලෙසඤ්චාති සරණං, බුද්ධාදිරතනත්තයං. අථ චා සද්ධා පසන්නා මනුස්සා “අම්භාකං සරණමිද්”න්ති සරන්ති චිත්තෙන්ති, තං තත්ථ ච වාවං නිච්ඡරන්ති ගච්ඡන්ති වාතිපි සරණං.

සර චිත්තයං. සරති, සුසරති ඉච්චපි පයොගො. අප්පක්ඛරානඤ්ඤි බහුභාවො අඤ්ඤාභාවො ච හොති, යථා “ද්වෙ, දුචෙ, තණ්හා තසිණා, පමහං, පබ්බම”න්ති. අනුස්සරති, පටිස්සරති. සරන්ති එතාය සත්තා, සයං චා සරති, සරණමත්තමෙව චා එතන්ති සති. අනුස්සති, පටිස්සති. සරතීති සතො. පුනස්පුනං සරතීති පටිස්සතො.

ද්වර සංවරණං. සංවරණං රක්ඛණං. ද්වරති. ද්වාරං. ද්විසද්දුපපදඅරධාතුවසෙනපි ඉදං රූපං සිජ්ඣති. තත්ත්මානි නිබ්බවනානි – ද්වරන්ති සංවරන්ති රක්ඛන්ති එතෙනාති ද්වාරං, අථ චා ද්වෙ කවාටා අරන්ති ගච්ඡන්ති පවත්තන්ති එත්ථාතිපි ද්වාරන්ති. ගෙහද්වාරම්පි කායද්වාරාදීනිපි උපායොපි ද්වාරන්ති වුව්චති. පාළියං තු “ද්වාරං ද්වාරා”ති ච ඉත්ථිනපුංසකවසෙන ද්වාරසද්දො වුත්තො. තථා හි “ද්වාරම්පි සුරක්ඛිතං හොති”ති ච “ද්වාරාපෙසා”ති ච තස්ස ද්විලිඬිගතා වුත්තා.

ගර සර සෙවනෙ. ගරති. සරති. සරං.

ධුර හුව්ඡනෙ. හුව්ඡන කොට්ඨ්ථං. ධුරති.

තර ප්ලවනසරණසු. තරති. තරණං. තිත්ථං. තිණ්ණො. උත්තිණ්ණො. ඔතිණ්ණො ඉච්චාදීනි. තත්ථ තරණං වුව්චති නාවා, තරති උදකපිටියෙ ප්ලවති, තරන්ති උත්තරන්ති චා නදිං එතෙනාති අත්ථෙත.

නාවා ප්ලවො තරං පොතො, තරණං උත්තරං තථා;  
ප්ලයානන්ති එතාති, නාවානාමානි හොන්ති තු.

තර සම්භමෙ. සම්භමො අනවට්ඨානං. තරති. තරිතො. තුරඬිගො.

එත්ථ ච “සො මාසබ්බත්තං තරිතො අවාසරි”න්ති පාළි නිදස්සනං. තත්ථ තරිතොති තුරිතො සම්භමන්තො. අවාසරිත්ති උපගච්ඡිං උපවිසිං චා.

ජර රොගෙ. එත්ථ ජරරොගොයෙව “රොගො”ති අධිප්පෙතො පයොගවසෙන. ජරසද්දස්ස හි ජරරොගෙ පවත්තනියමනත්ථං “රොගෙ”ති වුත්තං. තෙන අඤ්ඤො රොගො ඉධ රොගසද්දෙන න වුව්චති. ජරති. ජරො.

සද්දනීතිප්පකරණං ධාතුමාලා

සරවග්ගපඤ්චකන්තික සුද්ධස්සරධාතු

සජ්ජරො. පජ්ජරොගො. ජරෙන පිළිතා මනුස්සා. යත්ථ තු අයං වයොහානිවාචකො, තත්ථ පයොගෙ “ජීරති, ජරා”ති වස්ස රූපානි භවන්ති.

දර භයෙ. දරති. දරී. “බිලාසයා දරීසයා”ති නිදස්සනං. තත්ථ දරීති භායිතබ්බට්ඨයෙන දරී.

දර ආදරානාදරෙසු. දරති, ආදරති, අනාදරති. ආදරො, අනාදරො.

එත්ථ ච දරතීති දරං කරොතීති ච අනාදරං කරොතීති ච අත්ථො. යථා හි ආරකාසද්දො දුරාසන්නවාචකො, තථායමපි දරධාතු ආදරානාදරවාචකො දට්ඨබ්බො. දරසද්දො ච කායදරටෙ චිත්තදරටෙ කිලෙසදරටෙ ච වත්තති. අයඤ්ඨි —

ආදිත්තං වත මං සන්තං, සතසිත්තංව පාවකං;  
වාරිනා විය ඔසිඤ්චි, සබ්බං නිබ්බාපයෙ දර”න්ති

එත්ථ කායදරටෙ චිත්තදරටෙ ච වත්තති. “චිතද්දරො චිතසොකො චිතසල්ලො, සයං අභිඤ්ඤාය අභාසි බුද්ධො”ති එත්ථ පන කිලෙසදරටෙ වත්තති. චිතද්දරොති හි අග්ගමග්ගෙන සබ්බකිලෙසානං සමුව්ඡින්නත්තා විගතකිලෙසදරටොති අත්ථො.

නර නයනෙ. නරති. නරො, නාරී.

එත්ථ නරොති පුරිසො. සො හි නරති නෙතීති නරො. යථා පයමපකතිභූතො සත්තො දතරාය පකතියා සෙට්ඨට්ඨයෙන පුරි උච්චාට්ඨානෙ සෙති පවත්තතීති පුරිසොති වුව්චති, එවං නයනට්ඨයෙන නරොති වුව්චති. පුත්තභාතුභූතොපි හි පුග්ගලො මාතුපෙට්ඨභගිනීනං නෙතුට්ඨානෙ තිට්ඨති, පගෙව ඉතරො ඉතරාසං. නාරීති නරෙන යොගතො, නරස්සායන්ති වා නාරී. අපරම්පෙත්ථ නරසද්දස්ස නිබ්බවනං, නරියති සකෙන කම්මෙන නියාතීති නරො, සත්තො මනුස්සො වා. “කම්මෙන නියාතෙඨ ලොකො”ති හි චුත්තං. තත්ථ නරසද්දස්ස තාව පුරිසවචනෙ “නරා ච අථ නාරියො”ති නිදස්සනං. සත්තමනුස්සවචනෙ පන “බුද්ධො අයං එදිසකො නරුත්තමො. ආමොදිතා නරමරු”ති ච නිදස්සනං, තස්මා “නරොති පුරිසො, නරොති සත්තො, නරොති මනුස්සො”ති තත්ථ තත්ථ යථාසම්භවං අත්ථො සංවණ්ණෙතබ්බො.

හර හරණෙ. හරණං පවත්තනං. හරති. සාවත්ථියං විහරති. විහාසි. විහංසු. විහරිස්සති. අප්පමත්තො විහිස්සති. වොහරති. සංවොහරති. සබ්බො හරති වා. රූපියසංවොහාරො, රූපියසබ්බොහාරො වා. පාටිහාරියං. පීතිපාමොජ්ජහාරො. විහාරො. වොහාරො. අභිහාරො. විත්තං අභිනීහරති. සාසනෙ විහරං,

විහරන්තො, විහරමානො. විහාතබ්බං, විහරිතුං. විහරිත්වා. අඤ්ඤානිපි යොජෙතබ්බානි.

තත්ථ පාටිභාරියන්ති සමාහිතෙ විත්තෙ විගතූපක්කිලෙසෙ කතකිව්චෙන පච්ඡා හරිතබ්බං පවත්තෙතබ්බන්ති පාටිභාරියං. පටීති හි අයං සද්දො “පච්ඡා”ති එතස්ස අත්ථං බොධෙති “තස්මිං පටිපට්ඨමිහි, අඤ්ඤො ආගඤ්ඡි බ්‍රාහ්මණො”ති ආදීසු විය. විහාරොති යානනිසජ්ජාදිනා විහරන්ති එත්ථාති විහාරො, හික්ඛුනං ආවාසො. විහරණං වා විහාරො, විහරණක්‍රියා. වොහාරොති ඛ්‍යවහාරොපි පණ්ණත්තිපි වචනමිපි වෙනනාපි. තත්ථ

යො හි කොපි මනුස්සෙසු, වොහාරං උපජීවති;  
එවං වාසෙට්ඨ ජානාති, වාණිජො සො නබ්‍රාහ්මණො”ති.

අයං ඛ්‍යවහාරවොහාරො නාම. “සඬ්ඛා සමඤ්ඤා පඤ්ඤන්ති වොහාරො”ති අයං පණ්ණත්තිවොහාරො නාම. තථා තථා වොහරන්ති පරාමසන්තීති අයං වචනවොහාරො නාම. “අට්ඨ අරියවොහාරා, අට්ඨ අනරියවොහාරා”ති අයං වෙනනාවොහාරො නාම. ඉව්චෙවං —

ඛ්‍යවහාරෙ වචනෙ ව, පණ්ණත්තිවෙනනාසු ව;  
වොහාරසද්දො චතුසු, ඉමෙස්වත්ථෙසු දිස්සති.

හර අපනයනෙ. අපනයනං නීහරණං. දොසං හරති. නීහරති. නීහාරො, පරිහරති. පරිහාරො. රජොහරණං. සබ්බදොසහරො ධම්මො. හගවතො ව සාසනස්ස ව පටිපක්ඛෙ තිත්ථියෙ හරතිති පාටිභාරියං. මත්තාවණ්ණහෙදෙනෙත්ථ “පාටිහෙරං පාටිහීරං පාටිභාරිය”න්ති තිණි පදරූපානි, හවන්ති.

හර ආදානෙ. අදින්නං හරති. හරිස්සති. භාහිති ඉච්චප. “බරාජිනං පර සුඤ්ච, බාරිකාපඤ්ච භාහිති”ති ඉදමෙත්ථ නිදස්සනං. ආහරති, අවහරති, සංහරති, අපහරති, උපහරති, පහරති, සම්පහරති, සමාහරති. මනොහරො පාසාදො. පරස්සහරණං. ආහාරො, අවහාරො, සංහාරො, උපහාරො, සම්පහාරො, සමාහාරො. හරියාති, ආහරියාති. ආහරියාන්ති. ආහටං, හරිතුං, ආහරිතුං, ආහරිත්වා, ආහරිත්වාන. අඤ්ඤානිපි යොජෙතබ්බානි.

ධර ධරණං. ධරණං විජ්ජමානතා. ධරති. ධරතෙ සත්ථුසාසනං.

ධර අවිද්ධංසනෙ. නිබ්බානං නිව්චං ධරති.

බර බයෙ. බරති. බරණං. නක්බරන්ති න බියාන්තීති අක්බරානි. නක්බරන්ති න නස්සන්තීති නක්බත්තානීති පොරාණා.

ජාගරනිද්දක්බයෙ ජාගරති. ජාගරො, ජාගරණං, ජාගරං. දීඝා ජාගරතො රත්ති. ජාගරමානො. අයඤ්ච ධාතු තනාදිගණං පත්වා “ජාගරොති, පටිජාගරොති”ති රූපානි ජනෙති.

ඊර වචනෙ ගතිකම්පනෙසු ව. ඊරති. ඊරිතං. ඵරිතං. සමීරණො. ජිනෙරිතො ධම්මො. කුප්පන්ති වාතස්සපි ඵරිතස්ස.

තත්ථ සමීරණොති වාතො. සො හි සමීරති වායති, සමීරෙති ව රුක්ඛසාධාපණ්ණාදීනි සුට්ඨු කම්පෙතීති “සමීරණො”ති වුවචති.

හරෙ ලජ්ජායං. අලුත්තන්තොයමෙකාරන්තො ධාතු, ගිලෙ පීතික්බයෙති ධාතු විය. හරායති. හරායනං. අට්ටියාමි හරායාමි.

එත්ථ හරායතීති ලජ්ජති, හිරිං කරොතීති අත්ථො.

පර පාලනපූරණෙසු. “පරති, පරමො”තිමස්ස රූපානි, නර නයනෙති ධාතුස්ස “නරති නරො”ති රූපානි විය.

තත්ථ පරතීති පාලෙති, පූරති වා. සුද්ධකත්තුවසෙනිදං පදං වුත්තං. හෙතුකත්තුවසෙන හි “පාරෙති පාරයති”තිආදීනි රූපානි භවන්ති. පරමොති පාලකො පූරකො වා. එත්ථ ව “පාරමී”ති පදං එතස්සත්ථස්ස සාධකං. තථා හි පාරමීති පරති, පාරෙති වාති පරමො, දානාදීනං ගුණානං පාලකො පූරකො ව මහාබෝධිසත්තො. පරමස්ස ඉදං, පරමස්ස වා භාවො, කම්මං වා පාරමී, දානාදික්‍රියා. ගරුහි පන “පුරෙතීති පරමො, දානාදීනං ගුණානං පූරකො පාලකො වා”ති වුත්තං, තං වීමංසිතං.

වර වරණං. වරති. වාරණො, වරුණො.

ගිර නිගිරණො. නිගිරණං පග්ගරණං. ගිරති, ගිරි.

එත්ථ ගිරිති පබ්බතා, යො ‘සෙලො’තිආදීනි අනෙකෙහි නාමෙහි කපීයති. සො හි සන්ධිසඬ්ඛාතෙහි පබ්බෙහි විතත්තා පබ්බමස්ස අත්ථීති පබ්බතො. හිමවමනාදිවසෙන ජලස්ස සාරභූතානං හෙසජ්ජාදිවත්ථුනඤ්ච ගිරණතො ගිරිති වුවචති.

ඉමානි පනස්ස නාමානි —

පබ්බතො අවලො සෙලො, නගො ගිරි මහීධරො;  
අද්දි සිලුවවයො වාති, ගිරිපණ්ණත්තියො ඉමා.

සුර ඉස්සරියදිත්තිසු. සුරති. සුරො, අසුරො.

තත්‍ර සරොති සුරති ඊසති දෙවස්සරියං පාපුණාති විරොචති වාති සුරො. සුන්දරා රා වාවා අස්සාති වා සුරො, දෙවො. දෙවාහිධානාති දිවාදිගණ පකාසෙස්සාම. අසුරොති දෙවො විය න සුරති න ඊසති න විරොචති වාති අසුරො. සුරානං වා පටිපක්ඛො මිත්තපටිපක්ඛා අමිත්තා වියාති අසුරො, දානවො, යො “පුබ්බදෙවො” තිපි වුවිති. තථා හි කුම්භජාතකෙ වුත්තං –

“යං වෙ පිටිත්වා පුබ්බදෙවො පමත්තා,  
තිදිවා චුතා සස්සතියා සමායා;  
තං තාදිසං මජ්ජමිමං නිරත්ථං,  
ජානං මහාරාජ කථං පිට්ඨෙය්‍යා” ති.

සගාථාවග්ගසංවණ්ණනායං පන “න සුරං පිටිමහ, න සුරං පිටිමහා” ති ආහංසු, තතො පට්ඨාය අසුරා නාම ජාතා” ති වුත්තං.

ඉමානි තදහිධානානි –

අසුරො පුබ්බදෙවො ව, දානවො දෙවතාරි තු;  
නාමානි අසුරානන්ති, ඉමානි නිද්දිසෙ විදු.

පාකො ඉති තු යං නාමං, එකස්ස අසුරස්ස තු;  
පණ්ණත්තීතිපි එකච්චෙ, ගරවො පන අබ්බු.

කුර සද්දෙ අක්කොසෙ ව. කුරති. කුරරො, කුරරී. කුම්මො, කුම්මී.

බුර ඡෙදනො විලෙඛනො ව. බුරති. බුරො.

මුර සංවෙයනො. මුරති. මුරො, මොරො.

සුර අහිමත්ත සද්දෙසු. සුරති. සොරො.

පුර අග්ගගමනො. අග්ගගමනං නාම පධානගමනං, පය්මමෙව ගමනං වා. පුරති. පුරං, පුරී. අවාපුරති. අවාපුරෙතං අමතස්ස ද්වාරං. අවාපුරණං ආදාය ගච්ඡති.

තත්ථ පුරන්ති රාජධානී. තථා හි “නගරං පුරං පුරී රාජධානී”ති එතෙ පරියායා. “එසො ආලාරිකො පොසො, කුමාරී පුරමන්තරෙ”ති ආදීසු පන ගෙහං “පුර”න්ති වුවිච්ඡි. පධානතාය පුරතො පුරතො ගමනෙන ගන්තබ්බන්ති පුරං, රාජධානී වෙච්ඡි ගෙහඤ්ච. අවාපුරණන්ති අවාපුරන්ති විවරන්ති ද්වාරං එතෙනාති අවාපුරණං, යං “කුඤ්චිකා”තිපි “තාලො”තිපි වුවිච්ඡි. අවාපුරන්ති ආදීසු අව ආඉච්චුහො උපසග්ගාති දට්ඨබ්බා.

එර එරණං. එරණං නාම ඛ්‍යාපනං ගමනං වා. සමං එරති සීතෙන. ආහාරත්ථං එරති. එරණං.

ගර උග්ගමෙ. ගරති. ගරු.

ගරුති මාතෘපිතාදයො ගාරවයුත්තපුග්ගලා. තෙ හි ගරන්ති උග්ගච්ඡන්ති උග්ගතා පාකටා භොන්තිති ගරුති වුවිච්ඡන්ති. අපිච්ඡ පාසාණච්ඡත්තං විය භාරියට්ඨෙන ගරුති වුවිච්ඡන්ති. ගරුසද්දො “ඉදමාසනං අත්‍ර භවං නිසීදතු, භවඤ්චි මෙ අඤ්ඤතරො ගරුන”න්ති එත්ථ මාතෘපිතූසු දිස්සති. “සනරාමරලොකගරු”න්ති එත්ථ සබ්බලොකාවරියෙ සබ්බඤ්ඤමිහි. අපිච්ඡ ගරුසද්දො අඤ්ඤස්වත්ථෙසුපි දිස්සති. සබ්බමෙතං එකතො කත්වා අත්‍රිදං වුවිච්ඡති –

මාතෘපිතාවරියෙසු, දුජ්ජරෙ අලහුමිහි ව;  
මහන්තෙ වුග්ගතෙ වෙච්ඡි, නිෂේකාදිකරෙසු ව;  
තථා වණ්ණචිසෙසෙසු, ගරුසද්දො පවත්ති.

කෙච්ඡි පනාවරියා “ගරු ගරු”ති ව ද්විධා ගහෙත්වා භාරියවාචකත්තෙ ගරුසද්දො යීතො. ආවරියවාචකත්තෙ පන ගුරුසද්දොති වදන්ති, තං න ගහෙතබ්බං. පාළිවිසයෙ හි සබ්බෙසමිපි යථාචුත්තානං අත්ථානං වාචකත්තෙ ගරුසද්දොයෙව ඉච්ඡිතබ්බො, අකාරස්ස ආකාරභාවෙ “ගාරව”න්ති සවුද්ධිකස්ස තද්ධිතන්තපදස්ස දස්සනතො. සක්කටභාසාවිසයෙ පන ගුරුසද්දොයෙව ඉච්ඡිතබ්බො, උකාරස්ස වුද්ධිභාවෙ අඤ්ඤථා තද්ධිතන්තපදස්ස දස්සනතො.

මර පාණවාගෙ. මරති. මත්තුං. මරිත්වා. හෙතුකත්තරි “පුරිසො පුරිසං මාරෙති, මාරයති. පුරිසො පුරිසෙන පුරිසං මාරාපෙති, මාරාපයති. පුරිසො පුරිසං මාරෙතුං මාරෙත්වා” ඉච්චාදීනි රූපානි. මච්චො. මරු. මරණං, මච්චු. මට්ථු. මාරො.

තත්ථ මත්තුන්ති මරිතුං. තථා හි අලීනසත්තුජාතකෙ ‘‘යො මත්තුමිච්ඡෙ පිතුනො පමොක්ඛා’’ති පාළි දිස්සති. මච්චොති මරිතබ්බසභාවතාය ‘‘මච්චො’’ති ලද්ධනාමො සත්තො. මරුති දීඝායුකොපි සමානො මරණසීලොති මරු, දෙවො. මරණන්ති වුති.

මරණං අත්තකො මච්චු, හින්දං කාලො ච මට්ඨ ච;  
නික්ඛෙපො වුති වෙතානි, නාමානි මරණස්ස වෙ.

මාරොති සත්තානං කුසලං මාරෙතීති මාරො, කාමදෙවො.

ඉමානිස්ස නාමානි –

මාරො නමුචි කණ්හො ච, වසවත්ති පජාපති;  
පමත්තබන්ධු මද්දනො, පාපිමා දබ්බකොපි ච;  
කන්දප්පො ච රතිපති, කාමො ච කුසුමායුධො.

අඤ්ඤෙ අඤ්ඤානිපි නාමානි වදන්ති, තානි සාසනානුලොමානි න භොන්තීති ඉධ න දස්සිතානි. අට්ඨකථාසු පන ‘‘මාරො, නමුචි, කණ්හො, පමත්තබන්ධු’’ති වත්තාරොච නාමානි ආගතානි.

එත්ථ ච මාරොති දෙවපුත්තමාරොන සද්ධිං පඤ්ච මාරා කිලෙසමාරො බන්ධමාරො අභිසඬ්ඛාරමාරො මච්චුමාරො දෙවපුත්තමාරොති.

ධර අවත්ථානෙ. ධරති.

භර පොසනෙ. භරති. භරිතො, භත්තා.

ථර සන්ථරණෙ. ථරති, සන්ථරති. සන්ථරණං.

දර විදාරණෙ. භූමිං දරති. කුදාලො.

දර දාහෙ. කායො දරති. දරො, දරොථා.

තිර අධොගතියං. තිරති. තිරච්ඡානො, තිරච්ඡා වා.

අර ගතියං. අරති. අත්ථං, අත්ථො, උතු.

එත්ථ අත්ථං වුවචති නිබ්බානං. තං තං සත්තකිච්චං අරති වත්තෙතීති උතු.

රකාරන්තධාතුරූපානි.

## ලකාරත්තධාතු

ලා ආදානෙ. ලාති. ලානං, ගරුළො, සීහළො, රාහුළො, කුසලං, බාළො, මහල්ලකො, මහල්ලිකා.

තත්‍ර ගරුළොති ගරුං ලාති ආදදාති ගණ්හාතීති ගරුළො, යො “සුපණ්ණො, දිජාධිපො, නාගාරි, කරොටි”ති ච වුවචති. සීහළොති සීහං ලාති ආදදාති ගණ්හාතීති සීහළො, පුබ්බපුරිසො. තබ්බංසෙ ජාතා එතරහි සබ්බෙපි සීහළා නාම ජාතා.

රාහුළොතිආදීසු පන රාහු විය ලාති ගණ්හාතීති රාහුළො, කො සො? සික්ඛාකාමො ආයස්මා රාහුලහද්දො බුද්ධපුත්තො. තස්ස හි ජාතදිවසෙ සුද්ධොදනමහාරාජා “පුත්තස්ස මෙ තුට්ඨිං නිවෙදෙථා”ති උය්‍යානෙ කීළන්තස්ස බොධිසත්තස්ස සාසනං පහිණි. බොධිසත්තො තං සුත්වා “රාහු ජාතො ඛන්ධනං ජාත”න්ති ආහ. පුත්තස්ස හි ජායනං රාහුග්ගහො විය හොති. තණ්හාකිලිස්සනතාපාදනතො බාල්හෙන ච සඬ්ඛලිකාදිඛන්ධනෙන ඛන්ධං විය හොති මුවිචිතුං අප්පදානතොති “රාහු ජාතො ඛන්ධනං ජාත”න්ති ආහ. රාජා “කිං මෙ පුත්තො අවචා”ති පුවච්ඡිත්වා තං වචනං සුත්වා “ඉතො පට්ඨාය මෙ නත්තා ‘රාහුළො’ ත්වෙව හොතු”ති ආහ, තතො පට්ඨාය කුමාරො රාහුළො නාම ජාතො.

මහාපදානසුත්තට්ඨකායඤ්ඤි “රාහු ජාතො”ති එත්ථ “රාහුති රාහුග්ගහො”ති වුත්තං, තං පන “රාහුළො”ති වචනස්සත්ථං පාකටං කාතුං අධිජ්ජායත්ථවසෙන වුත්තං. න හි කෙවළො “රාහු”ති සද්දො “රාහුග්ගහො”ති අත්ථං වදති, අථ ඛො ජාතසද්දසම්ඛන්ධං ලභිත්වා වදති. තථා හි “රාහු ජාතො”ති බොධිසත්තෙන වුත්තවචනස්ස “රාහුග්ගහො ජාතො”ති අත්ථං භවති, තස්මා සුද්ධොදනමහාරාජා “මම නත්තා රාහු විය ලාතීති රාහුළොති වත්තබ්බො”ති වින්තෙත්වා “රාහුළොත්වෙව හොතු”ති ආහාති දට්ඨබ්බං.

කෙච්චි පන “රාහුළො ජාතො ඛන්ධනං ජාත”න්ති පඨන්ති, කත්ථවි පොත්ථකෙ ච ලිඛන්ති, තං න සුන්දරං, අත්ථස්ස අයුත්තිතො ට්ඨකාය ච සද්ධිංවිරොචනො. න හි “රාහුළො”ති කුමාරස්ස නාමං පඨමං උප්පන්නං, පච්ඡායෙව පන උප්පන්නං අය්‍යකෙන දින්තත්තා, තස්මා තදා බොධිසත්තෙන “රාහුළො ජාතො”ති වත්තුං න යුජ්ජති. යථා හි අනභිසිත්තෙ අරාජිති පුග්ගලෙ “මහාරාජා”ති වොහාරො නප්පවත්තති. ට්ඨකායඤ්ච “රාහුති රාහුග්ගහො”ති වුත්තං. අථාපි තෙසං සියා “රාහුළො ජාතො ඛන්ධනං ජාත”න්ති පදස්ස විජ්ජමානත්තා එව ට්ඨකායං “රාහුග්ගහො”ති භාවවසෙන ලාසද්දෙන සමානත්ථො ආදානත්ථො ගහසද්දො වුත්තොති එවමිපි නුපපජ්ජති,

“රාහුලානං ජාතං බන්ධනං ජාත”න්ති පාඨස්ස වත්තබ්බත්තා. රාහුලොති හි ඉදං පදං “සීහලො”ති පදං විය දබ්බවාචකං, න කදාවිපි භාවවාචකං, තස්මා “රාහුලො ජාතො බන්ධනං ජාත”න්ති එතං එකච්චෙහි දුරොපිතං පාඨං අග්ගහෙත්වා “රාහු ජාතො බන්ධනං ජාත”න්ති අයමෙව පාඨො ගහෙතබ්බො, සාරතො ච පච්චෙතබ්බො සුපරිසුද්ධෙසු අනෙකෙසු පොත්ථකෙසු දිට්ඨත්තා, පොරාණෙහි ච ගම්භීරසුබ්බමඤ්ඤාණෙහි ආචරියපචාරියෙහි පටිත්තත්තා.

අයං පනෙත්ථ සාධිප්පායා අත්ථප්පකාසනා – රාහු ජාතොති බොධිසත්තො පුත්තස්ස ජාතසාසනං සුත්වා සංවෙගප්පත්තො “ඉදානි මම රාහු ජාතො”ති වදති, මුච්චිතුං අප්පදානවසෙන මම ගහණත්ථං රාහු උප්පත්තොති හි අත්ථො. බන්ධනං ජාතන්ති ඉමිනා “මම බන්ධනං ජාත”න්ති වදති. තථා හි ටීකායං වුත්තං “රාහුති රාහුග්ගහො”ති. තත්ථ රාහුග්ගහොති ගණ්භාතීති ගහො, රාහු එව ගහො රාහුග්ගහො, මම ගාහකො රාහු ජාතොති අත්ථො. අථ වා ගහණං ගහො, රාහුතො ගහො රාහුග්ගහො, රාහුග්ගහණං මම ජාතන්ති අත්ථො. පුත්තො හි රාහුසදිසො. පිතා වන්දසදිසො පුත්තරාහුතා ගතිත්තත්තා.

එකච්චෙ පන “රාහුලොත්ථෙව හොතු”ති ඉමං පදෙසං දිස්වා “රාහු ජාතො”ති වුත්තෙ ඉමිනා න සමෙති, “රාහුලො ජාතො”ති වුත්තෙයෙව පන සමෙතීති මඤ්ඤමානා එවං පාඨං පඨන්ති ලිඛන්ති ච, තස්මා සො අනුපපරික්ඛිත්වා පටිත්තො දුරොපිතො පාඨො න ගහෙතබ්බො, යථාවුත්තො පොරාණකො පොරාණාචරියෙහි අභිමතො පාඨොයෙව ආයස්මන්තෙහි ගහෙතබ්බො අත්ථස්ස යුත්තිතො, ටීකාය ච සද්ධිං අවිරොධතොති.

තත්ථ කුසලන්ති කුච්ඡිතානං පාපධම්මානං සානතො තනුකරණතො ඤාණං කුසං නාම, තෙන කුසෙන ලාභබ්බං පවත්තෙතබ්බන්ති කුසලං. බාලොති දිට්ඨධම්මිකසම්පරායිකසඬ්ඛාතෙ ද්වෙ අනත්ථෙ දෙවදත්තකොකාලිකාදයො විය ලාති ආදදාතීති බාලො. ඉමානි පන තංනාමානි –

බාලො අවිද්වා අඤ්ඤො ච, අඤ්ඤාණි අවිචක්ඛණො;  
අපණ්ඨිතො අකුසලො, දුම්මෙධො කුමති ජලො.

එළමුගො ච නිප්පඤ්ඤො, දුම්මෙධි අවිදු මගො;  
අවිඤ්ඤ අන්ධබාලො ච, දුප්පඤ්ඤො ච අවිද්දසු.

මහල්ලකොති මහත්තං ලාති ගණ්භාතීති මහල්ලකො, ජිණ්ණපුරිසො. ඉමානිස්ස නාමානි –

ජිණ්ණො මහල්ලකො වුද්ධො, බුද්ධො වුඬ්ඪො ච කත්තරො;  
ථෙරො වාති ඉමෙ සද්දා, ජිණ්ණපඤ්ඤත්තියො සියුං.

තථා හි -

“දුරෙ අපස්සං ථෙරොව, චක්ඛුං යාවිතුමාගතො”;  
එවමාදීසු දට්ඨබ්බො, ථෙරසද්දො මහල්ලකෙ.

ඉමානි පන නාමානි ඉත්ථියා ඉත්ථිලිඛිගවසෙන වත්තබ්බානි -

ජිණ්ණා මහල්ලිකා වුද්ධි, බුද්ධි වුඬ්ඨි ච කත්තරා;  
ථෙරී වානි ඉමෙ සද්දා, නාමං ජිණ්ණාය ඉත්ථියා;

දල ඵල විසරණෙ. දලති. ඵලති. දලිතො රුක්ඛො. ඵලිතො භූමිභාගො.

අල භූසනෙ. අලති. අලඬිකාරො, අලඬිකතො, අලඬිකතං.  
“සාලඬිකානනායොගෙපි, සාලඬිකානනවජ්ජිතා”ති ඉමිස්සඤ්චි කචිනං  
කබ්බරව්‍යායං අලඬිකසද්දො භූසනවිසෙසං වදති. කෙච්චි පනෙත්ථ අල  
භූසනපරියාපනවාරනෙසුති ධාතුං පයන්ති, “අලති”ති ච රූපං ඉච්ඡන්ති. මයං  
පන අලධාතුස්ස පරියත්තිනිවාරණත්ථවාචකත්තං න ඉච්ඡාම  
පයොගාදස්සනතො. නිපාතභූතො පන අලංසද්දො  
පරියත්තිනිවාරණත්ථවාචකො දිස්සති “අලමෙතං සබ්බං. අලං මෙ තෙන  
රජ්ජෙනා”තිආදීසු.

මීල නිමෙලනෙ. මීලති, නිමීලති, උමමීලති. නිමීලනං.

බීල පතිත්ථම්භෙ. බීලති.

නීල වණ්ණෙ. නීලවත්ථං.

සීල සමාධිමිහි. සීලති. සීලං, සීලනං.

එත්ථ සීලන්ති සීලනට්ඨෙයන සීලං. වුත්තඤ්ඤෙනං විසුද්ධිමග්ගෙ “සීලන්ති  
කෙනට්ඨෙයන සීලං? සීලනට්ඨෙයන සීලං, කිමිදං සීලනං නාම? සමාධානං වා  
කායකම්මාදීනං සුසීලාවසෙන අවිජ්ජකිණ්ණතානි අත්ථො. උපධාරණං වා  
කුසලානං ධම්මානං පතිට්ඨානවසෙන ආධාරභාවොති අත්ථො. එතදෙව හි එත්ථ  
අත්ථද්වයං සද්දලක්ඛණවිදු අනුජානන්ති. අඤ්ඤෙ පන ‘සිරට්ඨො සීලට්ඨො,  
සීතලට්ඨො සීලට්ඨො’ති එවමාදීනා නයෙනෙත්ථ අත්ථං වණ්ණෙන්නි”ති.  
තත්ථ “අත්ථද්වයං සද්දලක්ඛණ විදු අනුජානන්ති”ති ඉදං “සීල සමාධිමිහි සීල  
උපධාරණෙ”ති ද්විගණිකස්ස සීලධාතුස්ස අත්ථෙ සන්ධාය වුත්තං. ඉමස්ස හි  
වුරාදිගණං පත්තස්ස උපධාරණෙ “සීලෙති, සීලයති”ති රූපානි භවන්ති,  
උපධාරෙතීතිපි තෙසං අත්ථො. ඉධ පන භූවාදිගණිකත්තා සමාධානත්ථෙ

සද්දනීතිප්පකරණං ධාතුමාලා

සරවග්ගපඤ්චකන්තික සුද්ධස්සරධාතු

“සීලනී”ති රූපං භවති, සමාධියනීති තස්ස අත්ථො. පුනපි එත්ථ සොතුනං සුඛග්ගහණත්ථං නිබ්බවනානි වුව්චන්තෙ. සීලනී සමාධියනී කායකම්මාදීනං සුසීලාවසෙන න විප්පකිරතීති සීලං. අථ චා සීලන්ති සමාදහන්ති විත්තං එතෙතානි සීලං. ඉමානි භූවාදිගණිකවසෙන නිබ්බවනානි. චුරාදිගණිකවසෙන පන සීලෙති කුසලෙ ධම්මෙ උපධාරෙති පතිට්ඨාභාවෙන භූසො ධාරෙතීති සීලං. සීලෙත්ති චා එතෙන කුසලෙ ධම්මෙ උපධාරෙත්ති භූසො ධාරෙත්ති සාධවොති සීලන්ති නිබ්බවනානි.

කීල ඛන්ධෙ. කීලති. කීලං.

කූල ආචරණෙ. කූලති. කූලං. වහෙ රුක්ඛෙ පකූලපේ. කූලං ඛන්ධති. නදීකූලෙ වසාමහං. කූලති ආචරති උදකං ඛනී නික්ඛමිතුං න දෙතීති කූලං.

සූල රූජායං. සූලති. සූලං. කණ්ණසූලං න ජනෙති.

තුල නික්කරීසෙ. නික්කරීසං නාම කරීසමත්තෙනපි අමිනෙතඛිබ්බො ලහුභාවොයෙව. තුලති. තුලං භට්ඨංව මාලුතො.

පුල සඨ්ඨාතෙ. පුලති. පඤ්චපුලි.

මූල පතිට්ඨායං මූලති. මූලං. මූලසද්දො “මූලානි උද්ධරෙය්‍ය අන්තමසො උස්සිරනාලිමත්තානිපි”තිආදීසු මූලමූලෙ දිස්සති. “ලොභො අකුසලමූල”න්තිආදීසු අසාධාරණහෙතුමිහි. “යාවමජ්ඣන්හිකෙ කාලෙ ඡායා ඵරති, නිවාතෙ පණ්ණානි පතන්ති, එත්තාවතා රුක්ඛමූල”න්තිආදීසු සමීපෙ. අත්‍රිදං වුව්චති –

මූලමූලෙ මූලසද්දො, පදිස්සති තථෙව ච;  
අසාධාරණහෙතුමිහි, සමීපමිහි ච වත්තති.

ඵල නිබ්බත්තියං. රුක්ඛො ඵලති. රුක්ඛඵලානි භුඤ්ජන්තා. මහජ්ඵලං මහානිසංසං. සොතාපත්තිඵලං. තත්ථ ඵලන්ති මහානිබ්බත්තිකං.

ඵල හෙදෙ. ඵලති. මුද්ධා තෙ ඵලතු සත්තධා. පාදා ඵලිංසු. තත්ථ ඵලතුති හජ්ජිතු.

ඵල අබ්‍යන්තසද්දෙ. අසනී ඵලති. ද්වෙමෙ හික්ඛවෙ අසනියා ඵලන්තියා න සන්තසන්ති. ඵලන්තියාති සද්දං කරොන්තියා.

චුල්ල භාවකරණෙ. භාවකරණං විලාසකරණං. චුල්ලති.

ඵල්ල චිකසනභෙදෙසු. ඵල්ලති. ඵල්ලං. ඵල්ලිතො කිංසුකො.  
සුඵල්ලිතමරචින්දවනං.

අසීතිහත්ථමුඛිබ්බෙධො, දීපච්ඡකරො මහාමුනි;  
සොහති දීපරුක්ඛොව, සාලරාජාව ඵල්ලිතො.

බණ්ඩඵල්ලපටිසඬ්ඛරණං.

චිල්ල සෙඨිල්ලෙ. සිඨිලභාවො සෙඨිල්ලං. චිල්ලති.

චෙලු චෙලු කෙලු බෙලු පෙලු බෙලු සෙලු සල තිල ගතියං. චෙලති. චෙලති.  
කෙලති. බෙලති. පෙලති. බෙලති. සෙලති. සලති. තිලති. චෙලං, බෙලකො.  
එත්ථ චෙලන්ති චත්ථං. පෙලකොති සසො.

බල චලනෙ. බලති. බලො. බලොති දුජ්ජනො අසාධු අසජ්ජුරිසො  
පාපජනො.

බල සඤ්චිනනෙ. බලති. බලං. බලන්ති විහිට්ඨපනොකාසභූතං  
භූමිමණ්ඩලං. තඤ්චි බලන්ති සඤ්චිනන්ති රාසිං කරොන්ති එත්ථ ධඤ්ඤානීති  
බලන්ති වුවචති. “බලං සාලං පසුං බෙත්තං, ගන්තා චස්ස අභික්ඛණ”න්ති  
පයොගො.

ගිල අජ්ඣොහරණෙ. ගිලති. ගිලමක්ඛං පුරිසො න බුජ්ඣති.

ගල අදනෙ. ගලති. ගලො. ගලන්ති අදන්ති අජ්ඣොහරන්ති එතෙනාති  
ගලො. ගලොති ගීවා වුවචති.

සල සල්ල ආසුගතියං. ආසුගති සීසගමනං. සලති. සල්ලති. සල්ලං. එත්ථ ච  
“සල්ලං උසු සරො සල්ලො කණ්ඩො තෙජනො”ති පරියායා එතෙ.

බොල ගතිපටිසාතෙ. බොලති.

ගිලෙ ජිතික්ඛයෙ. ගිලායති. ගිලානො, ගෙලඤ්ඤං. ගිලානොති  
අකල්ලකො. චිනයෙපි හි වුත්තං “නාහං අකල්ලකො”ති. අට්ඨකථායඤ්ච  
“නාහං අකල්ලකොති නාහං ගිලානො”ති වුත්තං.

මිලෙ ගත්තචිනාමෙ. මිලායති. මිලායනො, මිලායන්තො, මිලායමානො.

කෙලෙ මමායනෙ. මමායනං තණ්හාදිට්ඨිවසෙන “මම ඉද්”න්ති ගහණං.  
කෙලායති. ත්වං කං කෙලායති.

සල වලනෙ සංවරණෙ ව, වල වල්ල වලනෙ ව. සංවරණාපෙක්ඛායං වකාරො. සලති. කුසලං. වලති. වල්ලති. වල්ලුරො.

තත්ථ කුසලන්ති කුච්ඡිනෙ පාපධම්මෙ සලයති වලයති කම්පෙති විද්ධංසෙතීති කුසලං. කුච්ඡිනං අපායද්වාරං සලන්ති සංවරන්ති පිදහන්ති සාධවො එතෙනාති කුසලං. වල්ලන්ති සංවරන්ති රක්ඛන්ති ඉතො කාකසෙනාදයො සත්තෙ අබාදනත්ථායාති වල්ලුරො.

මල මල්ල ධාරණෙ. මලති. මලං. මල්ලති. මල්ලො.

භල භල්ල පරිභාසනහිංසාදානෙසු. භලති. භල්ලති.

කල සඬ්ඛ්‍යානෙ. කලති. කලා, කාලො.

එත්ථ කලාති සොළසභාගාදිභාගො. කාලොති “එත්තකො අත්ඤ්ඤානො” තිආදිනා කලිතඛිබ්බො සඬ්ඛ්‍යාතඛිබ්බොති කාලො, පුබ්බණ්ණාදිසමයො.

කල්ල අසද්දෙ. අසද්දො. නිස්සද්දො. කල්ලති.

ජල දිත්තියං. ජලති. ජලං, ජලන්තො, පජ්ජලන්තො, ජලමානො.

කො එති සිරියා ජලං. ජලංව යසසා අට්ඨා, දෙවදන්තොති මෙ සුතං. සද්ධම්මපජ්ජොතො ජලිතො.

භුල වලනෙ. භුලති. භලො. භලොති ඵාලො, සො හි භොලෙති භූමිං හින්දන්තො මත්තිකඛණ්ඩං වාලෙතීති “භලො”ති වුව්චති උකාරස්ස අකාරං කත්වා.

වල කම්පනෙ. වලති. වලිතො, අවලො. මහන්තො භූමිවාලො. වලනං, වාලො.

ජල ධඤ්ඤෙ. ජලති. ජලං.

වල වුල වෙලම්බෙ. වලති. වුලති.

ථල යානෙ. ථලති. ථලො. ථලොති නිරුද්ධකප්පදෙසො. පබ්බජ්ජානිබ්බානෙසුපි තංසදිසත්තා තබ්බොභාරො. යථා හි ලොකෙ උදකොසෙන අනොත්ථරණට්ඨානං “ථලො”ති වුව්චති, එවං කිලෙසොසෙන

සද්දතීතිප්පකරණං ධාතුමාලා

සරවග්ගපඤ්චකන්තික සුද්ධස්සරධාතු

අනොත්ථරණියත්තා පබ්බජ්ජා නිබ්බානඤ්ච “ථලො”ති වුච්චති, “තිණ්ණො පාරඤ්චගතො ථලෙ තිට්ඨති බ්‍රාහ්මණො”ති හි වුත්තං.

ථාල විලෙඛනෙ. ථාලති භූමිං විලෙඛති හින්දතීති ථාලො.

නල ගන්ථෙ. නලති.

බල පාණනෙ. ඉහ පාණනං ජීවනං සසනඤ්ච. බලති. බලං, බාලො.

එත්ථ බලන්ති ජීවිතං කප්පෙන්ති එතෙනාති බලං, කායබලභොගබලාදිකං බලං. අථ වා බලන්ති සම්මාජීවනං ජීවන්ති එතෙනාති බලං, සද්ධාදිකං බලං. ආගමට්ඨකථායං පන “අස්සද්ධියෙ න කම්පතීති සද්ධාබල”න්තිආදි වුත්තං, තං දළ්භට්ඨෙයන බලන්ති වත්තබ්බානං සද්ධාදීනං අකම්පනභාවදස්සනත්ථං වුත්තන්ති දට්ඨබ්බං. අථ වා ධාතුනං අත්ථාතිස්සයයොගතො අස්සද්ධියාදීනං අභිභවනෙන සද්ධාදිබලානං අභිභවනත්ථොපි ගහෙතබ්බො “අබලා නං බලියන්ති”ති එත්ථ විය. බාලොති බලති අස්සසති වෙච පස්සසති වාති බාලො, අස්සසිතපස්සසිතමත්තෙන ජීවති, න සෙට්ඨෙයන පඤ්ඤාජීවිතෙනාති වුත්තං හොති. තථා හි අට්ඨකථායං වුත්තං “බලන්තීති බාලා, අස්සසිතපස්සසිතමත්තෙන ජීවන්ති, න පඤ්ඤාජීවිතෙනාති අත්ථො”ති. පඤ්ඤාජීවිතොයෙව හි ජීවිතං සෙට්ඨං නාම. තෙනාහ භගවා “පඤ්ඤාජීවිං ජීවිතමාහු සෙට්ඨ”න්ති.

පුල මහත්තෙ. පුලති. විපුලං.

කුල සඬ්ඛානෙ බන්ධුමිහි ව. කොලති. කුලං, කොලො.

සල ගමනෙ. සලති.

කිල පිතිය කිලනෙසු. පිතස්ස භාවො පිතියං යථා දක්ඛියං. කිලනං කිලායෙව. කිලති.

ඉල කම්පනෙ. ඉලති. ඵලං, ඵලා. එත්ථ ඵලං වුච්චති දොසො. කෙනට්ඨෙයන? කම්පනට්ඨෙයන. දොසොති චෙත්ථ අගුණො වෙදිතබ්බො, න පටිසො. “නෙලඤ්චගො සෙතපච්ඡාදො”ති ඉදමෙත්ථ නිදස්සනං.

අපිච ඵලං වුච්චති උදකං. තථා හි “ඵලම්බුජං කණ්ටකිං වාරිජං යථා”ති ඉමිස්සා පාළියා අත්ථං නිද්දිසන්තො ආයස්මා සාරිපුත්තො “ඵලං වුච්චති උදක”න්ති ආහ. ඵලාති ලාලා වුච්චති “ඵලමුගො”ති එත්ථ විය. අපිච ඵලාති බෙලො වුච්චති “සුත්ථා නෙලපතිං වාවං, වාලා පන්ථා අපක්කමු”න්ති එත්ථ

විය. එත්ථ නෙලපතිං. වාචන්ති ඛෙළබ්බන්දුනිපාතවිරහිතං. වචනන්ති අත්ථො. ලාලාඛෙළවාචකස්ස තු එලාසද්දස්ස අඤ්ඤං පවත්තිනිමිත්තං. පරියෙසිතබ්බං. අනෙකප්පවත්තිනිමිත්තා හි සද්දා. කිං වා අඤ්ඤෙන පවත්තිනිමිත්තෙන, ඉල කම්පනෙති එවං. චුත්තං කම්පනං එව ලාලාඛෙළවාචකස්ස එලාසද්දස්ස පවත්තිනිමිත්තං, තස්මා ඉලන්ති ජිගුච්ඡිතබ්බභාවෙන කම්පෙන්ති හදයචලනං. පාපුණන්ති ජනා එත්ථාති එලාති අත්ථො ගහෙතබ්බො. සමානපවත්තිනිමිත්තායෙව හි සද්දා ලොකසඨකෙතවසෙන නානාපදත්ථවාචකාපි භවන්ති. තං යථා? හිනොති ගච්ඡතිති හෙතු, සප්පති ගච්ඡතිති සප්පො, ගච්ඡතිති ගොති. තථා අසමානප්පවත්තිනිමිත්තායෙව සමානපදත්ථවාචකාපි භවන්ති. තං යථා? රඤ්චතිති රාජා, භූමිං පාලෙතිති භූමිපාලො, නරෙ ඉන්දතීති නරින්දොති. එස නයො සබ්බත්ථාපි විභාවෙතබ්බො.

ඉල ගතියං. ඉලති.

හිල භාවකරණෙ. හෙලති.

සිල උඤ්ජෙ. සිලති.

තිල සිනෙහනෙ. තිලති. තිලං, තෙලං, තිලො.

විල වසනෙ. විලති.

වල විලාසනෙ. වලති.

පිල ගහණෙ. පිලති.

මිල සිනෙහනෙ. මිලති.

චූල සඤ්චලෙ ඵරණෙ ව. චූලති.

ලකාරන්තධාතුරූපාති.

### වකාරන්තධාතු

වා ගතිගන්ධනෙසු. වාති. වාතො.

වී පජනකන්ති අසනබාදන ගතීසු. පජනං චලනං. කන්ති අභිරුචි. අසනං භත්තපරිභොගො. බාදනං පූවාදිහක්ඛනං. ගතී ගමනං. වෙති.

වෙ තන්තසන්තානෙ. වායති. තන්තවායො.

වෙ සොසනෙ. වායති.

ධිවු ඛිවු නිදස්සනෙ. ධෙවති. ඛෙවති.

ථිවු දිත්තියං. ටෙවති. මධුමධුකා ටෙවන්ති.

ජීව පාණධාරණෙ. ජීවති. ජීවිතං, ජීවො, ජීවිකා. අත්ථි නො ජීවිකා දෙව, සා ව යාදිසකිදිසා. ජීවිතං කප්පෙති.

පිව මිව තිව නිව පුලියෙ. පිවති. පිවරො. මිවති. තිවති. නිවති.

එත්ථ ව පිවරොති කච්ඡපො, යො කොචි වා පුලසරීරො. තථා හි “පිවරො කච්ඡපෙ පුලෙ”ති පුබ්බාවරියෙහි වුත්තං.

අව පාලනෙ. අවති. බුද්ධො මම අවතං.

භව ගතියං. සවති.

කව වණ්ණෙ. කවති.

ඛිවු මදෙ. ඛිවති.

ධොවු ධොවනෙ. ධොවති.

දෙවු දෙව දෙවනෙ. දෙවති ආදෙවති, පරිදෙවති, ආදෙවො, පරිදෙවො, ආදෙවනා, පරිදෙවනා, ආදෙවිතත්තං, පරිදෙවිතත්තං.

සෙවු කෙවු ඛෙවු ගෙවු ගිලෙවු මෙවු මීලෙවු සෙවනෙ. සෙවති. කෙවති. ඛෙවති. ගෙවති. ගිලෙවති. මෙවති මීලෙවති.

දෙවු ප්ලුතගතියං. ප්ලුතගති පරිප්ලුතගමනං. දෙවති.

ධාතු ගතිසුද්ධියං. ධාවති, විධාවති. ආධාවති, පරිධාවති. ධාවකො.

ථිවු ආදානසංවරෙසු. ථිවති.

වෙච් වෙතනාතුලො. වෙවති.

වකාරන්තධාතුරූපානි.

**සකාරන්තධාතු**

සා පාකෙ. සාති.

සි සෙවායං. සෙවති. සෙවනා, සෙවකො, සෙවිතො, සිවො, සිවං.

නිහියති පුරිසො නිහිනසෙවි,  
න ච භායෙථ කදාචි තුලාසෙවි;  
සෙට්ඨමුපගමං උදෙති ඛිජ්ජං,  
තස්මා අත්තනො උත්තරිතරං භජෙථ;

සි ගතිබුද්ධිසු. සෙති, අතිසෙති. අතිසිතුං, අතිසිත්වා, සෙතු.

සි සයෙ. සයො සුපනං. සෙති. සයති. සෙනං. සයනං.

සු ගතියං. සවති. පසවති. පසුතො, සුතො.

එත්ථ සුතොති දුතො, ‘‘චිත්තිඤ්චි මං චිත්තෙති සුත දිස්වා’’ති ‘‘දෙවසුතො ච මාතලී’’ති ච ඉමානි තත්ථ පයොගානි.

සු සවනෙ. සවනං සන්දනං. සවති. ආසවො.

සු පසවෙ. පසවො ජනනං. සවති, පසවති. සුත්තං.

එත්ථ පන සුත්තන්ති අත්ථෙ සවති ජනෙතීති සුත්තං, තෙපිටකං බුද්ධච්චනං, තදඤ්ඤම්පි වා හත්ථිසුත්තාදි සුත්තං.

සු පාණගඛිභවීමොචනෙසු. සුති. පසුති. පසුතො.

සු පෙරණෙ. සුති.

සෙ ඛයෙ. සියති. එකාරස්සියාදෙසො.

සෙ පාකෙ. සෙති.

සෙ ගතියං. සෙති. සෙතු.

හිංස හිංසායං. හිංසති. හිංසකො, හිංසනා, හිංසා.

ඉස්ස ඉස්සායං. ඉස්සති. පුරිසපරක්කමස්ස දෙවා න ඉස්සන්ති. ඉස්සා, ඉස්සායනා.

නමස්ස වන්දනානතියං. වන්දනානති නාම වන්දනාසංඛාරං නමනං, සකම්මකොයෙවායං ධාතු, න නමුධාතු විය සකම්මකො වෙව අකම්මකො ව. නමස්සති.

සුස සද්දෙ. සුසති, සොසති. පටිසොසො, නිග්ගොසො, වට්ඨොසො.

චුස පානෙ. චුසති.

පුස බුද්ධියං. පුසති. පොසො. සම්පිළෙ මම පොසනං. පොසනන්ති වඨ්ඨනං.

මුස ටෙය්‍යො. ටෙනනං ටෙය්‍යං වොරිකා. මුසති. දුද්දික්ඛො චක්ඛුමුසනො. මුසලො.

පුස පසවෙ. පුසති.

වාසි භුස අලඬිකාරෙ. වාසති. භුසති, විභුසති. භුසනං, විභුසනං.

උස රුජායං. උසති.

ඉස උච්ඡෙ. එසති. ඉසි.

එත්ථ පන සීලාදයො ගුණෙ එසන්තිති ඉසයො, බුද්ධාදයො අරියා තාපසපබ්බජ්ජාය ව පබ්බජිතා නරා. “ඉසි තාපසො ජට්ටො ජට් ජට්ඨාරො”ති එතෙ තාපසපරියායා.

කස විලෙඛනෙ. කසති, කස්සති. කස්සකො, ආකාසො.

එත්ථ කස්සකොති කසිකාරකො. ආකාසොති නහං. තඤ්ඤි න කස්සතීති ආකාසො. කසිතුං විලෙඛිතුං න සක්කාති අත්ථො. ඉමානි තදභිධානානි –

ආකාසො අම්බරං අබ්භං, අන්තලික්ඛ’මසං නහං;  
වෙහාසො ගගනං දෙවො, ඛ’මාදිවිච්ඡප්ථොපි ව.

තාරාපථො ච නක්ඛත්ත-පථො රවිපථොපි ව;  
වෙහායසං වායුපථො, අපථො අනිලඤ්ජසං.

කස සිස ජස කුස වස මස දිස ජුස යුස හිංසත්ථා. කසති. සිසති. ජසති. කුසති. වසති. මසති. මසකො. ඔමසති, ඔමසවාදො. දිසති. ජුසති. යුසති.

තත්ථ ඔමසතීති විජ්ඣති. ඔමසවාදොති පරෙසං සුවියා විය විජ්ඣනවාදො. මසකොති මකසො.

භස්ස භස්සනෙ. භස්සන්ති කථනං වුව්වති “ආවාසො ගොවරො භස්සං. භස්සකාරක”න්තිආදීසු විය. භස්සති. භට්ඨං. භට්ඨන්ති භාසිතං, වචනන්ති අත්ථො. එත්ථ පන –

“සුභාසිතා අත්ථවතී, ගාථායො තෙ මහාමුනි;  
නිජ්ඣත්තොමහි සුභට්ඨෙන, ත්වඤ්ච මෙ සරණං භවා”ති

පාළි නිදස්සනං. තත්ථ නිජ්ඣත්තොති නිජ්ඣාපිතො ධම්මොපපඤ්ඤාය පඤ්ඤත්තිගතො අමහි. සුභට්ඨෙනාති සුභාසිතෙන.

ජ්ඣ නිසු විසු මිසු වස්ස සෙවනෙ. ජෙසති. නෙසති. වෙසති. මෙසති. දෙවො වස්සති.

මරිසු සහනෙ ව. වකාරො සෙවනාපෙක්ඛකො. මරිසති.

පුස පොසනෙ. පොසති. පොසො. කම්මචිත්තඋතුආහිආරෙහි පොසියතීති පොසො. “අඤ්ඤෙපි දෙවො පොසෙති”ති දස්සනතො පන චුරාදිගණෙපි ඉමං ධාතුං වක්ඛාම.

පිසු සිලිසු පුසු පලුසු උසු උපදාහෙ. පෙසති. සිලෙසති. සිලෙසො. පොසති. පලොසති. ඔසති. උසු.

සසු සංහරිසෙ. සංහරිසො සඬ්ඝට්ඨනං. සස්සති.

හසු ආලිඬගෙ. ආලිඬගො උපගුහනං. හස්සති.

හස හසනෙ. හසති. අස්සා හසන්ති, ආජානියා හසන්ති, පහසති, උහසති. කාරිතෙ “භාසෙති”ඉච්චාදි, උහසියමානො, භාසො, පහාසො, හසනං, පහසනං, හසිතං. හකාරලොපෙන මන්දහසනං “සිත”න්ති වුව්වති “සිතං පාත්ථාකාසි”තිආදීසු.

තත්ථ උහසතීති අවහසති. උදසියමානොති අවහසියමානො. තත්ත්වං පාළි “ඉධ හික්ඛුං අරඤ්ඤගතං වා රුක්ඛමුලගතං වා සුඤ්ඤාගාරගතං වා මාතුගාමො

උපසංඝිකම්මිවා උහසති” ඉති ච “සො මාතුගාමෙන උහසියමානො” ඉති ච. හාසොති හසනං වා සොමනස්සං වා “හාසො මෙ උපපජ්ජවා” තිආදීසු විය.

තුස හස හිස රස සද්දෙ. තුසති, හසති, හිසති, රසති, රසිතං. අත්‍රායං පාළි “හෙරියො සබ්බො චජ්ජන්තු, විණා සබ්බො රසන්තු තා” ඉති.

රස අස්සාදනෙ. රසති. රසො.

රස අස්සාදසිනෙහෙසු. රසති. රසො.

රස හානියං. රසති. රසනං, රසො.

අත්‍රායං පාළි —

“නහෙව යිත නා’සිතං, න සයානං න පද්ධගුං;  
යාව ඛ්‍යාති නිමිසති, තත්‍රාපි රසතිබ්බයො” ති.

තත්ථ රසතිබ්බයොති සො සො චයො රසති පරිභායති, න චඩ්ඨතීති අත්ථො.

ලස සිලෙසනකීළනෙසු. ලසති. ලාසො. ලසි ච තෙ නිජ්ජලිතා. ලසි වුච්චති මත්ථලුඬ්ඨගං. නිජ්ජලිතාති නික්ඛන්තා.

නිස සමාධිමිහි. සමාධි සමාධානං විත්තෙකග්ගතා. නෙසති.

මීස මස සද්දෙ රොසෙ ච. මෙසති. මසති. මෙසො. මසකො.

පිසි පෙසු ගතියං. පිසති. පෙසති.

සසු හිංසායං. සසති. සත්ථං. සත්ථං වුච්චති අසි.

සංස ථුතියඤ්ච. චකාරො හිංසාපෙක්ඛාය. සංසති, පසංසති. පසංසා, පසංසනා. පසත්ථො හගවා. පසංසමානො, පසංසිතො, පසංසකො, පසංසිතබ්බො, පසංසනීයො, පාසංසො, පසංසිත්වා ඉච්චාදීති.

දිස පෙක්ඛනෙ. එතිස්සා පන නානාරූපාති හවන්ති — “දිස්සති පදිස්සති” ඉච්චාදි අකම්මකං. “පස්සති දක්ඛති” ඉච්චාදි සකම්මකං.

දිස්සතු, පස්සතු, දක්ඛතු. දිස්සෙය්‍ය, පස්සෙය්‍ය, දක්ඛෙය්‍ය. දිස්සෙ, පස්සෙ, දක්ඛෙ. දිස්ස, පස්ස, දක්ඛ. අදිස්සා, අපස්සා. අද්දා සිදන්තරෙ නගෙ. අද්දක්ඛා, අද්දක්ඛුං, අදස්සුං. අදස්සි, අපස්සි, අදක්ඛි.

දස්සිස්සති, පස්සිස්සති, දක්ඛිස්සති. අදස්සිස්සා, අපස්සිස්සා, දක්ඛිස්සා. එවං  
චත්තමානපඤ්චමියාදිවසෙන චිත්ථාරෙනබ්බානි. කාරිතෙ “දස්සෙති  
දස්සයති”ති රූපානි. කම්මෙ “පස්සියති” ඉච්චාදීනි.

දිසා. පස්සෙසා. පස්සං. පස්සිතා. දස්සෙතා. දස්සනං. විපස්සනා,  
ඤාණදස්සනන්ති නාමිකපදානි. තදත්ථෙ පන තුමත්ථෙ ච “දක්ඛිතායෙ”ති  
රූපං. “ආගතාමිහ ඉමං ධම්මසමයං, දක්ඛිතායෙ අපරාජිතසඬ්ඨ”න්ති හි පාළි.  
ඉමස්මිං පන පාළිප්පදෙසෙ “දක්ඛිතායෙ”ති ඉදං තදත්ථෙ තුමත්ථෙ චා  
චතුත්ථියා රූපං. තථා හි දක්ඛිතායෙති ඉමස්ස දස්සනත්ථායානි චා පස්සිතුන්ති  
චා අත්ථො යොජෙතබ්බො. දිසානිආදිසු පන පුරත්ථිමාදිහෙදාසි දිසානි වුවචති.  
යථාහ —

“දිසා චතස්සො විදිසා චතස්සො,  
උද්ධං අධො දස දිසතා ඉමායො;  
කතමං දිසං තිට්ඨති නාගරාජා,  
යමද්දසා සුපිනෙ ඡබ්බිසාණ”න්ති.

මාතාපිතාදයොපි. යථාහ —

“මාතාපිතා දිසා පුබ්බා, ආචරියා දක්ඛිණා දිසා;  
පුත්තදාරා දිසා පච්ඡා, මිත්තාමච්චා ච උත්තරා;  
දාසකම්මකරා හෙට්ඨා, උද්ධං සමණබ්‍රාහ්මණා;  
එතා දිසා නමස්සෙය්‍ය, අලමත්තො කුලෙ ගිහී”ති;

පච්චයදායකාපි. යථාහ — “අගාරිනො අන්තදපානචත්ථදා, අච්ඡායිකා නම්පි  
දිසං වදන්ති”ති.

නිබ්බානම්පි. යථාහ —

“එතාදිසා පරමා සෙතකෙතු,  
යං පත්ථා නිද්දුක්ඛා සුඛිනො භවන්ති”ති;

එවං දිසාසද්දෙන වුවචමානං අත්ථරූපං ඤත්ථා ඉදානිස්ස නිබ්බවනමෙවං  
දට්ඨබ්බං. දිස්සති චන්දාවට්ටනාදිවසෙන “අයං පුරිමා අයං පච්ඡිමා”තිආදිනා  
නානප්පකාරතො පඤ්ඤායතීති දිසා, පුරත්ථිමදිසාදයො. තථා “ඉමෙ අම්භාකං  
ගරුට්ඨාන”න්තිආදිනා පස්සිතබ්බානි දිසා, මාතාපිතාදයො. දිස්සන්ති සකාය  
පුඤ්ඤත්‍රියාය ඉමෙ දායකානි පඤ්ඤායන්තිති දිසා, පච්චයදායකා. දිස්සති  
උප්පාදවයාභාවෙන නිව්වධම්මත්තා සබ්බකාලම්පි විජ්ජතිති දිසා, නිබ්බානං.

පස්සොති කාරණාකාරණං පස්සනීති පස්සො. එවං පස්සනීති පස්සං. අත්‍රායං පාළි

—

“පස්සනීති පස්සො පස්සන්තං, අපස්සන්තම්පි පස්සනී;  
අපස්සන්තො අපස්සන්තං, පස්සන්තම්පි න පස්සනී”ති.

පස්සනීති පස්සිතා. දස්සෙතීති දස්සිතා. දස්සනන්ති දස්සනක්‍රියා. අපිච  
දස්සනන්ති චක්ඛුවිඤ්ඤාණං. තඤ්ඤි රූපාරම්මණං පස්සනීති දස්සනන්ති  
වූච්චති. තථා “දස්සනෙන පහාතබ්බො ධම්මො”ති වචනතො දස්සනං නාම  
සොතාපත්තිමග්ගො. කස්මා සොතාපත්තිමග්ගො දස්සනං? පඨමං  
නිබ්බානදස්සනතො. නනු ගොත්‍රභූ පඨමතරං පස්සනීති? නො න පස්සනී, දිස්වා  
කත්තබ්බකිච්චං පන න කරොති සංයොජනානං අප්පහානතො, තස්මා  
“පස්සනී”ති න චත්තබ්බො. යත්ථ කත්ථවි රාජානං දිස්වාපි පණ්ණාකාරං දත්වා  
කිච්චනිප්පත්තියා අදිට්ඨත්තා අප්පාපි රාජානං න පස්සාමිති වදන්තො ගාමවාසී  
නිදස්සනං.

විපස්සනාති අනිච්චාදිවසෙන ඛන්ධානං විපස්සනකං ඤාණං.  
ඤාණදස්සනන්ති දිබ්බචක්ඛුපි විපස්සනාපි මග්ගොපි ඵලම්පි  
පච්චචෙක්ඛණඤාණම්පි සබ්බඤ්ඤාතඤ්ඤාණම්පි වූච්චති. “අප්පමත්තො  
සමානො ඤාණදස්සනං ආරාධෙතී”ති එත්ථ හි දිබ්බචක්ඛු ඤාණදස්සනං නාම.  
“ඤාණදස්සනාය විත්තං අහිනීහරති අහිනින්නාමෙතී”ති එත්ථ  
විපස්සනාඤාණං. “අහබ්බො තෙ ඤාණදස්සනාය අනුත්තරාය සම්බොධායා”ති  
එත්ථ මග්ගො, “අයමඤ්ඤො උත්තරිමනුස්සධම්මො  
අලමරියඤාණදස්සනවිසෙසො අධිගතො ඵාසුචිහාරො”ති එත්ථ ඵලඤාණං.  
“ඤාණඤ්ච පන මෙ දස්සනං උදපාදි, අකුප්පා මෙ චෙතොවිමුත්ති, අයමන්තිමා  
ජාති, නත්ථි දානි පුනබ්බවො”ති එත්ථ පච්චචෙක්ඛණඤාණං. “ඤාණඤ්ච පන  
මෙ දස්සනං උදපාදි සත්තාහකාලඨකතො ආලාමො කාලාමො”ති එත්ථ  
සබ්බඤ්ඤාතඤ්ඤාණං. එත්ථෙතං භවති —

“දිබ්බචක්ඛුපි මග්ගොපි, ඵලඤ්චාපි විපස්සනා;  
පච්චචෙක්ඛණඤාණම්පි, ඤාණං සබ්බඤ්ඤාතාපි ව;  
ඤාණදස්සනසද්දෙන, ඉමෙ අත්ථා පවුච්චරෙ”ති.

දංස දංසනෙ. දංසනි, විදංසනි. දන්තො. කාරිතෙ ආලොකං විදංසෙති.

එස බුද්ධියං. එසති.

සංස කථනෙ. සංසනි. යො මෙ සංසෙ මහානාගං.

කිලිස බාධනෙ. කිලිසති. කිලෙසො.

එත්ථ බාධනටියෙන රාගාදයොපි “කිලෙසා”ති වුවුවන්ති දුක්ඛමිපි. එතෙසු දුක්ඛවසෙන —

“ඉදඤ්ච පච්චයං ලද්ධා, පුබ්බෙ කිලෙසමත්තනො;  
ආනන්දියං විවරිංසු, රමණියෙ ගිරිබ්බජෙ”ති

පයොගො වෙදිතබ්බො. දිවාදිගණං පන පත්තස්ස “කිලිස්සති”ති රූපං.

වස සිනෙහනෙ. වසති. වසා.

එත්ථ ච වසා නාම විලීනසිනෙහො. සා වණ්ණනො නාළිකෙරතෙලවණ්ණා. ආවාමෙ ආසිත්තතෙලවණ්ණාතිපි වත්තුං වට්ටති.

ඊස නිංසාගතිදස්සනෙසු. ඊසති. ඊසො.

භාසබ්‍යත්තායං වාචායං. භාසති. භාසා, භාසිතං, භාතා. පරිභාසති. පරිභාසා, පරිභාසකො.

තත්‍ර භාසන්ති අත්ථං එතායාති භාසා, මාගධභාසාදි. භාසිතන්ති වචනං. වචනත්ථො හි භාසිතසද්දො නිව්චං නපුංසකලිඬිගො දට්ඨබ්බො. යථා “සුත්වා ලද්දස්ස භාසිත”න්ති. වාචිවලිඬිගො පන භාසිතසද්දො තිලිඬිගො දට්ඨබ්බො. යථා “භාසිතො ධම්මො, භාසිතං චතුසව්චං, භාසිතා වාචා”ති. පුබ්බෙ භාසතීති භාතා, ජෙට්ඨභාතාති වුත්තං හොති. සො හි පුබ්බෙ ජාතත්තා එවං වත්තුංලහති. කිඤ්චාපි භාතුසද්දො “භාතිකසතං, සත්තභාතරො. භාතරං කෙන දොසෙන, දුජ්ජාසි දකරක්ඛිනො”තිආදීසු ජෙට්ඨකනිට්ඨභාතුසු වත්තති, තථාපි යෙතුයොන ජෙට්ඨකෙ නිරූටියො, “භාතා”ති හි වුත්තෙ ජෙට්ඨභාතාති විඤ්ඤායති, තස්මා කත්ථවි යානෙ “කනිට්ඨභාතා”ති විසෙසෙත්වා වුත්තං.

නනු ච හො කත්ථවි “ජෙට්ඨභාතා”ති විසෙසෙත්වා වුත්තන්ති? සච්චං, තං පන භාතාසද්දස්ස කනිට්ඨෙපි වත්තනතො පාකට්ඨකරණත්ථං “ජෙට්ඨභාතා”ති වුත්තං. යථා හි හරිණෙසු වත්තමානස්ස මිගසද්දස්ස කදාවි අවසෙසචතුප්පදෙසුපි වත්තනතො “හරිණමිගො”ති විසෙසෙත්වා වාචං භාසන්ති, එවං සම්පදමිදං වෙදිතබ්බං. යථා ච ගොහත්ථිමහිංසඅච්ඡසුකරසසබ්බොරාදීසු සාමඤ්ඤවසෙන මිගසද්දෙ වත්තමානෙපි “මිගවම්මං මිගමංස”න්ති ආගතට්ඨානෙ “හරිණස්සා”ති විසෙසනසද්දං විනාපි “හරිණමිගවම්මං හරිණමිගමංස”න්ති විසෙසත්ථාධගමො හොති, එත්ථ න ගොහත්ථිආදීනං වම්මං වා මංසං වා

සද්දනිතිප්පකරණං ධාතුමාලා

සරවග්ගපඤ්චකන්තික සුද්ධස්සරධාතු

විඤ්ඤායති. තථා “මිගමංසං බාදන්ති”ති වචනස්ස ගොහත්ථිආදීනං මංසං බාදන්තිති අත්ථො න සම්භවති, එවමෙව කත්ථවි විනාපි ජෙට්ඨකඉති විසෙසනසද්දං “භාතා”ති චුත්තෙයෙව “ජෙට්ඨකභාතා”ති අත්ථො විඤ්ඤායතිති. නනු ච හො “මිගවම්මං, මිගමංස”න්ති එත්ථ වම්මමංසසද්දෙහෙව විසෙසත්ථාධිගමො හොතිති? න හොති, මිගසද්දස්ස ඉව වම්මමංසසද්දානං සාමඤ්ඤවසෙන වත්තනතො, එවඤ්ඤ සති කෙන විසෙසත්ථාධිගමො හොතිති චෙ? ලොකසඬකෙතවසෙන, තථා හි මිගසද්දෙ ව වම්මසද්දාදීසු ච සාමඤ්ඤවසෙන වත්තමානෙසුපි ලොකසඬකෙතෙන පරිච්ඡින්නත්තා ගොහත්ථිආදීනං වම්මාදීනි න ඤායන්ති ලොකෙන, අථ බො හරිණවම්මාදීනියෙව ඤායන්ති. “සඬකෙතවචනං සච්චං, ලොකසම්මුති කාරණ”න්ති හි චුත්තන්ති දට්ඨබ්බං.

ගිලෙසු අත්ථිච්ඡායං. පුනථ්පුනං ඉච්ඡා අත්ථිච්ඡා. ගිලෙසති.

යෙසු පයතනෙ. යෙසති.

ජෙසු නෙසු එසු හෙසු ගතියං. ජෙසති. නෙසති. එසති. හෙසති. ධාත්වන්තස්ස පන සඤ්ඤාගවසෙන “ජෙස්සති, නෙස්සති”තිආදීනිපි ගහෙතබ්බාති. ජෙස්සමානො. ජෙස්සං, ජෙස්සන්තො. එත්ථ ච –

“යථා ආරඤ්ඤකං නාගං, දන්තිං අත්ථෙති හත්ථිනී;  
ජෙස්සන්තං ගිරිදුග්ගෙසු, සමෙසු විසමෙසු වා”ති

පාළි නිදස්සනං.

දෙසු හෙසු අබ්‍යන්තසද්දෙ. දෙසති. හෙසති.

කාස සද්දකුච්ඡායං. කාසති, උක්කාසති. කාසො. කාසං සාසං දරං බලයං, ධීණමෙධො නිගච්ඡති.

කාසු භාසු දිත්තියං. දිත්තීති පාකටතා, විරාජනතා වා. කාසති, පකාසති. පකාසති තෙජො. දුරෙ සන්තො පකාසෙන්නි. භාසති. පභාසති මිදං බ්‍යම්භං. පකාසො. කාසු ඕභාසො.

තත්‍ර පකාසතීති පකාසො, පාකටො හොතිති අත්ථො. තුච්ඡභාවෙන පුඤ්ජභාවෙන වා කාසති පකාසති පාකටා හොතිති කාසු. “කාසු” ඉති ආවාටොපි වුවචති රාසිපි.

“කිංනු සන්තරමානොව, කාසුං බනසි සාරථි;

පුටියො මෙ සම්ම අක්ඛාහි, කිංකාසුයා කර්ස්සසි”ති

එත්ථ හි ආවාටො කාසු නාම. “අඬුගාරකාසුං අපරෙ ඵ්ණන්ති, නරා රුදන්තා පරිදඬුසගන්තා”ති එත්ථ රාසි. කාරිතෙ – පකාසෙතීති පකාසකො. ඔභාසෙතීති ඔභාසකො. කම්මෙ පකාසියතීති පකාසිතො. එවං භාසිතො. භාවෙ – කාසනා. සඬකාසනා. පකාසනා. තුමන්තාදිත්තෙ “පකාසිතුං, පකාසෙතුං, ඔභාසිතුං, ඔභාසෙතුං. පකාසිත්වා, පකාසෙත්වා, ඔභාසිත්වා, ඔභාසෙත්වා”ති රූපානි භවන්ති. තද්ධිතෙ භාසු එතස්ස අත්ථිති භාසුරො, පභස්සරො යො කොචි. භාසුරොති වා කෙසරසිභො. ඉමස්මිං අත්ථෙ භාසුසද්දො “රාජ දිත්තිය”න්ති එත්ථ රාජසද්දො විය විරාජනවාචකො සියා, තස්මා රූපසිරියා විරාජනසම්පන්නතාය භාසු විරාජනතා එතස්ස අත්ථිති භාසුරොති නිබ්බවනං ඤෙය්‍යං.

නාසු රාසු සද්දෙ. නාසති. රාසති. නාසා, නාසිකා.

තත්‍ර නාසාති හත්ථිසොණ්ඩාපි නාසාති වුව්වති “සවෙ මං නාගනාසුරු, ඔලොකෙය්‍යා පභාවති”තිආදීසු විය. මනුස්සාදීනං නාසිකාපි නාසාති වුව්වති “යො තෙ හත්ථෙ ව පාදෙ ව, කණ්ණනාසඤ්ච ඡෙදයි”තිආදීසු විය. නාසන්ති අබ්‍යන්තසද්දං කරොන්ති එතායාති නාසා. නාසා එව නාසිකා. යත්ථ නිබ්බවනං න වදාම, තත්ථ තං සුවිඤ්ඤෙය්‍යන්තා අප්පසිද්ධන්තා වා න චුත්තන්ති දට්ඨබ්බං, අචුත්තමිපි පයොගවිචක්ඛණෙනි උපපරික්ඛිත්වා යොජෙතබ්බං. අත්‍රිදං වුව්වති –

නාසා සොණ්ඩා කරො හත්ථො,  
හත්ථිදබ්බෙ සමා මතා;  
නාසා ව නාසිකා ව ද්වෙ,  
නරාදීසු සමා මතා”ති.

නස කොට්ඨ්ථෙ. නසති.

හිසි භයෙ. හිංසති. හිංසනකො. තදාසි යං හිංසනකං. හෙස්මාකායො.

ආසිසි ඉච්ඡායං. ආපුබ්බො සිසි ඉච්ඡායං වත්තති. ආසිසති. ආසිසතෙව පුරිසො. ආසිසනා. ආසිසත්තං. ආසිසන්තො, ආසිසමානො, ආසමානො. “සුග්ගතිමාසමානා”ති පාළි එත්ථ නිදස්සනං.

ගසු අදනෙ. ගසති.

සුසි කන්තිකරණෙ. ඊකාරන්තොයං, තෙන ඉතො න නිග්ගහීතාගමො. සුසති.

පංසු භංසු අවසංසනෙ. පංසති. භංසති.

ධංසු ගතියං. ධංසති. රජො නුද්ධංසති උද්ධං.

පස විත්ථාරෙ. පසති. පසු.

කුස අවිභානෙ රොදනෙ ච. කොසති, පක්කොසති. පක්කොසකො, පක්කොසිතො, පක්කොසනං.

කස්ස ගතියං. කස්සති, පටිකස්සති. පටිකස්සති. මූලාය පටිකස්සෙය්‍යා. පටිකස්සෙය්‍යාති ආකඨචෙය්‍යා, මූලාපත්තියංයෙව පතිට්ඨාපෙය්‍යාති අත්ථො.

අස දිත්‍යාදානෙසු ච. චකාරො ගතිපෙක්ඛකො. අසති.

දිස ආදානසංවරණෙසු. දිස්සති පුරිසො.

දාසු දානෙ. දාසති.

රොස භයෙ. රොසති. රොසකො.

හෙසු චලනෙ. හෙසති.

පස බාධනචස්සනෙසු. පසති. පාසො, නාගපාසො, හත්ථපාසො.

ලස කන්තියං. ලසති, අභිලසති, විලසති. ලාසො, විලාසො, විලසනං.

වස භක්ඛණෙ. වසති.

කස භිංසායං. කසති.

තිස තිත්තියං. තිත්ති තප්පනං පරිපුණ්ණතා සුභිතතා. තිසති. තිත්ති.

වස නිවාසෙ. වසති, වසියති, වච්ඡති. වත්ථු, වත්ථං, පරිවාසො, නිවාසො, ආවාසො, උපවාසො, උපොසථො, විජ්ජවාසො, විරජ්ජවාසී, විරජ්ජවුත්ථො, වසිත්වා, වත්තුං, වසිතුං ඉච්චාදීති.

අනු උපවාසොති අන්තෙන වජ්ජිතො වාසො උපවාසො. උපොසථොති උපවසන්ති එත්ථාති උපොසථො, උපවසන්ති සීලෙන වා අනසනෙන වා උපෙනා හුත්වා වසන්තීති අත්ථො. අයං පනෙත්ථ අත්ථුද්ධාරො – “ආයාමාවුසො කප්පිත උපොසථං ගමිස්සාමා”තිආදීසු පාතිමොක්ඛුද්දෙසො උපොසථො. “එවං අට්ඨඨිගසමන්තාගතො ඛො විසාඛෙ උපොසථො උපවුත්ථො”තිආදීසු සීලං. “සුද්ධස්ස වෙ සදා එග්ග, සුද්ධස්සුපොසථො සදා”තිආදීසු උපවාසො. “උපොසථො නාම නාගරාජා”තිආදීසු පඤ්ඤත්ති. “න භික්ඛවෙ තදහුපොසථෙ සභික්ඛුකා ආවාසා”තිආදීසු උපවසිතබ්බදිවසොති.

වස කන්තියං. වච්ඡති. ජිනවච්ඡයො.

සස සුසනෙ. සසති. සසො.

සස පාණනෙ. සසති. සතොව අස්සසති, සතොව පස්සසති. සසො, සසනං. අස්සාසො පස්සාසො අස්සසන්තො පස්සසන්තො.

අස භුවි. අත්ථි. අස.

එත්ථ අත්ථිති ආඛ්‍යාතපදං. න අත්ථි බීරා බ්‍රාහ්මණී. අත්ථිතා, අත්ථිභාවො, “යං කිඤ්චි රතනං අත්ථි”තිආදීසු විය නිපාතපදං. තස්මා අත්ථිති පදං ආඛ්‍යාතනිපාතවසෙන දුට්ඨන්ති වෙදිතබ්බං. අසඉති අවිභත්තිකං නාමිකපදං. එත්ථ ව “අසස්මීති භොති”ති පාළි නිදස්සනං. තත්ථ අත්ථිති අස, නිව්වස්සෙනං අධිවචනං. ඉමිනා සස්සතදිට්ඨි වුත්තා.

තත්‍රායං පදමාලා – “අත්ථි, සන්ති. අසි, අත්ථ. අස්මි, අස්ම, අමහි, අමහ” ඉච්චෙතාති පසිද්ධාති. “අත්ථු, සන්තු. ආහි, අත්ථ. අස්මි, අස්ම අමහි, අමහ” ඉච්චෙතාති ව, “සියා, අස්ස, සියුං, අස්සු, සියංසු. අස්ස, අස්සථ. සියං, අස්ස, අස්සාම” ඉච්චෙතාති ව පසිද්ධාති.

එත්ථ පන “තෙසඤ්ච ඛො භික්ඛවෙ සමග්ගානං සම්මොදමානානං...පෙ.... සියංසු ද්වෙ භික්ඛු අභිධම්මෙ නානාවාදා”ති පාළි නිදස්සනං. තත්ථ සියංසුති භවෙය්‍යුං. අභිධම්මෙති විසිට්ඨෙය්‍ය ධම්මෙ.

ඉදාති සියාසද්දස්ස අත්ථුද්ධාරො පහෙදො ව වුච්චතෙ. සියාති එකංසෙ ව විකප්පතෙ ව “පථව්ධාතු සියා අජ්ඣන්තිකා, සියා බාහිරා”ති එකංසෙ. “සියා අඤ්ඤතරස්ස භික්ඛුනො ආපත්තිවිතික්කමො”ති විකප්පතෙ.

සියාති එකමාරඛ්‍යාතපදං, එකමඛ්‍යායපදං. ආඛ්‍යාතත්තෙ එකවචනන්තං, අඛ්‍යාතත්තෙ යථාපාවචනං. “පුත්තා මත්ථි ධනා මත්ථි”ති එත්ථ අත්ථිති

අඛ්‍යයපදම්ච එකච්චනන්තම්ච ඛ්‍යවච්චනන්තම්ච භවති. තස්සාඛ්‍යාතන්තෙ පයොගොවිදිතොව. අඛ්‍යයන්තෙ පන “සුඛං න සුඛසහගතං, සියා පිනිසහගත”න්ති “ඉමෙ ධම්මා සියා පරිත්තාරම්මණා”ති ච එකච්චනඛ්‍යවච්චනප්පයොගා වෙදිතඛ්ඛා. එත්ථ ධාතුයා කිච්චං නත්ථී. පරොක්ඛායං “ඉතිහ අස ඉතිහ අසා”ති දස්සනතො අස ඉති පදං ගහෙතඛ්ඛං. භියාත්තනීරූපානි අප්පසිද්ධානි. අප්පතනියා පන “ආසි, ආසිංසු, ආසුං. ආසි, ආසිත්ථ. ආසිං, ආසිම්භා” ඉච්චෙතානි පසිද්ධානි. භවිස්සන්තියා “භවිස්සති, භවිස්සන්ති” ඉච්චාදීති. කාලාතිපත්තියා “අභවිස්සා, අභවිස්සංසු” ඉච්චාදීති භවන්ති.

සාස අනුසිට්ඨියං. සාසති, අනුසාසති. කම්මන්තං වො සාසති, සාසනං, අනුසාසනං, අනුසාසනී, අනුසිට්ඨී, සත්ථා, සත්ථං, අනුසාසකො, අනුසාසිකා.

තත්‍ර සාසනන්ති අධිසීලාදිසික්ඛන්තයසඬගහිතසාසනං, පරියත්තිපට්පත්තිපට්චෙධසඬඛාතං වා සාසනං. තඤ්චි සාසති එතෙන, එත්ථ වාති “සාසන”න්ති පච්චිවති. අපිච සාසනන්ති “රඤ්ඤො සාසනං පෙසෙති”තිආදීසු විය පාපෙතඛ්ඛවචනං. තථා සාසනන්ති ඔවාදො, යො “අනුසාසනී”ති ච, “අනුසිට්ඨී”ති ච ච්චිවති. සත්ථාති තිව්ඨයානමුඛෙන සදෙවකං ලොකං සාසතීති සත්ථා, දිට්ඨධම්මිකසම්පරායිකපරමත්ථෙහි යථාරහං සත්තෙ අනුසාසතීති අත්ථො. සත්ථන්ති සද්දෙ ච අත්ථෙ ච සාසති ආචික්ඛති එතෙනාති සත්ථං. කිංතං? ඛ්‍යාකරණං.

ථිස ඉස්සරියෙ. ඉස්සරියං ඉස්සරහාවො. ථිසති. වඬ්ඨිසො, ජනපදෙසො, මනුෂෙසො.

තත්‍ර වඬ්ඨිසොති වාචාය ථිසො ඉස්සරොති වඬ්ඨිසො. කො සො? ආයස්මා වඬ්ඨිසො අරහා. ආහ ච සයමෙව —

“වඬ්ඨෙ ජාතොති වඬ්ඨිසො, වචනෙ ඉස්සරොති ව;  
‘වඬ්ඨිසො’ ඉති මෙ නාමං, අහවී ලොකසම්මත”න්ති;

ආස උපවෙසනෙ. උපවෙසනං නිසීදනං “ආසනෙ උපවිට්ඨො සඬ්ඝො”ති එත්ථ විය. ආසති. අච්ඡති. ආසිනො. ආසනං. උපාසති. උපාසකො.

තත්ථ ආසනන්ති ආසති නිසීදති එත්ථාති ආසනං, යං කිඤ්චි නිසීදනයොග්ගං මඤ්චපීඨාදි.

කසී ගතිසොසනෙසු. ථිකාරන්තොයං ධාතු, තෙනිතො න නිග්ගහීතාගමො. කසති.

නිසි වුම්බනෙ. නිසති.

දිසි අප්පිනියං. ධම්මං දෙස්සති. දිසො. දිට්ඨො. දෙස්සි. දෙස්සො. දෙස්සියො.

තත්‍ර දිසොති ච දිට්ඨොති ච පච්චාමිත්තස්සාධිවචනමෙතං. සො හි පරෙ දෙස්සති නප්පියායති, පරෙහි වා දෙස්සියති පියො න කරියතීති “දිසො”ති ච “දිට්ඨො”ති ච වුච්චති. අථ වා දිසොති වොරො වාපච්චාමිත්තො වා. දිට්ඨොති පච්චාමිත්තොයෙව. අත්‍රිමෙ පයොගා –

“දිසො දිසං යං තං කයිරා, වෙරි වා පන වෙරිනං;  
මිච්ඡාපණ්ණිතං චිත්තං, පාපියො නං තතො කරෙ”ති ව.

“දිසො හි මෙ ධම්මකථං සුණන්තු”ති ව, “දිසො හි මෙ තෙ මනුස්සෙ භජන්තු යෙ ධම්මමෙවාදපයන්ති සන්තො”ති ව,

“යස්සෙතෙ චතුරො ධම්මා, වානරින්ද යථා තව;  
සච්චං ධම්මො ධිති වාගො, දිට්ඨං සො අතිවත්තති”ති ව.

දෙස්සිති දෙස්සනසිලො අප්පියායනසිලොති දෙස්සි. “ධම්මකාමො භවං හොති, ධම්මදෙස්සි පරාභවො”ති ඉදමෙත්ථ පයොගනිදස්සනං. දෙස්සොති අප්පියො, තථා දෙස්සියොති. එත්ථ ච –

“න මෙ දෙස්සා උහො පුත්තා, මද්දිදෙවි න දෙස්සියා;  
සබ්බඤ්ඤාතං පියං මය්හං, තස්මා පියෙ අදාසහ”න්ති ව,

“න මෙ සා බ්‍රාහ්මණී දෙස්සා, නපි මෙ බලං න විජ්ජති”ති ව,

“මාතා පිතා න මෙ දෙස්සා, නපි දෙස්සං මහායසං;  
සබ්බඤ්ඤාතං පියං මය්හං, තස්මා වතමධිට්ඨති”න්ති ව

පයොගා. සබ්බත්ථ මෙති ච මය්හන්ති ච සාමිවචනං දට්ඨබ්බං.

ඉමානි පන පච්චාමිත්තස්ස නාමානි –

“පච්චමිත්තො රිපු දිට්ඨො, දිසො වෙරි ච සත්ථ’රි;  
අමිත්තො ච සපත්තො ච, එවං පණ්ණත්තිකාරිසු”ති.

එසු ගතියං. එසති.

හස්ස හස්සනදිත්තිසු. හස්සනං වචනං. දිත්ති සොභා. හස්සති. හස්සං, පහස්සරං.

ධිස සද්දෙ. ධිසති.

දිස අතිසප්පතො. දිසති, උපදිසති, සන්දිසති, නිද්දිසති, පච්චාදිසති, පටිසන්දිසති, උද්දිසති. දෙසො, උද්දෙසො ඉච්චාදීනි.

පිසු අවයවෙ. පිසති.

ඉසි ගතියං. ඉසති.

චුස සම්ඵස්සෙ. චුසති. ඵස්සො, චුසනා, සම්චුසනා, සම්චුසිතත්තං. ඵවරුපො කායසම්ඵස්සො අහොසි. ඵොට්ඨබ්බං, චුසිතං. දෙවො ව ඵකමෙකං චුසායති. චුට්ඨං, චුසිතුං, චුසිත්වා, චුසිත්වාන, චුසිය, චුසියාන. චුස්ස චුස්ස ඛාන්තිං කරොති.

තත්ථ ඵස්සොති ආරම්මණං චුසන්ති ඵතෙන, සයං වා චුසති, චුසනමත්තමෙව වා ඵතන්ති ඵස්සො, ආරම්මණෙ චුසනලක්ඛණො ධම්මො.

රුස රිස හිංසායං. රොසති. රිසති. පුරිසො.

ඵත්ථ ව “පුං වුච්චති නිරයො, තං රිසතිති පුරිසො”ති ආචරියා වදන්ති.

රිස ගතියං. රෙසති.

විස පචෙසනො. විසති, පවිසති. පචෙසො, පචෙසනං, නිචෙසනං, පවිසං. ඵත්ථ නිචෙසනං වුච්චති ගෙහං.

මස ආමසනො. මසති, ආමසති, පරාමසති. පරාමාසො, පරාමසනං.

ඵත්ථ පරාමාසොති පරතො ආමසතීති පරාමාසො, අනිච්චාදිධම්මෙ නිච්චාදිවසෙන ගණ්භාතීති අත්ථො. “පරාමාසො මිච්ඡාදිට්ඨී කුම්මග්ගො මිච්ඡාපථො”ති ආදීනි බහුනි වෙච්චනපදානි අභිධම්මතො ගහෙතබ්බානි.

ඉසු ඉච්ඡායං. ඉච්ඡති, සම්පට්ච්ඡති. සම්පට්ච්ඡනං, ඉච්ඡා, අභිච්ඡා, ඉච්ඡං, ඉච්ඡමානො.

වෙසු දානො. වෙච්ඡති, පවෙච්ඡති, පවෙච්ඡෙති. පවෙච්ඡං, පවෙච්ඡන්තො.

නිස බද්ධායං. බද්ධාති විනිබද්ධො, අභච්ඡාරස්සෙනං අධිවචනං. නිසති.

ජුසි පීතිසෙවනෙසු. ජොසති.

ඉස පරියෙසනෙ. එසති. ඉසි, ඉට්ඨං, අනිට්ඨං, එසං, එසමානො.

සංකසෙ අච්ඡනෙ. අච්ඡනං නිසීදනං. සඬකසායති.

සකාරන්තධාතුරූපානි.

### හකාරන්තධාතු

හා වාගෙ. ජහති, විජහති. විජහනං, ජහිතුං, ජහාතවෙ, ජහිත්වා, ජහාය.

මිහී ඊසංහසනෙ. මිහයනෙ, උමිහයනෙ විමිහයනෙ.

තත්ථ මිහයනෙති සිතං කරොති. උමිහයනෙති පහට්ඨාකාරං දස්සෙති. විමිහයනෙති විමිහයනං කරොති. තත්ත්වං පාළි “න නං උමිහයනෙ දිස්වා. පෙක්ඛිතෙන මිහිතෙන ව. මිහිතපුබ්බංව භාසති. යදා උමිහයමානා මං, රාජපුත්තී උදික්ඛති. උමිහාපෙය්‍ය පභාවතී. පමිහාපෙය්‍ය පභාවතී” ති.

තත්ථ උමිහයමානාති පහට්ඨාකාරං දස්සෙත්වා හසමානා. උමිහාපෙය්‍යාති සිතවසෙන පහංසෙය්‍ය. පමිහාපෙය්‍යාති මහාහසිතවසෙන පරිහාසෙය්‍ය.

හු දානෙ. හවති. හුති.

හු පසප්පකරණෙ. පසප්පකරණං පකාරෙන සප්පනක්‍රියා. හවති. හුතො, හුතවා, හුතාවී, ආහුති.

හු සත්තායං. හොති, හොන්ති. හොසි, හොථ. හොමී, හොම. පහොති, පහොන්ති. පහුතං, පහුතා, කුතො පහුතා කලහා විවාදා. හොන්තො, හොන්තා, හොන්තං, පහොන්තො. පච්ඡාසමණෙන හොතබ්බං. හොතුං හොතුයෙ, පහොතුං, හුත්වාන. චත්තමානාවිහත්තිරූපාදීනි. එත්ථ පසිද්ධරූපානෙව ගහිතානි.

හොතු, හොන්තු. හොසි, හොථ. හොමී, හොම. පඤ්චමීවිහත්තිරූපානි. එත්ථාපි පසිද්ධරූපානෙව ගහිතානි.

හුවෙය්‍ය, හුවෙය්‍යං. හුවෙය්‍යාසි, හුවෙය්‍යාථ. හුවෙය්‍යාමී, හුවෙය්‍යාම. හුවෙථ, හුවෙරං. හුවෙථො, හුවෙය්‍යාවිහො. හුවෙය්‍යං, හුවෙය්‍යාමිහෙ.

සත්තමියා රූපානි. එත්ථ පන “උපකො ආජීවකො ‘භුවෙය්‍යා පාචුසො’ති වත්වා සීසං ඔකම්පෙත්වා උම්මග්ගං ගහෙත්වා පක්කමී”ති පාළියං භුවෙය්‍යානි පදස්ස දස්සනතො නයවසෙන ‘භුවෙය්‍යා, භුවෙය්‍යා’න්තිආදීනි චුත්තානි. භුවෙය්‍යානිපි පාඨො දිස්සති, යථා පච්චපෙක්ඛණා. තඛ්ඛසෙන “භුවෙය්‍යා, භුවෙය්‍යාං. භුවෙය්‍යාසී”තිආදීනා වකාරස්ස පකාරාදෙසභූතානි රූපානිපි ගහෙතඛ්ඛානි.

අපරො නයො — හෙය්‍යා, හෙය්‍යාං. හෙය්‍යාසී, හෙය්‍යාථ. හෙය්‍යාමි, හෙය්‍යාමි. හෙථ, හෙරං. හෙථො, හෙය්‍යාවිහො. හෙය්‍යං, හෙය්‍යාමිහෙ. ඉමානි අට්ඨකථානයෙන ගහිතරූපානි. එත්ථ පන “න ච උප්පාදො හොති. සචෙ හෙය්‍යා, උප්පාදස්සාපි උප්පාදො පාපුණෙය්‍යා”ති ඉදම්පි නිදස්සනං දට්ඨඛ්ඛං.

භුව, භුවු. භුවෙ, භුවිත්ථ. භුවං, භුවිම්භ. භුවිත්ථ, හොථ ඉච්චපි සඤ්ඤාගතකාරලොපෙන අහොසීති අත්ථො. තථාහි “කසිරා ජීවිකා හොථා”ති පදස්සත්ථං වණ්ණෙත්තෙහි “දුක්ඛා නො ජීවිකා අහොසී”ති අත්ථො චුත්තො. භුවිරෙ. භුවිත්ථො, භුවිච්චො. භුවිං, භුවිම්භෙ. පරොක්ඛාය රූපානි.

අභුවා, අභුවු. අභුවො, අභුවත්ථ. අභුවං, අභුවම්භ. අභුවත්ථ, අභුවත්ථුං. අභුවසෙ, අභුවච්චං. අභුවිං, අභුවම්භසෙ. හිය්‍යත්තනීරූපානි.

එත්ථ අභුවම්භසෙති මයං භවම්භසෙති අත්ථො. “අකරම්භස තෙ කිච්චං, යං ඛලං අභුවම්භසෙ”ති පාළියං පන “අභුව අම්භසෙ” ඉති වා පදච්ඡේදො කාතඛ්ඛො “අභු අම්භසෙ”ති වා. පච්ඡිමනයෙ වකාරාගමො “අභුවා”ති ව “අභු”ති ව ද්විත්තමිපි අහොසීති අත්ථො. අම්භන්ති අම්භාකං. සෙති නිපාතමත්තං. ඉදං චුත්තං හොති — අම්භාකං යං ඛලං අහොසී, මයං තෙන ඛලෙන තච කිච්චං අකරම්භානි.

අහොසී, අභුං, අහෙසුං. අභුවො, අභුවිත්ථ. අහොසීත්ථඉච්චපි. අහොසීං, අභුවාසීං ඉච්චපි, අහොසීම්භා, අභුම්භා. අභුවා, අභුවු, අභුවසෙ, අභුවච්චං. අභුවං, අභුං ඉච්චපි. අභුවම්භෙ. අජ්ජතනියා රූපානි.

එත්ථ “අහං කෙවට්ඨගාමස්මිං, අභුං කෙවට්ඨදාරකො”ති දස්සනතො “අභු”න්ති චුත්තං, අහොසීන්ති අත්ථො. “අහං හදන්තෙ අභුවාසීං පුබ්බෙ සුමෙධනාමස්ස ජිනස්ස සාවකො”ති දස්සනතො “අභුවාසී”න්ති ඉච්චෙවත්ථො. තථා හි අනෙකවණ්ණවිමානවත්ථුඅට්ඨකථායං ඉමිස්සා පාළියා අත්ථං වණ්ණෙත්තෙහි අභුවාසීන්ති අහොසීන්ති අත්ථො පකාසිතො.

“හෙස්සති, හෙහිස්සති, හෙහිති, හොහිති”ති ඉමානි වත්තාරි හවිස්සන්තියා මාතිකාපදානි වෙදිතඛ්ඛානි.

ඉදානි තානි විහජ්ජසාමි — හෙස්සාති, හෙස්සන්ති. හෙස්සසි, හෙස්සථ. හෙස්සාමි, හෙස්සාම. හෙස්සනෙ, හෙස්සන්තෙ. හෙස්සසෙ, හෙස්සවිහෙ. හෙස්සං, හෙස්සාමිහෙ. ඉමානි “අනාගතම්හි අද්ධානෙ, හෙස්සාම සම්මුඛා ඉම” ත්ති දස්සනතො වුත්තානි.

හෙහිස්සති, හෙහිස්සන්ති. හෙහිස්සසි. සෙසං විත්ථාරොතබ්බං.

හොහිස්සති, හොහිස්සන්ති. හොහිස්සසි. සෙසං විත්ථාරොතබ්බං.

හෙහිති, හෙහින්ති. හෙහිසි. සෙසං විත්ථාරොතබ්බං.

හොහිති, හොහින්ති. හොහිසි. සෙසං විත්ථාරොතබ්බං. හවිස්සන්තියා රූපානි.

අහුවිස්සා, අහුවිස්සංසු. අහුවිස්සසෙ, අහුවිස්සථ. අහුවිස්සං, අහුවිස්සම්හා. අහුවිස්සථ, අහුවිස්සිසු. අහුවිස්සසෙ, අහුවිස්සවිහෙ. අහුවිස්සිං, අහුවිස්සාමිහසෙ. කාලාතිපත්තිරූපානි.

විහෙ අවිභායනෙ බද්ධායං සද්දෙ ව. අවිභායනං පක්කොසනං. බද්ධානි අහඬිකාරො, සට්ඨනං වා සාරම්භකරණං වා. සද්දො රවො. විහෙති, විභායති, අවිහෙති, අවිභායති, අවිභාසි ඉව්වපි. කච්චායනො මාණවකොස්මි රාජ, අනුනනාමො ඉති මවිභයන්ති. ආසද්දො උපසග්ගොව, සො සඤ්ඤාගපරත්තා රස්සො ජාතො. අවිහිතො. අනවිහිතො තතො ආගා. අවිභා, අවිභායනා. වාරණවිභයනා රුක්ඛා. කාමවිහෙ විසයෙ. කුමාරො චන්දසවිභයො.

“සත්තතන්තිං සුමධුරං,  
රාමණෙය්‍යං අවාචයිං;  
සො මං රඬිගම්හි අවිහෙති,  
සරණං මෙ හොහි කොසියා” ති.

එත්ථ අවිහෙතීති සාරම්භවසෙන අත්තනො විසයං දස්සෙතුං සඬ්ඝට්ඨිති අත්ථො. “සමාගතෙ එකසතං සමග්ගෙ, අවිහෙත්ථ යක්ඛො අවිකම්පමානො” ති එත්ථාපි සාරම්භවසෙන සට්ඨනං අවිභායනං නාම.

“තත්ථ නච්චන්ති ගායන්ති, අවිභායන්ති වරාවරං;  
අවිජරා විය දෙවෙසු, නාරියො සමලඬිකතා” ති

එත්ථ පන අවිභායන්ති වරාවරන්ති වරතො වරං නච්චඤ්ච ගීතඤ්ච කරොන්තියො සාරම්භං කරොන්තිති අත්ථො දට්ඨබ්බො.

පඤ්භ පුච්ඡායං. හික්ඛු ගරුං පඤ්භං පඤ්භති. පඤ්භො. අයං පන පාළි “පරිපුච්ඡති පරිපඤ්භති ඉදං හන්තෙ කථං ඉමස්ස කො අත්ථො”ති. පඤ්භසද්දො පුල්ලිච්චගවසෙන ගහෙතඛිඛො. “පඤ්භො මං පටිභාති, තං සුණා”ති යෙභුයොයන පුල්ලිච්චගප්පයොගදස්සනතො. කත්ථවි පන ඉත්ථිලිච්චගොපි භවති නපුංසකලිච්චගොපි. තථා හි “පඤ්භා මෙසා කුසලෙහි වින්තිතා. කොණ්ඩඤ්ඤ පඤ්භාති වියාකරොහි”ති තද්දිපිකා පාළියො දිස්සන්ති, ලිච්චගවිපල්ලායො වා තත්ථ දට්ඨඛිඛො.

පඤ්භ ඉච්ඡායං. පඤ්භති. පඤ්භො. එත්ථ ච පඤ්භොති ඤාතුං ඉච්ඡිතො අත්ථො. ඉදං පනෙත්ථ නිඛිඛවනං පඤ්භියති ඤාතුං ඉච්ඡියති සොති පඤ්භොති. තථා හි චුත්තං “විස්සජ්ජිතමිහි පඤ්භෙ”ති ඉමස්සා නෙත්තිපාළියා අත්ථං සංවණ්ණෙත්තෙන “පඤ්භෙති ඤාතුං ඉච්ඡිතෙ අත්ථෙ”ති.

මිහ සෙවනෙ. මිහති, උම්මිහති. මෙසො, මෙහනං.

තත්ථ උම්මිහතීති පස්සාවං කරොති. මෙසොති මිහති සිඤ්චති ලොකං වස්සධාරාහිති මෙසො, පජ්ජුන්තො. මෙහනන්ති ඉත්ථිනං ගුය්හට්ඨානං.

දහ භස්මිකරණෙ ධාරණෙ ච. ආගාරාති අග්ගි දහති. අයං පුරිසො ඉමං ඉත්ථිං අයයිකං දහති, මම අයයිකාති ධාරෙතීති අත්ථො. ඉමස්ස පුරිසස්ස අයං ඉත්ථිං අයයිකා භොතීති අධිප්පායො. අනු පනායං පාළි “සකායා ඛො අම්බට්ඨ රාජානං උක්කාකං පිතාමහං දහන්තී”ති. අග්ගිනා දඩ්ඨං ගෙහං, දය්හති, දය්හමානං. දස්ස ඩාදෙසෙ “ඛහති”ති රූපං. “ඛහන්තං බාලමන්ථෙති, භස්මාජන්තොව පාවකො”තිආදයො පයොගා එත්ථ නිදස්සනාති භවන්ති.

වහ පරිසක්කනෙ. වහති.

රහ වාගෙ. රහති. රහො, රහිතො.

රහි ගතියං. රහති. රහො, රහං.

දහි බහි වුද්ධියං. දහති. බහති.

බහි සද්ධෙ ච. වකාරො වුද්ධාපෙක්ඛො. බහති.

තුහි දුහි අද්දනෙ. තුහති. දුහති.

අරහ මහ පුජායං. අරහති. අරහං, අරහා. මහති.

මහනං, මහො. විහාරමහො. වෙනියමහො.

තත්‍ර නික්කිලෙසත්තා එකන්තදක්ඛිණෙය්‍යභාවෙන අත්තනො කතප්පජාසක්කාරාදීනං මහජ්ඣලභාවකරණෙන අරහණියො පූජනීයොති අරහා, ඛිණාසවො.

ඊහ වෙනායං. ඊහති. ඊහා. ඊහා වුවුවති වීරියං.

වහ මහ බුද්ධියං. වහති, මහති.

අහි පිලහි ගතියං. අහති. පිලහති, අහි.

එත්ථ ව අහීති නිප්පාදොපි සමානො අහති ගච්ඡති ගන්තුං සක්කොතිති අහි.

ගරහ කලහ කුච්ඡනෙ. ගරහති. ගරහා, කලහති, කලහො.

වරහ වලහ පධානියෙ පරිභාසනහිංසාදානෙසු ව. වරහති. වලහති. වරාහො.

එත්ථ ව වරාහොති සුකරොපි හත්ථීපි වුවුවති. තථා හි “එනෙය්‍යා ව වරාහා ව. මහාවරාහොව නිවාපප්පටියො”තිආදීසු සුකරො “වරාහො”ති නාමෙන වුවුවති. “මහාවරාහස්ස නදීසු ජග්ගතො, හිසං සසමානස්සා”තිආදීසු පන හත්ථී “වරාහො”ති නාමෙන වුවුවති. මහාවරාහස්සාති හි මහාහත්ථීනොති අත්ථො.

වෙහු ජෙහු වාහු පයතනෙ. වෙහති, ජෙහති. වාහති. වාහනො.

වාහනො වුවුවති අස්සො. සො හි වාහන්ති සඬිගාමාදීසු කිච්චෙ උප්පන්තෙ පයතන්ති වීරියං කරොන්ති, එතෙනාති වාහනොති වුවුවති.

දාහු නිද්දක්ඛයෙ. දාහති.

ඌහ විතක්කෙ. ඌහති, ආයුහති, වියුහති, බ්‍යුහති අපොහති. ඌහනං, ආයුහනං, බ්‍යුහො, අපොහො.

තත්ථ ඌහතීති විතක්කෙති, ආයුහතීති වායමති, වියුහතීති පංසුං උද්ධරති. එවං බ්‍යුහතීති එත්ථාපි. අපොහතීති ඡඩ්ඛෙති, අථ වා විචෙචෙති.

ගාහු විලොළනෙ. ගාහති. ගාහො, චන්දග්ගාහො, සුරියග්ගාහො, නක්ඛත්තග්ගාහො.

ගහ ගහණෙ. ගහති, පග්ගහති. ආහුතිංපග්ගහිස්සාමි. පග්ගහො, පග්ගාහො.

පග්ගහොති පත්තො. පග්ගාහොති වීරියං.

සහ පරිසහනෙ. පරිසහනං ඛන්ති. සහති. සහො, අසහො, අසය්හො.

රුහ වම්මනි පාතුභාවෙ. රුහති. රුක්ඛො.

මාතු මානෙ. මාහති.

ගුහු සංවරණෙ. ගුහති නිග්ගුහති. ගුහො, ගුය්හකො.

වහ පාපුරණෙ. වහති. වාරිවහො.

දුහ පපුරණෙ. දුහති, දොහති. දුය්හමානා ගාවී.

දිහ උපවයෙ. දෙහති. දෙහො. දෙහොති සරීරං.

ලිහ අස්සාදනෙ. ලෙහති, පලෙහති. ලෙහනීයං. අත්‍රායං පාළි “සුනඛා හිමස්ස පලිහිංසු පාදෙ”ති. අයං පනත්තො – සුනඛා ඉමස්ස කුමාරස්ස පාදතලෙ අත්තනො ජිව්හාය පලිහිංසුති.

ඔහ වාගෙ. ඔහති. සබ්බමනත්ථං අපොහති. අපොහො.

බුහ්ම උග්ගමෙ. බුහති. බුහා.

දහ ථහ හිංසත්ථා. දහති. ථහති.

බුහ වඩ්ඪනෙ. උපරුපරි බුහතීති බුහ්මා. කාරිතෙ “විවෙකමනුබුහෙනුං වට්ටති”ති පයොගො.

බුහ්මාති තෙහි තෙහි ගුණවිසෙසෙහි බුහිතොති බුහ්මා. බුහ්මාති මහාබුහ්මාපි වුවිච්ඡි තථාගතොපි බ්‍රාහ්මණොපි මාතෘපිතරොපි සෙට්ඨමිපි. “සහස්සො බුහ්මා ද්විසහස්සො බුහ්මා”තිආදීසු හි මහාබුහ්මා “බුහ්මා”ති වුවිච්ඡි. “බුහ්මාති බො හික්ඛවෙ තථාගතස්සෙතං අධිවචන”න්ති එත්ථ තථාගතො.

“තමොනුදො බුද්ධො සමන්තවක්ඛු,  
ලොකන්තගු සබ්බහවාතිවත්තො;  
අනාසවො සබ්බදුක්ඛජ්ජහිනො,  
සච්චවහයො බුහ්මෙ උපාසිතො මෙ”ති

එත්ථ බ්‍රාහ්මණො. “බ්‍රහ්මානි මාතෘපිතරො, පුබ්බාවරියානි වුච්චරෙ”ති එත්ථ මාතෘපිතරො. “බ්‍රහ්මචක්කං පචත්තෙති”ති එත්ථ සෙට්ඨං. එත්ථෙතං වුච්චති –

“මහාබ්‍රහ්මනි විජ්ජෙ ච, අථො මාතෘපිතුසු ච;  
තථාගතෙ ච සෙට්ඨෙ ච, බ්‍රහ්මසද්දො පචත්තති”ති.

අපරො නයො – බ්‍රහ්මානි තිවිධා බ්‍රහ්මානො සම්මුතිබ්‍රහ්මානො උපපත්තිබ්‍රහ්මානො විසුද්ධිබ්‍රහ්මානොති.

“සම්පන්නං සාලිකෙදාරං, සුවා භුඤ්ජන්ති කොසිය;  
පට්ඨෙදෙමි තෙ බ්‍රහ්මෙ, න තෙ වාරෙතුවුස්සහෙ,  
පරිබ්බජ මහාබ්‍රහ්මෙ, පචත්තඤ්ඤෙපි පාණිනො”ති ච

එවමාදීසු හි බ්‍රහ්මසද්දෙන සම්මුතිබ්‍රහ්මානො වුත්තා.

“අපාරුතා තෙසං අමතස්ස ද්වාරා,  
යෙ සොතවන්තො පමුඤ්ඤන්තු සද්ධං;  
විහිංසසඤ්ඤී පගුණං න භාසිං,  
ධම්මං පණිතං මනුෂ්‍යෙසු බ්‍රහ්මෙ,

අථ ඛො බ්‍රහ්මා සහම්පති”ති ච එවමාදීසු බ්‍රහ්මසද්දෙන උපපත්තිබ්‍රහ්මා. “බ්‍රහ්මචක්කං පචත්තෙති”තිආදිවචනතො බ්‍රහ්මන්ති අරියධම්මො වුච්චති. තතො නිබ්බත්තා අවිසෙසෙන සබ්බෙපි අරියා විසුද්ධිබ්‍රහ්මානො නාම පරමත්ථබ්‍රහ්මතාය. විසෙසතො පන “බ්‍රහ්මානි ඛො හික්ඛවෙ තථාගතස්සෙතං අධිවචන”න්ති වචනතො සම්මාසම්බුද්ධො උත්තමබ්‍රහ්මා නාම සදෙවකෙ ලොකෙ බ්‍රහ්මභූතෙහි ගුණෙහි උක්කංසපාරමිප්පත්තිතො. එත්ථෙතං වුච්චති –

“සම්මුතිසුපපත්තිනං, විසුද්ධිනං වසෙන ච;  
බ්‍රහ්මානො තිවිධා භොන්ති, උත්තමෙන චතුබ්බිධා”ති.

ධම්ම නිට්ඨුහතෙ. ධම්මෙති. “පට්ඨාමගතං සල්ලං, පස්ස ධම්මාමි ලොහිත”න්ති පාළි නිදස්සනං.

තත්ථ ධම්මාමිති නිට්ඨුහාමිති අත්ථො.

භකාරන්තධාතුරූපානි.

## ලකාරන්තධාතු

බිල අක්කොසෙ. බෙලති. බිලාරො.

කීල විහාරෙ. කීලති. කීලා.

අල උග්ගමෙ. අලති. වාලො.

ලල විලාසෙ. ලලති. ලලිතො අස්සො.

කල මදෙ කක්කස්සෙ ව. කක්කස්සං කස්සසියං ඵරුසභාවො. කලති.

තුල තොලනෙ. තොලති.

හුල භොල ගතියං. හුලති. භොලති.

රොල අනාදරෙ. රොලති.

ලොල උම්මාදෙ. ලොයති.

හෙල භොල අනාදරෙ. හෙලති. භොලති.

වාල ආලපෙ. වාලති.

දාල ධාල විසරණෙ. දාලති. ධාලති.

හල සිලාසායං. හලති.

භීල අනාදරෙ. භීලති. භීලා, භීලිකො, භීලිතො.

කල සෙවනෙ. කලති. කලනං.

හෙල වෙයනෙ. හෙලති.

ඊල ථුතියං. ඊලති.

ජුල ගතියං. ජුලති, ජොලති.

පුල මුල සුඛනෙ. පුලති. මුලති.

ගුල රක්ඛායං. ගුලති. ගුලො.

පුළ බන්ධනෙ. පුළති.

කුළ සසනෙ. කුළති.

බුළ බාලො ව. වකාරො සසනාපෙක්ඛකො. බුළති.

සුළ බුළ සංවරණෙ. සුළති. බුළති.

පුළ සඬ්ඝානෙ. පුළති. පුළිනං.

සළ අබ්‍යන්තසද්දෙ. සළති. සාළිකො, සාළිකා.

“උසහොව මහී නදති,  
මීගරාජාව කුජති;  
සුසුමාරොව සළති,  
කිං විපාකො භවිස්සති” ති නිදස්සනං;

ඉමානි ළකාරන්තධාතුරූපානි.

ඉති භූවාදිගණෙ අවග්ගන්තධාතුරූපානි සමත්තානි. එත්තාවතා සබ්බාපි භූවාදිගණෙ ධාතුයො පකාසිතා.

ඉදානි භූවාදිගණිකධාතූනංයෙව කාවි අසමානසුතිකා, කාවි අසමානන්තිකා. තාසු කාවි සමානත්ථවසෙන සමොධානෙන්වා පුබ්බාවරියෙහි චුත්තා, තායෙව ධාතුයො එකදෙසෙන රූපවිභාවනාදීහි සද්ධිං පකාසයිස්සාම. තං යථා?

හු භූ සත්තායං හොති, භවති. පහොති, පභවති. හුවෙය්‍ය පාවුසො. සචෙ උප්පාදො හෙය්‍ය. අපේසි යක්ඛො නරවීරසෙට්ඨං, තත්ථප්පනාදො තුමුලො ඛහුව. අම්බා’යං අහුවා පුරෙ. අහු රාජා විදෙහානං. පහුනං මෙ ධනං සක්ක. පහුතමරියො පකරොති පුඤ්ඤං. පහුතචිත්තො පුරිසො. පහුතජීවහො භගවා. පියප්පහුතා කලහා විවාදා. පච්ඡාසමණෙන හොතබ්බං. භවිතබ්බං. හොතුං, හෙතුයෙ, භවිතුං. හුත්වා, හුත්වාන. භවිත්වා, භවිත්වාන.

එත්ථ පන “අත්ථි හෙහිති සො මග්ගො, න සො සක්කා න හෙතුයෙ” ති පාළි නිදස්සනං. තත්ථ නහෙතුයෙති අභවිතුං. හුධාතුතො තුංපච්චයස්ස තචෙපච්චයස්ස වා තුයෙ ආදෙසො, උභාරස්ස ව එකාරාදෙසො කතොති දට්ඨබ්බං. අථ වා හෙතුභාවාය න න සක්කාතිපි අත්ථො. අයං පනත්ථො ඉධ නාධිප්පෙතො, පුරිමොයෙවත්ථො අධිප්පෙතො හොතිස්ස ධාතුතො පයොගභාවාය උදාහරිතපදස්සත්ථභාවතො. තත්ථ පහොතීති ඉදං වත්ථං

විපුලභාවෙන චීවරං කාතුං පහොති, නො නප්පහොති. පහොතීති වා පුරිසො අරයො ජෙතුං සක්කොති. අථ වා පහොතීති හොති. පහවතීති සන්දති. පහුතන්ති විපුලං, මහන්තන්ති අත්ථො. පහුතවිත්තොති විපුලවිත්තො මහද්ධනො. පහුතජීවහොති සුපුටුලසුද්ධසුමුදුකජීවහො, පියජ්ජභූතාති පියතො නිබ්බත්තා.

ගමු සප්ප ගතියං. ගච්ඡති, ගමති, සම්මති, ආගච්ඡති, උග්ගච්ඡති, අතිගච්ඡති, පටිගච්ඡති, අවගච්ඡති, අධිගච්ඡති, අනුගච්ඡති, උපගච්ඡති, අපගච්ඡති, විගච්ඡති, නිගච්ඡති, නිග්ගච්ඡති. අඤ්ඤානිපි යොජෙතබ්බාති. “සමුග්ගච්ඡතී” තිආදිනා උපසග්ගද්වයවසෙනපි යථාසම්භවං යොජෙතබ්බාති. සප්පති, සංසප්පති, පරිසප්පති. අඤ්ඤානිපි යොජෙතබ්බාති.

තත්ථ ගමතීති ගච්ඡති. කාරිතෙ “දෙවදත්තං ගමෙති ගමයතී” ති රූපානි භවන්ති. “අපායං ගමෙතීති අපායගමනිය” ත්ති ඉදමෙත්ථ නිදස්සනං. චුරාදිගණං පත්තස්ස ආපුබ්බස්ස ඉමස්ස “ආගමෙති, ආගමයති, ආගමෙත්තො, ආගමයමානො” ති සුද්ධකත්තුරූපානි භවන්ති.

තත්ථ ආගමෙතීති මුහුත්තං අධිවාසෙතීති අත්ථො. සම්මතීති ගච්ඡති. ආගච්ඡතීති ආයාති. උග්ගච්ඡතීති උය්‍යාති උද්ධං ගච්ඡති. අතිගච්ඡතීති අතික්කම්ත්වා ගච්ඡති. පටිගච්ඡතීති පුන ගච්ඡති. අවගච්ඡතීති ඡානාති. අධිගච්ඡතීති ලහති ඡානාති වා. අනුගච්ඡතීති පච්ඡතො ගච්ඡති. උපගච්ඡතීති සමීපං ගච්ඡති. අපගච්ඡතීති අපෙති. විගච්ඡතීති විගමති. නිගච්ඡතීති ලහති. “යසං පොසො නිගච්ඡතී” ති ඉදං නිදස්සනං. නිග්ගච්ඡතීති නික්ඛමති. සප්පතීති ගච්ඡති. සංසප්පතීති සංසරන්තො ගච්ඡති. පරිසප්පතීති සමන්තතො ගච්ඡති.

ඉදානි පන විඤ්ඤානං සාට්ඨකථෙ තෙපිටකෙ බුද්ධවචනෙ පරමකොසල්ලජනනත්ථං සප්පයොගං පදමාලං කථයාම. සෙය්‍යාථිදං? සො ගච්ඡති, තෙ ගච්ඡන්ති, ගච්ඡරෙ. ත්වං ගච්ඡසි, තුම්හෙ ගච්ඡථ. අහං ගච්ඡාමි, මයං ගච්ඡාම. සො ගච්ඡතෙ, තෙ ගච්ඡන්තෙ. ත්වං ගච්ඡසෙ, තුම්හෙ ගච්ඡවිහෙ. අහං ගච්ඡෙ, මයං ගච්ඡාමිහෙ. චත්තමානාය රූපානි.

සො ගච්ඡතු, තෙ ගච්ඡන්තු. ත්වං ගච්ඡාහි, ගච්ඡ, ගච්ඡස්සු, තුම්හෙ ගච්ඡථ. අහං ගච්ඡාමි, මයං ගච්ඡාම. සො ගච්ඡතං, තෙ ගච්ඡන්තං. ත්වං ගච්ඡස්සු, තුම්හෙ ගච්ඡවිහො. අහං ගච්ඡෙ, මයං ගච්ඡාමසෙ. පඤ්චමියා රූපානි.

සො ගච්ඡෙය්‍ය, ගච්ඡෙ, තෙ ගච්ඡෙය්‍යුං. ත්වං ගච්ඡෙය්‍යාසි, තුම්හෙ ගච්ඡෙය්‍යාථ. අහං ගච්ඡෙය්‍යාමි, මයං ගච්ඡෙය්‍යාම, ගච්ඡෙමු. සො ගච්ඡෙථ, තෙ ගච්ඡෙරං. ත්වං ගච්ඡෙථො, තුම්හෙ ගච්ඡෙය්‍යාවිහො. අහං ගච්ඡෙය්‍යං, මයං ගච්ඡෙය්‍යාමිහෙ. සත්තමියා රූපානි.

සො ගච්ඡ, තෙ ගච්ඡු. ත්වං ගච්ඡෙ, තුම්හෙ ගච්ඡන්ථ, ගඤ්ඡන්ථ. අහං ගච්ඡං, මයං ගච්ඡමිහ, ගඤ්ඡමිහ. සො ගච්ඡන්ථ, ගඤ්ඡන්ථ, තෙ ගච්ඡරෙ. ත්වං ගච්ඡන්ථො, තුම්හෙ ගච්ඡවිහො. අහං ගච්ඡං, ගඤ්ඡං, මයං ගච්ඡමිහෙ. පරොක්ඛාය රූපානි.

සො අගච්ඡා, තෙ අගච්ඡු. ත්වං අගච්ඡෙ, තුම්හෙ අගච්ඡන්ථ. අහං අගච්ඡං, මයං අගච්ඡමිහා. සො අගච්ඡන්ථ, තෙ අගච්ඡන්ථුං. ත්වං අගච්ඡසෙ, තුම්හෙ අගච්ඡවිහං. අහං අගච්ඡං, මයං අගච්ඡමිහෙ. අජ්ජනනියා රූපානි.

සො ගච්ඡස්සති, තෙ ගච්ඡස්සන්ති. ත්වං ගච්ඡස්සසි, තුම්හෙ ගච්ඡස්සන්ථ. අහං ගච්ඡස්සාමි, මයං ගච්ඡස්සාම. සො ගච්ඡස්සතෙ, තෙ ගච්ඡස්සන්තෙ. ත්වං ගච්ඡස්සසෙ, තුම්හෙ ගච්ඡස්සවිහෙ. අහං ගච්ඡස්සං, මයං ගච්ඡස්සාමිහෙ. භවිස්සන්තියා රූපානි.

සො අගච්ඡස්සා, තෙ අගච්ඡස්සංසු. ත්වං අගච්ඡස්සෙ, තුම්හෙ අගච්ඡස්සන්ථ. අහං අගච්ඡස්සං, මයං අගච්ඡස්සාමිහා. සො අගච්ඡස්සන්ථ, තෙ අගච්ඡස්සසු. ත්වං අගච්ඡස්සසෙ, තුම්හෙ අගච්ඡස්සවිහෙ. අහං අගච්ඡස්සං, මයං අගච්ඡස්සාමිහසෙ. කාලාතිපත්තියා රූපානි.

තත්ථ අජ්ජනනියා කාලාතිපත්තියා ච අකාරාගමං සබ්බෙසු පුරිසෙසු සබ්බෙසු වචනෙසු ලබ්භමානම්පි සාසනෙ අනියතං හුත්වා ලබ්භතීති දට්ඨබ්බං. තථා හි “අගච්ඡ, ගච්ඡ, අගච්ඡස්සා, ගච්ඡස්සා”තිආදිනා ද්වෙ ද්වෙ රූපානි දිස්සන්ති. ගමති, ගමන්ති. ගමතු, ගමන්තු. ගමෙයා. ගමෙයාං. සෙසං සබ්බං විත්ථාරෙතබ්බං.

ඉදානි පරොක්ඛානියාත්තනජ්ජනනීසු විසෙසො වුව්වතෙ — සො පුරිසො මග්ගං ග, සා ඉත්ථි සර’මාග. තෙ මග්ගං ගු, තා සර’මාගු. එකාරස්ස අකාරාදෙසං ත්වං මග්ගං ග, ත්වං සර’මාග. තුම්හෙ මග්ගං ගුන්ථ, තුම්හෙ සර’මාගුන්ථ. අහං මග්ගං ගං, අහං සර’මාගං. අහං තං පුරිසං අන්වගං, මයං මග්ගං ගුම්හ, මයං සරං ආගුම්හ, මයං තං පුරිසං අන්වගුම්හ. අයං තාව පරොක්ඛාය විසෙසො.

“සො මග්ගං අගමා, තෙ මග්ගං අගමු” ඉච්චාදි භියාත්තනියා රූපං. “සො අගමි, තෙ අගමු, තෙ ගු” ඉච්චාදි අජ්ජනනියා රූපං.

ඉදානි තෙසං පදරූපානි පාකට්ඨකරණන්ථං කිඤ්චි සුත්තං කථයාම — “සොපාගා සමිතිං වනං. අපෙත්ථ පඤ්චමො ආගා. ආගුං දෙවා යසස්සිනො. මාහං කාකොව දුම්මෙධො, කාමානං වසමන්වගං. අගමා රාජගහං බුද්ධො. වඩ්ඤං අගමු පබ්බතං. බ්‍රාහ්මණා උපගච්ඡු ම”න්ති එවමාදීනි භවන්ති.

ග ගු ග ගුත්ථ ගං ගුම්භ, අගු අගමු අගමු;  
අගමා'ගමී ගච්ඡන්ති, ආදිහෙදං මනෙ කරෙ.

ඉදානි නාමිකපදානි වුච්චන්තෙ - ගතො, ගන්තා, ගච්ඡං, ගච්ඡන්ති, ගච්ඡන්තං කුලං, සහගතං, ගති, ගමනං, ගමො, ආගමො, අවගමො, ගන්තබ්බං, ගමනීයං, ගම්මං, ගම්මමානං, ගමීයමානං, ගො, මාතුගාමො, හිඬගු, ජගු, ඉන්දගු, මෙධගො ඉච්චාදීනි, කාරිතෙ - ගච්ඡාපෙති, ගච්ඡාපයති, ගච්ඡෙති, ගච්ඡයති, ගම්මෙති. කම්මෙ - ගම්මති, ගමීයති, අධිගම්මති, අධිගමීයති. කුමන්තාදීන්තෙ “ගන්තුං, ගමිතුං, ගන්ත්වා, ගන්ත්වාන, ගමිත්වා, ගමිත්වාන, ගමීය, ගමීයාන, ගම්ම, ආගම්ම, ආගන්ත්වා, අධිගම්ම, අධිගන්ත්වා” ඉච්චාදීනි. සප්පධාතුස්ස පන “සප්පො, සප්පිනී, පියසප්පි, සප්පි” ඉච්චාදීනි රූපානි භවන්ති.

තත්ථ සහගතසද්දො තබ්භාවෙ වොකිණ්ණෙ නිස්සයෙ ආරම්මණෙ සංසට්ඨෙති ඉමෙසු අත්ථෙසු දිස්සති. තත්ථ “යායං තණ්හා පොතොබ්භවිකා නන්දිරාගසහගතා”ති තබ්භාවෙ වෙදිතබ්බො, නන්දිරාගභූතාති අත්ථො. “යායං හික්ඛෙව වීමංසා කොසප්පසහගතා කොසප්පසම්පයුත්තා”ති වොකිණ්ණෙ වෙදිතබ්බො, අන්තරන්තරා උප්පජ්ජමානෙන කොසප්පෙන වොකිණ්ණාති අයමෙත්ථ අත්ථො. “අට්ඨිකසඤ්ඤාසහගතං සතිසම්බොජ්ඣධිගං භාවෙති”ති නිස්සයෙ වෙදිතබ්බො, අට්ඨිකසඤ්ඤං නිස්සයා අට්ඨිකසඤ්ඤං භාවෙත්වා පටිලද්ධන්ති අත්ථො. “ලාභී හොති රූපසහගතානං වා සමාපත්තීනං අරූපසහගතානං වා”ති ආරම්මණෙ, රූපාරූපාරම්මණානන්ති අත්ථො. “ඉදං සුඛං ඉමාය පිනියා සහගතං සහජාතං සම්පයුත්ත”න්ති සංසට්ඨෙ, ඉමිස්සා පිනියා සංසට්ඨන්ති අත්ථො. එත්ථෙතං වුච්චති -

තබ්භාවෙ වෙච වොකිණ්ණෙ, නිස්සයාරම්මණෙසු ච;  
සංසට්ඨෙ ච සහගත-සද්දො දිස්සති පඤ්චසු;

ගතීති ගතිගති නිබ්බත්තිගහි අප්ඤ්ඤාසයගති විභවගති නිප්ඵත්තිගති ඤාණගතීති බහුවිධා ගති නාම.

තත්ථ “තං ගතිං පෙච්ච ගච්ඡාමී”ති ච “යස්ස ගතිං න ජානන්ති, දෙවා ගන්ධබ්බමානුසා”ති ච අයං ගතිගතිනාම. “ඉමෙසං බො අහං හික්ඛුනං සිලවත්තානං නෙව ජානාමී ගතිංවා අගතිංවා”ති අයං නිබ්බත්තිගති නාම. “එවං බො තෙ අහං බ්‍රහ්මෙ ගතිඤ්ඤ ජානාමී ජුතිඤ්ඤ ජානාමී”ති අයං අප්ඤ්ඤාසයගති නාම. “විභවො ගති ධම්මානං, නිබ්බානං අරහතො ගතී”ති අයං විභවගති නාම. “ද්වෙ ගතියො භවන්ති අනඤ්ඤා”ති අයං නිප්ඵත්තිගති නාම. “තං තත්ථ

ගතිමා ධිහිමා”ති ව “සුන්දරං නිබ්බානං ගතො”ති ව අයං ඤාණගති නාම. එත්ථෙතං වුච්චති –

ගතිගත්තඤ්ච නිබ්බත්තං, විභවජ්ඣාසයෙසු ව;  
නිප්ඵත්තියඤ්ච ඤාණෙ ව, ගතිසද්දො පවත්තති.

ගච්ඡතිති ගො. මාතුයා සමභාවං මිස්සිභාවඤ්ච ගච්ඡති පාපුණාතිති මාතුගාමො. රොගං හිංසන්තං ගච්ඡතිති හිඬගු.

ඉමානි තස්ස නාමානි

හිඬගු හිඬගුජතුවචෙව, තථා හිඬගුසිපාටිකා;  
හිඬගුජාතීති කට්ඨා, විනයට්ඨකථාය හි.

ජගුති වුත්තො ජාතිං ගච්ඡතිති ජගු. ඉන්ද්‍රියෙන ගච්ඡතිති ඉන්දගු. අථ වා ඉන්ද්‍රභූතෙන කම්මුතා ගච්ඡතිති ඉන්දගු. “හින්දගු”තිපි පාළි. තත්ථ හින්දන්ති මරණං. තං ගච්ඡතිති හින්දගු. සබ්බමෙතං සත්තාධිවචනං, ලිඬගතො පුල්ලිඬගං. මෙධගොති අත්තතො නිස්සයඤ්ච පරඤ්ච මෙධමාතො හිංසමාතො ගච්ඡති පවත්තතිති මෙධගො, කලහො. “තතො සම්මන්ති මෙධගා”ති එත්ථ හි කලහො මෙධගසද්දෙන භගවතා වුත්තො. ගමිත්වාති එත්ථ –

“ඉසිවිහයං ගමිත්වාන, විනිත්වා පඤ්චවග්ගියෙ;  
තතො විනෙසි භගවා, ගන්ත්වා ගන්ත්වා තහිං තහි”න්ති

අයං පාළි නිදස්සනං. සප්පොති සප්පතිති සප්පො, සංසප්පන්තො ගච්ඡතිති අත්ථො. තෙනාහ ආයස්මා සාරිපුත්තො “යො කාමෙ පරිවජ්ජෙති, සප්පස්සෙව පදාසිරො”ති ඉමිස්සා පාළියා නිද්දෙසෙ “සප්පො වුච්චති අහි. කෙනට්ඨෙන සප්පො? සංසප්පන්තො ගච්ඡතිති සප්පො. භුජන්තො ගච්ඡතිති භුජගො. උරෙන ගච්ඡතිති උරගො. පන්තසිරො ගච්ඡතිති පන්තගො. සරිරෙන සප්පතිති සරිසපො. බිලෙ සයතිති බිලාසයො. දායා තස්ස ආවුධොති දායාවුධො. විසං තස්සසොරන්ති සොරවිසො. ජිවිහා තස්ස දුට්ඨාති දුජිවිහො. ද්විහි ජිවිහාහි රසං සායතිති ද්විරසඤ්ඤ”ති. සප්පිතිති උරගී. පියසප්පිති පියෙන සප්පති ගච්ඡතිති පියසප්පි, පඬගුලො. සප්පිති යො න පරිභුඤ්ජති, තස්ස බලායුච්චිඨනත්ථං සප්පති ගච්ඡති පවත්තතිති සප්පි, සතං.

සක්ක ටෙක ලඬස ගත්තත්තා. සක්කති, නිසක්කති, පරිසක්කති. නිසක්කො, පරිසක්කනං. ටෙකති. ටිකා. ලඬසති, උල්ලඬසති, ඔලඬසති, ලඬසකො, උල්ලඬසිකා පිති.

කෙ රෙ ගෙ සද්දෙ. කායනි. රායනි. ගායනි. ජාතකං. රා. ගීතං. කායිතුං. රායිතුං, ගායිතුං. කායිත්වා. රායිත්වා. ගායිත්වා.

තත්ථ ජාතකන්ති ජාතං භූතං අතීතං අත්තනො වරිතං කායනි කථෙති භගවා එතෙනාති ජාතකං. ජාතකපාළි හි ඉධ ජාතකන්ති වුත්තං. අඤ්ඤත්ත පන ජාතං එවං ජාතකන්ති ගහෙතබ්බා. තථා හි ජාතකසද්දො පරියත්තියමපි වත්තති “ඉතිවුත්තකං ජාතකං අබ්භූතධම්ම”න්තිආදීසු, ජාතියමපි වත්තති “ජාතකං සමොධානෙසි”න්තිආදීසු. රා වුච්චති සද්දො. ගීතන්ති ගායනං.

බෙ ජෙ සෙ බයෙ. බායනි. ජායනි. සායනි. බයං ගච්ඡතීති අත්ථො.

එත්ථ පන සියා “නනු ව හො බායනීති පදස්ස බාදතීති වා පඤ්ඤායතීති වා අත්ථො භවති, තථා ජායනීති පදස්ස නිබ්බන්තතීති අත්ථො, සායනීති පදස්ස රසං අස්සාදෙතීති අත්ථො, එවං සන්තෙ හො කස්මා ඉධ එවං අත්ථො තුම්හෙහි කපීයතී”ති? සච්චං, ධාතුනන්තු අනෙකත්ථත්තා එවං අත්ථො කථෙතුං ලබ්භති. තථා හි “අප්පස්සුතායං පුරිසො, බලිබද්දොව ජීරතී”ති එත්ථ ජීරතීති අයං සද්දො ජරං පාපුණාතීති අත්ථං අවත්වා වධිස්සතීති අත්ථමෙව වදති, එවං සම්පදමිදං දට්ඨබ්බං.

ගු සු කු උ සද්දෙ. ගවති. සවති. කවති. අවති.

බු රු කු සද්දෙ. බොති. රොති. කොති.

වු ජු ජු ජ්ඣු ගා සෙ ගතියං. වවති. ජවති. පවති. ජ්ඣවති. ගාති. සෙති. වවනං, වුති. ජවනං, ජවො. පවනං, ජ්ඣවනං. ගානං. සෙතු. පොතො. ජ්ඣවො.

එත්ථ ගානන්ති ගමනං. පොතොති පවති ගච්ඡති උදකෙ එතෙනාති පොතො, නාවා. තථා ජ්ඣවති න සිද්ධතීති ජ්ඣවො, නාවා එව. “හින්තජ්ඣවො සාගරස්සෙව මජ්ඣෙ”ති හි ජාතකපාළි දිස්සති. “නාවා, පොතො, ජ්ඣවො, ජ්ඣයානං, තරණ”න්ති නාවාහිධානාති.

ධෙ ථෙ සද්දසඬ්ඝාතෙසු. ධායනි. ථායනි. භාවෙ – ධියනි, ථියනි. ඉත්ථි. ථි.

දෙ තෙ පාලනෙ. දායනි. දයා. තාණං.

රා ලා ආදානෙ. රාති. ලාති.

අති අදි බන්ධනෙ. අන්තති. අන්දති. අන්තං. අන්දු.

පුතසුභ රුව දිත්තියං. ජොතති. සොහති. රොචති, විරොචති.

අක අග කුටිලායං ගතියං. අකති. අගති.

නාථ නාධ යාවනොපතාපිස්සරියාසීසාසු. නාථති. නාධති.

සල හුල චල කම්පනෙ. සලති. හුලති. චලති. කුසලං.

එත්ථ ච කුච්ඡිතෙ පාපකෙ ධම්මෙ සලයතීති කුසලං, හෙතුකත්තුවසෙනිදං නිබ්බවනං දට්ඨබ්බං. තථා හි අට්ඨසාලිනියං “කුච්ඡිතෙ පාපකෙ ධම්මෙ සලයන්ති චලයන්ති කම්පෙන්ති විද්ධංසෙන්තිති කුසලා”ති හෙතුකත්තුවසෙන අත්ථො කථිතො. ඉදං සලධාතුවසෙන කුසලසද්දස්ස නිබ්බවනං. අඤ්ඤාසම්පි ධාතුනං වසෙන කුසලසද්දස්ස නිබ්බවනං භවති. තථා හි අට්ඨසාලිනියං අඤ්ඤානිපි නිබ්බවනානි දස්සිතානි. කථං? “කුච්ඡිතෙන වා ආකාරෙන සයන්තීති කුසා, තෙ අකුසලධම්මසඬ්ඛාතෙ කුසෙ ලුනන්ති ඡින්දන්තීති කුසලා. කුච්ඡිතානං වා සානතො තනුකරණතො ඤාණං කුසං නාම, තෙන කුසෙන ලාභබ්බාති කුසලා, ගහෙනබ්බා පවත්තෙනබ්බාති අත්ථො. යථා වා කුසා උභයභාගගතං හත්ථප්පදෙසං ලුනන්ති, එවම්මෙපි උප්පන්නානුප්පන්නභාවෙන උභයභාගගතං කිලෙසපක්ඛං ලුනන්ති, තස්මා කුසා විය ලුනන්තීතිපි කුසලා”ති. එවං අඤ්ඤානිපි නිබ්බවනානි දස්සිතානි. තත්ත්ව “ධම්මා” ඉති පදාපෙක්ඛං කත්වා තදනුරූපලිඛිතවචනවසෙන “කුසලා”ති නිද්දෙසො කතො, ඉධ පන සාමඤ්ඤානිද්දෙසවසෙන “කුසල”න්ති නපුංසකෙකච්චනනිද්දෙසො අම්භෙහි කතො. පුඤ්ඤවාචකො හි කුසලසද්දො ආරොග්‍යවාචකො ච එකන්තෙන නපුංසකලිඛිගො, ඉතරත්ථවාචකො පන තිලිඬිගිකො, යථා කුසලො එස්සො, කුසලා වෙදනා. කුසලං විත්තන්ති. කුසලසද්දො ඉමස්මිං භූවාදිගණෙ ලාධාතුසලධාතුවසෙන නිප්ඵන්ති. ගතොති වෙදිතබ්බො. ඉති භූවාදිගණෙ සමොධානගතධාතුවසො සමත්තා.

ඉවිචෙවං —

විත්ථාරතො ච සඬ්ඛෙපා, භූවාදීනං ගණො මයා;  
යො විහත්තො සඋද්දෙසො, සනිද්දෙසො යථාරහං.

උපසග්ගතිපාතෙහි, නානාඅත්ථයුතෙහි ච;  
යොජෙත්ථාන පදානෙත්ථ, දස්සිතානි විසුං විසුං.

පාළිනිදස්සනාදීහි, දස්සිතානි සහෙව තු;  
තසාද්‍යන්තානි ච රූපානි, සායාන්තානි ච සබ්බසො.

පදානං සදිසත්තඤ්ච, තථා විසදිසත්තනං;  
චොදනාපරිභාරෙහි, සහිතො චත්ථනිච්ඡයො.

අත්ථුද්ධාරො'භිධානඤ්ච, ලිඛිගත්තයවිමිස්සනං;  
අභිධෙය්‍යකලිඛිගෙසු, සවිසෙසපදානි ච.

නානාපදබහුප්පද-සමොධානඤ්ච දස්සිතං;  
රුළුභිසද්දාදයො චෙව, සුවිහත්තා අනාකුලා.

සබ්බනාමං සබ්බනාම-සදිසානි පදානි ච;  
නානාපදෙහි යොජෙතුං, දස්සිතානි යථාරහං.

තුමන්තානි ච රූපානි, ත්වාද්‍යන්තානි ච විඤ්ඤානං;  
පිටකෙ පාටචත්ථාය, සබ්බමෙතං පකාසිතං.

යෙ සද්දනීතිමිහි ඉමං විභාගං,  
ජානන්ති සම්මා මුනිසාසනෙ තෙ;  
අත්ථෙපු සබ්බෙසුපි වීතකඩ්ඛා,  
අච්ඡම්භිතො සිහසමා භවන්ති.

විභූතභූතග්ගසයම්භුවක්කෙ,  
සුභූතභූරිං වදතා නරානං;  
යො සද්දනීතිමිහි භූවාදිකණ්ඩො,  
චුත්තො මයා තං භජ්ථත්ථකාමො.

ඉති නවඬිගෙ සාට්ඨකථෙ පිටකත්තයෙ ඛ්‍යප්පථගතිසු විඤ්ඤානං

කොසල්ලත්ථාය කතෙ සද්දනීතිප්පකරණෙ

පන්තරසහි පරිච්ඡෙදෙහි මණ්ඩිතො භූවාදිගණො නාම

සොළසමො පරිච්ඡෙදො.

## 17. රුධාදිජක්ක

### රුධාදිගණක

ඉතො පරං පවක්ඛාමී, රුධාදිකගණාදයො;  
සාසනස්සොපකාරාය, ගණෙ තු ජබ්බිධෙ කථං.

රුධි ආවරණෙ. රුධිධාතු ආවරණෙ වත්තති. එත්ථ ආවරණං නාම පිදහනං වා පරිරුන්ධනං වා පලිබුද්ධනං වා හරිතුං වා අප්පදානං, සබ්බමෙතං වට්ටති. රුන්ධති, රුන්ධිති, රුන්ධීති, රුන්ධෙති, අවරුන්ධෙති. කම්මති – මග්ගො පුරිසෙන රුන්ධියති. රොධො, ඔරොධො, විරොධො, පටිවිරොධො, විරුද්ධො, පටිවිරුද්ධො, පරිරුද්ධො. රුන්ධිතුං, පරිරුන්ධිතුං. රුන්ධිත්වා. පරිරුන්ධිත්වා.

තත්තු රොධොති වාරකො. සො හි රුන්ධති පචෙසිතානං කුරුරකම්මන්තානං සත්තානං ගමනං ආවරතීති රොධොති වුව්චති. ඔරොධොති රාජුබ්බරී, සා පන යථාකාමවාරං වරිතුං අප්පදානෙන ඔරුන්ධියති අවරුන්ධියතීති ඔරොධො. විරොධොති අනනුකූලතා. පටිවිරොධොති පුනස්පුනං අනනුකූලතා. විරුද්ධොති විරොධං ආපන්නො. පටිවිරුද්ධොති පටිසත්තුභාවෙන විරොධං ආපන්නො. පරිරුද්ධොති ගහණත්ථාය සම්පරිවාරිතො. චුත්තඤ්ඤි “යථා අරීහි පරිරුද්ධො, විජ්ජන්තෙ ගමනෙ පථෙ”ති. අවරුද්ධොති පබ්බාජිතො.

මුව මොචනෙ. මිගං බන්ධනා මුඤ්චති. මුඤ්චනං, මොචනං. දුක්ඛප්පමොචනං, මොචො.

මොචොති චෙත්ථ අට්ඨිකකදලීරුක්ඛො. මුඤ්චිතුං. මුඤ්චිත්වා. කාරිතෙ “මොචෙති, මොචෙතුං, මොචෙත්වා”තිආදීති.

රිච විරෙචනෙ. රිඤ්චති. රිඤ්චනං, විරෙචනං, විරෙකො, විරෙචකො. රිඤ්චිතුං. රිඤ්චිත්වා.

සිච පග්ගරණෙ. උදකෙන භූමිං සිඤ්චති. පුත්තං රජ්ජෙ අභිසිඤ්චි. අභිසෙකො. මුද්ධාභිසිත්තො බත්තියො. සිඤ්ච භික්ඛු ඉමං නාවං, සිත්තා තෙ ලහුමෙස්සති. සිත්තට්ඨානං. සිඤ්චිතුං. සිඤ්චිත්වා.

යුජ යොගෙ. යුඤ්ජති, අනුයුඤ්ජති. කම්මති “යුඤ්ජියතී”ති රූපානි. කෙචි “යුඤ්ජතෙ”ති ඉච්ජන්ති. යුඤ්ජනං, සංයොගො, අනුයොගො, භාවනානුයුත්තො, සඤ්ඤොගො, සඤ්ඤොජනං, අත්ථයොජනා. දීසං

සන්තස්ස යොජනං. යුක්ඡිතුං, අනුයුක්ඡිතුං. අනුයුක්ඡිත්වා. යොජෙති. තත්ථ සංයොජනන්ති ඛන්ධනං කාමරාගාදි. යොජනන්ති –

විදන්ථි ද්වාදසඬුලොයා, තද්වයං රතනං මතං;  
සත්තරතනිකා යට්ඨි, උසහං විසයට්ඨිකං;  
ගාචුතං උසහාසිති, යොජනං චතුගාචුතං.

භුජ පාලනඛ්‍යවහරණෙසු. පාලනං රක්ඛණං. ඛ්‍යවහරණං අජ්ඣෙධාහරණං. භුක්ඡති, පරිභුක්ඡති, සංභුක්ඡති. දාසපරිභොගෙන පරිභුක්ඡි. කාරිතෙ “භොජෙති භොජයති” තිආදීනි රූපානි. භොජනං, සම්භොගො, මහිභුජො, ගාමභොජකො, උපභොගො, පරිභොගො. භුත්තො ඕදනො භවතා. සචෙ භුත්තො භවෙය්‍යාහං. ඕදනං භුත්තො භුත්තවා භුත්තාවී. තුමන්තාදිත්තෙ “භුක්ඡිතුං, පරිභුක්ඡිතුං, භොජෙතුං, භොජයිතුං, භුක්ඡිත්වා, භුක්ඡිත්වාන, භුක්ඡිය, භුක්ඡියාන, භොජෙත්වා, භොජෙත්වාන, භොජයිත්වා, භොජයිත්වාන” ඉච්චාදීනි පරිසද්දාදීහි විසෙසිතඛ්‍යානි.

තත්‍ර භුක්ඡතීති භත්තං භුක්ඡති, භොජනීයං භුක්ඡති. තථා හි “බාදනීයං වා භොජනීයං වා බාදති වා භුක්ඡති වා” තිආදි චුත්තං. අපිච කදාපි බාදනීයෙපි “භුක්ඡති” ති වොහාරො දිස්සති. “ඵලානි බුද්දකප්පානි, භුක්ඡ රාජ වරාවර” තීති හි චුත්තං. පරිභුක්ඡතීති චීවරං පරිභුක්ඡති, පිණ්ඩපාතං පරිභුක්ඡති, ගිලානපච්චයභෙසජ්ජපරික්ඛාරං පරිභුක්ඡති, පටිසෙවතීති චුත්තං භොති. තෙනෙව ච පටිසෙවතීති පරිභුක්ඡතීති අත්ථො සංවණ්ණියති. අපිච “කාමෙ භුක්ඡති” ති ච “පඤ්චකාමගුණෙ පරිභුක්ඡති” ති ච දස්සනතො පන භුක්ඡනපරිභුක්ඡනසද්දා පටිසෙවනත්ථොන කත්ථවි සමානත්ථාපි භොන්තීති අවගන්තඛ්‍යා. සංභුක්ඡතීති සම්භොගං කරොති, එකතො වාසං කරොතීති අත්ථො. එත්ථ සියා “නනු ච භො අත්‍ර භුජධාතු පාලනඛ්‍යවහරණෙසු චුත්තො, සො කථං එත්තකෙසුපි අත්ථොසු වත්තති” ති? වත්තතෙව, අනෙකත්ථා හි ධාතවො, තෙ උපසග්ගසහායෙ ලභිත්වාපි අනෙකත්ථාරාව භොන්ති. ඉතො පටියාය තුමන්තාදීනි රූපානි න වක්ඛාම. යත්ථ පන විසෙසො දිස්සති, තත්ථ වක්ඛාම.

කති ඡෙදනෙ. කන්තති, විකන්තති. සල්ලකත්තො.

හිදි විදාරණෙ. හින්දති. අනාගතත්ථො වත්තඛ්‍යො “භෙජ්ජිස්සති, හින්දිස්සති” ති ද්විධා භවන්ති රූපානි. පාපකෙ අකුසලෙ ධම්මෙ හින්දතීති හික්ඛු. තෙනාහ –

“න තෙන හික්ඛු සො භොති, යාවතා හික්ඛතෙ පරෙ;

යොධ පුඤ්ඤඤච පාපඤ්ච, බාහිත්වා බ්‍රහ්මචරියං;  
සඬ්ඛාය ලොකෙ වරති, සචෙ ‘හික්ඛු’ති චූචචති”ති.

ලුප අවිජේදනෙ. ලුම්පති. විලුම්පකො, විලුත්තො විලොපො.

විලුම්පතෙව පුරිසො, යාවස්ස උපකප්පති;  
යදා චඤ්ඤෙ විලුම්පන්ති, සො විලුත්තො විලුම්පතීති.

පිස පුණ්ණනෙ. පිංසති. පිසකො. පිසුණා වාවා. ආගමට්ඨකථායං පන  
“අත්තනො පියභාවං පරස්ස ච සුඤ්ඤභාවං යාය වාචාය භාසති, සා පිසුණා  
වාවා”ති වුත්තං, තං නිරුත්තිලක්ඛණෙන වුත්තන්ති දට්ඨබ්බං.

හිසි විහිංසායං. හිංසති, විහිංසති. හිංසකො.

අහිංසකොති මෙ නාමං, හිංසකස්ස පුරෙ සතො;  
අජ්ජාහං සච්චනාමොම්හි, න නං හිංසාමි කිඤ්චනං.

හිංසිතබ්බං කිංසතීති සීහො. ආදිඅත්තක්ඛරවිපල්ලාසවසෙන සද්දසිද්ධි,  
යථා “කත්තනට්ඨෙන තක්ක”න්ති. විහෙසකො, විහෙසනං.

සුම්භ පභාරෙ. යො නො ගාවොව සුම්භති. පරිසුම්භති. සුම්භොති. අත්‍රිමෙ  
පාළිතො පයොගා —

“සංසුම්භමානා අත්තානං, කාලමාගමයාමසෙ”ති ව,

“කෙසග්ගණමුක්ඛෙපා, භූමා ච පරිසුම්භතා;  
දත්ථා ච නො පක්කමති, බහුදුක්ඛං අනප්පක”න්ති ව,

“භූමිං සුම්භාමි වෙගසා”ති ව.

අඤ්ඤත්ථ පන අඤ්ඤාපි වුත්තා. තා ඉධ අනුපපත්තිතො න වුත්තා.  
කෙවෙත්ථ මඤ්ඤෙය්‍යං, යථා භූවාදිගණෙ “සකි සඬකායං ඛජි  
ගතිවෙකල්ලෙ”තිආදීනං ධාතුනං පටිලද්ධවග්ගන්තභාවස්ස නිග්ගහිතාගමස්ස  
වසෙන “සඬකති ඛඤ්ජති”ති රූපානි භවන්ති, තථා ඉමස්මිං රුධාදිගණෙ “මුව  
මොවනෙ කති ජේදනෙ”තිආදීනං ධාතුනං පටිලද්ධවග්ගන්තභාවස්ස  
නිග්ගහිතාගමස්ස වසෙන “මුඤ්චති කත්තති”තිආදීනි රූපානි භවන්ති. එවං  
සන්තෙ කො ඉමෙසං තෙසඤ්ච විසෙසොති? එත්ථ වුවිවනෙ — යෙ  
භූවාදිගණස්මිං අනෙකස්සරා අසංයොගන්තා ඉකාරන්තවසෙන නිද්දිට්ඨා, තෙ  
ආබ්‍යාතත්තඤ්ච නාමිකත්තඤ්ච පත්ථා සුද්ධකත්තභෙතුකත්තච්ඡයෙසු  
එකත්තතො නිග්ගහිතාගමෙන නිජ්ජන්තරූපා භවන්ති, න කත්ථවිපි තෙසං  
විනා නිග්ගහිතාගමෙන රූපජ්ජවත්ති දිස්සති. තං යථා? සඬකති, සඬකා,

බඤ්ජනි, බඤ්ජො ඉච්චාදි. අයං අනෙකස්සරානං ඉකාරන්තවසෙන නිද්දිට්ඨානං භූවාදිගණිකානං විසෙසො.

යෙ ව රුධාදිගණස්මිං අනෙකස්සරා අසංයොගන්ත්වා අකාරන්තවසෙන වා උකාරන්තවසෙන වා නිද්දිට්ඨා, තෙ ආබ්‍යාතත්තං පත්වා සුද්ධකත්තුච්ඡයෙයෙව එකන්තතො නිග්ගහිතාගමෙන නිප්පන්තරූපා භවන්ති, න හෙතුකත්තුච්ඡයෙ. නාමිකත්තං පන සහනිග්ගහිතාගමෙන විනා ව නිග්ගහිතාගමෙන නිප්පන්තරූපා භවන්ති. යත්ථ විනා නිග්ගහිතාගමෙන නිප්පන්තරූපා, තත්ථ සසංයොගරූපායෙව භවන්ති. තං යථා? මුඤ්චති, මුඤ්චාපෙති, මොචෙති, මොවාපෙති. ඡිත්ථාපෙති. ඡෙදෙති, ඡෙදාපෙති. ඡිත්ථනං, ඡෙදා. මුඤ්චනං, මොචනං. කන්තති, කන්තනං, සල්ලකත්තො. පිට්ඨිමංසානි අත්තතො, සාමං උක්කච්ච බාදසි ඉච්චාදිති. තත්ථ උක්කච්චාති උක්කන්තිත්වා, ඡිත්ථිත්වාති අත්ථො.

නනු ව හො එවං සන්තෙ ආබ්‍යාතනාමිකභාවං පත්වා සුද්ධකත්තුහෙතුකත්තුච්ඡයෙසු එකන්තතො පටිලද්ධනිග්ගහිතාගමෙහි සකි ඛජ් ආදීහියෙව රුධාදිගණිකෙහි භවිතබ්බං, න පන මුච්ඡිදිආදීහිති? තන්ත, මුච්ඡිදිආදීහියෙව රුධාදිගණිකෙහි භවිතබ්බං රුධාදිගණිකා සමානගතිකත්තා, තථා හි යථා “රුන්ධස්ස, රුන්ධයති, රුන්ධාපෙති, රුන්ධනං, රොධො, විරොධො”තිආදීසු නිග්ගහිතාගමානිග්ගහිතාගමවසෙන ද්විප්පකාරානි රූපානි දිස්සන්ති, තථා මුච්ඡිදිආදීනමිති.

නනු කච්චායනෙ නිග්ගහිතාගමස්ස නිච්චවිධානත්ථං “රුධාදිතො නිග්ගහිතපුබ්බඤ්චා”ති ලක්ඛණං චුත්තන්ති? සච්චං, තං පන ක්‍රියාපදත්තං සන්ධාය චුත්තං. යදි ව නාමිකපදත්තමිති සන්ධාය චුත්තං භවෙය්‍ය, “විරොධො”තිආදීනං දස්සනතො වාසද්දං පක්ඛිපිත්වා චත්තබ්බං සියා, න ව වාසද්දං පක්ඛිපිත්වා චුත්තං, තෙන ඤායති ක්‍රියාපදත්තංයෙව සන්ධාය චුත්තන්ති.

නනු ව හො එවං සන්තෙ සකිඛජ්ආදීනං නිච්චං සනිග්ගහිතාගමක්‍රියාපදත්තංයෙව සන්ධාය “රුධාදිතො නිග්ගහිතපුබ්බඤ්චා”ති ඉදං චුත්තන්ති සක්කා මන්තුන්ති? න සක්කා, සකිඛජ්ආදීනං රුධාදිගණිකා අසමානගතිකත්තා නාමිකත්තෙ ද්විප්පකාරස්ස අසම්භවතො. තථා හි යෙසං යා නාමිකත්තෙ නිග්ගහිතාගමානිග්ගහිතාගමවසෙන ද්විප්පකාරචන්තතා, සා එව තෙසං රුධාදිගණභාවස්ස ලක්ඛණං. තඤ්ච සකිඛජ්ආදීනං නත්ථි. “සකිකා බඤ්ජො”තිආදීනා හි නාමත්තෙ එකොයෙව පකාරො දිස්සති සනිග්ගහිතාගමො, “කමු පදච්ඡිකම්බෙපෙ”ඉච්චාදීනං පන “කමො, කමනං, වච්ඡකමො, වච්ඡකමන”තිආදීනා නාමිකත්තෙ ද්විප්පකාරචන්තතාසම්භවෙපි

සද්දනීතිප්පකරණං ධාතුමාලා

රුධාදිජක්ක

නිග්ගහිතාගමස්ස අබ්භාසවිසයෙ පවත්තත්තා සා ද්විප්පකාරවත්තතා  
රුධාදිගණකභාවස්ස ලක්ඛණං න හොති, තස්මා අබ්භාසවිසයෙ පවත්තං  
නිග්ගහිතාගමං වජ්ජෙත්වා යා ද්විප්පකාරවත්තතා, සායෙව  
රුධාදිගණකභාවස්ස ලක්ඛණන්ති සන්නිට්ඨානං කාතබ්බං. අයං නයො අතීව  
සුඛුමො සම්මා මනසි කාතබ්බො.

රුධාදී එත්තකා දිට්ඨා, ධාතුවො මෙ යථාබලං;  
සුත්තෙස්වඤ්ඤෙපි පෙක්ඛිත්වා, ගණ්භවිහො අත්ථයුත්තිතොති.

දුධාදිගණොයං.

### දිවාදිගණක

දිවු කීළාවිජ්ඣිසාඛ්‍යවහාරජුතිථුතිකන්තිගතිසත්තීසු. එත්ථ ච කීළාති ලළනා,  
විහාරො වා. ලළනාති ච ලළිතානුභවනවසෙන රමණං. විහාරො  
ඉරියාපථපරිවත්තනාදිනා වත්තනං. විජ්ඣිසාති විජ්ජිවිජා. ඛ්‍යවහාරොති  
වොහාරො. ජුතීති සොභා. ථුතීති ථොමනා. කන්තීති කමනියතා. ගතීති ගමනං.  
සත්තීති සාමත්ථියං. ඉමෙසු අත්ථෙපසු දිවුධාතු වත්තති. දිබ්බති. දෙවො. දෙවී.  
දෙවතා.

එත්ථ දෙවොති තිවිධා දෙවා සම්මුතිදෙවා උපපත්තිදෙවා විසුද්ධිදෙවාති.  
තෙසු මහාසම්මතකාලතො පටිඨාය ලොකෙන “දෙවා”ති සම්මතත්තා  
රාජරාජකුමාරාදයො සම්මුතිදෙවා නාම. දෙවලොකෙ උපපත්තා උපපත්තිදෙවා  
නාම. බිණාසවා විසුද්ධිදෙවා නාම. වුත්තම්පි වෙතං “සම්මුතිදෙවා නාම  
රාජානො දෙවියො කුමාරා. උපපත්තිදෙවා නාම භූමිමදෙවෙ උපාදාය  
තදුත්තරිදෙවා. විසුද්ධිදෙවා නාම බුද්ධපච්චෙකබුද්ධබිණාසවා”ති.

ඉදං පනෙත්ථ නිබ්බවනං — දිබ්බන්ති  
කාමගුණකාමානාහිඤ්ඤාවත්තිස්සරියාදිහි කීළන්ති, තෙසු වා විහරන්තීති දෙවා.  
දිබ්බන්ති යථාහිලාසිතං විසයං අප්පට්ඨාතෙන ගච්ඡන්තීති දෙවා. දිබ්බන්ති  
යට්ඨිජ්ජනනිප්ථාදනෙ සක්කොන්තීති දෙවා. අථ වා  
තංතංඛ්‍යසනනිත්ථරණත්ථිකෙහි සරණං පරායණන්ති දෙවනියා අහිත්ථවනියාති  
දෙවා. සොභාවිසෙසයොගෙන කමනියාති වා දෙවා.

එත්ථ ච ථුතිකන්ති අත්ථා කම්මසාධනවසෙන දට්ඨබ්බා, කීළාදයො ඡ  
අත්ථා කත්තුසාධනවසෙන. කෙච්චි පන “දිවු  
කීළාවිජ්ඣිසාඛ්‍යවහාරජුතිථුතිගතිසු”ති පඨන්ති. කෙච්චි “ගතී”ති පදං විහාය  
“ජුතිථුතිසු”ති පඨන්ති. කෙච්චි “ථුතී”ති පදං විහාය “ජුතිගතිසු”ති පඨන්ති,

කෙවි පන දිවුධාතුං “සත්තිච්ඡතික”න්තිඅත්ථෙපි ඉච්ඡන්ති. තෙනාහ අභිධම්මස්ස අනුට්ඨාකාරො “දෙවසද්දො යථා කිලාවිජ්ඣිසාවොහාරජුතිගතිඅත්ථො, එවං සත්තිඅභිත්ථවකමනත්ථොපි හොති ධාතුසද්දානං අනෙකත්ථභාවතො”තිආදි.

ඉදං පන යථාචුත්තෙසු සම්මුතිදෙවාදීසු පච්චෙකං නිබ්බවනං – දිබ්බන්ති කිලන්ති අත්තතො විසයෙ ඉස්සරියං කරොන්තීති දෙවා, රාජානො. දිබ්බන්ති කිලන්ති පඤ්චහි කාමගුණෙහි, පටිපක්ඛෙ වා විජෙතුං ඉච්ඡන්ති, වොහරන්ති ව ලොකස්ස යුත්තායුත්තං, ජොතන්ති පරමාය සරීරජුතියා, ටොමියන්ති තබ්භාවත්ථිකෙහි, කාමියන්ති දට්ඨුං සොතුඤ්ච සොභාවිසෙසයොගෙන, ගච්ඡන්ති ව යථිච්ඡිතට්ඨානං අප්පට්ඨිතගමනෙන, සක්කොන්ති ව ආනුභාවසම්පත්තියා තංතංකිච්චං නිජ්ඣාදෙතුන්ති දෙවා, වාතුමහාරාජිකාදයො. කිලන්ති පරමාය ඤානකිලාය, විජෙතුං ඉච්ඡන්ති පටිපක්ඛං, පරමසුඛුමඤ්ඤාණවිසෙසවිසයං අත්ථඤ්ච වොහරන්ති, ජොතන්ති සබ්බකිලෙසදොසකලුසාභාවා පරමවිසුද්ධාය ඤාණජුතියා, ටොමියන්ති ව විඤ්ඤාතසභාවෙහි පරමනිම්මලගුණවිසෙසයොගතො, කාමියන්ති ව අනුත්තරපුඤ්ඤක්ඛේත්තතාය දට්ඨුං සොතුං පුජිතුඤ්ච, ගච්ඡන්ති ව අමතමහානිබ්බානං අපච්චාගමනීයාය ගතියා, සක්කොන්ති ව චිත්තාවාරං ඤත්වා තෙ තෙ සත්තෙ හිතෙ නියොජෙතුං අමතමහානිබ්බානසුඛෙ ව පතිට්ඨාපෙතුන්ති දෙවා, විසුද්ධිදෙවා.

දෙවසද්ද “විද්ධෙ විගතවලාහකෙ දෙවෙ”තිආදීසු අජටාකාසෙ ආගතො. “දෙවො ව ටොකං ටොකං චුසායතී”තිආදීසු මෙසෙ. “අයඤ්චි දෙව කුමාරො”තිආදීසු ඛත්තියෙ. “අහං දෙව සකලජම්බුදීපෙ අඤ්ඤස්ස රඤ්ඤො සන්තිකෙ කිඤ්චි හයං න පස්සාමි”තිආදීසු ඉස්සරපුග්ගලෙ. “පඤ්චහි කාමගුණෙහි සමජ්ජිතො සමච්ඡිභූතො පරිවාරෙති දෙවො මඤ්ඤෙ”තිආදීසු උපපත්තිදෙවෙ. “දෙවාතිදෙවං නරදම්මසාරථි”න්තිආදීසු විසුද්ධිදෙවෙ ආගතො.

දෙවීති රාජහරියාපි දෙවධීතාපි “දෙවී”ති වුවවති. දෙවස්ස හරියාති හි දෙවී, සාපි අත්ථතො “දිබ්බතීති දෙවී”ති වත්තබ්බා, යථා “හික්ඛතීති හික්ඛුනී”ති. තථා හි වුත්තං විමානවත්ථුඅට්ඨකථායං “දිබ්බති අත්තතො පුඤ්ඤද්ධියා කිලතීති දෙවී”ති.

දෙවතාති දෙවපුත්තොපි බ්‍රහ්මාපි දෙවධීතාපි. “අථ ඛො අඤ්ඤතරා දෙවතා අභික්කන්තාය රුත්තියා අභික්කන්තවණ්ණා”තිආදීසු හි දෙවපුත්තො “දෙවතා”ති වුත්තො “දෙවොයෙව දෙවතා”ති කත්වා, තථා “තා දෙවතා සත්තසතා උළාරා, බ්‍රහ්මා විමානා අභිනික්ඛමිත්වා”තිආදීසු බ්‍රහ්මානො.

“අභික්කන්තෙන චණ්ණෙන, යා ත්වං තිට්ඨසී දෙවතෙ;  
ඔභාසෙන්තී දිසා සබ්බා, ඔසධි විය තාරකා” ති-

ආදීසු දෙවධීතා.

ඉමානි උපපත්තිදෙව්‍යානං නාමානි -

දෙවො සුරො ච විබුධො, නිජ්ජරො අමරො මරු;  
සුධාසී තිදසො සග්ග-වාසී අනිමිසොපි ච;  
දිවොකො’මතපායී ච, සග්ගට්ඨො දෙවතානි ච.

බි බයෙ. බියති. බයො. බියනං. රාගක්ඛයො.

බි නිවාසෙ කොධහිංසාසු ච. බියති. න ගච්ඡසී යමක්ඛයං. නාගදානෙන බියන්ති.

තත්ථ බියතීති නිවසති. යමක්ඛයන්ති යමනිවෙසනං. බියන්තීති කුප්ඤන්ති හිංසන්ති වා.

සා ගන්ධොපාදානෙ. සායතීති සානං. සානෙන ගන්ධං සායිතුං සායිත්වා.

රුව රොචනෙ. රොචනං රුවි. භත්තං මෙ රුවචති. භත්තම්පිතස්ස න රුවචති. පබ්බජ්ජා මම රුවචති. රුවචිතුං, රුවචිත්වා. කෙචි පන ඉමස්මිං දිවාදිගණෙ “රුව දිත්තිමිහී”ති පදන්ති. තං න යුත්තං කත්ථවිපි දිත්තිසම්බාතසොභනත්ථවාචකස්ස රුවධාතුනො “රුවචති”ති රූපාභාවනො. තස්මා එවං සල්ලක්ඛෙනබ්බං, දිත්තිරුවීනං වාචකො රුවධාතු භූවාදිගණිකො. තස්ස හි “රොචති, විරොචති. එකත්තමුපරොචිත”න්ති රූපානියෙව භවන්ති, න “රුවචති”ති රූපං. රුවියායෙව වාචකො පන දිවාදිගණිකොපි හොති චුරාදිගණිකොපි. තස්ස හි දිවාදිගණිකකාලෙ “ගමනං මය්හං රුවචති”ති රූපං. චුරාදිගණිකකාලෙ “කිං නු ජාතිං න රොචෙසී”ති රූපං. ආපුබ්බො වෙ ආචික්ඛනෙ චත්තති, “ආරොචෙති, ආරොචයති”ති රූපානි දිස්සන්ති.

මුව මොක්ඛෙ. දුක්ඛනො මුවචති. සද්ධාය අධිමුවචති. මුත්ති, විමුත්ති, අධිමුත්ති, මුවචමානො.

උච සමවායෙ. උච්චති. ඔකො, උභකා, උක්කා.

ඔකොති උදකම්පි ආවාසොපි. “ඔකපුණ්ණෙනි චීවරෙහි”ති ව, “චාරිජොව ඵලෙ ඛිත්තො, ඔකමොකතමුඛිහතො”ති චෙත්ථ පයොගො. උභකාති සීසෙ නිබ්බත්තකම්පිසෙසො.

උක්කාති දීපිකාදයො වුවුවන්ති. “උක්කාසු ධාරියමානාසු”ති හි ආගතට්ඨානෙ දීපිකා “උක්කා”ති වුවුවන්ති. “උක්කං ඛන්ධෙය්‍ය, උක්කං ඛන්ධිත්වා, උක්කාමුඛං ආලිම්පෙය්‍යා”ති ආගතට්ඨානෙ අභිගාරකපල්ලං. “කම්මාරානං යථා උක්කා, අන්තො ක්කායති නො ඛහී”ති ආගතට්ඨානෙ කම්මාරුද්ධනං. “එවං විපාකො උක්කාපාතො භවිස්සතී”ති ආගතට්ඨානෙ වාතවෙගො “උක්කා”ති වුවුවන්ති. “සණ්ඨාසෙන ජාතරූපං ගහෙත්වා උක්කාමුඛෙ පක්ඛිපෙය්‍යා”ති ආගතට්ඨානෙ සුවණ්ණකාරානං මූසා “උක්කා”ති වෙදිතඛ්ඛා. ඉච්චෙවං –

දීපිකාවාතවෙගෙසු, කම්මාරානඤ්ච උද්ධනෙ;  
මූසායම්පි ව අභිගාර-කපල්ලෙ වාති පඤ්චසු;  
විසයෙසු පනෙනෙසු, උක්කාසද්දො පවත්තති;

ජෙ ජෙදනෙ. ඡියති, ඡියන්ති. අවච්ඡිතං, අවච්ඡාතං. ඡෙත්වාන මොළිං වරගන්ධවාසිතං.

සජ සඬගෙ. සඬගො ලගනං. සජ්ජති. සජ්ජනං, සජ්ජිතො, සත්තො.

යුජ සමාධිමිහි. සමාධානං සමාධි, කායකම්මාදීනං සම්මාපයොගවසෙන අවිජ්ජකිණ්ණතාති අත්ථො. යුජ්ජති. යොගො, යොගී.

එත්ථ යොගොති වීරියං. තඤ්ඤි –

“වායමෙථෙව පුරිසො, න නිබ්බිත්ඥෙය්‍ය පණ්ඩිතො;  
පස්සාමි වො’හ’මත්තානං, යථා ඉච්ඡං තථා අහු”න්ති

වචනතො අවස්සං කාතුං යුජ්ජති උපපජ්ජතීති යොගොති වුවුවන්ති.

රන්ජ රාගෙ. රජ්ජති. විරජ්ජති. රජ්ජමානො, රජ්ජං, රජ්ජන්තො, රාගො, විරාගො, රජ්ජනං, විරජ්ජනං, රජ්ජනියං. උපසග්ගවසෙන අඤ්ඤො අත්ථො භවති. සම්භා රට්ඨා නිරජ්ජති, අත්තතො රට්ඨා නිග්ගච්ඡතීති අත්ථො.

තත්ථ විරාගොති විරජ්ජන්ති එත්ථ සංකිලෙසධම්මාති විරාගො, නිබ්බානං මග්ගො ව.

විජී භයවලනෙසු. විජ්ජති, සංවිජ්ජති. සංවෙගො, සංවෙජනීයං. උබ්බිජ්ජති. උබ්බෙගො, උබ්බිග්ගහදෙයො.

ලුප්ඵ චිතාසෙ. ලුප්ඵජතීති ලොකො. ලොපො, ලුත්ති, ලුප්ඵජනං, ලුත්තො.

යා ගතීතිවත්තියං. යායති. යායි, යීති, යානං, යීතො, තත්ථවයො, තිට්ඨං, කප්පට්ඨායි, ආසහට්ඨානට්ඨායි.

‘‘සුඛං සයාමි යායාමි, සුඛං කප්පෙමි ජීවිතං;  
අහත්ථපාසො මාරස්ස, අහො සත්ථානුකම්පකො’’ති

පාළි නිදස්සනං. ලාපං ගොවරට්ඨායිනන්ති ව. තත්ථ යායාමීති තිට්ඨාමි.

ඩිගතියං. ඩියති. ඩෙමානො. ඩිනො වා. ‘‘උච්චෙ සකුණ ඩෙමාන, පත්තයාන විහඬිගම. වජ්ජෙසි ඛො ත්වං වාමුරු’’න්ති නිදස්සනං.

එත්ථ ඩියතීති ඩෙමානොති නිබ්බවනං ගහෙතබ්බං.

තා පාලනෙ. තායති. අසස්ස තාතා. සො නුන කපණො තාතො, චිරං රුජ්ජති අස්සමෙ. තාණං, පරිත්තං, ගොත්තං. ත්වං ඛොසි උපාසක කතකල්යාණො කතභීරුත්තාණො.

තත්ථ පරිත්තන්ති මහාතෙජවත්තතාය සමන්තතො සත්තානං භයං උපද්දවං උපසග්ගඤ්ච තායති රක්ඛතීති පරිත්තං, ගං තායතීති ගොත්තං.

නත ගත්තචිතාමෙ. ගත්තචිතාමො ගත්තචික්ඛෙපො. නච්චති. නච්චං. නිගණ්ඨො නාටපුත්තො.

දා සොධනෙ. දායති. දානං. අනුයොගදාපනත්ථං. අනුයොගං දත්ථා. දානං දත්ථා.

දා සුපනෙ. දායති. නිද්දායති. නිද්දායනං, නිද්දායමානො, නිද්දායන්තො.

දාදානෙ. පුරිසො දානං දායති. ආපුබ්බො ගහණෙ. අදින්නං ආදියති. සීලං සමාදියති. කම්මෙ – පුරිසෙන දානං දියති, අදින්නං ආදියති. කාරිතෙ – ආදාපෙති, සමාදාපෙති, ආදාපයති, සමාදාපයති, යෙ ධම්මමෙවාදාපයන්ති සන්තො.

දා අවබණ්ඩනෙ. දියති, දියන්ති. පරිත්තං.

එත්ථ ච පරිත්තන්ති සමන්තතො ඛණ්ඩිතත්තා පරිත්තං. අප්පමත්තකඤ්චි ගොමයපිණ්ඩං පරිත්තන්ති වුච්චති. තස්මා පරිත්තන්ති අප්පකස්ස නාමං කාමාවචරස්ස ච ධම්මස්ස අප්පෙසක්ඛත්තා.

දා සුද්ධියං. දායති. වොදායති. වොදානං. අකම්මකොයං ධාතු. තථා හි “වොදායති සුජ්ඣති එතෙනාති වොදානං, සමථවිපස්සනා”ති නෙත්තිසංවණ්ණනායං වුත්තං.

දී ඛයෙ. දීයතෙ. දීනො, ආදීනවො.

තත්‍ර දීනොති පරික්ඛිණඤ්ඤාතිධනාදිභාවෙන දුක්ඛිතො. ආදීනවොති ආදීනං දුක්ඛං වාති අධිගච්ඡති එතෙනාති ආදීනවො, දොසො.

දු පරිතාපෙ. දුයතෙ. දුනො, දුතො.

හිදි හිජ්ජනෙ. හිජ්ජනධම්මං හිජ්ජති. හිජ්ජතිති හින්තො. හිජ්ජනං හෙදො.

ඡිදි ඡිජ්ජනෙ. සුත්තං ඡිජ්ජති. ඡිජ්ජතිති ඡින්තො. එවං ඡිද්දං. ඡිජ්ජනං ඡෙදො.

බිදි දීනියෙ. දීනභාවො දීනියං, යථා දක්ඛියං. බිජ්ජති, බින්තො, අබින්තමති, බෙදො, බෙදඬිගතො ලොකහිතාය නාමො.

එත්ථ බෙදඬිගතොති කායිකදුක්ඛසඬ්ඛාතං පරිස්සමං පත්තො, දුක්ඛමනුභවීති අත්ථො.

පද ගතියං. පජ්ජති. මග්ගං පටිපජ්ජති. පටිපත්තිං පටිපජ්ජති. අද්ධානමග්ගප්පටිපත්තො හොති, එලසමාපත්තිං සමාපජ්ජති. ආපත්තිං ආපජ්ජති. අකම්මකම්පි භවති, තෙසං අධම්මො ආපජ්ජති, පජ්ජො, බ්‍යග්ගපජ්ජො, සම්පදායො.

එත්ථ ච පජ්ජොති මග්ගො. බ්‍යග්ගපජ්ජෙ සද්දුලපථෙ ජාතොති බ්‍යග්ගපජ්ජො, එවංනාමකො කුලපුත්තො. සම්පදියති ඤාපියති ධම්මො එතෙනාති සම්පදායො, අක්ඛාතා.

විද සත්තායං. සත්තා විජ්ජමානාකාරො. විජ්ජති, සංවිජ්ජති. ජාතවෙදො, විජ්ජා, අවිජ්ජා, විදිතො.

තත්ථ ජාතවෙදොති අග්ගි. සො හි ජාතොව වෙදයති ධුමජාලුට්ඨානෙන පඤ්ඤායති, තස්මා ජාතවෙදොති වුච්චති. විජ්ජාති ධම්මානං සභාවං විදිතං

කරොතීති විජ්ජා, ඤාණං. අවිජ්ජාති ඛන්ධානං රාසට්ඨං, ආයතනානං ආයතනට්ඨං, ධාතුනං සුඤ්ඤට්ඨං, සච්චානං තථට්ඨං, ඉන්ද්‍රියානං අධිපතියට්ඨං අවිදිනං කරොතීති අවිජ්ජා. දුක්ඛාදීනං පිළිනාදිවසෙන වුත්තං චතුබ්බිධං අත්ථං අවිදිනං කරොතීති අවිජ්ජා, මොහො.

මද උම්මාදෙ. උම්මාදො නාම මුය්හ නං වා සතිවිජ්ජවාසො වා විත්තවික්ඛෙපො වා. මජ්ජති, පමජ්ජති. මත්තො, සුරාමදමත්තො. මත්තො අහං මහාරාජ. පුත්තමංසානි බාදයිං. මත්තහත්ථී, පමත්තො, උම්මත්තො.

අජ්ජමාදො අමතං පදං, පමාදො මච්චුනො පදං;  
අජ්ජමත්තා න මියාන්ති, යෙ පමත්තා යථා මතා.

මීද සිනෙහනෙ. මෙජ්ජති. මෙත්තා, මෙත්ති, මිත්තං, මිත්තො.

අන්තරධා අදස්සනෙ. අන්තරපුබ්බො ධාධාතු විජ්ජමානස්ස චත්ථුනො අදස්සනෙ චත්තති. අන්තරධායති. අන්තරධානං, අන්තරධායන්තො. සා දෙවතා අන්තරහිතා. අන්තරාපිධායති.

බුධ අවගමනෙ. අවගමනං ජානනං. බුජ්ඣති, බුද්ධො, බුද්ධි, බුද්ධං, බොධො, බොධි. බුජ්ඣිතා සච්චානි. සකලං බුද්ධො, බුද්ධවා, විබොධෙති, බොධෙතා, බුද්ධො, විබුද්ධො ඉච්චාදීති.

තත්‍ර බුද්ධොති බුජ්ඣිතා සච්චානීති බුද්ධො, බොධෙතා පජායාති බුද්ධො. අථ වා පාරමිතාපරිභාවිතාය පඤ්ඤාය සබ්බමිපි ඤෙය්‍යං අබුජ්ඣති බුද්ධො. කෙච් පන කම්මෙනපි බුද්ධසද්දස්ස සිද්ධං ඉච්ඡන්තා ඵලං නිබ්බවනං කරොන්ති “සම්මාසම්බුද්ධො චත සො භගවාති අධිගතගුණවිසෙසෙහි බිණ්ණසවෙහි බුජ්ඣිතබ්බොති බුද්ධො”ති. විත්ථාරො පන නිද්දෙසෙ වුත්තනෙයන ගහෙතබ්බො. බුද්ධිති බුජ්ඣතිති බුද්ධි. ඵලං බුද්ධං බොධො බොධි ච. අථ වා බුජ්ඣනං බුද්ධි. ඵලං බොධො බොධි ච, සබ්බමෙතං පඤ්ඤායාධිවචනං.

ඉදානි බොධිසද්දස්ස අත්ථුද්ධාරං වදාම. බොධිති හි රුක්ඛොපි මග්ගොපි සබ්බඤ්ඤාඤාණමිපි නිබ්බානමිපි ඵලංපණ්ණත්තිකො පුග්ගලොපි වුච්චති, තථා හි “බොධිරුක්ඛමුලෙ පට්ඨානසම්බුද්ධො”ති ච, “අන්තරා ච බොධිං අන්තරා ච ගය”න්ති ච ආගතට්ඨානෙ රුක්ඛො බොධිති වුච්චති. “චතුසු මග්ගෙසු ඤාණ”න්ති ආගතට්ඨානෙ මග්ගො. “පජ්ජොති බොධිං වරහුරි සුමෙධසො”ති ආගතට්ඨානෙ සබ්බඤ්ඤාඤාණං. “පත්ථාන බොධිං අමතං අසඬ්ඛත”න්ති ආගතට්ඨානෙ නිබ්බානං. “බොධි භන්තෙ රාජකුමාරො භගවතො පාදෙ සිරසා චන්දනී”ති “අරියසාවකො බොධිති වුච්චති”ති ච ආගතට්ඨානෙ ඵලංපණ්ණත්තිකො පුග්ගලො.

අත්‍රිදං වුවිච්ඡි -

රුක්ඛෙ මග්ගෙ ච නිබ්බානෙ, ඤාණෙ සබ්බඤ්ඤාතාය ච;  
තථා පණ්ණත්තියඤ්ඤෙව, බොධිසද්දො පවත්තති.

බුද්ධිතීති බුද්ධිතා, බොධෙතීති බොධෙතා.

එත්ථ ච කොච්ඡි පයොගො තුමන්තාදීති ච රූපානි වුවිච්ඡන්තෙ -  
“ගුය්හමත්ථමසම්බුද්ධං, සම්බොධයති යො නරො. පරං සම්බුද්ධුමරහති.  
බුද්ධිතං, බුද්ධං, බුද්ධිත්වා, බුද්ධිත්වාන, බුද්ධිතා, බුද්ධිය, බුද්ධියාන,  
බුද්ධා, බුද්ධාන” ඉති භවන්ති.

තත්‍ර අසම්බුද්ධන්ති පරෙහි අඤ්ඤාතං, “අසම්බොධ”න්තිපි පායො, පරෙසං  
බොධෙතං අයුත්තන්ති අත්ථො. සම්බුද්ධන්ති සංබුද්ධිතං. බුද්ධාති බුද්ධිත්වා,  
එවං බුද්ධානාති එත්ථාපි.

කෙච්ඡි පන “නාමරූපපරිච්ඡේදෙ ‘බොධිමග්ගෙන බුධිවා’ති ච, ‘බුධිවා  
බොධිතලෙ යමාහ සුගතො’ති ච ධකාරවකාරසඤ්ඤාගවතො පදස්ස  
දස්සනතො ත්වාපච්චයන්තභාවතො ච ධකාරවකාරසංයොගවසෙන “බුධිවා”ති  
පදසිද්ධි ඉච්ඡිතබ්බා”ති වදන්ති, තං තාදිසස්ස පදරූපස්ස බුද්ධවචනෙ  
අදස්සනතො ච, බුද්ධවචනස්ස අනනුකූලතාය ච, පරිසුද්ධෙ ච  
පොරාණපොත්ථකෙ වකාරසංයොගවිගතස්ස “බොධිමග්ගෙන බුද්ධා”තිව,  
“බුද්ධා බොධිතලෙ”ති ච පදස්ස දස්සනතො න ගහෙතබ්බං. තථා හි න තාදිසො  
පායො බුද්ධවචනස්ස අනුකූලො භොතීති. න හි බුද්ධවචනෙ වස්සසතම්පි  
වස්සසහස්සම්පි පරියෙසන්තා තාදිසං වකාරධකාරසඤ්ඤාගපදං පස්සිස්සන්ති.  
එවං “බුධිවා”ති පදරූපස්ස බුද්ධවචනස්ස අනනුකූලතා දට්ඨබ්බා. තඤ්ච  
සක්කටගන්ථෙ කතපරිචයභාවෙන වඤ්චිතෙහි විදුහි ඉච්ඡිතං, න  
සද්ධම්මනීතිවිදුහි. එත්ථ ඉමානි නිදස්සනපදානි වෙදිතබ්බානි -

කො මං විද්ධා නිලියති. ලද්ධා මච්චො යදිච්ඡති. ලද්ධාන පුබ්බාපරියං  
විසෙසං, අදස්සනං මච්චුරාජස්ස ගච්ඡෙ.

උම්මාදන්තිමහං දිට්ඨා, ආමුක්කමණ්ණිකුණ්ඩලං;  
න සුපාමි දිවාරත්තිං, සහස්සංව පරාජිතො”ති;

තත්ථ විද්ධාති විජ්ඣිත්වා. ලද්ධාති ලභිත්වා. ලද්ධානාති ලභිත්වාන.  
දිට්ඨාති දිස්වා. ඉති “විද්ධා ලද්ධා ලද්ධාන දිට්ඨා”ති පදානි ත්වාපච්චයෙන  
සද්ධිං ගතානිපි සඤ්ඤාගවසෙන වකාරපටිබද්ධානි න භොන්ති, තස්මා  
“බුද්ධා බුද්ධාන” ඉච්චෙතානිපි “ලද්ධා ලද්ධාන” ඉච්චාදීනි විය

සද්දනීතිප්පකරණං ධාතුමාලා

රුධාදිජක්ක

පරිනීතවකාරසඤ්ඤාගානි එව ගහෙනබ්බානි. යෙ “බුධ්වා”ති රූපං ඉච්ඡන්ති පයන්ති ච, මඤ්ඤ තෙ ත්වාපච්චයො වඤ්චෙති, තෙන තෙ වඤ්චනං පාපුණන්ති, තස්මා තාදිසං රූපං අග්ගහෙත්වා යො සද්දනීතියං සද්දච්චිච්ඡයො චුත්තො, සොයෙව ආයස්මන්තෙහි සාරතො පච්චෙනබ්බො.

බුධ බොධනෙ. සකම්මකාකම්මකොයං ධාතු. තථා හි බොධනසද්දච්චාරණෙන ජානනං විකසනං නිද්දක්ඛයො ච ගහිතො, තස්මා “බුධ ඤාණෙ, බුධ විකසනෙ, බුධ නිද්දක්ඛයෙ”ති චුත්තං හොති. බුජ්ඣති භගවා, ධම්මෙ බුජ්ඣති, පබුජ්ඣති, පදුමං බුජ්ඣති. පුරිසො බුද්ධො, පබුද්ධො, බොධති, පබොධති ඉච්චාදීනි.

සංධා සන්ධිමිහි. සංපුබ්බො ධාධාතු සන්ධිමිහි වත්තති. නෙවස්ස මද්දි භාකුට්ඨි, න සන්ධියති න රොදති. න සන්ධියතීති ඉදං අඤ්ඤෙහි පකරණෙහි අසාධාරණං දිවාදිරූපං.

ධනු යාවනෙ. මාතා හි තච ඉරන්ධති, විධරස්ස හදයං ධනියාති. ඉදම්පි අසාධාරණං දිවාදිරූපං.

ධි අනාදරෙ. ධියතෙ. ධිනො.

යුධ සම්පහාරෙ. යුජ්ඣති. යොධො, යුද්ධං, වරණායුධො, යකාරස්ස වකාරභාවෙ “ආවුධ”න්ති රූපං. තත්ත්ව වරණායුධොති කුක්කුටො.

කුධ කොපෙ. කුජ්ඣති. කොධො, කුජ්ඣනා, කුජ්ඣිතත්තං. කුද්ධො අත්ථං න ජානාති, කුද්ධො ධම්මං න පස්සති.

සුධ සොචෙය්‍ය. සොචෙය්‍යං සුවිභාවො. සුජ්ඣති. සුද්ධි, විසුද්ධි, සුජ්ඣනං, සුද්ධො, විසුද්ධො, පරිසුද්ධො. කාරිතෙ “සොධෙති, සොධකො” ඉච්චාදීනි.

සිධු සංරාධනෙ. සිජ්ඣති. සිද්ධි.

රධ හිංසායං. රජ්ඣති, විරජ්ඣති, අපරජ්ඣති. අපරාධො.

රාධ සාධ සංසිද්ධියං. රාධයති, සාධයති. ආරාධනං, සාධනං. සපරහිතං සාධෙතීති සාධු, සප්පුරිසො. අච්චන්තං සාධෙතබ්බන්ති සාධු, ලද්ධකං සුන්දරං දානසීලාදි.

විධ විජ්ඣනෙන. විජ්ඣති. පටිවිජ්ඣති. ඛණ විද්ධ, විද්ධ, විජ්ඣනකො, විද්ධො, පටිවිද්ධො, විජ්ඣනං, වෙධො, පටිවෙධො, විජ්ඣත්වා, විද්ධා, විද්ධාන. කො මං විද්ධා නිලියති.

ඉධ වුද්ධියං. ඉජ්ඣති, සමිජ්ඣති. ඉද්ධි, ඉජ්ඣනං, සමිජ්ඣනං, ඉද්ධො. තත්ථ ඉද්ධිති ඉජ්ඣනං ඉද්ධි. ඉජ්ඣන්ති වා සත්තා එතාය ඉද්ධා වුද්ධා උක්කංසගතා භොන්තිති ඉද්ධි.

ගිද්ධ අභිකච්චායං. ගිජ්ඣති, ගිජ්ඣො. ගද්ධො. ගද්ධබාධිපුබ්බො. කාමගිද්ධො න ජානාසි. ගෙධො.

රුධි ආවරණෙ. රුජ්ඣති, විරුජ්ඣති, පටිවිරුජ්ඣති. විරොධකො, විරුද්ධො. රොධො, විරොධො, පටිවිරොධො, අනුවිරොධො.

අනුවිධා අනුකරණෙ. අනුවිපුබ්බො ධාධාතු අනුක්‍රියායං වත්තති. පුරිසො අඤ්ඤස්ස පුරිසස්ස ක්‍රියං අනුවිධියති තත්‍රායං පාළි -

දුසිතො ගිරිදත්තෙන, භයො සාමස්ස පණ්ඩවො;  
පොරාණං පකතිං භිත්වා, තස්සෙවානුවිධියති”ති.

ඉදම්පි අසාධාරණං දිවාදිරූපං.

අනුරුධ කාමෙ. කාමො ඉච්ඡා. අනුපුබ්බො රුධධාතු ඉච්ඡායං වත්තති. අනුරුද්ධො, අනුරොධො. අනුස්මාති කිං විරොධො.

තත්ථ අනුරුද්ධොති අනුරුජ්ඣති පණිතං පණිතං වත්ථුං කාමෙතීති අනුරුද්ධො. අනුරොධොති අනුකූලතා. අයං පාළි “සො උප්පන්නං ලාභං අනුරුජ්ඣති, අලාභෙ පටිවිරුජ්ඣති”ති.

බ්‍යධ තාළනෙ. බ්‍යජ්ඣති. බ්‍යාධො. බ්‍යාධොති ලුද්ධො. තං තං මිගං බ්‍යජ්ඣති තාළෙති භිංසතීති බ්‍යාධො.

ගුධ පරිවෙදනෙ. ගුජ්ඣති. ගොධා.

මන ඤාණෙ. මඤ්ඤති, අවමඤ්ඤති, අතිමඤ්ඤති. සෙය්‍යාදිවසෙන මඤ්ඤතීති මානො. “මඤ්ඤනා, මඤ්ඤිතත්තං, මානො, අභච්ඡාකාරො, උන්නති, කෙතු, පග්ගහො, අවලෙපො”ති පරියායා.

ජන ජනනෙ. සකම්මකොයං ධාතු. “ජඤ්ඤති”තිමස්ස රූපං, කරොතීති අත්ථො. කාරිතෙ - ජනෙසි චුස්සතී මමං. ජනයති, සුඛං ජනෙති, ජනයතීති

ජනකො, පිතා, යො කොච්චා නිබ්බත්තෙනා. පුටු කිලෙසෙ ජනෙතීති පුටුජ්ජනො. තත්ථ “ජනෙති ජනයතී”ති රූපානි වූරාදිගණං පත්වා සුද්ධකත්තුරූපානි භවන්ති. කරොතීති හි තෙසං අත්ථො. හෙතුකත්තුවසෙනපි තදත්ථො වත්තබ්බො “නිබ්බත්තෙති”ති.

ජනී පාතුභාවෙ. ඊකාරන්තොයං අකම්මකො ධාතු, විපුබ්බො වෙ, සකම්මකො. පුත්තො ජායති, ජාතො. පුටු කිලෙසා ජායන්ති එත්ථාති පුටුජ්ජනො. ජනනං ජාති, “සඤ්ජාති, නිබ්බත්ති, අභිනිබ්බත්ති, ඛන්ධානං පාතුභාවො”ති පරියායා. ඉත්ථී පුත්තං විජායති, ඉත්ථී පුත්තං විජාතා. සො පුරිසො විජාතමාතුයාපි අමනාපො. උපවිජඤ්ඤා ඉත්ථී. කාරිතෙ “ජාපෙති, ජාපයති. අත්ථජාපිකා පඤ්ඤා”ති රූපානි.

හන නිංසායං. ඉධ නිංසාවචනෙන සට්ඨනං ගහෙතබ්බං. සද්දො සොනම්හි හඤ්ඤති. පටිහඤ්ඤති. බුද්ධස්ස හගවතො වොහාරො ලොකිලෙ සොතෙ පටිහඤ්ඤති. ඉමානි කත්තුපදානි. භූවාදිගණං පන පත්වා “ලොහෙන වෙ හඤ්ඤති ජාතරූපං, න ජාතරූපෙන හනන්ති ලොහ”න්ති පාළියං “හඤ්ඤති”ති පදං කම්මපදං, ජාතරූපං ලොහෙන කම්මාරොහි හඤ්ඤතීති අත්ථො. “හනන්ති”ති පදං කත්තුපදං, ලොහං ජාතරූපෙන කම්මාරා හනන්තීති හි අත්ථො. එත්ථ හනනං පහරණන්ති ගහෙතබ්බං.

රූප රූප්පනෙ. රූප්පනං කුප්පනං සට්ඨනං පිළිනං. රූප්පති. රූපං, රූප්පනං. ඉමස්ස පන “රූප රූපක්‍රියාය”න්ති වූරාදිගණෙ යීතස්ස “රූපෙති රූපයතී”ති රූපානි භවන්ති.

තත්ථ රූපන්ති කෙනට්ඨෙත රූපං? රූප්පනට්ඨෙත රූපං. වුත්තඤ්ඤෙනං හගවතා “කිඤ්ච භික්ඛවෙ රූපං? රූප්පතීති ඛො භික්ඛවෙ තස්මා ‘රූප’න්ති වුච්චති. කෙන රූප්පති? සිතෙනපි රූප්පති, උණ්හෙනපි රූප්පති, පීසව්ජායපි රූප්පති, පිපාසායපි රූප්පති, ඩංසමකසවාතාතපසරීසපසම්ඵස්සෙනපි රූප්පති, රූප්පතීති ඛො භික්ඛවෙ තස්මා ‘රූප’න්ති වුච්චති”ති.

තත්ථ රූප්පතීති කුප්පති සට්ඨියති පිළියති, භිජ්ජතීති අත්ථො. භිජ්ජතීති විකාරං ආපජ්ජති, විකාරාපත්ති ච සිතාදිසන්නිපාතෙ විසදිසරූපස්ඵවත්තියෙව. එත්ථ ච කුප්පතීති එතෙන කත්තුඅත්ථෙ රූපපදසිද්ධිං දස්සෙති, සට්ඨියති පිළියතීති එතෙහි කම්මත්ථෙ. කොපාදික්‍රියායෙව හි රූප්පනක්‍රියාති, සො පන කත්තුභූතො කම්මභූතො ච අත්ථො භිජ්ජමානො නාම හොතීති ඉමස්ස අත්ථස්ස දස්සනත්ථං “භිජ්ජතීති අත්ථො”ති වුත්තං.

අථ වා රුජ්ජනීති රුජන්ති කම්මකත්තුත්ථෙ රුපපදසිද්ධි චුත්තා. විකාරො හි රුජ්ජනන්ති චුච්චති, තෙනෙව හිජ්ජනීති අත්ථොති කම්මකත්තුත්ථෙන හිජ්ජනීති සද්දෙන අත්ථං දස්සෙති. තත්ථ යදා කම්මත්ථෙ “රුජ්ජනී”ති පදං, තදා “සිතෙනා”තිආදි කත්තුඅත්ථෙ කරණවචනං. යදා පන “රුජ්ජනී”ති පදං කත්තුඅත්ථෙ කම්මකත්තුඅත්ථෙ වා, තදා හෙතුමිහි කරණවචනං දට්ඨබ්බං.

රුපසද්දො ඛන්ධ භව නිමිත්ත පච්චය සරීර වණ්ණසණ්ඨානාදීසු අත්ථෙසු වත්තති. අයඤ්ඤි “යං කිඤ්චි රුපං අතීතානාගතපච්චුජ්ජන්ත”න්ති එත්ථ රුපක්ඛන්ථෙ වත්තති. “රුපුපපත්තියා මග්ගං භාවෙති”ති එත්ථ රුපභවෙ. “අජ්ඣක්තං අරුපසඤ්ඤි බහිද්ධාරුපානි පස්සති”ති එත්ථ කසිණනිමිත්තෙ. “සරුපා හික්ඛෙව උජ්ජජ්ජන්ති පාපකා අකුසලා ධම්මා, නො අරුපා”ති එත්ථ පච්චයෙ. “ආකාසො පරිවාරිතො රුපන්ත්ථෙව සඬ්ඛං ගච්ඡති”ති එත්ථ සරීරෙ. “චක්ඛුඤ්ච පටිච්ච රුපෙ ච උජ්ජජ්ජති චක්ඛුවිඤ්ඤාණං”න්ති එත්ථ වණ්ණෙ. “රුපජ්ජමාණො රුපජ්ජසන්නො”ති එත්ථ සණ්ඨානෙ. ඉච්චෙවං —

ඛන්ථෙ භවෙ නිමිත්තෙ ව, සරීරෙ පච්චයෙපි ව;  
වණ්ණෙ සණ්ඨානආදිමිහි, රුපසද්දො පවත්තති.

කුප කොපෙ. කුජ්ජනි. කුජ්ජන්ති වාතස්සපි ඵරිතස්ස. කොපො, පකොපො. වච්චකොපං රක්ඛෙය්‍ය.

තප සන්තාපෙ. තජ්ජනි, සන්තජ්ජනි. සන්තාපො.

තප පීණනෙ. තජ්ජනි. තජ්ජනං.

දප භාසෙ. දජ්ජනි.

දීප දිත්තියං. දීජ්ජනි. දීපො.

ලුප අදස්සනෙ. ලුජ්ජනං, ලොපො, ලුත්ති.

බ්ප පෙරණෙ. බ්ජ්ජනි. බ්ජ්ජං.

ලුහ ගිද්ධියං. ලුඛනි. අත්තනොයෙව ජණ්ණකං ඔලුඛනි තිට්ඨති. ලුඛනං, ලොහො, ලුඛිත්වා, ලුඛිත්වාන, ලුඛිය, ලුඛියාන, ඔලුඛිත්වා, ඔලුඛිත්වාන, ඔලුඛිය, ඔලුඛියාන, ලුඛිතුං, ඔලුඛිතුං.

තත්ථ ලොහොති ලුඛනන්ති තෙන සත්තා, සයං වා ලුඛනති, ලුඛනමත්තමෙව වා තන්ති ලොහො. එත්ථ පන “ලොහො ලුඛනනා

ලුබ්භිතත්තං රාගො තණ්හා තසිණා මුච්ඡා එජා වනං වනංථො” ඉච්චාදීනි ලොභස්ස ඛහුනාමානි වෙදිතබ්බානි.

බුභ සඤ්චලනෙ. බුබ්භනි, සංබුබ්භනි. බුබ්භිත්ථනගරං. සඬබොහො. කාරිතෙ – බොහෙති, බොහයති.

සමු උපසමෙ. චිත්තං සම්මති, උපසම්මති, වූපසම්මති, සමණො, සන්ති, සන්තො.

එත්ථ සමණොති සම්මති සන්තචිත්තො භවතීති සමණො. කාරිතවසෙන පන කිලෙසෙ සමෙති උපසමෙතීති සමණොති නිබ්බවනං දට්ඨබ්බං. තථා හි “යං සමෙතීති ඉදං අරියං. සමයතීතිධ සත්තාන”න්ති ද්වෙ කාරිතරූපානි.

සමු බෙදෙ නිරොධෙ ව. බෙදො. කිලමනං. නිරොධො අභාවගමනං. අද්ධානමග්ගප්පට්පන්නස්ස කායො සම්මති. අග්ගි සම්මති. සන්තො.

සන්තසද්දො “දීසං සන්තස්ස යොජන”න්තිආදීසු කිලන්තභාවෙ ආගතො. “අයඤ්ච විතක්කො අයඤ්ච විචාරො සන්තා භොන්ති සමිතා”තිආදීසු නිරුද්ධභාවෙ. “අධිගතො බො මායායං ධම්මො ගම්භිරො දුද්දසො දුරනුබොධො සන්තො පණිතො”තිආදීසු සන්තඤ්ඤාණගොචරතායං. “උපසන්තස්ස සදා සතීමතො”තිආදීසු කිලෙසවූපසමෙ. “සන්තො භවෙ සබ්භි පවෙදයන්ති”තිආදීසු සාධුසු. “පඤ්චිමෙ භික්ඛවෙ මහාවොරා සන්තො සංවිජ්ජමානා”තිආදීසු අත්ථිභාවෙ. එත්ථෙතං වුච්චති –

“කිලන්තත්තෙ නිරුද්ධත්තෙ, සන්තධිගොචරත්තනෙ;  
කිලෙසුපසමෙ වෙව, අත්ථිභාවෙ ව සාධුසු;  
ඉමෙසු ඡසු යානෙසු, සන්තසද්දො පනාගතො”ති.

දමු දමනෙ. දම්මති. දන්තො, දමො, දමනං. කාරිතෙ “චිත්තං දමෙති, දමයති”ති රූපානි.

තත්ථ දමොති ඉන්ද්‍රියසංවරාදීනං එතං නාමං. “සච්චෙන දන්තො දමසා උපෙතො. වෙදන්තගු වුසිතබ්බමවරියො”ති එත්ථ හි ඉන්ද්‍රියසංවරො “දමො”ති වුත්තො. “යදි සච්චා දමා වාගා, ඛන්තා හියොයාධ විජ්ජති”ති එත්ථ පඤ්ඤා “දමො”ති වුත්තො. “දානෙන දමෙන සංයමෙන සච්චවජ්ජෙනා”ති එත්ථ උපොසථකම්මං “දමො”ති වුත්තං. “දමුපසමෙනා”ති එත්ථ ඛන්ති “දමො”ති වුත්තො. ඉච්චෙවං –

“ඉන්ද්‍රියසංවරො පඤ්ඤා, ඛන්ති වාපි උපොසථො;

ඉමෙ අත්ථා පවුච්චන්ති, දමසද්දෙන සාසනෙ’’ති.

යා ගතිපාපුණෙසු. යායති, යායන්ති. පරියායො. යායමානො මහාරාජා, අද්දා සිදන්තරෙ නගෙ. යායන්තො. යායන්තමනුයායති. යානානුයායී. යායිතුං, යායිත්වා ඉච්චාදීති.

එත්ථ පරියායසද්දස්ස අත්ථුද්ධාරො වුච්චනෙ, පරියායසද්දො වාරදෙසනාකාරණෙසු සමන්තතො ගන්තබ්බට්ඨානෙ ච සදිසෙ ච වත්තති. “කස්ස නු ඛො ආනන්ද අජ්ජ පරියායො භික්ඛුනියො ඔවදිතු’’න්තිආදීසු හි වාරෙ වත්තති. “මධුපිණ්ඩිකපරියායොතිනං ධාරෙහි’’න්තිආදීසු දෙසනායං. “ඉමිනාපි ඛො තෙ රාජඤ්ඤ පරියායෙන එවං භොතු’’න්තිආදීසු කාරණෙ. “පරියායපථො’’න්තිආදීසු සමන්තතො ගන්තබ්බට්ඨානෙ. “කොපසද්දො ඛොහපරියායො’’න්තිආදීසු සදිසෙ වත්තති. ඉච්චෙවං –

පරියායරවො වාර-දෙසනාකාරණෙසු ච;  
සමන්තතොව ගන්තබ්බ-ට්ඨානෙ ච සදිසෙ සියා.

රි වසනෙ. රියති.

විලී විලීනභාවෙ. සජ්ජි විලීයති. කාරිතෙ විලාපයති.

වා ගතිගන්ධනෙසු. වායති. වායො, වානො.

සිවු තන්තසන්තානෙ. සිබ්බති, සංසිබ්බති. සිබ්බං, සිබ්බන්තො. කාරිතෙ – සිබ්බෙති, සිබ්බයති, සිබ්බාපෙති, සිබ්බාපයති.

සිවු ගතිසොසනෙසු. සිබ්බති.

ධිවු බිවු නිදස්සනෙ. ධිබ්බති. බිබ්බති.

සා තනුකරණෙ. සියති, සියන්ති.

සා අන්තකම්මති. සියති අනවසෙසතො මානං සියති සමුච්ඡන්දතීති අග්ගමග්ගො මානසන්ති හි වුත්තං.

සා අස්සාදනෙ. රසං සායති. සායිතං, සායනං.

සි පාණිප්පසවෙ. සුයති, පසුයති. පසුතා ගාවී.

කුසු හරණදිත්තීසු. කුසයති.

සිලිස ආලිඛිගනෙ. සිලිස්සති. සිලෙසො.

කිලිස උපතාපෙ. කිලිස්සති, සංකිලිස්සති. කිලෙසො, සංකිලෙසො. ඉකාරලොපෙ ක්ලිස්සති ක්ලෙසො ඉච්චාදීති. අපිච මලිනතාපි කිලිසසද්දෙන චුච්චති, කිලිට්ඨචත්ථං පරිදහති. “චිත්තෙන සංකිලිට්ඨයෙන, සංකිලිස්සන්ති මාණවා” තිආදීසු ධාතුනං අනෙකත්ථතාය.

මස අප්පිභාවෙ ඛමායඤ්ච. මස්සති.

ලිස අප්පිභාවෙ. ලිස්සති. ලෙසො. “ලිස ලෙසනෙ” තිපි පඨන්ති ආචරියා.

තස පිපාසායං. තස්සති, පරිතස්සති. පරිතස්සනා, තසිණා, තසිතො.

දුස දොසනෙ. දුස්සති. දොසො, දොසනං, දොසිතො.

දුස අප්පිනියං. දුස්සති, පදුස්සති. දොසො, පදොසො, දුට්ඨො, පදුට්ඨො, දුසකො, දුසිතො, දුසනා.

අසු ඛෙපෙ. ඛෙපො ඛිපනං. අස්සති. නිරස්සතිආදියති ච ධම්මං. ඉස්සාසො.

එත්ථ ච නිරස්සතීති ඡඩ්ඛෙති සත්ථාරං තථා ධම්මක්ඛානාදීති. ඉස්සාසොති උසුං අස්සති ඛිපතීති ඉස්සාසො, ධනුග්ගහො.

යසු පයතනෙ. යස්සති. නියසකම්මං.

එත්ථ ච යෙන විනයකම්මෙන “නිස්සාය තෙ වත්ථබ්බ”න්ති නියස්සියති හජාපියතීති නියසො ඛාලං, තං නියසකම්මං නාම. “කරොහි මෙ යක්ඛ නියසකම්ම”න්ති එත්ථ පන නිග්ගහකම්මං නියසකම්මං නාම.

හස්ස හස්සනෙ. හස්සති. හස්සං, හස්සකාරකො.

වස සද්දෙ. සකුණො වස්සති. අධමො මීගජාතානං, සිඬ්ඛාලො තාත වස්සති. මණ්ඩුකො වස්සති.

තස අදස්සනෙ. තස්සනධම්මං තස්සති. පතස්සති. විතස්සති. තස්ස වසලි, වර පිරෙ විතස්ස. නට්ඨො, විනට්ඨො. කාරිතෙ – නාසෙති, නාසයති.

සුස සොසනෙ. පණ්ණං සුස්සති. කාරිතෙ – වාතො පණ්ණං සොසෙති, සොසයති. කම්මෙ – වාතෙන පණ්ණං සොසියති. භාවෙ ක්‍රියාපදමජ්ජපසිද්ධං. සොසො, සුක්ඛං කට්ඨං. සුස්සං, සුස්සන්තො. සුස්සමානො දහදො.

තුස තුට්ඨියං. තුස්සති, සන්තුස්සති. සන්තුට්ඨී, සන්තොසො, තොසනං, තුට්ඨබ්බං, තුස්සිතබ්බං, තුසිතා. කාරිතෙ “තොසෙති” ඉච්චාදීති.

භා පරිභානියං. භායති, පරිභායති. භායන්ති තත්ථ චළවා. භාවෙ “භයං වා ජම්භිතත්තං වා ලොමහංසො වා, සො පභීයිස්සති” ති ච “රාගො පභීයති” ති ච රූපං. කම්මෙ ක්‍රියාපදමප්පසිද්ධං. “රාගො පභීයති” ති ඉදං පන “භා වාගෙ” ති චුත්තස්ස භූවාදිගණිකධාතුස්ස රූපං “රාගං පජහති” ති කත්තුපදස්ස දස්සනතො.

නහ ඛන්ධතෙ. නය්හති. උපනය්හති. සන්තය්හති. සන්තාහො. සන්තද්ධො.

මුහ වෙච්ඡිතෙ. මුය්හති, සම්මුය්හති, පමුය්හති. මොහො, පමොහො. මුළ්හො. මොමුහො පුරිසො. මොමුහං චිත්තං. කාරිතෙ — මොහෙති. පමොහකො. එත්ථ ච මොමුහොති අවිසදතාය මොමුහො, මහාමුළ්හොති අත්ථො.

සහ සුහ සත්තියං. සය්හති. සුය්හති.

න්භා සොචෙය්‍ය. න්භායති, අප්පක්ඛරානං බහුභාවෙ නභායති. නභායිත්වා, න්භායිත්වා. නභානං, න්භානං. සීසං න්භාතො. එත්ථ ච සීසං න්භාතොති සීසං ධොචිත්වා න්භාතොති අත්ථො ගහෙතබ්බො පොරාණෙහි අනුමතත්තා.

සිනිහ පීතියං. සිනිය්හති. සිනෙහකො, සිනෙහිතො, සිනිද්ධො. පුත්තෙ සිනෙහො අජායථ. ඉකාරලොපෙන ස්නෙහො. තථා හි “නිස්නෙහමහිකඬ්ඛාමී” ති පාළි දිස්සති.

විරිළ ලජ්ජායං වොදනෙ ච. විරිළිතො. ලජ්ජාවසෙන අත්ථො පසිද්ධො, න වොදනාවසෙන. තථා හි “විරිළිතොති ලජ්ජිතො” ති අත්ථසංචණ්ණකා ගරු වදන්ති “ලජ්ජනාකාරප්පත්තො” ති ච.

දිවාදී එත්තකා දිට්ඨා, ධාතවො මෙ යථාබලං;

සුත්තෙස්වඤ්ඤෙපි පෙක්ඛිත්වා, ගණ්භවිහො අත්ථයුත්තිතොති.

දිවාදිගණොයං.

## ස්වාදිගණික

සු සවනෙ. ‘‘සුණොති, සුණාති. සුණිංසු. පටිස්සුණි, පටිස්සුණිංසු. අස්සොසි, අස්සොසුං. පච්චස්සොසි, පච්චස්සොසුං’’ ඉච්චාදීනි, ‘‘සුණිස්සති, සොස්සති’’ ඉච්චාදීනි ච භවන්ති. අබ්භාසවිසයෙ ‘‘සුස්සුසති, සුස්සුසා’’ ඉච්චාදීනි. අනබ්භාසවිසයෙ – සාවකො, සොතො, සුණං, සුණන්තො, සුණමානො, සුයාමානො, සවනං, සුතං. අසුයිත්ථාති චා සුතං. සුතවා, සොතං, සොණො, සුණිතුං, සොතුං. සුණිත්වා, සුණිය, සුණියාන, සුත්වා, සුත්වාන. කාරිතෙ – සාවෙනි, සාවයති. කම්මෙ – සද්දො සුයාති, සුයති ච. භාවෙ පදරූපමජ්ජසිද්ධං.

තත්ථ සාවකොති අන්තෙවාසිකො, සො දුට්ඨො ආගතජ්ඵලො අනාගතජ්ඵලො ච, තත්ථ ආගතජ්ඵලො සවනන්තෙ අරියාය ජාතියා ජාතොති ‘‘සාවකො’’ති වුච්චති, ඉතරො ගරුතං ඔවාදං සුණාතීති ‘‘සාවකො’’ති. සාවකො, අන්තෙවාසිකො, සිස්සොති පරියායා.

එත්ථ සුතසද්දස්ස අත්ථුද්ධාරං වදාම සද්ධිං සොතසද්දස්ස අත්ථුද්ධාරෙන. සුතසද්දො සඋපසග්ගො අනුපසග්ගො ච අනුපපදෙන, සුතසද්දො ච –

ගමනෙ විස්සුතෙ තිත්තෙ, නියොගො’පවිතෙපි ච;

සද්දෙ ච සොතද්වාරානු-සාරඤ්ඤානෙසු දිස්සති.

තථා හි ‘‘සෙනාය පසුතො’’තිආදීසු ගච්ඡන්තොති අත්ථො. ‘‘සුතධම්මස්ස පස්සතො’’තිආදීසු විස්සුතධම්මස්සාති අත්ථො. ‘‘අචස්සුතා අචස්සුතස්ස පුරිසපුග්ගලස්සා’’තිආදීසු තිත්තස්සාති අත්ථො. ‘‘යෙ කුමානජ්ජසුතා ධිරා’’තිආදීසු අනුයුත්තාති අත්ථො. ‘‘තුම්භෙහි පුඤ්ඤං පසුතං අනජ්ජක’’න්තිආදීසු උපවිතන්ති අත්ථො. ‘‘දිට්ඨං සුතං මුතං විඤ්ඤාත’’න්තිආදීසු සද්දොති අත්ථො. ‘‘බහුස්සුතො හොති සුතධරො සුතසන්නිවයො’’තිආදීසු සොතද්වාරානුසාරවිඤ්ඤාතධම්මධරොති අත්ථො.

සොතසද්දොපි අනෙකත්ථජ්ජපහෙදො. තථා හෙස –

මංසවිඤ්ඤාණඤ්ඤාණෙසු, තණ්හාදීසු ච දිස්සති;

ධාරායං අරියමග්ගෙ, චිත්තසන්නතියම්පි ච.

‘‘සොතායතනං, සොතධාතු, සොතින්ද්‍රිය’’න්තිආදීසු සොතසද්දො මංසසොතෙ දිස්සති, ‘‘සොතෙන සද්දං සුත්වා’’තිආදීසු සොතවිඤ්ඤාණෙ. ‘‘දිබ්බාය සොතධාතුයා’’තිආදීසු ඤාණසොතෙ. ‘‘යාති සොතාති ලොකස්මිත්ති, යාති එතාති සොතාති මයා කිත්තිතාති පකිත්තිතාති ආචික්ඛිතාති දෙසිතාති පඤ්ඤපිතාති පට්ඨපිතාති විවරිතාති විහත්තාති

සද්දනිතිප්පකරණං ධාතුමාලා

රුධාදිජක්ක

උත්තානිකතානි පකාසිතානි. සෙය්‍යථිදං? තණ්හාසොතො දිට්ඨිසොතො කිලෙසසොතො දුච්චරිතසොතො අවිජ්ජාසොතො”තිආදීසු පඤ්චසු ධම්මෙසු. “අද්දසා ඛො භගවා මහන්තං දාරුක්ඛන්ධං ගඬිගාය නදියා සොතෙන වුය්හමාන”න්තිආදීසු උදකධාරායං. “අරියස්සෙනං ආවුසො අට්ඨංඝිතිකස්ස මග්ගස්ස අධිවචනං, යදිදං සොතො”තිආදීසු අරියමග්ගෙ. “පුරිසස්ස ච විඤ්ඤාණසොතං පජානාති උභයතො අබ්බොච්ඡින්නං ඉධලොකෙ පතිට්ඨිතඤ්ච පරලොකෙ පතිට්ඨිතඤ්චා”තිආදීසු චිත්තසන්තතියන්ති.

සොණොති සුනාබො. සො හි සාමිකස්ස වචනං සුණාතීති සොණොති වුවචති.

ඉමානි තදහිධානානි –

සුනාබො සාරමෙය්‍යා ච, සුණො සුනො ච කුක්කුරො;  
සොණො ස්වානො සුවානො ච, සාචරො මිගදංසනො.

සා සුනිධාති’මෙ සද්දා, පුමානෙසු පචත්තරෙ;  
සුනාති කුක්කුරි සි’ති, ඉමෙ ඉත්ථිසු චත්තරෙ.

සුනාබො සාරමෙය්‍යාති, ආදි බහුවචො පන;  
පචත්තති පුම්භ්විසු, අඤ්ඤත්‍රාපි අයං නයො;

කුක්කුරොති අයං තත්ථ, බාලකාලෙ රචෙන වෙ;  
මහල්ලකෙපි සුනාබො, රුල්භියා සම්පචත්තති.

තථා හි අට්ඨකථාවරියා කුක්කුරජාතකෙ “යෙ කුක්කුරා රාජකුලමිහි වඩ්ඪා, කොලෙය්‍යකා වණ්ණබලුපපන්නා”තිඉමස්මිංපදෙසෙ එවමත්ථං වණ්ණයිංසු “යෙ කුක්කුරාති යෙ සුනාබො. යථා හි තරුණොපි පස්සාවො පුතිමුත්තන්ති තදහුජාතොපි සිඬිගාලො “ජරසිඬිගාලො’ති, කොමලාපි ගළාවීලතා ‘පුතිලතා’ති, සුවණ්ණවණ්ණොපි කායො ‘පුතිකායො’ති වුවචති, එවමෙව වස්සසතිකොපි සුනාබො ‘කුක්කුරො’ති වුවචති, තස්මා මහල්ලකා කායුපපන්නාපි තෙ ‘කුක්කුරා’ත්ථෙව වුත්තා”ති.

කි හිංසායං. කිණොති, කිණාති, කිණන්ති.

සක සාමත්ථියෙ. සමත්ථභාවො සාමත්ථියං, යථා දක්ඛියං. සක්කුණාති, සක්කුණන්ති. අසක්ඛි. සක්ඛිස්සති. සක්කො. සක්කී.

එත්ථ සක්කොති දෙවරාජා. සො හි පරහිතං සකහිතඤ්ච කාතුං සක්කුණාතීති සක්කො. අපිච සක්‍යකුලජාතො යො කොච්ඡි. තථා හි “අථ ඛො මහානාමො සක්කො”තිආදි වුත්තං. “භගවන්තඤ්ච පිඬිගියො මං සක්ක

සද්දතීතිප්පකරණං ධාතුමාලා

රුධාදිජක්ක

සමුද්ධරාහීති ආලපි. සකායා වත හො කුමාරා පරමසකායා වත හො කුමාරා”ති වචනමුපාදාය සබ්බෙපි සකායකුලෙ ජාතා “සකායා”ති ව “සාකියා”ති ව “සක්කා”ති ව වුවුවන්ති. එත්ථ ස්වාදිත්තෙපි අනෙකස්සරධාතුතො එකොව උණාපච්චයො හොති, න ණු ණාපච්චයාති දට්ඨබ්බං.

බී බයෙ. බීණොති. බීණාති. බීණා ජාති. බීණො. අයොගා භූරිසඬ්ඛයො.

ගෙ සද්දෙ. ගිණොති, ගිණාති.

චී වයෙ. ණකාරස්ස නකාරත්තං. පාකාරං චිණොති. චිතං කුසලං. චෙතො පුග්ගලො.

රු උපතාපෙ. රුණොති, රුණාති.

රාධ සාධ සංසිද්ධියං. රාධුණාති. සාධුණාති. රාධනං. ආරාධනං. සාධනං.

පී පීතියං. පීණොති, පීණාති. පීති, පියො.

අප පාපුණෙ සම්භු ව. පාපුණොති, පාපුණාති. පත්තො. සබ්බඤ්ඤාතං සත්ථා පත්තො. සම්පත්තො යමසාධනං. සම්භුණාති, න කිඤ්චි අත්ථං අභිසම්භුණාති. සම්භුණන්තො, අභිසම්භුණමානො.

තත්ථ පත්තොති පසද්දො උපසග්ගො “පජ්ජොති”ති එත්ථ පසද්දො විය. තථා හි “පත්තො”ති එත්ථ පාපුණීති අත්ථෙ පපුබ්බස්ස අපධාතුස්ස පකාරෙ ලුත්තෙ තපච්චයස්ස ද්විභාවො භවති. තත්ථ න අභිසම්භුණාතීති න සම්පාපුණාති, න සාධෙතීති වුත්තං හොති.

බීප බෙපෙ. බීපුණාති. බීජ්පං. බීජ්පන්ති මච්ජපඤ්ජරො.

ආප ඛ්‍යාපනෙ. ආපුණාති. ආපො.

මී පක්ඛෙපනෙ. මීණොති. මීත්තො.

එත්ථ ව සබ්බගුය්හෙසු නිමියති පක්ඛිපියතීති මීත්තො. “මීත්තො භවෙ සත්තපදෙන හොතී”ති වචනං පන වොහාරවසෙන වුත්තං, න අත්ථවසෙන. වුව්චෙය්‍ය වෙ, යො කොචි අවිස්සාසිකො අත්තනො පටිච්චරුද්ධොපි ව මීත්තො නාම භවෙය්‍ය, න වෙචං දට්ඨබ්බං. එවඤ්ච පන දට්ඨබ්බං “සත්තපදවීතිහාරමත්තෙනපි සහ ගච්ජන්තො සහ ගච්ජන්තස්ස පියවාචානිච්ඡාරණෙන අඤ්ඤාමඤ්ඤං ආලාපසල්ලාපකරණමත්තෙන මීත්තො

සද්දතීතිප්පකරණං ධාතුමාලා

රුධාදිජක්ක

නාම හොතීති වත්තබ්බං. කිංකාරණා? දළ්භවිස්සාසො මිත්තො නාම න  
භවෙය්‍යාති මිත්තස්ස ගුණපසංසාවසෙන එවං වුත්ත'න්ති.

වු සංවරණෙ. වුණොති, වුණාති, සංවුණොති, සංවුණාති. පණ්ඩිතො  
සිලසංවුතො.

සු අභිසවෙ. අභිසවො නාම පිළනං මන්ථනං සන්ධානං සිත්භානං වා.  
සුණොති, සුණාති.

සි ඛන්ධනෙ. සිනොති.

සි නිසානෙ. සිණොති, සිණාති. නිසිතසත්ථං.

න හි නුනායං සා බුජ්ජා, ලහති ජීවිහාය ඡෙදනං;  
සුනිසිතෙන සත්ථෙත, එවං දුබ්භාසිතං භණං;

එත්ථ භණන්ති භණන්ති.

වුස පාගබ්බියෙ. පාගබ්බියං නාම කායවාචාමනෙහි පගබ්බභාවො. වුසුණාති.

අසු බ්‍යාපනෙ. අසුණාති. අස්සු.

හි ගතිබුද්ධිසු උපතාපෙ ව. හිනොති.

එත්ථ පන අසමානන්තත්තෙපි සමානත්ථානං සමොධානං වුවිච්ඡි.

තික තිග සස දික්ඛ කිච්චි චිරි ජිරි දාස දු හිංසායං. තිකුණාති. තිගුණාති.  
සසුණාති. දික්ඛුණාති. කිවුණාති. චිරුණාති. ජිරුණාති. දාසුණාති. දුණොති,  
දුණාතීති රූපාති හිංසාවාචකාති භවන්ති.

සුවාදී එත්තකා දිට්ඨා, ධාතවො මෙ යථාබලං;  
සුත්තෙස්වඤ්ඤපි පෙක්ඛිත්වා, ගණවිහො අත්ථයුත්තිතො.

ස්වාදිගණොයං.

### කියාදිගණික

කී දබ්බවිනිමයෙ. දබ්බවිනිමයො කයවික්කයවසෙන භණ්ඩස්ස  
පරිවත්තනං. කිණාති, කිණන්ති. වික්කිණාති, වික්කිණන්ති. කෙතුං, කිණිතුං.

වික්කෙතුං, වික්කිණිතුං. කිණිත්වා, වික්කිණිත්වා. කීතං භණ්ඩං. කයො, වික්කයො. වික්කිණෙය්‍යා භනෙය්‍යා වා.

බි ගතියං. බිණාති. අතිබිණො සරො. බං, බාති. නකාරස්ස ණකාරත්තං.

තත්ථ බිණාතීති ගච්ඡති. අතිබිණොති අතිගතො. අත්‍රායං පාළි “සෙනති වාපාතිබිණාව, පුරාණාති අනුත්ථන”න්ති. තත්ථ වාපාතිබිණා’ති වාපතො අතිබිණා අතිගතා. අට්ඨකථායං පන “වාපාතිබිණාති වාපතො අතිබිණා වාපා විනිමුත්තාති අත්ථො”ති පදත්ථවිවරණං කතං, තම්පි ගතත්ථඤ්ඤෙව සන්ධාය අධිප්පායත්ථවසෙන කතන්ති දට්ඨබ්බං. තත්‍ර ඛන්ති සග්ගො. සො හි කතපුඤ්ඤෙහි ගන්තබ්බත්තා “ඛ”න්ති වුවචති. බාතීති සග්ගා.

වි වයෙ. පුඤ්ඤං විනාති. පාකාරං විනාති. පාරමියො විචිනාති, විචිනති ව. පුප්ඵං ඔචිනාති, ඔචිනති වා. පචිනාති. පචිනිත්වා. චිතං කුසලං. වයො සඤ්චයො. විතො පාකාරො. විනාතීති චෙතො, ඉට්ඨකචඬ්ඬකී. යො සත්තො පුඤ්ඤසඤ්චයො. “සඤ්චයො රාසි සමුහො පිණ්ඩො ගණො සඬ්ඝො කදම්බො වග්ගො කරො සථා”ඉච්චෙවමාදයො පරියායා.

ජී ජයෙ. ජිනාති, විජිනාති, ජිනියති. ජෙනා, ජිනො. ජිනො මාරො. මාරං ජිනො. ජිතවා, ජිතාවී, ජිතබ්බො, ජෙය්‍යා, ජයනං, ජිතං, විජිතං, ජයො, පරාජයනං, පරාජයො. යස්ස ජිතං නාවජියති. ජිතමස්ස නොයාති කොචි ලොකෙ. ජයො හි බුද්ධස්ස සිරිමනො අයං, මාරස්ස ච පාපිමනො පරාජයො.

තත්ථ ජෙනාති ජිනාතීති ජෙනා, යො කොචි පුග්ගලො. අජිනීති ජිනො, සබ්බඤ්ඤා ධම්මරාජා. කිං සො අජිනී? පාපකෙ අකුසලෙ ධම්මෙ මාරාදිඅරයො ව. ඉති පාපකෙ අකුසලෙ ධම්මෙ මාරාදයො ච අරයො අජිනීති ජිනො. චුත්තම්පි චෙතං —

“මාදියා වෙ ජිනා භොන්ති, යෙ පත්තා ආසවක්ඛයං;  
ජිනා මෙ පාපකා ධම්මා, තස්මාහං උපක ජිනො”ති,

“තථාගතො හික්ඛවෙ අහිභු අනහිභුතො”ති ව.

ජිනසද්දො හි කෙවලො සබ්බඤ්ඤම්හි පවත්තති, සොපපදො පන පච්චෙකබුද්ධාදීසු තම්හි ව යථාරහං පවත්තති. “පච්චෙකජිනො, ඔධිජිනො, අනොධිජිනො, විපාකජිනො, අවිපාකජිනො”ති ඉමානෙත්ථ නිදස්සනපදාහි.

ජී ජාතියං. ජිනාති, න ජිනාති න ජාපයෙ, ජිනො රථස්සං මණිකුණ්ඩලෙ ව, පුත්තෙ ව දාරෙ ව තථෙව ජිනො. ජිනො ධනඤ්ච දාසෙ ව.

සද්දනීතිප්පකරණං ධාතුමාලා

රුධාදිජක්ක

ඤා අවබෝධනො. ජානාති, ඤායති, නායති. අනිමිත්තා න නායරෙ. ජඤ්ඤා සො යදි භාපයෙ. මා මං ජඤ්ඤාති ඉච්ඡති. “ඉමෙ අම්භාක”න්ති ඤාතබ්බට්ඨෙන ඤාති, ඤාතකො. ඤාතිමිත්තා සුභජ්ජා ව. ඤාතකො නො නිසින්නොති.

ඤාතබ්බං

ඤෙය්‍යං,

සඬබාරවිකාරලක්ඛණනිබ්බානපඤ්ඤත්තිධම්මා. ඊදිසෙසු ධානෙසු ඤෙය්‍යසද්දො එකන්තෙන නපුංසකො, වාවචලිඬගත්තෙ සබ්බලිඬගිකො, යථා? ඤෙය්‍යො එස්සො. ඤෙය්‍යො වෙදනා. ඤෙය්‍යං විත්තං. ඤෙය්‍යො පුරිසො, ඤෙය්‍යො ඉත්ථී, ඤෙය්‍යං ධනන්ති ව.

පු අභිත්ථවෙ. පුනාති. අභිත්ථුනාති. පුති, අභිත්ථුති. ථවනා, අභිත්ථවනා, පුතො, අභිත්ථුතො.

පු නිත්ථුනනෙ. පුනාති.

උට්ඨෙහි රෙවතෙ සුපාපධම්මෙ,  
අපාරුතද්වාරෙ අදානසීලෙ;  
නෙස්සාම තං යත්ථ පුනන්ති දුග්ගතා,  
සමජ්ජිතා නෙරයිකා දුක්ඛෙන;  
පුරාණාති අනුත්ථුන”න්ති ව පයොගො.

දු හිංසායං. දුනාති. මිත්තද්දු. දුමො.

එත්ථ මිත්තද්දුති මිත්තං දුනාති හිංසති දුබ්භතීති මිත්තද්දු. අනු “වෙදා න තාණාය භවන්ති තස්ස, මිත්තද්දුතො භුනහුතො නරස්සා”ති පාළි නිදස්සනං. දුමොති දුනියති ගෙහසම්භාරාදිඅත්ථාය හිංසියති ඡින්දියති, පණ්ණපුප්ඵාදිඅත්ථිකෙහි වා පණ්ණපුප්ඵාදිහරණෙන පිළියතීති දුමො.

ධු කම්පනෙ. ධුනාති. ධුමො, ධොනා, ධොනො, ධුතො. ධුනන්තො වාකචීරානි, ගච්ඡාමි අම්බරෙ තදා.

තත්ථ ධුමොති ධුනාති කම්පනීති ධුමො. ධුමසද්දො කොධෙ තණ්භාය විතක්කෙ පඤ්චසු කාමගුණෙසු ධම්මදෙසනායං පකතිධුමෙති ඉමෙසු අත්ථෙසු වත්තති. “කොධො ධුමො භස්මානි මොසවජ්ජ”න්ති එත්ථ හි කොධෙ වත්තති. “ඉච්ඡා ධුමායිතො සදා”ති එත්ථ තණ්භායං. “තෙන ඛො පන සමයෙන අඤ්ඤතරො හික්ඛු භගවතො අවිදුරෙ ධුමායන්තො නිසින්නො හොති”ති එත්ථ විතක්කෙ.

“පඬකො ව කාමා පලිපො ව කාමා,  
භයඤ්ච මෙතං තිමුලං පචුත්තං;

රජො ව ධුමො ව මයා පකාසිතො,  
හිත්වා තුවං පබ්බජ භුග්ගදත්තා”ති

එත්ථ පඤ්චස්ස කාමගුණෙස්ස. “ධුමං කත්තා හොති”ති එත්ථ ධම්මදෙසනායං.  
“ධජො රථස්ස පඤ්ඤානො, ධුමො පඤ්ඤානමග්ගිතො”ති එත්ථ පකතිධුමෙ.  
ඉච්චෙවං -

කොධතණ්හාවිතක්කෙස්ස, පඤ්චකාමගුණෙස්ස ව;  
දෙසනායඤ්ච පකති-ධුමෙ ධුමො පවත්තති.

ධොනාති පඤ්ඤා. වුත්තඤ්ඤෙනං නිද්දෙසෙ “ධොනා වුච්චති පඤ්ඤා, යා  
පඤ්ඤා පජානනා සම්මාදිට්ඨි, කිංකාරණා ධොනාති වුච්චති පඤ්ඤා? යං තාය  
පඤ්ඤාය කායදුච්චරිතං ධුතඤ්ච ධොතඤ්ච සන්ධොතඤ්ච නිද්ධොතඤ්ච,  
වච්චිච්චරිතං මනොදුච්චරිතං ධුතඤ්ච ධොතඤ්ච සන්ධොතඤ්ච නිද්ධොතඤ්ච.  
තංකාරණා ධොනා වුච්චති පඤ්ඤා. අථ වා සම්මාදිට්ඨි මිච්ඡාදිට්ඨිං ධුතා ව  
ධොනා ව සන්ධොතා ව නිද්ධොතා ව, තංකාරණා ධොනා වුච්චති පඤ්ඤා”ති.  
“ධොතස්ස හි නත්ථි කුහිඤ්චි ලොකෙ, පකජ්ජිතා දිට්ඨි භවාහවෙස්ස”ති  
අයමෙත්ථ පාළි නිදස්සනං. අනු ධොනා අස්ස අත්ථිති ධොනො, තස්ස  
ධොතස්සාති නිබ්බවනං. ධාතුනමනෙකත්ථතාය ධුධාතු කම්පනත්ථෙපි  
ධොවනත්ථෙපි වත්තති.

මුන ඤාණෙ. මුනාති. මොනං, මුනි. ඉමස්මිං යානෙ ධාතුයා ආඛ්‍යාතත්තෙ  
එකන්තෙන අන්තලොපො භවති. සොහිතත්ථෙරගාථායං පන අනාගතවචනෙ  
උකාරස්ස වුද්ධිවසෙන “අහං මොනෙන මොනිස්ස”න්ති රූපන්තරඤ්ච දිස්සති.  
තත්ථ මොනිස්සන්ති ජානිස්සං. නාමත්තෙ අන්තලොපො න හොති. තත්ථ  
මොනන්ති කිඤ්චාපි “න මොනෙන මුනි හොති”ති එත්ථ තුණ්හිභාවො  
“මොන”න්ති වුච්චති, තථාපි ඉධ “ඤාණෙ”ති වචනතො න සො අධිජ්ජෙතො,  
ඤාණමෙවාධිජ්ජෙතං, තස්මා මොනෙයාපට්ඨදාසඛිබාතං මග්ගඤාණමොනමිපි  
ගහෙතබ්බං. මුනීති මුනාති ජානාති හිතාහිතං පරිච්ඡින්නිති මුනි. අථ වා  
බන්ධාදිලොකෙ තුලං ආරොපෙත්වා මිනන්තො විය “ඉමෙ අජ්ඣත්තිකා  
බන්ධා, ඉමෙ බාහිරා”තිආදිනා නයෙන ඉමෙ උභො අත්ථෙ මුනාතීති මුනි.  
තෙනාහ භගවා -

“න මොනෙන මුනි හොති, මුළුභරූපො අවිද්දස්ස;  
යො ව තුලංව පග්ගස්ස, වරමාදාය පණ්ඩිතො.

පාපානි පරිවජ්ජෙති, ස මුනි තෙන සො මුනි;  
යො මුනාති උභො ලොකෙ, මුනි තෙන පවුච්චති”ති.

අපරාපෙත්ථ භවති අත්ථවිභාවනා. මුනීති මොනං වුව්වති ඤාණං, කායමොනෙය්‍යාදීසු වා අඤ්ඤතරං, තෙන සමන්තාගතත්තා පුග්ගලො “මුනී”ති වුව්වති. සො පනෙස අගාරියමුනි අනගාරියමුනි සෙක්ඛමුනි අසෙක්ඛමුනි පච්චෙකමුනි මුනිමුනීති අනෙකවිධො. තත්ථ අගාරියමුනීති ගිහිපි ආගතඵලො විඤ්ඤාතසාසනො. අනගාරියමුනීති තථාරූපොව පබ්බජිතො. සෙක්ඛමුනීති සත්ත සෙක්ඛා. අසෙක්ඛමුනීති බිණ්ණාසවො. පච්චෙකමුනීති පච්චෙකබුද්ධො. මුනිමුනීති සම්මාසම්බුද්ධො. තථා හි ආයස්මාපි සාරිපුත්තො ආහ “මුනීති වුව්වති තථාගතො අරහං සම්මාසම්බුද්ධො”ති.

පු පවනෙ. පවනං සොධනං. පුනාති. පුඤ්ඤං, පුත්තො, දන්තපොණං.

එත්ථ ච පුඤ්ඤන්ති අත්තනො කාරකං පුනාති සොධෙතීති පුඤ්ඤං. අථ වා යත්ථ සයං උප්පන්නං තංසන්නානං පුනාති විසොධෙතීති පුඤ්ඤං. කිත්තං? සුවරිතං කුසලකම්මං. සකම්මිකත්තා ධාතුස්ස කාරිතවසෙන අත්ථවිචරණං ලබ්භති. පුත්තොති අත්තනො කුලං පුනාති සොධෙතීති පුත්තො. එවඤ්ච සති භීතජච්චානං චණ්ඩාලාදීනං පුත්තො නාම න භවෙය්‍යාති න චත්තබ්බං සද්දානමත්ථකථනස්ස නානප්පකාරෙන පවත්තිතො, තස්මා අත්තනො පිතු හදයං පුරෙතීති පුත්තොති එවමාදිනාපි නිබ්බවනං ගහෙතබ්බමෙව. නානාධාතුවසෙනපි හි පදානි සිද්ධිං සමුපගච්ඡන්ති.

පුත්තො ච නාම අත්තපො ඛෙත්තපො අත්තෙවාසිකො දිත්තකොති චතුබ්බිධො. තත්ථ අත්තානං පටිච්ච ජාතො අත්තපො නාම. සයනපීඨෙ පල්ලඬිකෙ උරෙති එවමාදීසු නිබ්බත්තො ඛෙත්තපො නාම. සන්තිකෙ සිප්පුග්ගණ්භනකො අත්තෙවාසිකො නාම. පොසාපනත්ථාය දිත්තො දිත්තකො නාම දන්තපොණන්ති දන්තෙ පුනන්ති විසොධෙන්ති එතෙනාති දන්තපොණං, දන්තකට්ඨං.

පි තප්පනකන්තීසු. පිණාතීති පීති. එත්ථ ච පීතීති පිණනං පීති, තප්පනං කන්තීති ච වුත්තං හොති. ඉදං භාවවසෙන නිබ්බවනං. ඉදං පන හෙතුකත්තුවසෙන පිණයතීති පීති, තප්පෙතීති අත්ථො.

සා පනෙසා බුද්දකාපීති ඛණිකාපීති ඔක්කන්තිකාපීති උබ්බෙගාපීති ඵරණාපීතීති පඤ්චවිධා හොති. තත්ථ බුද්දකාපීති සරීරෙ ලොමහංසනමත්තමෙව කාතුං සක්කොති. ඛණිකාපීති ඛණෙ ඛණෙ විජ්ජුප්පාදසදිසා හොති. ඔක්කන්තිකාපීති සමුද්දතීරං විවි විය කායං ඔක්කමිත්වා ඔක්කමිත්වා හිජ්ජති. උබ්බෙගාපීති බලවතී හොති කායං උද්ධග්ගං කත්වා ආකාසෙ ලඬිසාපනප්පමාණා හොති. ඵරණාපීතියා පන උප්පන්නාය සකලසරීරං ධමිත්වා පූරිතවත්ථි විය මහතා උදකොසෙන පක්ඛන්දපබ්බතකුච්ඡි විය ච

සද්දතීතිප්පකරණං ධාතුමාලා

රුධාදිජක්ක

අනුපරිච්ඡං. හොති, එවං පඤ්චවිධා පීති, සා සම්පියායනලක්ඛණත්තා “පියොති” ති පීතීති සුද්ධකත්තුවසෙනපි වත්තුං යුජ්ජති. එත්ථ “පියායති, පිතා, පියො, පෙමො” ති ආදීනි පීධාතුයා එව රූපානි. තත්ථ “පුත්තං පියායතීති පිතා” ති වදන්ති. පියායිතඛිබ්බොති පියො. පෙමනං පෙමො.

මා පරිමාණෙ. මිනාති. මානං, පරිමාණං, මත්තං, මත්තා, මනො, විමානං, මිනිතඛිබ්බං, මෙතඛිබ්බං, ඡායා මෙතඛිබ්බා. ඊදිසෙසු යානෙසු අනියපච්චයො න ලබ්භති.

එත්ථ මනොති එකාය නාළියා එකාය ව තුලාය මිනමානො විය ආරම්මණං මිනාති පරිච්ඡන්දතීති මනො. විසෙසනො මිනියතෙ පරිච්ඡන්දියතෙති විමානං, දෙවානං පුඤ්ඤබලෙන නිබ්බත්තබ්බාමිහං දෙවනිකෙතං. යං විමානං උපසොහිතං, පභාසතිමිදං බ්බාමිහන්ති ව ආදිනා ථොමියති.

මී හිංසායං. මිනාති. මීනො, කුමීනං.

එත්ථ මීනොති මච්ඡො. මච්ඡස්ස හි “මීනො මච්ඡො අම්බුජො වාරිජො වාරිවරො” ති අනෙකානි නාමානි. විසෙසනාමානි පන “අමරො බලිසො වන්දකුලො කන්දඵලි ඉන්දඵලි ඉන්දවලො කුලිසො වාමි කුඬිකුතලො කණ්ඨිකො සකුලො මඬ්ගුරො සිඬ්ගී සතවඬිකො රොහිතො පාඨිතො කාණො සවඬිකො පාචුසො” ඉච්චෙවමාදීනි, “තිමි තිමිඬ්ගලො” ඉච්චෙවමාදීනි ව භවන්ති. කුමීනන්ති කුච්ඡිතෙනාකාරෙන මච්ඡෙ මිනන්ති හිංසන්ති එතෙනාති කුමීනං, මච්ඡබන්ධනපඤ්ජරො. සො පන පාළියං කුමීනසද්දෙන වුච්චති. තථා හි –

“වාරිජස්සෙව මෙ සතො, බන්ධස්ස කුමීනාමුබ්බෙ;  
අක්කොසති පහරති, පියෙ පුත්තෙ අපස්සතො” ති

පාළි දිස්සති.

මු බන්ධනෙ. මුනාති. මුනි.

එත්ථ මුනීති අත්තනො චිත්තං මුනාති මච්ඡි බන්ධනි රාගදොසාදිවසං ගන්තුං න දෙතීති මුනි.

රි ගතිදෙසනෙසු. රිකාති. රෙණු. නකාරස්ස ණත්තං.

ලී සිලෙසෙ. ලිනාති, නිලිනාති. ලීනං, සල්ලීනං, පටිසල්ලානං.

වී තන්තසන්තානෙ. චත්ථං විනාති. ඉමිනා සුත්තෙන චීවරං විනාහි. කම්මෙ  
— ඉදං ඛො ආවුසො චීවරං මං උද්දිස්ස වියාති. චිතං. සුචිතං. අප්පකං හොති  
වෙනඛිඛං. කාරිතෙ “වායාපෙනි, තන්තවායෙනි චීවරං වායාපෙස්සාමා”ති චීවරං  
වායාපෙසුං” ඉච්චෙවමාදීනි භවන්ති.

වී හිංසායං. විනාති. වෙණු. වෙණුති වංසො.

ලු ඡෙදනෙ. ලුනාති. ලොණං, කුසලං, බාලො, ලුතො.

එත්ථ ච ලොණන්ති ලුනාති චිතරසභාවං විනාසෙනි සරසභාවං කරොතීති  
ලොණං, ලවණං. කුසො විය හත්ථප්පදෙසං අකුසලධම්මෙ ලුනාතීති කුසලං,  
අනවජ්ජඉට්ඨවිපාකලක්ඛණො ධම්මො. දිට්ඨධම්මිකසම්පරායිකෙ ද්වෙ අත්ථෙ  
ලුනාතීති බාලො, අවිද්වා. ලුතොති මක්කටකො වුච්චති. තස්ස හි සුත්තං  
“ලුතසුත්ත”න්ති වදන්ති. යුසං පාතුං පටඨගමක්ඛිකාදීනං ජීවිතං ලුනාතීති  
ලුතො.

සි ඛන්ධනෙ. සිනාති. සිමා, සිසං.

එත්ථ සිමාති සිනියතෙ සමග්ගෙන සඬ්ඝෙන කම්මවාචාය ඛන්ධියතෙති  
සිමා. සා දුට්ඨා ඛද්ධසිමා අඛද්ධසිමාති. තාසු අඛද්ධසිමා මරියාදකරණවසෙන  
“සිමා”ති වෙදිතඛිඛා. සිනාති ඛන්ධති කෙසෙ මොළිකරණවසෙන එත්ථාති  
සිසං. අඤ්ඤානිපි යොජෙතඛිඛාති.

සා පාකෙ. සිනාති.

සු හිංසායං. සුණාති. පරසු. පරං සුණන්ති හිංසන්ති එතෙනාති පරසු.

අස භොජනෙ. වුත්තානං එලමස්නාති. අසනං.

එත්ථ අසනන්ති ආහාරො. සො හි අසියති භුඤ්ජියතීති “අසන”න්ති වුච්චති.  
“අස්නාථ බාදථ පිච්චා”ති ඉදමෙත්ථ නිදස්සනං.

කිලිස විබාධනෙ. කිලිස්නාති. කිලෙසො.

එත්ථ ච කිලෙසොති රාගාදයොපි දුක්ඛම්පි වුච්චති.

උද්ධස උඤ්ජෙ. උඤ්ජො පරියෙසනං. උද්ධස්නාති.

ඉස අහික්ඛණෙ. ඉස්නාති.

විස විජ්ජයොගෙ. විස්නාති. විසං.

පුස සිනෙහසවනපුරණෙසු. පුස්නාති.

පුස පොසනෙ. පුස්නාති.

මුස ථෙය්‍යො. මුස්නාති. මුසලො.

කියාදී එත්තකා දිට්ඨා, ධාතුවො මෙ යථාබලං;  
සුත්තෙස්වඤ්ඤෙපි පෙක්ඛිත්වා, ගණ්ඨවිහො අත්ථයුත්තිතො.

සාසනා ලොකතො වෙනෙ,  
දස්සිතා තෙසු ලොකතො;  
සාසනස්සොපකාරාය,  
වුත්තා තදනුරූපකා.

කියාදිගණොයං.

### ගහාදිගණික

ඉදාති ගහාදිගණො වුච්චතෙ. එත්ථෙට්ඨෙ එවං මඤ්ඤන්ති.

ගහාදීනං ගණො නාම, පච්චෙකං නුපලබ්භති;  
අථමෙට්ඨො ගහධාතු, ගහාදීනං ගණො සියා.

යතො ජ්ජණ්ඨා පරා හෙය්‍යං, ධාතුතො ජිනසාසනෙ;  
තෙපි අඤ්ඤෙ න විජ්ජන්ති, අඤ්ඤත්‍ර ගහධාතුයා.

ඉති චිත්තාය එකච්චෙ, ගහධාතුං කියාදීනං;  
පක්ඛිපිංසු ගණෙ එවං, න වදිංසු ගහාදිකං.

න තෙසං ගහණං ධීරො, ගණ්ඨෙය්‍යා සුවිචක්ඛණො;  
යතො කච්චායනෙ වුත්තො, ගහාදීනං ගණො විසුං.

“ගහාදිතො ජ්ජණ්ඨා” ඉති, ලක්ඛණං වද්දතා හි සො;  
කච්චායනෙන ගරුතා, දස්සිතො නනු සාසනෙ.

සථෙ විසුං ගහාදීනං, ගණො නාම න ලබ්භති;  
ගහාදිදීපකෙ සුත්තෙ, හිත්වාන බාහිරං ඉදං.

“ගහතො ජ්ජණ්හා” ඉච්චෙව, වත්තබ්බං අථ වා පන;  
 “කියාදිතො නාජ්ජණ්හා” ති, කාතබ්බං එකලක්ඛණං.

යස්මා තථා න චුත්තඤ්ච, න කතඤ්චෙකලක්ඛණං;  
 තස්මා අයං විසුංයෙව, ගණො ඉච්චෙව ඤායති.

“සරා සරෙ ලොප” මිති-ආදීනි ලක්ඛණානිව;  
 ගම්භීරං ලක්ඛණං එතං, දුප්ඡානං තක්කගාහිනා.

උසාදයොපි සන්ධාය, ආදිග්ගහො කතො තහිං;  
 තථා හි “උණ්හාපෙති” ති, ආදිරූපානි දිස්සරෙ.

ඉදානි පාකටං කත්වා, ආදිසද්දඵලං අහං;  
 සප්පයොගං ගහාදීනං, ගණං වක්ඛාමි මෙ සුණ.

ගහ උපාදානෙ. උපාදානං ගහණං, න කිලෙසුපාදානං. උපසද්දො හෙත්ථ න කිඤ්චි අත්ථවිසෙසං වදති. අථ වා කායෙන චිත්තෙන වා උපගන්ත්වා ආදානං ගහණං උපාදානන්ති සමීපත්ථො උපසද්දො. කත්ථවි හි උපසද්දො ආදානසද්දසහිතො දල්හග්ගහණෙ වත්තති “කාමුපාදාන” න්තිආදීසු. ඉධ පන දල්හග්ගහණං වා හොතු සිථිලග්ගහණං වා, යං කිඤ්චි ගහණං උපාදානමෙව, තස්මා ගහධාතු ගහණෙ වත්තති අත්ථො ගහෙනබ්බො. සෙජ්ජති, ගණ්හාති වා. පරිග්ගණ්හාති, පටිග්ගණ්හාති, අධිගණ්හාති, පග්ගණ්හාති, නිග්ගණ්හාති. පධානගණ්හනකො. ගණ්හිතුං, උග්ගණ්හිතුං. ගණ්හිත්වා, උග්ගණ්හිත්වා. අඤ්ඤාපි රූපානි හවන්ති. අහං ඡාලිං ගහෙස්සාමි. ගහෙතුං. ගහෙත්වා. උග්ගාහකො, සඬගාහකො, අජ්ඣොගාලිහො. කාරිතෙ “ගණ්හාපෙති, ගණ්හාපයති, අඤ්ඤතරං සතිපට්ඨානං උග්ගණ්හාපෙත්ති, සද්ධිං අමච්චසහස්සෙන ගණ්හාපෙත්වා. උපජ්ඣං ගාහාපෙතබ්බො. උපජ්ඣං ගාහාපෙත්වා. ගාහෙති, ගාහයති, ගාහාපෙස්සති. ගාහාපයන්ති සබ්භාවං. ගාහකො, ගාහෙත්වා” ඉච්චාදීනි. කම්මති – ගය්හති, සඬගය්හති, ගණ්හියති වා. තථා හි “ගණ්හියන්ති උග්ගණ්හියන්ති” ති නිද්දෙසපාළි දිස්සති. “ගෙහං, ගාහො, පරිග්ගහො, සඬගාහකො, සඬගහො” ඉච්චාදීනි යොජෙතබ්බානි.

තත්‍ර අකාරානන්තරත්‍යන්තපදානං “සෙජ්ජති, සෙජ්ජන්ති. සෙජ්ජසී” ති ව “ගණ්හති, ගණ්හන්ති. ගණ්හසී” ති ව ආදිනා නයෙන සබ්බාසු විහත්තීසු සබ්බථා පදමාලා යොජෙතබ්බා. ආකාරෙකාරානන්තරත්‍යන්තපදානං “ගණ්හාති ගණ්හාපෙති” තිආදිනා යථාසම්භවං පදමාලා යොජෙතබ්බා වජ්ජෙතබ්බට්ඨානං වජ්ජෙත්වා.

ඉමානි පන පසිද්ධානි කානිවි අප්පනනීරූපානි “අග්ගහී මත්තිකාපත්තං. අග්ගහුං, අග්ගහිංසු, අග්ගහෙසු”න්ති. හවිස්සන්තිආදීසු ගහෙස්සති, ගහෙස්සන්ති. සෙසං පරිපුණ්ණං කාතබ්බං. අග්ගහිස්සා, අග්ගහිස්සංසු. සෙසං පරිපුණ්ණං කාතබ්බං.

උස දාහෙ. දාහො උණ්හං. උසති දහතිති උණ්හං. උණ්හසද්දො “උණ්හං හත්තං හුඤ්ජති”තිආදීසු දබ්බමපෙක්ඛති, “සීතං උණ්හං පටිහනති”තිආදීසු පන ගුණං උණ්හභාවස්ස ඉච්ඡිතත්තා. උණ්හභාවො හි සීතභාවො ච ගුණො.

තස විපාසායං. තණ්හා. කෙනට්ඨෙත තණ්හා? තස්සති පරිතස්සතිති අත්ථෙත.

පුසි පිතිසෙවනෙසු. පුණ්හො සමයො. කාලෙ වා යදි වා පුණ්හෙ, යදා වායති මාලුතො.

තත්ථ පුණ්හොති ජොසෙති ලොකස්ස පිතිංසොමනස්සඤ්ච උප්පාදෙතීති පුණ්හො.

පුත දිත්තියං. පුණ්හා රත්ති. ජොතති සයං නිප්පහාපි සමානා චන්දනාරකප්පහාසෙනපි දිබ්බති විරොචති සප්පහා හොතීති පුණ්හා.

සා තනුකරණෙ. සණ්හවාවා. සියති තනුකරියති, න ඵරුසභාවෙන කක්කසා කරියතීති සණ්හා.

සො අන්තකම්මනි. සණ්හං, ඤාණං. සියති සයං සුඛුමභාවෙන අතිසුඛුමම්පි අත්ථං අන්තං කරොති නිප්ඵත්තිං පාපෙතීති සණ්හං.

තිජ නිසානෙ. නිසානං තික්ඛතා. තිණ්හො පරසු. තිතික්ඛතීති තිණ්හො.

සි සෙවායං. අත්තනො හිතමාසීසන්තෙහි සෙවියතෙති සිප්පං, යං කිඤ්චි ජීවිතහෙතු සික්ඛිතබ්බං සිප්පායතනං. අපිච සිප්පන්ති අට්ඨාරස මහාසිප්පානි – සුති සුරමති ඛ්‍යාකරණං ඡන්දොච්චිති නිරුත්ති ජොතිසත්ථං සික්ඛා මොක්ඛඤාණං ක්‍රියාවිධි ධනුබ්බෙදො හත්ථිසික්ඛා කාමතන්තං අස්සලක්ඛණං පුරාණං ඉතිභාසො නීති තක්කො වෙජ්ජකඤ්චාති.

කු කුච්ඡායං. කුච්ඡා ගරහා. කණ්හා ධම්මා. කණ්හො පුරිසො.

තත්ථ කණ්හාති අපහස්සරභාවකරණත්තා පණ්ඩිතෙහි කුච්ඡිතබ්බා ගරහිතබ්බාති කණ්හා, අකුසලධම්මා. කාලවණ්ණත්තා සුවණ්ණවණ්ණාදිකං

උපනිධාය කුච්ඡිතබ්බො නින්දිතබ්බොති කණ්හො, කාලවණ්ණො. චුත්තම්පි වෙතං -

“කණ්හො වතායං පුරිසො, කණ්හං භුඤ්ජති භොජනං;  
කණ්හෙ භූමිප්පදෙසස්මිං, න මය්හං මනසො පියො”ති ව,

“න කණ්හො තවසා හොති,  
අන්තොසාරො හි බ්‍රාහ්මණො;  
යස්මිං පාපානි කම්මානි,  
ස වෙ කණ්හො සුජම්පති”ති ව.

ඉච්චෙවං -

ගහාදිකෙ ධාතුගණෙ, සන්ධාය තසිආදයො;  
ආදිග්ගහො කතො ජ්ජණ්හො, ගහාදිසු යථාරහං.

ගහතො ධාතුතො හි ජ්ජො, ආබ්‍යාතත්තෙවදිස්සති;  
ආබ්‍යාතත්තෙ ව නාමත්තෙ, ණ්හාසද්දො උසතො තථා.

උසගහෙහි අඤ්ඤස්මා, නාමත්තෙව දූවෙ මතා;  
එවං විසෙසතො ඤෙය්‍යො, ගහාදිගණනිච්ඡයො.

එත්ථ පන කිඤ්චාපි සාසනෙ “තණ්හායති”ති ක්‍රියාපදම්පි දිස්සති, තථාපි තස්ස “පබ්බතායති, මෙත්තායති”තිආදීනි විය නාමස්මා විහිතස්ස ආයපච්චයස්ස වසෙන සිද්ධත්තා ක්‍රියාපදත්තෙපි ණ්හාපච්චයො මුඛ්‍යතො ලබ්හතීති න සක්කා වත්තුං. “තණ්හායති”ති හි ඉදං ණ්හාපච්චයවතා තසධාතුතො නිජ්ජන්තතණ්හාසද්දස්මා පරස්ස ආයපච්චයස්ස වසෙන නිජ්ජන්තං. තථා කිඤ්චාපි රූපියසංවොහාරසික්ඛාපදවණ්ණනායං “වාසිඵලං තාපෙත්වා උදකං වා බීරං වා උණ්හාපෙති”ති ඉමස්මිං පදෙසෙ “උණ්හාපෙති”ති හෙතුකත්තුචාවකං ක්‍රියාපදං දිස්සති, තථාපි තස්ස ණ්හාපච්චයවතා උසධාතුතො නිජ්ජන්තඋණ්හාසද්දතො විහිතස්ස කාරිතසඤ්ඤස්ස ණාපෙපච්චයස්ස වසෙන නිජ්ජන්තත්තා ක්‍රියාපදත්තෙපි ණ්හාපච්චයො මුඛ්‍යතො ලබ්හතීති න සක්කා වත්තුං. “උණ්හාපෙති”ති ඉදං චුත්තජ්ජකාරඋණ්හාසද්දතො ණාපෙපච්චයවසෙන නිජ්ජන්තං, එතස්මිං දිට්ඨෙය් “උණ්හාපයති”ති පදම්පි දිට්ඨමෙව හොති.

කිඤ්ච හියොයා විනයට්ඨකථායං “උණ්හාපෙති”ති කාරිතපදස්ස දිට්ඨත්තායෙව “උණ්හති”ති කත්තුපදම්පි නයතො දිට්ඨමෙව හොති කත්තුකාරිතපදානං එකධාතුමිහි උපලබ්හමානත්තා, යථා? ගණ්හති,

සද්දනිතිප්පකරණං ධාතුමාලා

රුධාදිජක්ක

ගණ්භාපෙනි, ගච්ඡති, ගච්ඡාපෙනීති, තස්මා “උස දාහෙ”ති ධාතුස්ස “උණ්භතී”ති රූපං උපලබ්භතීති මන්ත්වා “උණ්භතීති උණ්භ”න්ති නිබ්බවනං කාතබ්බං. ඉති ජ්ජපච්චයො ගහතො ච අඤ්ඤතො ච එකධා ලබ්භති, ණ්භාපච්චයො පන ගහතො උසතො ච ද්විධා අඤ්ඤතො එකධා ලබ්භතීති දට්ඨබ්බං. කිඤ්චාපෙත්ථ එවං නියමො වුත්තො, තථාපි සාට්ඨකථෙ තෙපිටකෙ බුද්ධවචනෙ අඤ්ඤානිපි එකෙකස්ස ධාතුස්ස නාමිකපදානි ද්වෙ ද්වෙ ක්‍රියාපදානි විචිතිතබ්බානි. යෙන පන බුද්ධවචනානුරූපෙන නයෙන ගහාදිගණ ආදිසද්දෙන තසධාතාදයො අම්භෙහි ගහිතා, ඉමස්මා නයා අඤ්ඤො නයො පසත්ථතරො නත්ථි, අයමෙව පසත්ථතරො, තස්මා අයං නීති සාසනට්ඨිතියා ආයස්මන්තෙහි සාධුකං ධාරෙතබ්බා වාචෙතබ්බා ච.

ගහාදි එත්තකා දිට්ඨා, ධාතවො මෙ යථාබලං;

සුත්තෙස්වඤ්ඤෙපි පෙක්ඛිත්වා, ගණ්භවිහො අත්ථයුත්තිතො.

ගහාදිගණොයං.

### තනාදිගණික

තනු විත්ථාරෙ. තනොති. ආයතනං, තනු. කම්මනි “තනියාති, තනියාන්ති. විතනියාති”ති රූපානි. අත්‍රායං පාළි “යථා හි ආසහං වම්මං, පථඛ්‍යා විතනියාති”ති. ගරු පන “පතායතෙ, පතඤ්ඤතී”ති රූපානි වදන්ති. තනිතුං, තනිත්වාන. තුමන්තාදිරූපානි.

තත්ථ ආයතනන්ති ආයභූතෙ ධම්මෙ තනොති විත්ථාරෙතීති ආයතනං. තනුති සරීරං. තඤ්ඤි කලලතො පට්ඨාය කම්මාදීහි යථාසම්භවං තනියාති විත්ථාරියති මහත්තං පාපියතීති “තනු”ති වුච්චති. “තනු වපු සරීරං පුං කායො දෙහො”ති ආදයො සරීරවාචකා සද්දා. සරීරං ඛන්ධපඤ්චකං. යඤ්ඤි මහාජනො සරීරන්ති වදති, තං පරමත්ථතො ඛන්ධපඤ්චකමත්තමෙව, න තතො අත්තා වා අත්තනියං වා උපලබ්භති. “කාමරාගඛ්‍යාපාදානං තනුත්තකරං සකදාගාමිමග්ගවිත්ත”න්ති ආදීසු පන තනුසද්දො අප්පත්ථවාචකො, අප්පත්ථවාචකස්ස ච තස්ස ක්‍රියාපදං න පස්සාම, තස්මා නිපාතපදෙන තෙන භවිතබ්බං. තනුසද්දො නිපාතපදන්ති වුත්තට්ඨානම්පි න පස්සාම, නිච්ඡයෙන පන අනිජ්ඣන්තපාටිපදිකොති ගහෙතබ්බො.

තනොති, තනොන්ති. තනොසි, තනොථ. තනොමි, තනොම. තනුතෙ, තනුන්තෙ. තනුසෙ, තනුසෙ, තනුවිහෙ. තනෙ, තනුමිහෙ. සෙසං යථාසම්භවං විත්ථාරෙතබ්බං.

තනොතු, තනොන්තු. තනෙයා, තනෙ, තනෙයායු. විතන, විතනු. අතනා, අතනු. අම්මාය පතනු කෙසා. අතනි, අතනිංසු. තනිස්සති, තනිස්සන්ති. අතනිස්සා, අතනිස්සංසු. කම්මනි “තනියාති, තනියාන්ති. තනියාසී” තිආදිනා විත්ථාරෙතබ්බං.

සක සත්තියං. සත්ති සමත්ථභාවො. සක්කොති සක්කො. විඤ්ඤාපෙතුං අසක්ඛි. සක්ඛිස්සසි. සක්ඛති. ත්වම්පි අම්ම පබ්බජිතුං සක්ඛිස්සසි. සක්කතෙ ජරාය පටිකම්මං කාතුන්ති පාළි.

තත්ථ සක්කොති දෙවරාජා. සො හි අත්ථානං සහස්සම්පි මුහුත්තෙන විත්තනසමත්ථතාය සපරහිතං කාතුං සක්කොතිති “සක්කො”ති වුව්චති. අඤ්ඤා පන ධාතුනං අවිසයෙ තද්ධිතවසෙන සක්කච්චං දානං අදාසීති සක්කොති ඵ්වම්පි අත්ථං ගහෙත්වා සක්කසද්දො නිරුත්තිනයෙන සාධෙතබ්බො. චුත්තඤ්ඤි භගවතා “සක්කො මහාලි දෙවානම්න්දො පුබ්බෙ මනුස්සභූතො සමානො සක්කච්චං දානං අදාසි, තස්මා ‘සක්කො’ති වුව්චති”ති. සක්කොන්තො. සක්කොන්ති. සක්කොන්තං කුලං.

බුණු බිණු හිංසායං. බුණොති. බිණොති.

ඉණු ගතියං. ඉණොති. ඉණං ඉණායිකො.

තිණු අදනෙ. තිණොති. තිණං. එත්ථ තිණන්ති යවසං. තඤ්ඤි තිණියතෙ තිණභක්ඛෙහි ගොණාදිහි අදියතෙ බාදියතෙති තිණං.

සිණු දිත්තියං. සිණොති.

හනු අපනයනෙ. අපනයනං අනාලාපකරණං නිබ්බවනතාකරණං. හනොති. හනුතෙ.

පනු දානෙ පනොති. පනුතෙ.

මනු බොධනෙ. මනොති. මනුතෙ. මනො. මනං. මානසං. මනුස්සො. මානවො. මාණවො.

එත්ථ මනොති මනුතෙ බුජ්ඣතීති මනො, ඵ්වං මනං. ඉමෙසං පන ද්විත්තං මනසද්දානං “යස්මිං මනො නිවිසති. සන්තං තස්ස මනං භොති” තිආදිසු පුත්තපුංසකලිඬිගතා දට්ඨබ්බා. මානසන්ති රාගොපි විත්තම්පි අරහත්තම්පි. “අන්තලික්ඛවරො පාසො, ය්වායං චරති මානසො”ති එත්ථ හි රාගො මානසං.

“චිත්තං මනො මානස”න්ති එත්ථ චිත්තං. “අප්පත්තමානසො සෙක්ඛො, කාලං කයිරා ජනෙ සුතො”ති එත්ථ අරහත්තං. එත්ථෙතං වුච්චති –

රාගො චිත්තං අරහත්තඤ්ච, “මානස”න්ති සමීරිතං;  
සත්ථුනො සාසනෙ පාප-සාසනෙ’බ්බසාසනෙ.

තත්ථ සම්පයුත්තමනසි භවොති රාගො මානසො. මනො එව මානසන්ති කත්වා චිත්තං මානසං. අනවසෙසනො මානං සියති සමුච්ඡින්නදතීති අග්ගමග්ගො මානසං. තන්තිබ්බත්තත්තා පන අරහත්තස්ස මානසතා දට්ඨබ්බා. මනුති සත්තො. “යෙන චක්ඛුපසාදෙන, රූපානි මනු පස්සති”ති එත්ථ හි “මනු”ති සත්තො වුත්තො. අථ වා මනුති පට්ඨකප්පිකකාලෙ මනුස්සානං මානාපිභුට්ඨානෙ ඨිතො මනුනාමකො පුරිසො, යො සාසනෙ “මහාසම්මතරාජා”ති වුත්තො. සො හි සකලලොකස්ස හිතං කාතුං මනුතෙ ජානාතීති “මනු”ති වුච්චති. යථාබලං අත්තනො හිතං මනුතෙ ජානාතීති මනුස්සො, මනස්ස වා උස්සන්නත්තා මනුස්සො. අථ වා වුත්තප්පකාරස්ස මනුනො අපච්චං මනුස්සො. එවං මානවො මාණවො ච, නකාරස්ස හි ණකාරෙ කතෙ “මාණවො”ති රූපං සිජ්ඣති. කෙච් පනාහු “දන්තජනකාරසහිතො මානවසද්දො සබ්බසත්තසාධාරණවචනො, මුද්ධජණකාරසහිතො පන මාණවසද්දො කුච්ඡිතමුල්භාපච්චවචනො”ති, තං විමංසිත්වා යුත්තඤ්චෙ, ගහෙතබ්බං, න පනෙත්ථ වත්තබ්බං “මාණවසද්දස්ස අත්ථුද්ධාරවචනෙ ඉදං වචනං. විරුජ්ඣති”ති අත්තරසද්දස්ස අත්ථුද්ධාරෙ අත්තරඅත්තරිකාසද්දානම්පි ආහරණස්ස දස්සනතො.

තත්ථ පනායං විමංසනා – වුළකම්මචිහඩගසුත්තස්මිඤ්චි “සුභො මාණවොතොදෙයාපුත්තො”ති ඉමස්මිං පදෙසෙ අට්ඨකථාවරියෙහි “සුභොති සො කිර දස්සනියො අහොසි පාසාදිකො, තෙනස්ස අඩ්ගසුභතාය ‘සුභො’ත්ථෙව නාමං අකංසු. ‘මාණවො’ති පන තං තරුණකාලෙ වොහරිංසු, සො මහල්ලකකාලෙපි තෙනෙව වොහාරෙන වොහරියති”ති එවං මුද්ධජණකාරස්ස මාණවසද්දස්ස අත්ථො පකාසිතො, තට්ඨිකායම්පි ගරුහි “යං අපච්චං කුච්ඡිතං මුද්ධං වා, තත්ථ ලොකෙ මාණවවොහාරො, යෙහුයොන ච සත්තා දහරකාලෙ මුද්ධධාතුකා හොන්තීති වුත්තං ‘තරුණකාලෙ වොහරිංසු’ති, එවං මුද්ධජණකාරස්ස මාණවසද්දස්ස අත්ථො පකාසිතො. ඉදානි මාණවසද්දස්ස අත්ථුද්ධාරො භවති, මාණවොති සත්තොපි වොරොපි තරුණොපි වුච්චති. “වොදිතා දෙවදුතෙහි, යෙ පමජ්ජන්ති මාණවා”තිආදීසු හි සත්තො “මාණවො”ති වුත්තො. “මාණවෙහි සහ ගච්ඡන්ති කතකම්මෙහිපි අකතකම්මෙහිපි”තිආදීසු වොරො. “අම්බට්ඨො මාණවො”තිආදීසු තරුණො “මාණවො”ති වුත්තො.

අප්ප පාපුණෙ. අප්පොති. ආපො.

එත්ථ ආපොති අප්පොති තං තං යානං විස්සරතීති ආපො.

මා පරිමාණෙ. මිනොති. උපමා, උපමානං, විමානං. අඤ්ඤානිපි යොජෙතබ්බාති.

එත්ථ ච යා අච්චන්තං න මිනොති න විච්ඡින්නද්ධි, සා මානස්ස සමීපෙ චත්තතීති උපමා යථා “ගොණො විය ගවජො”ති. උපමානන්ති උපමා එව. තථා හි “විතොපමානමප්පමාණමනාථනාථ”න්ති. එත්ථ විතොපමානන්ති ඉමස්ස විතොපමං, නිරුපමන්ති අත්ථො. අථ චා උපමානන්ති උපමෙතබ්බාකාරො “සීහො විය හගවා”ති. එත්ථ හි සීහො උපමා, හගවා උපමෙයො තෙජාපරක්කමාදීහි උපමෙතබ්බත්තා, තෙජාපරක්කමාදයො උපමෙතබ්බාකාරො. එත්ථ පන සාතිසයත්තා කිඤ්චාපි සිහස්ස තෙජාදීහි හගවතො තෙජාදිඋපමෙතබ්බාකාරො නත්ථි, තථාපි භීතූපමාවසෙන “සීහො විය හගවා”ති චුත්තන්ති දට්ඨබ්බං. විමානන්ති උතුසමුට්ඨානත්තෙපි කම්මපච්චයඋතුසමුට්ඨානත්තා කම්මෙන විසෙසතො මිනියති පරිච්ඡින්නදියතීති විමානං.

කර කරණෙ. “කරොති, කයිරති, කුබ්බති, කුබ්බති, පකරොති, උපකරොති, අපකරොති, පටිකරොති, නිරාකරොති, පටිසඬ්ඛරොති, අභිසඬ්ඛරොති” ඉච්චෙවමාදීනි කත්තරි හවන්ති. කම්මෙ පාළිනයවසෙන ඉකාරාගමට්ඨානෙ යකාරස්ස ද්වෙභාවො. තස්මිංයෙවධානෙ රයකාරානං විපරියායෙ සති න ද්වෙභාවො. තථා රීකාරාගමට්ඨානෙ “කරියාති, කයිරති, කරියති, කයාති, පකරියති, පකරියාති, පටිසඬ්ඛරියාති, අභිසඬ්ඛරියාති” ඉච්චෙවමාදීනි කම්මනි හවන්ති.

එත්ථ ච කයිරතීති පදං ද්විපු යානෙසු දිස්සති කත්තරි කම්මෙ ච. තෙස කත්තුවසෙන “පුරිසො කම්මං කයිරති”ති යොජෙතබ්බං, කම්මවසෙන පන අයං පාළි “කුටි මෙ කයිරති අදෙසිතවත්ථුකා”ති. තත්ථ ච කත්තුවසෙන චුත්තං කත්තුවදං යිරපච්චයෙන සිද්ධං. කම්මවසෙන පන චුත්තං කම්මපදං ඉකාරාගමස්ස ආදිඅන්තභූතානං රයකාරානං විපරියායෙනාති දට්ඨබ්බං. “කාරෙති, කාරයති, කාරාපෙති, කාරාපයති”ති චත්තාරි කාරිතරූපානි, යානි “හෙතුකත්තරූපානි”ති චුච්චන්ති තද්දීපකත්තා.

ඉදානි පන පදමාලා චත්තබ්බා, තත්ත පඨමං “කුබ්බතී”ති පදස්සෙව පදමාලං යොජෙස්සාම සබ්බාසු විහත්තීසු එකාකාරෙන යොජෙතබ්බත්තා. “කරොති”ති

ඕකාරානන්තරත්‍යන්තපදස්ස පන “කාරෙති”ති එකාරානන්තරත්‍යන්තපදස්ස ච පදමාලං යථාසම්භවං පච්ඡා යොජෙස්සාම එකාකාරෙන අයොජෙතබ්බත්තා.

තත්‍ර කුබ්බති, කුබ්බන්ති. කුබ්බසී, කුබ්බථ. කුබ්බාමි, කුබ්බාම. කුබ්බතෙ, කුබ්බන්තෙ. කුබ්බසෙ, කුබ්බච්භෙ. කුබ්බෙ, කුබ්බම්භෙ. චත්තමානාවසෙන චුත්තරූපානි.

පඤ්චමියාදීනං වසෙන පන කුබ්බතු, කුබ්බන්තු. කුබ්බෙය්‍ය, කුබ්බෙය්‍යුං. සෙසං “භවති, භවන්ති”ති චුත්තනියානුසාරෙන සබ්බත්ථ විත්ථාරෙතබ්බං.

“කරියති”තිආදීනිපි අ කාරානන්තරත්‍යන්තපදානි එවමෙව යොජෙතබ්බානි. එත්ථ ච “කුබ්බති, කුබ්බන්ති. කුබ්බසී”තිආදීනා චුත්තා අයං පදමාලා පාළිනියදස්සනතො ඵදිසී චුත්තා. සද්දස්සත්ථවිදු පන සාසනිකා සද්දස්සත්ථෙයෙව ආදරං කත්වා “කුබ්බති, කුබ්බසී”ති එවංපකාරානි රූපානි පාළියං නත්ථිති මඤ්ඤන්තා න ඉච්ඡන්ති. තෙහි සද්දස්සත්ථෙ විය පාළියමිපි “අසන්තො නානුකුබ්බන්ති”තිආදීසු ඕකාරපච්චයස්සාදෙසභූතො උකාරො සරෙයෙව පරෙ වකාරං පජ්ජෙතීති මඤ්ඤමානා “කුබ්බන්ති, කුබ්බන්තෙ”තිආදීනියෙව රූපානි ඉච්ඡන්ති, පරසරස්සාභාවතො “කුබ්බති, කුබ්බසී”තිආදීනි පාළියං නත්ථිති න ඉච්ඡන්ති. මයං පන පාළිනියදස්සනතො තානි රූපානි ඉච්ඡාම. අත්‍ර සොකාරානං කඨ්ඨාචිනොදනත්ථං කිඤ්චි පාළිනියං වදාම – “සීලවන්තො න කුබ්බන්ති, බාලො සීලානි කුබ්බති”ති ච, “කස්මා භවං විජනමරඤ්ඤනිස්සිතො, තපො ඉධ කුබ්බති”ති ච, “ඵරුසාහි වාචාහි පක්‍කුබ්බමානො”ති ච. ඊදිසෙසු පන යානෙසු අකාරාගමො කාතබ්බො. අචිත්තෙයොහි පාළිනියො, යෙභුයොන සද්දස්සත්ථනියවිදුරො ච. තථා හි යථා “අග්ගිනිං සම්පජ්ජලිතං පටිසන්ති”ති පාළිගතිදස්සනතො “අග්ගිනි, අග්ගිනී, අග්ගිනියො. අග්ගිනිං, අග්ගිනී, අග්ගිනියො. අග්ගිනිනා”ති පදමාලා කාතබ්බා හොති, එවමෙව “බාලො සීලානි කුබ්බති”ති පාළිගතිදස්සනතො “කුබ්බති, කුබ්බන්ති. කුබ්බසී”ති පදමාලාපි යොජෙතබ්බාව.

යථා ච “බ්‍රහ්මිපෙතං අසබ්භි ජාතවෙදා”ති පාළිගතිදස්සනතො “සන්තො සබ්භිහි සද්ධිං සතං ධම්මො න ජරං උපෙතීති පවෙද්‍යන්ති”ති අට්ඨකථාගතිදස්සනතො ච “සබ්භි, සබ්භී, සබ්භයො. සබ්භිං, සබ්භී, සබ්භයො. සබ්භිනා”ති පදමාලා යොජෙතබ්බා හොති, එවමෙව “බාලො සීලානි කුබ්බති”ති පාළිගතිදස්සනතො “කුබ්බති, කුබ්බන්ති. කුබ්බසී”ති පදමාලාපි යොජෙතබ්බාව. තථා “ක්‍රුබ්බති, ක්‍රුබ්බන්ති. ක්‍රුබ්බසී”තිආදි සබ්බං සබ්බත්ථ යොජෙතබ්බං.

ඉදානි යථාපටිඤ්ඤානා පදමාලා අනුප්පත්තා. කරොති, කරොන්ති. කරොසි, කරොථ. කරොමි, කුමිමි, කරොම, කුමිම. කරුතෙ, කරුඛන්තෙ. කරුසෙ, කරුවිහෙ. කරෙ, කරුමිහෙ. චත්තමානාවසෙන චුත්තරුපානි.

කරොතු, කරුතු, කරොන්තු. කරොහි, කරොථ. කරොමි, කුමිමි, කරොම, කුමිම. කරුතං, කරුඛන්තං. කරස්සු, කරුස්සු, කරුවිහො. කරෙ, කරුඛාමසෙ. පඤ්චමිවසෙන චුත්තරුපානි.

එත්ථ පන කොචි වදෙයා –

“න නො විවාහො නාගෙහි, කතපුබ්බො කුදාවනං;  
තං විවාහං අසංයුත්තං, කථං අමිහෙ කරොමසෙ”ති

පාළිදස්සනතො “කරොමසෙ”ති පදං කස්මා ඉධ න චුත්තං, නනු කරධාතුතො පරං ඕකාරං පටිච්ච ආමසෙවචනස්සාවයවභූතො ආකාරො ලොපං පජ්ජෙතීති? තන්ත, “කරොමසෙ”ති එත්ථ “ආමසෙ”ති වචනස්ස අභාවතො මවචනස්ස සබ්භාවතො. එත්ථ හි සෙකාරො ආගමො, තස්මා “කරොමා”ති චත්තමානාවචනවසෙන අත්ථො ගහෙතබ්බො, න පන පඤ්චමිවචනවසෙන. එවංභූතො ච සෙකාරො කත්ථවි නාමිකපදතො පරො හොති “යෙ කෙචි බුද්ධං සරණං ගතාසෙ. යං බලං අනුවම්භසෙ”තිආදියු. කත්ථවි පනාඛ්‍යාතිකපදතො සාදෙසනිරාදෙසවසෙන –

“අකරම්භස තෙ කිච්චං; ඕක්කන්තාමසි භූතානි;  
සුතං නෙතං අභිණ්භසො, තස්මා එවං වදෙමසෙ”ති

ආදියු.

කරෙයා, කරෙය්‍යං. කරෙය්‍යාසි, කරෙය්‍යාථ. කරෙය්‍යාමි, කරෙය්‍යාම. කරුඛෙථ, කරුඛෙරං. කරුඛෙථො, කරුඛෙය්‍යාවිහො. කරෙය්‍යං, කරෙ, කරෙය්‍යාමිහෙ. සත්තමිවසෙන චුත්තරුපානි.

කර, කරු. කරෙ, කරිත්ථ. කරං, කරිමහ. කරිත්ථ, කරිරෙ. කරිත්ථො, කරිවිහො. කරිං, කරිමිහෙ. පරොක්ඛාවසෙන චුත්තරුපානි.

එත්ථ කරාති පුරිසො කම්මං කරීති පටිමපුරිසයොජනාය යොජෙතබ්බං. “ආගුං කර මහාරාජ, අකරං කම්මදුක්කට්”න්ති එත්ථාපි “මහාරාජ භවං ආගුං කරී”ති පටිමපුරිසයොජනාය යොජෙතබ්බං. එවඤ්ඤි සති අයං පයොගො “මඤ්ඤෙ භවං පත්ථයති, රඤ්ඤො භරියං පතිබ්බත”න්තිආදයො විය පටිමපුරිසප්පයොගො භවති.

ජාතකට්ඨකථායං පන මජ්ඣිමපුරිසප්පයොගො වුත්තො “ආගුං කරාති මහාරාජ ත්වං මහාපරාධං මහාපාපං කරි. දුක්කටන්ති යං කතං දුක්කටං හොති,තං ලාමකං කම්මං අකර”න්ති, තස්මා ජාතකට්ඨකථාවසෙනාපි කදාවි කරඉති ච කරීති ච අකරන්ති ච මජ්ඣිමපුරිසප්පයොගො භවතීති දට්ඨබ්බං. යෙභුයාවසෙන පන “පුරිසො කම්මං කර, පුරිසො කම්මං කරි, අහං කම්මං අකර”න්ති පට්ඨමුත්තමපුරිසප්පයොගො දට්ඨබ්බො. එත්ථ ච කරඉති යථාවුත්තවිභත්තිවසෙන, කරීති අප්පතනීවසෙන, අකරන්ති භියාත්තනීවසෙන වුත්තං. තත්ථ “කරිත්ථො”ති පදං “අඤ්ඤං භත්තාරං පරියෙස, මා කිසිත්ථො මයා විනා”ති එත්ථ “කිසිත්ථො”ති පදෙන සමං පරොක්ඛායත්තනොපදමජ්ඣිමපුරිසෙකවචනවසෙන, එදිසො පන නයො අඤ්ඤත්වාපි යථාසම්භවං යොජෙතබ්බො.

අකා, අකරා, අකර ඉති රස්සපාඨොපි. අකරු. එත්ථ “සබ්බාරිච්ඡයං අකා”ති පදං නිදස්සනං. අකරාති පුරිසො කම්මං අකාසීති අතීතක්‍රියාවාචකො පට්ඨමපුරිසප්පයොගො දට්ඨබ්බො. තථා හි “රජ්ජස්ස කිර සො භීතො, අකරා ආලයෙ බ්‍ර”ති පාළි දිස්සති. “මා මෙනං අකරා කම්මං, මා මෙ උදකමාහරී”ති එත්ථ පන සන්තෙපි අතීතවාචකපට්ඨමපුරිසප්පයොගහාවෙ මාසද්දයොගතො භියාත්තනාප්පතනීවිභත්තියො පඤ්චමීවිභත්තිඅත්ථෙ අනුත්තකාලිකා හුත්වා “ත්වං මා කරොසි, මා ආහරසී”ති මජ්ඣිමපුරිසප්පයොගාරහා භවන්ති.

කිඤ්ච භියො “ජරාධම්මං මා ජීරීති අලබ්භනෙයාං යාන”න්තිආදීසුපි සන්තෙපි අතීතවාචකපට්ඨමපුරිසප්පයොගහාවෙ මාසද්දයොගතො අප්පතනීවිභත්තිපඤ්චමීවිභත්තිඅත්ථෙ අනුත්තකාලිකා හුත්වා “මා ජීරතු”තිආදිනා පට්ඨමපුරිසප්පයොගාරහා භවන්ති. තෙනාහු අට්ඨකථාවරියා “ජරාධම්මං මා ජීරීති යං මය්හං ජරාසභාවං, තං මා ජීරිතු. එස නයො සෙසෙසුපි”ති. යං පනම්හෙහි “අකර ඉති රස්සපාඨොපි”ති වුත්තං, තස්ස “අතිකර’මකරා’වරිය, මය්හම්පෙනං න රුච්චතී”ති ඉමාය පාළියා වසෙන අත්ථිතා වෙදිතබ්බො. තස්සායමත්ථො “ආවරිය භවං අතික්කන්තකරණං අකරා”ති පට්ඨමපුරිසවසෙන ගහෙතබ්බො. අපිච “භව”න්ති වත්තබ්බෙ අත්ථෙ “ත්ව”න්ති වචනං වත්තබ්බමෙවාති අධිප්පායවසෙන “ආවරිය ත්වං අතික්කන්තකරණං කරොසී”ති යොජනාපි කාතබ්බාව.

අකරො, අකත්ථ, අකරොථ. අකරං, අකං, අකරම්භ, අකම්භ. එත්ථ “සංවඨ්ඨසිත්වා පුළිනං, අකං පුළිනවෙතිය”න්ති පාළි නිදස්සනං. අකත්ථ, අකත්ථුං. අකුරුසෙ, අකරව්හං. අකරිං, අකරං, අකරම්භසෙ. භියාත්තනීවසෙන වුත්තරුපාති.

එත්ථ ච පඤ්චවිධො සෙකාරො ආහරිත්වා දස්සෙතඛිබ්බො. තථා හි පඤ්චවිධො සෙකාරො පදාවයච අපදාවයචඅනෙකන්තපදාවයච සොසද්දත්ථ ආදෙසවසෙන. තත්ථ පදාවයචො සෙකාරො “ත්වං කම්මං කුරුසෙ, ත්වං අත්ථකුසලො අභවසෙ”තිආදීසු දට්ඨබ්බො. අපදාවයචො පන “තස්මා එවං වදෙමසෙ. මූලා අකුසලා සමුහතාසෙ”තිආදීසු දට්ඨබ්බො. අනෙකන්තපදාවයචො “අරොගා ච භවාමසෙ. මණිං තාත ගණ්භාමසෙ”ආදීසු දට්ඨබ්බො. එත්ථ හි සෙකාරො යදි පඤ්චවිචිහත්තියං ආමසෙවචනස්සාවයචො, තදා පඤ්චවිචිහත්තියුත්තානං පත්ථනාසීසනත්ථානං “භවාමසෙ, ගණ්භාමසෙ”ති පදානං අවයචො හොති. යදි පන ආගමො, පඤ්චවිචිහත්තියුත්තානං පත්ථනාසීසනත්ථානං “භවාම, ගණ්භාමා”ති පදානං අවයචො න හොති, එවං “භවාමසෙ”තිආදීසු සෙකාරස්ස අනෙකන්තපදාවයචත්තං වෙදිතඛිබ්බං. සොසද්දත්ථො “එසෙසෙ එකෙ එකට්ඨෙ”ති එත්ථ දට්ඨබ්බො. එසෙසෙති ඉමස්ස හි “එසොසො එකො එකට්ඨො”ති අත්ථො. ආදෙසො “අකරම්භස තෙ කිච්ච”න්ති එත්ථ, “ඔක්කන්තාමසි භූතානී”ති වෙත්ථ දට්ඨබ්බො එකාරස්ස අකාරිකාරාදෙසකරණවසෙන. තත්ථ “අකරම්භස තෙ කිච්ච”න්ති ඉමස්ස “අකරම්භසෙ තෙ කිච්ච”න්ති අත්ථො. “අකරම්භසෙ”ති වෙත්ථ සචෙ සෙකාරො ආගමො, තදා “කරම්භා”ති පදං නියාත්තනීපරස්සපදෙ උත්තමපුරිසඛ්ඛුච්චනත්තං. සචෙ පන මිහසෙවචනස්සාවයචො, තදා “අකරම්භසෙ”ති පදං නියාත්තනීඅත්තනොපදෙ උත්තමපුරිසඛ්ඛුච්චනත්තං. එවං පඤ්චවිධො සෙකාරො භවතීති අවගන්තඛිබ්බං.

අකරි, කරි, අකාසි, අකරු, අකරිංසු, අකංසු, අකංසු. අකරො, අකරිත්ථ, අකාසිත්ථ.

එත්ථ ච අකරොති ත්වං අකරොති යොජෙතඛිබ්බං. “අකරො” ඉති හි පදං “වරඤ්චෙ මෙ අදො සක්කා”ති එත්ථ මජ්ඣිමපුරිසෙකච්චනත්ථං “අදො”ති පදමිච දට්ඨබ්බං පාළියං අවිජ්ජමානත්තෙපි නයවසෙන ගහෙතඛිබ්බත්තා. ගරු පන “අකරො”ති චුත්තට්ඨානෙ “අකාසි”ති මජ්ඣිමපුරිසච්චනං ඉච්ඡන්ති. තාදිසඤ්චි පදං යෙභුයොන පට්ඨපුරිසච්චනමෙව හොති. තථා හි “අදාසි මෙ, අකාසි මෙ”ති පට්ඨපුරිසපාළියො ඛ්ඛු සන්දිස්සන්ති. “මාකාසි මුඛසා පාපං, මා බො සුකරමුබො අභු”තිආදීසු පන මාසද්දයොගතො “ත්වං පාපං මා අකාසි, මා සුකරමුබො අහොසි”ති පදයොජනා කාතඛිබ්බා හොතීති දට්ඨබ්බං.

අකරිං, කරිං, අකාසිං, අකරිම්භ, කරිම්භ, අකාසිම්භ. අකරා, අකරු. අකරුසෙ, අකරිච්චං. අකරං, අකරිම්භෙ. අජ්ජතනීවසෙන චුත්තරුපානි.

කරිස්සති, කරිස්සන්ති. කරිස්සසි, කරිස්සථ. කරිස්සාමි, කරිස්සාම.  
කරිස්සතෙ, කරිස්සන්තෙ. කරිස්සසෙ, කරිස්සචිහෙ. කරිස්සං, කස්සං ඉච්චපි.  
තථා හි පාළි දිස්සති “කස්සං පුරිසකාරිය”න්ති. කරිස්සමිහෙ. තථා කාහති,  
කාහන්ති. කාහසි, කාහථ. කාහාමි, කාහාම. කාහිති, කාහින්ති. කාහිසි  
ඉච්චෙවමාදිනා යථාසම්භවං යොජෙතබ්බං. භවිස්සන්තිවසෙන වුත්තරුපාති.

අකරිස්සා, අකරිස්ස, අකරිස්සංසුති සෙසං සබ්බං යොජෙතබ්බං.  
කාලාතිපත්තිවසෙන වුත්තරුපාති.

කයිරති, කයිරන්ති. කයිරසි, කයිරාථ. කයිරාමි, කයිරාම. කයිරතෙ. සෙසං  
යොජෙතබ්බං. වත්තමානාවසෙන වුත්තරුපාති.

කයිරතු, කයිරන්තු. සෙසං යොජෙතබ්බං. පඤ්චමීවසෙන වුත්තරුපාති.

කයිරා, කුයිරා. කයිරුං. අත්‍රායං පාළි “කුම්භිම්භිප’ඤ්ජලිං කුයිරා,  
වාතඤ්චාපි පදක්ඛිණ”න්ති. තත්ථ කුම්භිම්භිපි අඤ්ජලින්ති ඡෙදො. කයිරාසි,  
කයිරාථ. කයිරාමි, කයිරාම. කයිරෙථ, කයිරෙරං. කයිරෙථො, කයිරාවිහො.  
කයිරං, කයිරාමිහෙ. සත්තමීවසෙන වුත්තරුපාති.

තත්ථ කයිරාති ඉදං “පුඤ්ඤඤ්චෙ පුරිසො කයිරා”ති දස්සනතො  
පට්ඨපුරිසවසෙන යොජෙතබ්බං, “අධම්මං සාරථී කයිරා”ති එත්ථාපි “සාරථී  
භවං අධම්මං කරෙය්‍යා”ති පට්ඨපුරිසවසෙන යොජෙතබ්බං, න  
මජ්ඣිමපුරිසවසෙන. අථ වා “කයිරාසි”ති වත්තබ්බෙ සිකාරලොපං කත්වා  
“කයිරා”ති මජ්ඣිමපුරිසවචනං වුත්තන්ති ගහෙතබ්බං.

එත්ථ පන සියා – යථා “පුත්තං ලභෙථ වරද”න්ති පාළියං “ලභෙථා”ති  
ඉමස්ස පදස්ස “සබ්භිරොව සමාසෙථ, සබ්භි කුබ්බෙථ සන්ථව”න්තිආදීසු  
“සමාසෙථා”තිආදීනං විය පට්ඨපුරිසවසෙන අත්ථං අග්ගහෙත්වා  
පුරිසවිපල්ලාසං කත්වා “ලභෙය්‍ය”න්ති උත්තමපුරිසවසෙනත්ථො  
අට්ඨකථාවරියෙහි ගහිතො, තථා තුම්භෙහිපි “අධම්මං සාරථී කයිරා”ති එත්ථ  
“කයිරා”ති පදස්ස පුරිසවිපල්ලාසං කත්වා “කරෙය්‍යාසි”ති  
මජ්ඣිමපුරිසවසෙනත්ථො වත්තබ්බො, අට්ඨකථාවරියෙහිපි “කරෙය්‍යාසි”ති  
තදත්ථො වුත්තොති? සච්චං, එවං සන්තෙපි අට්ඨකථාවරියෙහි වොහාරත්ථෙසු  
පරමකොසල්ලසමන්තාගතත්තා “ත්ව”න්ති වත්තබ්බෙ අත්ථෙ භවංසද්දො  
පවත්තති, “භව”න්ති වත්තබ්බෙ අත්ථෙ ත්වංසද්දො පවත්තතීති වින්තෙත්වා  
අධිප්පායත්ථවසෙන “කරෙය්‍යාසි”ති අත්ථො වුත්තො, න  
පුරිසවිපල්ලාසවසෙන. තථා හි “පුත්තං ලභෙථ වරද”න්ති ඉමස්ස අට්ඨකථායං  
“ලභෙථා”ති උල්ලිඛිතිත්වා “ලභෙය්‍ය”න්ති පුරිසවිපල්ලාසවසෙන විවරණං  
කතං. “අධම්මං සාරථී කයිරා”ති ඉමස්ස පන අට්ඨකථායං “කයිරා”ති

උල්ලිඬිගිත්වා “කරෙය්‍යාසී”ති විවරණං කතං, තස්මා “අධම්මං සාරථී කයිරා”ති එත්ථ පුරිසවිපල්ලාසො න චිත්තෙතබ්බො. අථ වා යථා “පුත්තං ලභෙථ වරද්”න්ති එත්ථ ච “කායෙ රජො න ලිම්පෙථා”තිආදීසු එථචචනං ගහිතං, එවං එථචචනං අග්ගභෙත්වා “ලභෙ අථා”ති පදවිෂේදො කරණීයො. එවඤ්ඤි සති පුරිසවිපල්ලාසෙන කිච්චං තත්ථී. තත්ථ ලභෙති සත්තමියා උත්තමපුරිසචචනං. “වජ්ඣකුඤ්ඤාපි පමොචයෙ”ති පදමිව. අථාති අධිකාරන්තරෙ නිපාතො පදපුරුෂො වා. එත්ථ ච අධිකාරන්තරවසෙන අපරමපි වරං පුත්තං ලභෙය්‍යන්ති අත්ථො. යස්මා පනෙත්ථ ද්විත්තමත්ථානං උප්පත්ති දිස්සති, යස්මා චෙනෙසු ද්වීසු දුෂ්ඨානො භගවතො අධිප්පායො, තස්මා ද්වෙපි අත්ථා ගහෙතබ්බාව.

එත්ථ පන කිඤ්ඤාපි ලිඬිගවිපල්ලාසො විහත්තිවිපල්ලාසො චචනවිපල්ලාසො කාලවිපල්ලාසො පුරිසවිපල්ලාසො අක්ඛරවිපල්ලාසොති ඡබ්බිධො විපල්ලාසො ආහරිත්වා දස්සෙතබ්බො, තථාපි සො උපරි ආවිභවිස්සතිති න දස්සිතො. තත්‍ර කයිරාථාති පදං සත්තමියා පරස්සපදවසෙන අත්තනොපදවසෙන ච ද්විධා භිජ්ජති, තථා මජ්ඣිමපුරිසබ්‍රවචනවසෙන පඨමපුරිසෙකචචනවසෙන ච. තථා හි “යථා පුඤ්ඤාති කයිරාථ, දදන්තා අපරාපර”න්ති එත්ථ “කයිරාථා”ති ඉදං සත්තමියා පරස්සපදවසෙන මජ්ඣිමපුරිසබ්‍රවචනවසෙන ච චුත්තං. යථානුරූපං පුඤ්ඤාති කරෙය්‍යාථයෙවාති හි අත්ථො. “කයිරාථ ධීරො පුඤ්ඤාති”ති එත්ථ පන “කයිරාථා”ති ඉදං සත්තමියා අත්තනොපදවසෙන පඨමපුරිසෙකචචනවසෙන ච චුත්තං. කරෙය්‍යාති හි අත්ථො. ඉධ පරොක්ඛාදිවසෙන ශීරපච්චයසහිතාති රූපාති යෙභුයොන සාසනෙ අප්පසිද්ධානීති න දස්සිතාති.

අත්තනො ඵලං කරොතීති කාරණං. කරොතීති කත්තා, එවං කාරකො කාරකං වා. එත්ථ හි කාරකසද්දො යත්ථ කත්තුකාරකකම්මකාරකාදිචාවකො, තත්ථ පුල්ලිඬිගොපි භොති, යෙභුයොන නපුංසකලිඬිගොපි. යත්ථ පන රජතකාරකම්මකාරලොභකාරාදිචාවකො, තත්ථ පුල්ලිඬිගො එව. කාරාපෙතීති කාරාපකො. කරං, කුබ්බං, කුබ්බං, කරොන්තො, කුබ්බන්තො, කුබ්බානො, කුරුමානො, පක්‍ඛුංඛිමානො. කාරිකා, කාරාපිකා. කරොන්තී, කුබ්බන්තී. කාරකං කුලං. කාරාපකං, කරොන්තං, කුබ්බන්තං, කුරුමානං. සඬ්ඛාරො, පරික්ඛාරො, පරික්ඛතො, පුරක්ඛතො, කරණං, ක්‍රියා. අක්ඛරචිත්තකා පන “ක්‍රියා” ඉච්චපි පදමිච්ඡන්ති. එත්ථ ක්‍රියාසද්දො කිඤ්ඤාපි “අඵලා භොති අක්‍රුබ්බතො”තිආදීසු කකාරරකාරසංයොගචන්තාති පදාති දිස්සන්ති, තථාපි ක්ලෙසසද්දො විය පාළියං න දිස්සති, අදිස්සමානොපි සො අට්ඨකථාවරියාදිහි ගරුහි ගහිතත්තා ගහෙතබ්බොව. තථා හි “ක්‍රියාක්‍රියාපත්තිවිභාගදෙසකො”තිආදිකා සද්දරචනා දිස්සති.

කාතුං, කත්තුං. කාතවෙ, කාරෙතුං. කත්වා, කත්වාන, කාතුන, කරිත්වා, කරිත්වාන, කච්ච, අධිකච්ච, කරිය, කරියාන, පුරක්ඛිත්වා, කාරෙත්වා. අඤ්ඤානිපි තුමන්තාදීනි යොජෙතබ්බානි.

තත්‍ර කච්චානි කත්වා. අධිකච්චානි අධිකං කත්වා. අක්ඛරවින්නකා පන සද්දසත්ථනයං නිස්සාය “අධිකච්ච” ඉති රූපං ඉච්ඡන්ති, මයං පනෙනාදියං රූපං පාළියා අනුකූලං න භොතීති න ඉච්ඡාම. තථා හි ටෙරිකාගාථායං ගොතමියා පරිනිබ්බානවචනෙ “පදක්ඛිණං කච්ච නිපච්ච පාදෙ”ති පාළි දිස්සති. තත්ථ හි පදක්ඛිණං කත්වානි අත්ථො. කච්චානි පදස්ස දස්සනෙන අධිකච්චානි පදමිපි දිට්ඨමෙව භොති, එස නයො අඤ්ඤත්‍රාපි යථාරහං වෙදිතබ්බො.

ඉදානි කරොතිස්ස ධාතුස්ස අප්පමත්තකං අත්ථාතිසයයොගං කථයාම — තණ්හඬිකරො. කාරණා. ඵරුසාහි වාචාහි පක්‍ඛුබ්බමානො. සන්තෙ න කුරුතෙ පියන්ති.

තත්‍ර තණ්හඬිකරොති වෙනෙය්‍යානං තණ්හං ලොභං කරොති හිංසනීති තණ්හඬිකරො. අථ වා රූපකායධම්මකායසම්පත්තියා අත්තනි සකලලොකස්ස තණ්හං සිනෙහං කරොති ජනෙතීති තණ්හඬිකරො. කාරණානි හිංසනා. පක්‍ඛුබ්බමානොති හිංසමානො. සන්තෙ න කුරුතෙ පියන්ති සප්පුරිසෙ අත්තනො පියෙ ඉට්ඨෙ කත්තෙ මනාපෙ න කරොතීති අත්ථො. අථ වා පියං පියායමානො තුස්සමානො මොදමානො සන්තෙ න කුරුතෙ න සෙවතීති අත්ථො. යථා “රාජානං සෙවතී”ති එතස්මිං අත්ථෙ රාජානං පියං කුරුතෙති සද්දසත්ථවිදු මන්තෙන්නි, දුල්ලභායං නීති සාධුකං මනසි කාතබ්බො.

එත්ථ ච පරික්ඛාරසද්දස්ස අත්ථුද්ධාරො නියතෙ, “පරික්ඛාරොති සත්තහි නගරපරික්ඛාරෙහි සුපරික්ඛිත්තං භොතී”තිආදීසු පරිවාරො වුච්චති. “රථො සෙනපරික්ඛාරො, ඤානක්ඛො චක්කවීරියො”තිආදීසු අලඬිකාරො. “යෙ විමෙ පබ්බජිතෙන ජීවිතපරික්ඛාරා සමුදානෙතබ්බා”තිආදීසු සම්භාරො. එත්ථෙතඤ්ඤි වුච්චති —

සාසනඤ්ඤහි විඤ්ඤහි, පරික්ඛාරොති සාසනෙ;  
පරිවාරො අලඬිකාරො, සම්භාරො ච පවුච්චති.

ජාගර නිද්දක්ඛයෙ. ජාගරොති. ජාගරං. දීඝා ජාගරතො රත්ති.

තනාදී එත්තකා දිට්ඨා, ධාතවො මෙ යථාබලං;  
සුත්තෙස්වඤ්ඤෙපි පෙක්ඛිත්වා, ගණ්හවිභො අත්ථයුත්තිතොති.

තනාදිගණ්හායං.

රුධාදිජක්කං විවිධත්ථසාරං,  
මතිඨිකරං විඤ්ඤාපනාධිරාමං;  
උළාරජන්දෙහි සුසෙවනීයං,  
සුවණ්ණහංසෙහි සුචිංච යානං.

ඉති නවඨගෙ සාට්ඨකථෙ පිටකත්තයෙ ඛ්‍යප්පථගතීසු විඤ්ඤානං

කොසල්ලත්ථාය කතෙ සද්දතීතිප්පකරණෙ රුධාදිජක්කං

නාම

සත්තරසමො පරිච්ඡෙදො.

## 18. චුරාදිගණපරිදීපන

ඉතො පරං පවක්ඛමි, පචුරත්ථහිතක්කරං;  
චුරාදිකගණනාමං, නාමතො අට්ඨමං ගණං.

චුර ථෙය්‍යෙ. ථෙන්නං ථෙය්‍යං, චොරිකාති චුත්තං හොති. තස්මිං ථෙය්‍යෙ චුරධිතු වත්තති. චොරෙති, චොරයති, චොරො, චොරී, චොරිකා, චොරෙතු, චොරයිතුං, චොරෙත්වා, චොරයිත්වා. කත්තුත්ථෙසු ණණයනා චුරාදිගණලක්ඛණං. කාරිතෙ – චොරාපෙති, චොරාපයති, චොරාපෙතුං, චොරාපයිතුං, චොරාපෙත්වා, චොරාපයිත්වා. කම්මෙධනං චොරෙහි චොරියති, චොරිතං ධනං. එස නයො සබ්බත්ථ.

### කකාරන්තධාතු

ලොක දස්සනෙ. ලොකෙති, ලොකයති, ඔලොකෙති, ඔලොකයති, උල්ලොකෙති, උල්ලොකයති, අපලොකෙති, අපලොකයති, ආලොකෙති, ආලොකයති, විලොකෙති, විලොකයති. ලොකො, ආලොකො, ලොකනං, ඔලොකනං, උල්ලොකනං, ආලොකනං, විලොකනං, අපලොකනං, අවලොකනං. ඔලොකෙතුං, ඔලොකයිතුං, ඔලොකෙත්වා, ඔලොකයිත්වා. කාරිතෙ පන “ඔලොකාපෙති, ඔලොකාපයති, ඔලොකාපෙතුං, ඔලොකාපයිතුං, ඔලොකාපෙත්වා, ඔලොකාපයිත්වා” ඉච්චෙවමාදීති යොජෙතබ්බාති. එස නයො සබ්බත්ථාපි.

තත්ථ ලොකොති තයො ලොකා සඬ්ඛාරලොකො සත්තලොකො ඔකාසලොකොති. තත්ථ “එකො ලොකො සබ්බෙ සත්තා ආභාරට්ඨිතිකා”ති ආගතට්ඨානෙ සඬ්ඛාරලොකො වෙදිතබ්බො. “සස්සනො ලොකො”ති වා ‘අසස්සනො ලොකො’ති වා”ති ආගතට්ඨානෙ සත්තලොකො.

“යාවතා වන්දිමසුරියා පරිහරන්ති,  
දිසා හන්ති විරොචමානා;  
තාව සහස්සධා ලොකො,  
එත්ථ තෙ වත්තතෙ වසො”ති

ආගතට්ඨානෙ ඔකාසලොකො.

අථ වා ලොකොති තිවිධො ලොකො කිලෙසලොකො භවලොකො ඉන්ද්‍රියලොකොති. තත්ථ රාගාදිකිලෙසබ්බලතාය කාමාවචරසත්තා කිලෙසලොකො. ක්‍ෂාණාභික්ඛාපරිවුද්ධියා රූපාවචරසත්තා භවලොකො.

ආනෙඤ්ජසමාධිබ්‍රලතාය විසදින්නියත්තා අරුපාවචරසත්තා ඉන්ද්‍රියලොකො. අථ වා කිලිස්සනං කිලෙසො, විපාකදුක්ඛන්ති අත්ථො. තස්මා දුක්ඛබ්‍රලතාය අපායෙසු සත්තා කිලෙසලොකො. තදඤ්ඤෙ සත්තා සම්පත්තිභවභාවතො භවලොකො. තත්ථ යෙ විමුත්තිපරිපාවකෙහි ඉන්ද්‍රියෙහි සමන්තාගතා සත්තා, සො ඉන්ද්‍රියලොකොති වෙදිතබ්බං.

ජාතකට්ඨකථායං පන -

“සඬ්ඛාරලොකො සත්තලොකො ඕකාසලොකො ඛන්ධලොකො ආයතනලොකො ධාතුලොකොති අනෙකවිධො ලොකො. එත්ථ ‘එකො ලොකො සබ්බෙ සත්තා ආභාරට්ඨිතිකා...පෙ.... අට්ඨාරස ලොකා අට්ඨාරස ධාතූයො’ති එත්ථ සඬ්ඛාරලොකො වුත්තො. ඛන්ධලොකාදයො තදන්තොගධායෙව. ‘අයං ලොකො පරො ලොකො බ්‍රහ්මලොකො සදෙවකො’ති ආදීසු පන සත්තලොකො වුත්තො. ‘යාවතා චන්දිමසුරියා පරිහරන්ති, දිසා හන්ති විරොචමානා. තාව සහස්සධා ලොකො, එත්ථ තෙවත්තතෙ වසො’ති එත්ථ ඕකාසලොකො වුත්තො’ති වුත්තං.

අත්ථතො පන ඉන්ද්‍රියබද්ධානං ඛන්ධානං සමුහො සත්තානො ච සත්තලොකො, රූපාදීසු සත්තවිසත්තතාය සත්තො, ලොකියති එත්ථ කුසලාකුසලං තබ්බිපාකො වාති. අනිත්තියබද්ධානං රූපානං සමුහො සත්තානො ච ඕකාසලොකො, ලොකියන්ති එත්ථ තසා ටාවරා ච, තෙසඤ්ච ඕකාසභූතොති, තදාධාරණතාය හෙස “භාජනලොකො”තිපි වුවිචති. දුට්ඨොපි වෙස රූපාදිධම්මෙ උපාදාය පඤ්ඤත්තත්තා උපාදාපඤ්ඤත්තිභූතො අපරමත්ථසභාවො සප්පච්චයෙ පන රූපාරූපධම්මෙ උපාදාය පඤ්ඤත්තත්තා තදුභයස්සාපි උපාදානානං වසෙන පරියායතො පච්චයායත්තවුත්තිතා උපවර්තබ්බා, තදුභයෙ ඛන්ධා සඬ්ඛාරලොකො, පච්චයෙහි සඬ්ඛරියන්ති, ලුප්ඡන්ති පලුප්ඡන්ති වාති එත්ථ පච්චයායත්තවුත්තිතාය මග්ගඵලධම්මානම්පි සතිපි ලුප්ඡනපලුප්ඡනත්තෙ තෙභූමිකධම්මානංයෙව “ලොකො”ති අධිප්පෙතත්තා නත්ථි ලොකතාපඡ්ඡනං. තථා හි තෙ “ලොකුත්තරා”ති වුත්තා.

ආලොකොති රස්මි, ආලොකෙන්ති එතෙන භූසො පස්සන්ති ජනා චක්ඛුවිඤ්ඤාණං වාති ආලොකො. ඔලොකනන්ති හෙට්ඨා පෙක්ඛනං. විලොකනන්ති උද්ධං පෙක්ඛනං. ආලොකනන්ති පුරතො පෙක්ඛනං. විලොකනන්ති ද්විසු පස්සෙසු පෙක්ඛනං, විවිධා වා පෙක්ඛනං. අපලොකනන්ති “සඬ්ඝං අපලොකෙන්වා”ති ආදීසු විය ජානාපනං. අවලොකනන්ති “නාගාවලොකිතං අවලොකෙන්වා”ති ආදීසු විය පුරිමකායං පරිචත්තෙන්වා පෙක්ඛනං. “ආලොකිතෙ විලොකිතෙ සම්පජානකාරී භොති”ති එත්ථාපි

භාවවසෙන ආලෝකනං ආලෝකිතං විලෝකනං විලෝකිතන්ති අත්ථො ගහෙනබ්බො.

ථක පටිසාතෙ. ථකෙති, ථකයති ද්වාරං පුරිසො.

තක්ක විතක්කෙ. තක්කෙති, විතක්කෙති, විතක්කයති. තක්කො, විතක්කො, විතක්කිතා.

තත්ථ තක්කනං තක්කො, ඌහනන්ති චුත්තං හොති, එවං විතක්කො. අථ වා විතක්කෙන්ති එතෙන, සයං වා විතක්කෙති, විතක්කනමත්තමෙව වා එතන්ති විතක්කො. “තක්කො, විතක්කො, අප්පනා, ඛාප්පනා, චෙතසො අභිනිරොපනා”ති අභිධම්මෙ පරියායසද්දා චුත්තා. විතක්කෙතිති විතක්කිතා, පුග්ගලො. “අවිතක්කිතා මච්චුමුපබ්බජන්ති”ති පාළි.

අකි ලක්ඛණෙ. ලක්ඛණං සඤ්ඤාණං, සඤ්ජානනකාරණන්ති චුත්තං හොති. අත්‍රිදං සල්ලක්ඛිතබ්බං. යෙ ඉමස්මිං චුරාදිගණෙ අනෙකස්සරා අසංයොගන්තා ඉකාරානුබන්ධවසෙන නිද්දිට්ඨා ධාතවො, තෙ එවංචුත්තෙහි ඉමෙහි තීහි ලක්ඛණෙහි සමන්තාගතා ආඛ්‍යාතත්තං නාමිකත්තඤ්ච පාපුණන්තා එකත්තතො නිග්ගහිතාගමෙන නිප්ඵන්තරූපායෙව භවන්ති, න කත්ථවිපි විගතනිග්ගහිතාගමරූපානි භවන්ති. අඬකෙති, අඬකයති. අඬකනං, අඬකො. සමාසෙ පන “සසඬකො, චක්කඬකිතවරණො”තිආදීනි රූපානි භවන්ති.

සක්ක වක්ක භාසනෙ. සක්කෙති, සක්කයති. වක්කෙති, වක්කයති.

නක්ක වක්ක නාසනෙ. නක්කෙති, නක්කයති. වක්කෙති, වක්කයති.

වක්ක චුක්ක ඛාපනෙ. වක්කෙති, වක්කයති. චුක්කෙති, චුක්කයති. වක්කං. වක්කන්ති කෙනට්ඨෙන වක්කං? වක්කෙති ඛාපති හිංසතීති අත්ථෙත වක්කං. වක්කසද්දො –

සම්පත්තියං ලක්ඛණෙ ව, රථඬගෙ ඉරියාපටෙ;  
දානෙ රත්තධම්මබුර-වක්කාදීසු පදිස්සති;

“වත්තාරිමානි හික්ඛවෙ වක්කානි යෙහි සමන්තාගතානං දෙවමනුස්සාන”න්තිආදීසු හි අයං සම්පත්තියං දිස්සති. “පාදනලෙසු වක්කානි ජාතානී”ති එත්ථ ලක්ඛණෙ. “වක්කංව වහතො පද”න්ති එත්ථ රථඬගෙ. “චතුචක්කං නවද්වාර”න්ති එත්ථ ඉරියාපටෙ. “දද භුඤ්ජ ව මා චප්පමාදො, වක්කං වත්තස්සු පාණින”න්ති එත්ථ දානෙ. “දිබ්බං වක්කරතනං

සද්දතීතිප්පකරණං ධාතුමාලා

වූරාදිගණපරිදීපන

පාතුරහොසී”ති එත්ථ රතනවක්කෙ. “මයා පවත්තිතං වක්ක”න්ති එත්ථ ධම්මවක්කෙ. “ඉච්ඡාහතස්ස පොසස්ස, වක්කං හමති මත්ථකෙ”ති එත්ථ බුරවක්කෙ. “බුරපරියන්තෙන වෙපි වක්කෙනා”ති එත්ථ පහරණවක්කෙ. “අසනිවිවක්ක”න්ති එත්ථ අසනිමණ්ඩලෙති.

තකි බන්ධනෙ. තඬකෙති, තඬකයති.

අක්ක ටවනෙ. ටවනං ටුති. අක්කෙති, අක්කයති. අක්කො. අක්කොති සූරියො. සො හි මහාජුතිතාය අක්කියති අහිත්ථවියති තප්පසන්තෙහි ජනෙහීති අක්කො. තථා හි තස්ස “නත්ථි සූරියසමා ආහා. උදෙතයං වක්ඛුමා එකරාජා”තිආදිනා අහික්ඛුති දිස්සති.

හික්ක හිංසායං. හික්කෙති, හික්කයති.

නික්ක පරිමාණෙ. නික්කෙති, නික්කයති.

බුක්ක භස්සනෙ. එත්ථ සුනඛභස්සනං භස්සනන්ති ගගෙනබ්බං, න වාචාසඬ්ඛාතං භස්සනං. බුක්කෙති, බුක්කයති. එත්ථ ව “බුක්කයති සා වොරෙ” ඉති ලොකියජ්ජයොගො වෙදිතබ්බො. භූවාදිගණ පන “බුක්කති සා”ති රූපං භවති. අඤ්ඤො තු “බුක්ක පරිභාසනෙ” ඉති පඨති, එවං පඨන්තෙපි සුනඛභස්සනමෙවාධිජ්ජෙතං.

දක ලක අස්සාදනෙ. දකෙති, දකයති. ලකෙති, ලකයති.

තක්ක ලොක භාසායං. තක්කෙති, තක්කයති. ලොකෙති, ලොකයති.

චික සික ආමසනෙ. චිකෙති, චිකයති. සිකෙති, සිකයති.

කකාරන්තධාතුරූපාති.

### බකාරන්තධාතු

ලක්ඛ දස්සනඬකෙසු. දස්සනං පස්සනං. අඬකො ලඤ්ජනං. ලක්ඛෙති, ලක්ඛයති. සල්ලක්ඛෙති, සල්ලක්ඛයති. ලක්ඛං විජ්ඣති උසුනා, ලක්ඛං කරොති.

ගඬගාය වාලුකා බියෙ, උදකං බියෙ මහණ්ණවෙ;  
මහියා මත්තිකා බියෙ, ලක්ඛෙ න මම බුද්ධියා.

කප්පලක්ඛණං. ගොලක්ඛණං. ඉත්ථිලක්ඛණං. ධම්මානං ලක්ඛණං. සල්ලක්ඛනා. උපලක්ඛනා. පච්චුපලක්ඛනා. ලක්ඛධාතුයා යුපච්චයන්තාය සමාදිපුබ්බානං රූපානං නකාරො දන්තපො.

භක්ඛ අදනෙ. භක්ඛෙති, භක්ඛයති. භක්ඛො නො ලද්ධො. භක්ඛයන්ති මිගාධමා. භූවාදිගණෙ පන “භක්ඛතී”ති රූපං.

නක්ඛ සම්බන්ධෙ. නක්ඛෙති, නක්ඛයති.

මක්ඛ මක්ඛනෙ. මක්ඛෙති, මක්ඛයති. මක්ඛො, මක්ඛී. තත්ථ මක්ඛොති පරෙහි කතගුණං මක්ඛෙති පිසතීති මක්ඛො, ගුණධංසනා. “මක්ඛං අසභමානො”ති එත්ථ පන අත්තති පරෙහි කතං අවමඤ්ඤනං මක්ඛොති වුච්චති.

යක්ඛ පූජායං. යක්ඛෙති, යක්ඛයති. යක්ඛො. යක්ඛොති මහානුභාවො සත්තො. තථා හි “පුච්ඡාමි තං මහායක්ඛ, සබ්බභූතානම්ප්පරා”ති එත්ථ සක්කො දෙවරාජා “යක්ඛො”ති වුත්තො. අථ වා යක්ඛොති යක්ඛයොනියං නිබ්බත්තසත්තො. සබ්බෙපි වා සත්තා “යක්ඛා”ති වුච්චන්ති. “පරමයක්ඛවිසුද්ධිං පඤ්ඤාපෙන්නී”ති එත්ථ හි යක්ඛසද්දො සත්තෙ වත්තති. තථා හි යක්ඛොපි සත්තොපි දෙවොපි සක්කොපි බ්‍රහ්මසවොපි යක්ඛොයෙව නාම, මහානුභාවතාය යක්ඛියති සරණගතෙහි ජනෙහි නානාපච්චයෙහි නානාබලීහි ව පූජියතීති යක්ඛො.

සත්තෙ දෙවෙ ව සක්කෙ ව, බ්‍රහ්මසවෙ ව රක්ඛසෙ;  
පඤ්චස්වෙතෙසු අත්ථෙසු, යක්ඛසද්දො පවත්තති.

ලක්ඛ ආලොචනෙ. ලක්ඛෙති, ලක්ඛයති. ලක්ඛං විජ්ඣති උසුනා.

මොක්ඛ ආසනෙ. මොක්ඛෙති, මොක්ඛයති.

රුක්ඛ ඵාරුස්සෙ. ඵාරුස්සං ඵරුසභාවො. රුක්ඛෙති, රුක්ඛයති. සමාසෙ “රුක්ඛකෙසො, අතිරුක්ඛවචනො”ති රූපානි. එත්ථ ව “සමණො අයං පාපො අතිරුක්ඛවාමො”ති පාළි නිදස්සනං. තත්ථ අතිරුක්ඛවාමොති අතිඵරුසවචනොති අත්ථො.

බකාරන්තධාතුරූපානි.

## ගකාරන්තධාතු

ලිඛිත විත්තිකරණෙ. විත්තිකරණං විචිත්‍රභාවකරණං. ලිඛිගෙති, ලිඛිගයති, ලිඛිගං. එත්ථ ලිඛිගං නාම දීඝරස්සකිසපුලපරිමණ්ඩලාදිභෙදං සණ්ඨානන්ති ගහණෙ අතීච යුජ්ජති. තඤ්ඤි නානප්පකාරෙහි විචිත්‍රං හොති, ලිඛිගීයති විචිත්තං කරියති අවිජ්ජාතණ්භාකම්මෙහි උතුනා වා චුණ්ණාදීහි වා සරීරමිති ලිඛිගං, අජ්ඣත්තසන්තානානිණරුක්ඛාදිකුණ්ඩලකරණ්ඩකාදීසු පවත්තසණ්ඨානවසෙනෙතං දට්ඨබ්බං. ලිඛිගසද්දො සද්දෙ සද්දප්පවත්තිනිමිත්තෙ ඉත්ථිඛ්‍යාඤ්ජනෙ පුරිසඛ්‍යාඤ්ජනෙ සඤ්ඤාණෙ ආකාරෙ වාති ඉමෙසු අත්ථෙසු දිස්සති. අයඤ්ඤි “රුක්ඛොති වචනං ලිඛිග”න්ති එත්ථ සද්දෙ දිස්සති. “සතලිඛිගස්ස අත්ථස්සා”ති එත්ථ සද්දප්පවත්තිනිමිත්තෙ. “තෙන ඛො පන සමයෙන අඤ්ඤතරස්ස හික්ඛුනො ඉත්ථිලිඛිගං පාතුහවති”ති එත්ථ ඉත්ථිඛ්‍යාඤ්ජනෙ. “පුරිසලිඛිගනිමිත්තකුත්තාකප්පාන”න්ති එත්ථ පුරිසඛ්‍යාඤ්ජනෙ. “තෙන ලිඛිගෙන ජානාම, ධුවං බුද්ධො හවිස්සති”ති එත්ථ සඤ්ඤාණෙ. “තෙහි ලිඛිගෙහි තෙහි නිමිත්තෙහි තෙහි ආකාරෙහි ආගන්තුකභාවො ජානිතබ්බො “ආගන්තුකා ඉමෙ”ති එත්ථ ආකාරෙ දිස්සති.

සද්දෙ ව තන්තිමිත්තෙ ව, කාටකොට්ඨිකාය ව;  
ලක්ඛණෙ චෙව ආකාරෙ, ලිඛිගසද්දො පවත්තති.

මග අන්වෙසනෙ. මගෙති, මගයති. මිගො, මගො, මගො, මගයමානො.

එත්ථ ව “යථා බිළාරො මුසිකං මගයමානො”ති පාළි නිදස්සනං. “මිගො”ති ව “මගො”ති ව චතුප්පදො පවුච්චති. එත්ථ මිගොති මගයති ඉතො විතො ගොවරං අන්වෙසති පරියෙසනීති මිගො. එවං මගො. එත්ථ විසෙසතො හරිණ මිගො මිගො නාම. සාමඤ්ඤතො පන අවසෙසාපි චතුප්පදා “මිගො” ඉච්චෙව වුච්චන්ති. තථා හි සුසිමජාතකෙ “කාළා මිගා සෙතදන්තා තච ඉමෙ, පරොසහස්සං හෙමජාලාහිසඤ්ජන්තා”ති එතස්මිං පාළිප්පදෙසෙ හත්ථිනොපි මිගසද්දෙන චුත්තා “කාළමිගා”ති. අථ වා මගීයති ජීවිතකප්පනත්ථාය මංසාදීහි අත්ථිකෙහි ලුද්දෙහි අන්වෙසියති පරියෙසියතීති මිගො, අරඤ්ඤජාතා සසපසදහරිණෙණෙය්‍යාදයො චතුප්පදා, එවං මගො. “අත්ථං න ලහතෙ මගො”ති එත්ථ පන මගො වියාති මගො, බාලොති අත්ථො.

මග්ග ගවෙසනෙ. මග්ගෙති, මග්ගයති. මග්ගො, මග්ගනං.

එත්ථ ව මග්ගොති පටිපදාය ව පකතිමග්ගස්ස ව උපායස්ස ව අධිවචනං. “මහාවිහාරවාසීනං, වාවනාමග්ගනිස්සිත”න්තිආදීසු පන කථාපබන්ධොපි “මග්ගො”ති වුච්චති. තත්‍ර පටිපදා එකන්තතො ජාතිජරාඛ්‍යාධිදුක්ඛාදීහි

සද්දනිතිප්පකරණං ධාතුමාලා

වුරාදිගණපරිදීපන

පිළිනෙහි සත්තෙහි දුක්ඛක්ඛයං නිබ්බානං පාපුණත්ථාය මග්ගිතබ්බො ගවෙසිතබ්බොති මග්ගො. පකතිමග්ගො පන මග්ගමුල්ලෙහි මග්ගිතබ්බොති මග්ගො. පකතිමග්ගමුල්ලෙහි ච පටිපදාසඬ්ඛාතාරියමග්ගමුල්ලො එව බහවො සන්ති. පකතිමග්ගො හි කදාචි එව අද්ධිකානං මුය්හති, “එස මග්ගො”ති නායකා න දුල්ලො. අරියමග්ගො පන සබ්බදායෙව සබ්බලොකස්ස මුය්හති, නායකා පරමදුල්ලො. තස්මා සො එව අවිජ්ජාසම්මුල්ලෙහි මග්ගිතබ්බොති මග්ගො. අඤ්ඤෙසං පන ද්විත්තං ධාතුනං වසෙනපි අත්ථං වදන්ති ගරු “කිලෙසෙ මාරොන්තො ගච්ඡති මග්ගො”ති. තං තං කිච්චං හිතං වා නිජ්ඣාදෙතුකාමෙහි මග්ගියති ගවෙසියතීති මග්ගො, උපායො. මග්ගසද්දො හි “අහිධම්මකථාමග්ගං, දෙව්නං සම්පවත්තයි”ති එත්ථ උපායෙපි වත්තති. තථා හි අහිධම්මටීකායං “මග්ගොති උපායො, ඛන්ධායතනාදීනං කුසලාදීනඤ්ච ධම්මානං අවබොධස්ස සච්චප්පට්ටෙධස්සෙව වා උපායභාවතො අහිධම්මකථාමග්ගො”ති චුත්තො, පබ්බතො වා “මග්ගො”ති චුච්චති. සො හි දීඝත්තා මග්ගො වියාති මග්ගො, තස්මා අහිධම්මකථාපබ්බතො අහිධම්මකථාමග්ගොති චුත්තො. ඉදානි පකතිපටිපදාමග්ගානං නාමානි කථයාම. තෙසු පකතිමග්ගස්ස –

“මග්ගො පන්ථො පථො පජ්ජො, අඤ්ඤං වට්ඨමා’යනං;  
අද්ධාන’මද්ධා පදවී, වත්තති වෙව සන්තති”ති

ඉමානි නාමානි. පටිපදාමග්ගස්ස පන –

“මග්ගො පන්ථො පථො පජ්ජො, අඤ්ඤං වට්ඨමා’යනං;  
නාව උත්තර සෙතු ව, කුල්ලො ව හිසි සඬ්ඛමො”ති

අනෙකානි නාමානි. එත්ථ පන කෙච්චි “නාවාතිආදීනි පකතිමග්ගස්ස නාමානී”ති වදන්ති, තං න ගහෙතබ්බං, පකතිමග්ගස්ස කිස්මිඤ්චිපි පාළිප්පදෙසෙ “නාවා”තිආදීනි පදෙහි චුත්තට්ඨානාභාවතො, අහිධානසත්ථෙසු ච “නාවා” ඉච්චාදිකානං තදහිධානානං අනාගතත්තා.

අයං පනෙත්ථ වචනත්ථො – නාවාවියානි නාවා, උත්තරන්ති එතෙනානි උත්තරං, නාවායෙව උත්තරන්ති. අයඤ්චි නාවාපරියායො “තරං, තරණං, පොතො, ජලවො”ති. ඉමෙපි තංපරියායායෙව. උත්තරං වියානි උත්තරං. සෙතු වියානි සෙතු. කුල්ලො වියානි කුල්ලො. හිසි වියානි හිසි. සඬ්ඛමො විය, සඬ්ඛමන්ති වා එතෙනානි සඬ්ඛමො, සබ්බමෙතං අරියමග්ගස්සෙව නාමං, න පකතිමග්ගස්ස. තථා හි “ධම්මනාවං සමාරුය්හ, සන්තාරෙස්සං සදෙවක”න්ති ව, “ධම්මසෙතුං දල්හං කත්වා, නිබ්බුතො සො නරාසහො”ති ව, “කුල්ලො”ති බො හික්ඛවෙ අරියමග්ගස්සෙතං අධිවචන”න්ති ච එවමාදිනා තත්ථ තත්ථ

භගවතා අරියමග්ගො “නාවා”තිආදීහි අනෙකෙහි නාමෙහි වුත්තො. අට්ඨකථාවරියෙහිපි සුත්තනිපාතට්ඨකථායං “බද්ධා හිසි සුසඬ්ඛතා භගවා”ති එතස්මිං පදෙසෙ එවං අත්ථසංවණ්ණනා කතා “හිසිති පත්ථරිත්වා පුටුලං කත්වා බද්ධා ‘කුල්ලා’ති වුවිච්ඡි ලොකෙ, අරියස්ස චිත්තයෙ පන අරියමග්ගො”ති.

‘මග්ගො පජ්ජො පථො පත්ථො, අඤ්ජසං වටුමා’යනං;  
නාවා උත්තර සෙතූ ව, කුල්ලො ව හිසි සඬ්ඛමො;  
අද්ධානං පභවො’ච්චෙව, තත්ථ තත්ථ පකාසිතො”ති.

එවං ආවරියෙහි කතාය අත්ථසංවණ්ණනාය දස්සනතො ව “නාවාතිආදීනිපි පකතිමග්ගස්ස නාමානී”ති වචනං න ගහෙතබ්බං, යථාවුත්තමෙව වචනං ගහෙතබ්බං.

කොච්චි පනෙත්ථ එවං වදෙය්‍ය “ධම්මසෙතූං දළ්භං කත්වා”ති එත්ථ ‘ධම්මසෙතූන්ති මග්ගසෙතූ’න්ති වචනතො ධම්මසද්දො මග්ගෙ වත්තති, න සෙතූසද්දො”ති. තත්ත, ධම්මසද්දො විය සෙතූසද්දොපි මග්ගෙ වත්තතීති සෙතූ වියාති සෙතූ, ධම්මො එව සෙතූ ධම්මසෙතූති අත්ථවසෙන, එස නයො අඤ්ඤත්‍රාපි. අපරමිපි වදෙය්‍ය “නනු බ්‍රහ්මජාලසුත්තත්තට්ඨකථායං ‘දක්ඛිණුත්තරොත බොධිමණ්ඩං පටිසිත්වා අස්සත්ථදුමරාජානං පදක්ඛිණං කත්වා පුබ්බුත්තරභාගෙ ධීතො’ති ඉමස්මිං යානෙ දක්ඛිණුත්තරසද්දෙන දක්ඛිණො මග්ගො වුත්තො”ති. න, අනෙකෙසු පාළිප්පදෙසෙසු අට්ඨකථාපදෙසෙසු ව අභිධානසත්ථෙසු ව මග්ගවාචකස්ස උත්තරසද්දස්ස අනාගතත්තා, තස්මා තත්ථ එවමත්ථො දට්ඨබ්බො “දක්ඛිණදිසතො ගන්තබ්බො උත්තරදිසාභාගො දක්ඛිණුත්තරොති වුවිච්ඡි, එවංභූතෙන දක්ඛිණුත්තරොත බොධිමණ්ඩපටිසනං සන්ධාය දක්ඛිණුත්තරොත බොධිමණ්ඩං පටිසිත්වාති වුත්ත”න්ති. අථ වා දක්ඛිණුත්තරොතාති දක්ඛිණපටිඡිමුත්තරොත, එත්ථ ආදිඅවසානග්ගහණෙන මජ්ඣස්සපි ගහණං දට්ඨබ්බං. එවං ගහණංයෙව හි යං ජාතකනිදානෙ වුත්තං “බොධිසත්තො තිණං ගහෙත්වා බොධිමණ්ඩං ආරුය්භ දක්ඛිණදිසාභාගෙ උත්තරාභිමුඛො අට්ඨාසි, තස්මිං බණෙ දක්ඛිණවක්කවාලං ඔසිදිත්වා හෙට්ඨා අවිච්ඡම්පත්තං විය අහොසි, උත්තරවක්කවාලං උල්ලඬිසිත්වා උපරි භවග්ගප්පත්තං විය අහොසි, බොධිසත්තො ඉදං සම්බොධිපාපුණට්ඨානං න භවති මඤ්ඤති පදක්ඛිණං කරොන්තො පටිඡිමදිසාභාගං ගන්ත්වා පුරත්ථාභිමුඛො අට්ඨාසී”තිආදි, තෙන සමෙති. අථාපි වදෙය්‍ය “යදි උත්තරසද්දො දිසාවාවකො, එවඤ්ච සති “දක්ඛිණුත්තරොතා”ති එනයොගං අවත්වා “දක්ඛිණුත්තරායා”ති ආයයොගො වත්තබ්බො”ති. තත්ත, දිසාවාවකස්සපි සද්දස්ස “උත්තරොත නදී සිතා, ගම්භිරා දුරතික්කමා”ති එනයොගවසෙන වචනතො. අපිච්ච දිසාභාගං සන්ධාය

සද්දනීතිප්පකරණං ධාතුමාලා

චුරාදිගණපරිදීපන

“දක්ඛිණුත්තරොනා”ති වචනං චුත්තං. දිසාභාගො හි දිසා එවාති නිට්ඨමෙත්ථාවගන්තබ්බං.

ගකාරන්තධාතුරූපානි.

### සකාරන්තධාතු

ලිඝි භාසනෙ. ලඬ්ඝෙති, ලඬ්ඝයති. එතානි බුද්ධවචනෙ අප්පසිද්ධානිපි ලොකිකප්පයොගදස්සනවසෙන ආගතානි. සාසනස්මිඤ්ඤි භූවාදිගණචුරාදිගණපරියාපන්නස්ස ගත්තත්ථවාචකඋල්ලඬ්ඝනත්ථපරිදීපකස්ස ධාතුස්ස රූපං අතීච පසිද්ධං.

ලඬ්ඝ ලඬ්ඝනෙ. ලඬ්ඝෙති, ලඬ්ඝයති.

“අතිකර’මකරා’වරිය, මය්හම්පෙනං න රුච්චති;  
චතුත්ථෙ ලඬ්ඝයිත්ථාන, පඤ්චමියම්පි ආචුතො”ති

ඉමස්මිං සත්තිලඬ්ඝනජාතකෙ චුරාදිගණපරියාපන්නස්ස ගත්තත්ථවාචකස්ස උල්ලඬ්ඝනත්ථපරිදීපකස්ස ලඬ්ඝධාතුස්ස “ලඬ්ඝයිත්ථා, ලඬ්ඝයිත්ථානා”ති රූපෙ දිට්ඨෙය්‍යෙව “ලඬ්ඝෙති, ලඬ්ඝයති”ති රූපානි දිට්ඨානි එව භොන්ති. භාසත්ථවාචකස්ස පන තථාරූපානි රූපානි න දිට්ඨානි, එවං සන්තෙපි පුබ්බාවරියෙහි දීඝදස්සිහි අභිමතත්තා භාසත්ථවාචකාපි ලඬ්ඝධාතු අත්ථිති ගහෙතබ්බා, එවං සබ්බෙසුපි භූවාදිගණාදීසු සාසනෙ අප්පසිද්ධානම්පි රූපානං සාසනානුකූලානං ගහණං වෙදිතබ්බං, අනනුකූලානඤ්ච අප්පසිද්ධානං ඡඩ්ඞනං.

අස පාපකරණෙ. අසෙති, අසයති. අසං, අසො, අනසො.

තත්ථ අසන්ති දුක්ඛං. “අසන්තං පටිසෙවිස්සං. වනෙ වාළමිගාකිණ්ණෙ. බග්ගදීපිනිසෙවිතෙ”ති ඉදං නිදස්සනං. අසොති කිලෙසො. තෙන අසෙන අරහා අනසො. තත්ථ අසයන්ති පාපං කරොන්ති සත්තා එතෙනාති අසං, කින්තං? දුක්ඛං, එවං අසො. නනු ච සප්පුරිසා දුක්ඛහෙතුපි කිලෙසහෙතුපි ච අත්තනො සුබත්ථාය පාපං න කරොන්ති. තථා හි —

“න පණ්ඩිතා අත්තසුබස්ස හෙතු,  
පාපානි කම්මානි සමාවරන්ති;  
දුක්ඛෙන ඵ්ථිට්ඨා බලිතාපි සන්තා,  
ජන්ඨා ව දොසා න ජහන්ති ධම්ම”න්ති

සද්දතීතිප්පකරණං ධාතුමාලා

වුරාදිගණපරිදීපන

වුත්තං. එවං සත්තෙ කස්මා “අස පාපකරණෙ”ති ධාතු ව “අසයන්ති පාපං කරොන්ති සත්තා එතෙනාති අස”න්තිආදිවචනඤ්ච වුත්තන්ති? සච්චං, යෙහුයොන පන සත්තා දුක්ඛාදිහෙතු පාපකම්මං කරොන්ති, එතෙසු සප්පුරිසා එව න කරොන්ති, ඉතරෙ කරොන්ති. එවං පාපකරණස්ස හි දුක්ඛං කිලෙසො ව හෙතු. තථා හි –

සුඛිපි හෙකෙ න කරොන්ති පාපං,  
අවණ්ණසංසග්ගහයා පුනෙකෙ;  
පහු සමානො විපුලත්ථවින්ති,  
කිංකාරණා මෙ න කරොසි දුක්ඛං”න්ති

වුත්තං. අයඤ්චි ගාථා දුක්ඛහෙතුපි සත්තා පාපං කරොන්තිති එතමත්ථං දීපෙති. “කුද්ධො හි පිතරං හන්ති, කුද්ධො හන්ති සමාතරං”න්ති අයං පන කිලෙසහෙතුපි පාපං කරොන්තිති එතමත්ථං දීපෙති, තස්මා අම්මහෙහි “අස පාපකරණෙ”තිආදිවචනං වුත්තං.

සකාරන්තධාතුරූපානි.

### චකාරන්තධාතු

ලොව දස්සනෙ. ලොවෙති, ලොවයති. ලොවනං. රූපාරම්මණං ලොවයති පස්සතිති ලොවනං, චක්ඛු.

කිචි මද්දනෙ. කිඤ්චෙති, කිඤ්චයති. කිඤ්චනං, අකිඤ්චනො.

තත්ථ කිඤ්චනන්ති පලිබොධො. කිඤ්චෙති සත්තෙ මද්දතීති කිඤ්චනං. කිඤ්චනසද්දො මද්දනත්ථෙ වත්තති. මනුස්සා හි චිහිං මද්දන්තා ගොණං “කිඤ්චෙහි කාපිල, කිඤ්චෙහි කාපිලා”ති වදන්ති.

පච්චි විත්ථාරෙ. පඤ්චෙති, පඤ්චයති. පපඤ්චෙති, පපඤ්චයති. පපඤ්චා.

එත්ථ පපඤ්චාති තණ්හාමානදිට්ඨියො. එතා හි අත්තනිස්සිතානං සත්තානං සංසාරං පපඤ්චෙත්ති විත්ථීන්තං කරොන්තිති පපඤ්චාති වුච්චන්ති. අථ චා පපඤ්චෙත්ති යත්ථ සයං උප්පන්නා තංසන්තානං විත්ථාරෙත්ති චිරං යපෙන්නීති පපඤ්චා. ලොකියා පන “අම්මාකං තුම්මහෙහි සද්ධිං කට්ඨන්තානං පපඤ්චො හොති”තිආදීනි වදන්තා කාලස්ස චිරභාවං පපඤ්චොති වදන්ති, සාසනෙ පන ද්වයම්පි ලබ්භති.

සිච්ච කුඨ්ඨනෙ. සිච්චෙති, සිච්චයති.

වඤ්චු පලම්භනෙ. පලම්භනං උපලාපනං. වඤ්චෙති, වඤ්චයති. වඤ්චකො, වඤ්චනං. භූවාදිගණෙ පන වඤ්චධාතු ගතාත්මෙ වත්තති. “සන්ති පාදා අවඤ්චනා”ති හි පාළි

වච්ච අප්ඤ්ඤනෙ. වච්චෙති, වච්චයති.

වු වචනෙ. වාචෙති, වාචයති. අඤ්ඤො “වු සහනෙ” ඉති බුනෙ. වාචෙති, වාචයති, සහතිති අත්මො.

අඤ්චු විසෙසනෙ. අඤ්චෙති, අඤ්චයති.

ලොච භාසායං. ලොචෙති, ලොචයති. ලොචනං, ලොචයති සමවිසමං ආචික්ඛන්තං විය භවතීති ලොචනං, චක්ඛු.

රච පතියතනෙ. රචෙති, රචයති. රචනා, විරචිතං, කෙසරචනා, ගාථාරචනා.

සුව පෙසුඤ්ඤ. පිසුණහාවො පෙසුඤ්ඤං. සුවෙති, සුවයති. සුවකො.

පච්ච සංයමනෙ. පච්චෙති, පච්චයති.

රිච වියොජනසම්පජ්ජනෙසු. රෙචෙති, රෙචයති. සෙට්ඨිපුත්තං විරෙචෙය්‍යා. විරෙචෙති, විරෙචයති. විරෙචකො, විරෙචනං.

වච භාසනෙ. වචෙති, වචයති. භූවාදිගණෙපි අයං වත්තති. තදා තස්සා “වත්ති, වචති, අවොච, අවොචු”න්තිආදීති රූපානි භවන්ති. කාරිතෙ පන “අන්තෙවාසිකං ධම්මං වාචෙති, වාචයති”ති රූපානි. වත්තුං, වත්තවෙ, වත්වා, වුත්තං, වුච්චති.

අච්ච පූජායං. අච්චෙති, අච්චයති. බ්‍රහ්මාසුරසුරච්චිතො.

සුව ගන්ධනෙ. සුවෙති, සුවයති. සුවකො, සුත්තං.

එත්ථ ච අත්තත්ථපරත්ථාදිහෙදෙ අත්මෙ සුවෙතීති සුත්තං. තෙපිටකං බුද්ධවචනං.

කච දිත්තියං. කච්චෙති, කච්චයති. කච්චො.

එත්ථ කච්චොති රූපසම්පත්තියා කච්චෙති දිබ්බති විරොචතීති කච්චො, එවංනාමකො ආදිපුරිසො, තබ්බංසෙ ජාතා පුරිසා “කච්චානා”තිපි

“කච්චායනා” තිපි “කාතියානා” තිපි වුවුවන්ති, ඉත්ථියො පන “කච්චානී” තිපි “කච්චායනී” තිපි “කාතියානී” තිපි වුවුවන්ති.

චකාරන්තධාතුරූපානි.

### ඡකාරන්තධාතු

මීලෙඡ අඛ්‍යත්තායං වාචායං. මීලෙච්ඡෙති, මීලෙච්ඡයති. මීලක්ඛු.

එත්ථ මීලක්ඛුති මීලෙච්ඡෙති අඛ්‍යත්තවාචං භාසතීති මීලක්ඛු.

කුච්ඡ අවක්ඛෙපෙ. අවක්ඛෙපො අධොබ්පනං. කුච්ඡෙති, කුච්ඡයති.

විච්ඡ භාසායං. විච්ඡෙති, විච්ඡයති.

ඡකාරන්තධාතුරූපානි.

### ඡකාරන්තධාතු

චජ්ජ චජ්ජනෙ. චජ්ජෙති, චජ්ජයති. පරිචජ්ජනකො. චජ්ජිතො සීලවන්තෙහි, කථං භික්ඛු කරිස්සසීති.

තුජ්ජ ඛලපාලනෙසු. තුජ්ජෙති, තුජ්ජයති.

තුජ්ජ පිජ්ජ භිංසාඛලදානනිකෙතනෙසු. නිකෙතනං නිවාසො. තුඤ්ඤෙති, තුඤ්ඤයති. පිඤ්ඤෙති. පිඤ්ඤයති.

ඛජ්ජ කිච්ඡජීවනෙ. ඛඤ්ඤෙති, ඛඤ්ඤයති. ඛඤ්ඤො.

ඛජ්ජ රක්ඛණෙ. තාදිසානියෙව රූපානි. භූවාදිගණ “ඛජ්ජ ගතීවෙකල්ලෙති ඉමිස්සා “ඛඤ්ඤති” ති රූපං.

පුජ්ජ පුජ්ජායං. පුජ්ජෙති, පුජ්ජයති. පුජා. එසාව පුජනා සෙය්‍යො. පුජකො, පුජිතො, පුජනීයො, පුජනෙය්‍යො, පුජෙතබ්බො, පුජ්ජො.

ගජ්ජ මද්දනසද්දෙසු. ගජ්ජෙති, ගජ්ජයති. ගජො.

තිජ්ජ නිසානෙ. තෙජ්ජෙති, තෙජ්ජයති.

වජ්ජ මග්ගනසඬ්ඛාරෙසු. වජ්ජෙති, වජ්ජයති.

සද්දනීතිප්පකරණං ධාතුමාලා

වූරාදිගණපරිදීපන

තජ්ජ සන්තජ්ජනෙ. තජ්ජෙති, තජ්ජයති. සන්තජ්ජෙති, සන්තජ්ජයති.  
සන්තජ්ජිතො.

අජ්ජ පටිසජ්ජනෙ. අජ්ජෙති, අජ්ජයති.

සජ්ජ සජ්ජනෙ. සජ්ජෙති, සජ්ජයති දානං. ගමනසජ්ජො භුත්වා.

භජ වීස්සාසෙ. භජෙති, භජයති. භූවාදිගණෙ පන “භජති”ති රූපං, භත්ති,  
සම්භත්ති.

තුජ් පිජ් ලුජ් හජ් භාසායං. තුඤ්ඤෙති, තුඤ්ඤයති. පිඤ්ඤෙති, පිඤ්ඤයති.  
ලුඤ්ඤෙති, ලුඤ්ඤයති. හඤ්ඤෙති, හඤ්ඤයති. කට්ඨෙති අත්ථො.

රූජ භිංසායං. රොජෙති, රොජයති. රොගො.

භාජ පුට්ඨමිමති. පුට්ඨමිමං පුට්ඨකරණං, විසුං ක්‍රියාති අත්ථො. භාජෙති,  
භාජයති. විභාජෙති, විභාජයති. විභත්ති.

සභාජ සීතිසෙවනෙසු. සභාජෙති, සභාජයති.

ලජ පකාසනෙ. ලජෙති, ලජයති. ලාජා.

යුජ සංයමනෙ. සංයුඛිබ්බො ඛන්ධනෙ. යොජෙති, යොජයති. සංයොජෙති,  
සංයොජයති. සංයොජනං.

මජ්ජ සොවෙය්‍යාලඬිකාරෙසු. මජ්ජෙති, මජ්ජයති. සම්මජ්ජෙති,  
සම්මජ්ජයති. සම්මජ්ජා.

භාජ භාජනදානෙසු. භාජෙති, භාජයති. කථං වෙස්සන්තරො පුත්තො, ගජං  
භාජෙති සඤ්චය.

ජකාරන්තධාතුරූපානි.

කුඤ්ඤන්තා අජ්ජසිද්ධා. සද්දසත්ථෙ පන “ඤ්ඤා නියොජනෙ”ති පඨන්ති,  
රූපං පන බුද්ධච්චනානුකූලං න භවති, තස්මා න දස්සිතං අම්භෙහි.

## ටකාරන්තධාතු

සට්ඨ සට්ඨනෙ. සට්ඨනං වායාමකරණං. සට්ඨෙති, සට්ඨයති. එත්ථ තු  
“සට්ඨෙසි, සට්ඨෙසි, කිංකාරණා සට්ඨෙසි, අභං තං ජානාමී”ති නිදස්සනං.

සද්දනිතිප්පකරණං ධාතුමාලා

වුරාදිගණපරිදීපන

සට සඩ්සානෙ. පුබ්බෙ විය ක්‍රියාපදානි, නාමිකත්තෙ “සටො, සටා”ති රූපානි. එත්ථ ගටොති පානීයසටො. සටාති සමුහො “මච්ඡසටා”තිආදීසු විය.

සට්ට වලනෙ. සට්ටෙති, සට්ටයති.

නට අවසන්දනෙ. අවසන්දනං ගත්තවික්ඛෙපො. නටෙති, නටයති.

වුට පුට කුට්ට ඡෙදනෙ. වුටෙති, වුටයති. පුටෙති, පුටයති. කුට්ටෙති, කුට්ටයති.

පුට්ට වට්ට අප්පභාවෙ. පුට්ටෙති, පුට්ටයති. වුට්ටෙති, වුට්ටයති, අප්පං භවතීති අත්ථො.

මුට සඤ්චුණ්ණනෙ. මොටෙති, මොටයති.

අට්ට සුට්ට අනාදරෙ. අට්ටෙති, අට්ටයති. සුට්ටෙති, සුට්ටයති.

බට්ට සංවරණෙ බට්ටෙති, බට්ටයති.

සට්ට හිංසාබලදානනිකෙතනෙසු. සට්ටෙති, සට්ටයති.

තුට්ට්ට නිපජ්ජායං. තුට්ට්ටෙති, තුට්ට්ටයති. ඡබ්බග්ගියා භික්ඛු එකමඤ්ථෙ තුට්ට්ටෙත්ති.

ජට්ට ජට්ටනෙ. ජට්ටෙති, ජට්ටයති. අත්‍රායං පාළි – සථෙ සො ජට්ටෙති, ඉච්චෙනං කුසලං. නොථෙ ජට්ටෙති, පඤ්චහඨගෙහි සමන්තාගතො භික්ඛු රූපියජට්ටකො සම්මන්තිතබ්බො.

පුට හිංසායං. පොටෙති, පොටයති.

කීට බන්ධෙ. බන්ධො බන්ධනං. කීටෙති, කීටයති. කීටො.

වුට් ඡෙදනෙ. වුණ්ටෙති, වුණ්ටයති.

ලුට් ථෙය්‍යා. ලුණ්ටෙති, ලුණ්ටයති.

කුට අප්පසාදෙ. කුටෙති, කුටයති. කුටං රජතං. කුටා ගාවී. කුටතාපසො.

වුට පුට පුට වීහෙදෙ. වුටෙති, වුටයති. පොටෙති, පොටයති. ථොටෙති, ථොටයති. අඬ්ගුලියො ථොටෙසුං.

සට සඬ්ඝාටෙ හන්තාත්ටෙ ව. සටෙති, සටයති.

පට පුට ලුට සට සටි භාසායං. පාටෙති, පාටයති. පොටෙති, පොටයති. ලොටෙති, ලොටයති. සාටෙති, සාටයති. සණ්ටෙති, සණ්ටයති.

පට වට ගන්ටෙ. පටෙති, පටයති. වටෙති, වටයති.

බෙට හක්බණ්ණෙ. බෙටෙති, බෙටයති.

බොට බෙපෙ. බොටෙති, බොටයති.

කුටි දාහෙ. කුටෙති, කුටයති.

යුට සංසග්ගෙ. යොටෙති, යොටයති.

වට විහජනෙ. වටෙති, වටයති.

ටකාරන්තධාතුරූපානි.

### ධකාරන්තධාතු

සඨ සඬ්ඛාරගතීසු. සඨෙති, සඨයති.

සුඨ ආලසියෙ. සොඨෙති, සොඨයති.

සුඨී සොසනෙ. සුණ්ඨෙති, සුණ්ඨයති.

සඨ සිලාසායං. සඨෙති, සඨයති.

සඨ අසම්මාභාසනෙ. සඨෙති. සඨයති, සඨො.

එත්ථ සඨොති කෙරාටිකො. සඨයතීති සඨො, න සම්මා භාසතීති අත්ථො.

සඨ කෙතචෙ. රූපං තාදිසමෙව.

“සුදස්සං වජ්ජමඤ්ඤෙසං, අත්තනො පන දුද්දසං...පෙ....  
අත්තනො පන ඡාදෙති, කලිංච කිතවාසඨො”ති.

එත්ථ සාකුණිකො “කිතවා”ති වුත්තො. තස්ස ඉදං කෙතවං, තස්මිං කෙතචෙ අයං ධාතු වත්තතීති අත්ථො.

කඩී සොකෙ. කණ්ඨෙති, කණ්ඨයති.

යකාරන්තධාතුරූපානි.

### ධකාරන්තධාතු

පටි පරිභාසෙ. පණ්ඨෙති, පණ්ඨයති. උප්පණ්ඨෙති, උප්පණ්ඨයති. මනුස්සානං නං භික්ඛුනිං උප්පණ්ඨංසු.

ලඬි උක්ඛෙපෙ. ලණ්ඨෙති, ලණ්ඨයති.

බඩි කඩි ඡෙදෙ. බණ්ඨෙති, බණ්ඨයති. කණ්ඨෙති, කණ්ඨයති. බණ්ඨො, කණ්ඨො.

පිඩි සඩ්ඝාතෙ. පිණ්ඨෙති, පිණ්ඨයති. පිණ්ඨො.

එත්ථ ච පිණ්ඨොති සමුහසඩ්ඛාතො කලාපොපි ‘‘වොළං පිණ්ඨො රති බ්බිධා’’ති එත්ථ වුත්තො ආහාරසඩ්ඛාතො පිණ්ඨොපි පිණ්ඨොයෙව.

කුඩි වෙධනෙ. කුණ්ඨෙති, කුණ්ඨයති. කුණ්ඨලං.

මඩි භුසායං හසනෙ ච. මණ්ඨෙති, මණ්ඨයති. මණ්ඨො, මණ්ඨනං, මණ්ඨිතො.

හඩි කල්‍යාණෙ. කල්‍යාණං කල්‍යාණතා. හණ්ඨෙති, හණ්ඨයති. හණ්ඨො.

එත්ථ ච හණ්ඨොති ධනං, අලඬිකාරො චා. ‘‘හණ්ඨං ගණ්ඨාති. සමලඬිකරිත්වා හණ්ඨොනා’’ති ච ආදීසු පිය.

දණ්ඨ දණ්ඨවිනිපාතෙ. දණ්ඨෙති, දණ්ඨයති. දණ්ඨො.

ජඩ්ඨ ජඩ්ඨනෙ. ජඩ්ඨෙති, ජඩ්ඨයති. ජඩ්ඨනකො. ජඩ්ඨියති, ජඩ්ඨිතො. ජඩ්ඨිතුං, ජඩ්ඨයිතුං, ජඩ්ඨෙත්වා, ජඩ්ඨයිත්වා.

ධකාරන්තධාතුරූපානි.

### ධකාරන්තධාතු

වඩ්ඪ ආකීරණෙ. කංසපාතියා පායාසං වඩ්ඪෙති, වඩ්ඪයති. හත්තං වඩ්ඪෙත්වා අදාසි.

## භකාරන්තධාතු

වණණ වණණක්‍රියාවිත්ථාරගුණවවනෙසු. වණණො පසංසා. ක්‍රියා කරණං.  
විත්ථාරො විත්ථින්නතා. ගුණො සීලාදිධම්මො. වචනං වාචා. වණණෙනි,  
වණණයති. වණණො, වණණං, සුවණණං, සංවණණනා.

වණණසද්දො ඡවිට්ඨිකුලවග්ගකාරණසණ්ඨානපමාණරූපායතනාදීසු  
දිස්සති. තත්ථ “සුවණණවණණොසි හගවා”ති එවමාදීසු ඡවියං. “කදා  
සඤ්ඤුල්භා පන තෙ ගහපති සමණස්ස ගොතමස්ස වණණො”ති එවමාදීසු ථුතියං.  
“වත්තාරොමෙ හො ගොතම වණණො”තිඑවමාදීසු කුලවග්ගෙ. “අථ කෙන නු  
වණණෙන, ගන්ධට්ඨෙන්නොති වුවචති”ති එවමාදීසු කාරණෙ. “මහන්තං  
හත්ථිපවණණං අභිනිමිමිතිත්වා”තිඑවමාදීසු සණ්ඨානෙ. “තයො පත්තස්ස  
වණණො”ති එවමාදීසු පමාණෙ. “වණණො ගන්ධො රසො ඔජා”ති එවමාදීසු  
රූපායතනෙනි.

තත්ථ ඡවියන්ති ඡවිගතා වණණධාතු එව “සුවණණවණණො”ති එත්ථ  
වණණග්ගහණෙන ගහිතාති අපරෙ. වණණනං කිත්තියා උග්ගොසනන්ති  
වණණො, ථුති. වණණයති අසඬකරතො වචන්ථපියතිති වණණො,  
කුලවග්ගො. වණණයති එලං එතෙන යථාසභාවතො විභාවියතිති වණණො,  
කාරණං, වණණං දීඝරස්සාදිවසෙන සණ්ඨානන්ති වණණො, සණ්ඨානං.  
වණණයති අඬසමහන්තාදිවසෙන පමියතිති වණණො, පමාණං. වණණෙනි  
විකාරමාපජ්ජමානං හදයඬගතභාවං පකාසෙතිති වණණො, රූපායතනං. එවං  
තෙන තෙන පවත්තිතිමිත්තෙන වණණසද්දස්ස තස්මිං තස්මිං අත්ථෙ පවත්ති  
වෙදිතඬ්ඛා.

අපරමිපි වණණසද්දස්ස අත්ථුද්ධාරං වදාම. වණණසද්දො සණ්ඨානජාති  
රූපායතනකාරණපමාණගුණපසංසාජාතරූපපුළිනක්ඛරාදීසු දිස්සති. අයඤ්චි  
“මහන්තං සප්පරාජවණණං අභිනිමිමිතිත්වා”තිආදීසු සණ්ඨානෙ දිස්සති,  
“බ්‍රාහ්මණොව සෙට්ඨො වණණො, භීනො අඤ්ඤො වණණො”තිආදීසු  
ජාතියං. “පරමාය වණණපොක්ඛරතාය සමන්තාගතො”තිආදීසු රූපායතනෙ.

“න හරාමි න හඤ්ජාමි, ආරා සිඬ්ඝාමි වාරිජං;  
අථ කෙන නු වණණෙන, ගන්ධට්ඨෙන්නොති වුවචති”ති

ආදීසු කාරණෙ. “තයො පත්තස්ස වණණො”තිආදීසු පමාණෙ. “කදා  
සඤ්ඤුල්භා පන තෙ ගහපති සමණස්ස ගොතමස්ස වණණො”තිආදීසු ගුණෙ.

සද්දනීතිප්පකරණං ධාතුමාලා

වුරාදිගණපරිදීපන

“වණ්ණාරහස්ස වණ්ණං භාසතී”තිආදීසු පසංසායං. “වණ්ණං අඤ්ජනවණ්ණෙන, කාලිඬිගම්හි වනිම්භසෙ”ති එත්ථ ජාතරූපෙ. “අකිලාසුනො වණ්ණපටෙ ඛණන්තා”ති එත්ථ පුළිනෙ. “වණ්ණාගමො වණ්ණවිපරියායො”තිආදීසු අක්ඛරෙ දිස්සති. ඉව්චෙවං සබ්බථාපි —

ජවියං ථුතියං හෙමෙ, කුලවග්ගෙ ච කාරණෙ;  
සණ්ඨානෙ ච පමාණෙ ච, රූපායතනජාතිසු;  
ගුණක්ඛරෙසු පුළිනෙ, වණ්ණසද්දො පවත්තති;

සුවණ්ණසද්දො ජවිසම්පත්තිගරුළුජාතරූපෙසු ආගතො. අයඤ්චි “සුවණ්ණෙ දුබ්බණ්ණෙ, සුගතෙ දුග්ගතෙ”ති, “සුවණ්ණතා සුස්සරතා”ති ච එවමාදීසු ජවිසම්පත්තියං ආගතො. “කාකං සුවණ්ණා පරිවාරයන්ති”තිආදීසු ගරුළු. “සුවණ්ණවණ්ණො කඤ්චනසන්නිභත්තවො”තිආදීසු ජාතරූපෙති.

පුණ සඬ්ඝාතෙ. පුණෙති, පුණයති.

වුණ සඬ්ඝාතෙ. වුණෙති, වුණයති.

වුණ්ණ පෙරණෙ. වුණ්ණෙති, වුණ්ණයති. වුණ්ණං. වුණ්ණවිවුණ්ණං කරොති.

සණ දානෙ. සණෙති, සණයති.

කුණ සඬ්ඝාතෙ. කුණෙති, කුණයති. කුණො. කුණභත්ථො. භත්ථෙන කුණි.

තුණ පුරණෙ. තුණෙති, තුණයති. තුණි.

එත්ථ තුණිති සරකලාපො. සා හි තුණෙන්ති පුරෙන්ති සරෙ එත්ථාති තුණි.

භුණ භාසායං. භුණෙති, භුණයති.

කණ නිම්ඵලනෙ. කාණෙති, කාණයති. කාණො.

එත්ථ කාණොති එකෙන වා ද්විති වා අක්ඛිති පරිහීනක්ඛි. අට්ඨකථාවරියා පන “කාණො නාම එකක්ඛිනා කාණො, අන්ධො නාම උභයක්ඛිකාණො”ති වදන්ති, තං කාණන්ධසද්දානං එකත්ථසන්නිපාතෙ යුජ්ජති. ඉතරථා කාණකච්ඡපොපමසුත්තෙ වුත්තො කච්ඡපො එකස්මිං කාණො සියා, එකක්ඛිකාණො ච පන පුරිසො “අන්ධො”ති න වත්තබ්බො සියා, තස්මා තෙසමයුගලත්තෙ එකෙකස්ස යථාසම්භවං ද්විත්තං ද්විත්තමාකාරානං

සද්දතීතිප්පකරණං ධාතුමාලා

වුරාදිගණපරිදීපන

වාචකතා දට්ඨබ්බා. තථා හි කොසලසංයුත්තට්ඨකථායං “කාණොති එකච්ඡිකාණො වා උභයච්ඡිකාණො වා”ති වුත්තං. අථ වා “ඔවදෙය්‍යානුසාසෙය්‍යා”ති එත්ථ ඔවාදානුසාසනානං විය සවිසෙසතා අවිසෙසතා ව දට්ඨබ්බා.

ගණ සඬ්ඛ්‍යානෙ. ගණෙති, ගණයති. ගණනා, ගණො.

එත්ථ ගණනාති සඬ්ඛ්‍යා. ගණොති හික්ඛුසමුහො. යෙසං වා කෙසඤ්චි සමුහො. සමුහස්ස ව අනෙකානි නාමානි. සෙය්‍යපීදං —

සඬ්ඛො ගණො සමුහො ව,  
ඛන්ධො සන්තිවයො වයො;  
සමුච්චයො ව නිවයො,  
වග්ගො සුගො ව රාසි ව.

කායො නිකායො නිකරො,  
කදම්බො විසරො සථා;  
සමුදායො ව සන්දෙහො,  
සඬ්ඝාතො සමයො කරො.

ඔසො පුඤ්ජො කලාපො ව,  
පිණ්ඩො ජාලඤ්ච මණ්ඩලං;  
සණ්ඩො පවාහො ඉච්චෙනෙ,  
සමුහත්ථාහිධායකාති.

කිඤ්චාපි එතෙ සඬ්ඝගණසමුහාදයො සද්දා සමුහත්ථවාචකා, තථාපි සඬ්ඝගණසද්දායෙව විනාපි විසෙසකපදෙන හික්ඛුසමුහෙ වත්තන්ති, නාඤ්ඤෙ, අඤ්ඤෙ පන සඬ්ඝගණසද්දෙහි සද්ධිං අඤ්ඤමඤ්ඤඤ්ච කදාපි සමානත්ථවිසයා හොන්ති, කදාපි අසමානත්ථවිසයා, තස්මා යථාපාවචනං අසම්මුය්‍යන්තෙන යොජෙතබ්බා. “එකො, ද්වෙ”තිආදිනා ගණෙතබ්බොති ගණො.

කණ්ණ සවනෙ. කණ්ණෙති, කණ්ණයති. කණ්ණො. කණ්ණයන්ති සද්දං සුණන්ති එතෙනාති කණ්ණො, යො ලොකෙ “සවනං, සොත”න්ති ව වුව්චති.

කුණ ගුණ ආමන්තනෙ. කුණෙති, කුණයති. ගුණෙති, ගුණයති. ගුණො. ගොණො.

එත්ථ ගුණොති සීලාදයො ධම්මා, කෙනට්ඨෙන තෙ ගුණා. ගොණාපියති ආමන්තාපියති අත්තනි පතිට්ඨිතො පුග්ගලො දට්ඨං සොතුං පූජිතුඤ්ච ඉච්ඡන්තෙහි ජනෙහීති ගුණො. එත්ථ කිඤ්චාපි සීලාදිධම්මානං ආමන්තාපනං නත්ථි, තථාපි තංභෙතුආමන්තනං නිමන්තනඤ්ච තෙයෙව කරොන්ති නාමාති එවං වුත්තං. තථා හි -

“යථාපි ඛෙත්තසම්පන්නෙ,  
 ඛිජං අප්පම්පි රොපිතං;  
 සම්මා ධාරං පවස්සන්තෙ,  
 එලං තොසෙති කස්සක”න්ති

එත්ථ කස්සකස්ස තුට්ඨිඋප්පත්තිකාරණත්තා භෙතුවසෙන නිව්චෙතනස්සපි එලස්ස තොසනං වුත්තං, එවම්ඨාපි ආමන්තාපනකාරණත්තා එවං වුත්තං. අඤ්ඤා පන “ගුඤ්ජන්තෙ අබ්බයන්තෙ ඉති ගුණා”ති අත්ථං වදන්ති. තදනුරූපං පන ධාතුසද්දං න පස්සාම, “ගුණ ආමන්තනෙ” ඉච්චෙව පස්සාම, විචාරෙත්වා ගහෙතබ්බං.

වණ ගත්තවිචුණ්ණනො. වණෙති, වණයති. වණො.

එත්ථ වණොති අරු. සා හි සරීරං වණයති විචුණ්ණෙති ඡිද්දාවඡිද්දං කරොතීති වණොති වුච්චති.

පණ්ණ හරිතෙ. පණ්ණෙති, පණ්ණයති. තාලපණ්ණං. සුපෙය්‍යපණ්ණං.

එත්ථ ව හරිතභාවවිගතෙපි වත්ථුස්මිං පණ්ණභාවො රුළුහිතො පවත්තොති දට්ඨබ්බො. “පණ්ණං, පත්තං, පලාසො, දලං” ඉච්චෙතෙ සමානත්ථා.

පණ ඛ්‍යවහාරෙ. පණෙති, පණයති. රාජා ව දණ්ඩං ගරුකං පණෙති.

ඉමානි ණකාරත්තධාතුරූපානි.

### තකාරත්තධාතු

චිත්ත චිත්තායං. චිත්තෙති, චිත්තයති. චිත්තං, චිත්තා, චිත්තනා, චිත්තනකො. කාරිතෙ “චිත්තාපෙති, චිත්තාපයති”ති රූපානි.

තත්ථ චිත්තන්ති ආරම්මණං චිත්තෙතීති චිත්තං, විජානාතීති අත්ථො, සබ්බචිත්තසාධාරණවසෙනෙතං දට්ඨබ්බං. එත්ථ සියා - කස්මා “ආරම්මණං චිත්තෙතීති චිත්ත”න්ති වත්ථාපි “විජානාතීති අත්ථො”ති වුත්තං, නනු

සද්දනීතිප්පකරණං ධාතුමාලා

වුරාදිගණපරිදීපන

චිත්තනවිජානනා නානාසභාවා. න හි “චිත්තෙති”ති පදස්ස “විජානාති”ති අත්ථො සම්භවති, දුප්පඤ්ඤස්ස හි නානප්පකාරෙහි චිත්තයතොපි සුබ්බමත්ථාධිගමො න භොතිති? සච්චං, “විජානාති”ති ඉදං පදං චිත්තස්ස සඤ්ඤාපඤ්ඤාකිච්චෙහි විසිට්ඨවිසයග්ගහණං දීපෙනුං වුත්තං සබ්බචිත්තසාධාරණත්තා චිත්තසද්දස්ස. යඤ්චි ධම්මජාතං “චිත්ත”න්ති වුච්චති, තදෙව විඤ්ඤාණං, තස්මා විජානනත්ථං ගහෙත්වා සඤ්ඤාපඤ්ඤාකිච්චාවිසිට්ඨවිසයග්ගහණං දීපෙනුං “විජානාති”ති වුත්තං.

ඉදානි අඤ්ඤගණිකධාතුවසෙනපි නිබ්බවනං පකාසයාම – සබ්බෙසු චිත්තෙසු යං ලොකියකුසලාකුසලමහාක්‍රියචිත්තං, තං ජවනවිටීවසෙන අත්තනො සන්තානං විනොතිති චිත්තං, විපාකං කම්මකිලෙසෙහි චිත්තති චිත්තං, ඉදං විධාතුවසෙන නිබ්බවනං. යං කිඤ්චි ලොකෙ විචිත්තං සිප්පජාතං, සබ්බස්ස තස්ස චිත්තෙනෙව කරණතො චිත්තෙති විචිත්තෙති විචිත්තං කරියති එතෙනාති චිත්තං, චිත්තකරණතාය චිත්තන්ති වුත්තං භොති, ඉදං චිත්තධාතුවසෙන නිබ්බවනං. චිත්තතාය චිත්තං, ඉදං පාටිපදිකවසෙන නිබ්බවනං. තෙනාහු අට්ඨකථාවරියා “සබ්බම්පි යථානුරූපතො චිත්තතාය චිත්තං, චිත්තකරණතාය චිත්තන්ති එවමෙත්ථ අත්ථො වෙදිතබ්බො”ති.

එත්ථ හි චිත්තස්ස සරාගසදොසාදිභෙදහින්තන්තා සම්පයුත්තභූමිආරම්මණහින්තමජ්ඣිමපණීතාධිපතීනං වසෙන චිත්තස්ස චිත්තතා වෙදිතබ්බො. කිඤ්චාපි එකස්ස චිත්තස්ස එවං විචිත්තතා නත්ථී, තථාපි විචිත්තානං අන්තොගධත්තා සමුදායවොහාරෙන අවයවොපි “චිත්ත”න්ති වුච්චති, යථා පබ්බතනදීසමුද්දාදිඑකදෙසෙසු දිට්ඨෙසු පබ්බතාදයො දිට්ඨාති වුච්චන්ති. තෙනාහු අට්ඨකථාවරියා “කාමඤ්චෙත්ථ එකමෙව එවං චිත්තං න භොති, චිත්තානං පන අන්තොගධත්තා එතෙසු යං කිඤ්චි එකම්පි චිත්තතාය ‘චිත්ත’න්ති වත්තුං වට්ටති”ති.

එත්ථ ච වුත්තප්පකාරානමත්ථානං විනිවිජයො බවති. කථං? යස්මා යත්ථ යත්ථ යථා යථා අත්ථො ලබ්භති, තත්ථ තත්ථ තථා තථා ගහෙතබ්බො. තස්මා යං ආසෙවනපච්චයභාවෙන විනොති, යඤ්ච කම්මුතා අභිසංඛතත්තා චිත්තං, තං තෙන කාරණෙන චිත්තන්ති වුත්තං. යං පන තථා න භොති, තං පරිත්තක්‍රියද්වයං අන්තිමජවනඤ්ච ලබ්භමානචිත්තනවිචිත්තතාදිවසෙන චිත්තන්ති වෙදිතබ්බං, හසිතුප්පාදො පන අඤ්ඤජවනගතිකොයෙවාති.

ඉමානි චිත්තස්ස නාමානි –

චිත්තං මනො මානසඤ්ච, විඤ්ඤාණං හදයං මනං;  
නාමානෙතානි වොහාර-පටෙ වත්තන්ති පායතො.

චිත්තසද්දො පඤ්ඤත්තියං විඤ්ඤාණෙ විචිත්තෙ චිත්තකම්මෙ අච්ඡරියෙති එවමාදීසු අත්ථෙපු දිස්සති. අයඤ්ඤි “චිත්තො ගහපති. චිත්තමාසො” තිඤ්ඤි පඤ්ඤත්තියං දිස්සති. “චිත්තං මනො මානස” තිඤ්ඤි විඤ්ඤාණෙ. “විචිත්තවත්ථාහරණා” තිඤ්ඤි විචිත්තෙ. “දිට්ඨං වො භික්ඛවෙ වරණං නාම චිත්ත” තිඤ්ඤි චිත්තකම්මෙ. “ඉඬ්ඝ මද්දි නිසාමෙහි, චිත්තරූපංව දිස්සති” තිඤ්ඤි අච්ඡරියෙති.

චිත සඤ්චෙතනො. චෙතෙති, චෙතයති. රත්තො ඛො බ්‍රාහ්මණ රාගෙන අභිභූතො අත්තඛ්‍යාඛාධායපි චෙතෙති, පරඛ්‍යාඛාධායපි චෙතෙති, උභයඛ්‍යාඛාධායපි චෙතෙති. ආකඬ්ඛති චෙතයති, තං නිසෙධ පුත්තින්ධර. චෙතනා, සඤ්චෙතනා. චෙතයිතං, චෙතෙත්වා, චෙතයිත්වා. සඤ්චිච්ච පාණං ජීවිතා වොරොපෙති.

තත්ථ චෙතනාති චෙතයතීති චෙතනා, සද්ධිං අත්තනා සම්පයුත්තධම්මෙ ආරම්මණෙ අභිසන්දහතීති අත්ථො. සඤ්චෙතනාති උපසග්ගවසෙන පදං වඩ්ඪිතං. චෙතයිතන්ති චෙතනාකාරො. සඤ්චිච්චාති සයං ඤත්වා, චෙච්ච අභිචිතරිත්වාති අත්ථො. ඉමානි චෙතනාය නාමානි –

සඤ්චෙතනා චෙතයිතං, චෙතනා කම්මමෙව ව;  
කම්මඤ්ඤි “චෙතනා” ත්ථෙව, ජිනෙනාභච්ච භාසිතං.

අත්‍රායං පාළි “චෙතනාහං භික්ඛවෙ කම්මං වදාමි, චෙතයිත්වා කම්මං කරොති කායෙන වාචාය මනසා” ති.

මන්ත ගුත්තභාසනො. මන්තෙති, මන්තයති, නිමන්තෙති, නිමන්තයති, ආමන්තෙති, ආමන්තයති. ජනා සඬගම්ම මන්තෙත්ති, මන්තයන්ති, මන්තයිංසු රහොගතා. නිමන්තයිත්ථ රාජානං. ආමන්තයිත්ථ දෙවින්දො, විසුකම්මං මහිද්ධිකං. මන්තා, මන්තො. කාරිතෙ “මන්තාපෙති, මන්තාපයතී” ති රූපානි.

එත්ථ මන්තාති පඤ්ඤා, “ගවෙසනසඤ්ඤා” තිපි වදන්ති. මන්තොති ගුත්තභාසනං. “උපස්සුතිකාපි සුණන්ති මන්තං, තස්මා හි මන්තො ඛිජ්ජමුපෙති හෙද” ති එත්ථ හි ගුත්තභාසනං “මන්තො” ති වුච්චති. අපිච මන්තොති ඡළඬගමන්තො. වුත්තඤ්ච “යෙ මන්තං පරිවත්තෙත්ති, ඡළඬගං බ්‍රහ්මචින්තිත” ති. එත්ථ සික්ඛා නිරුත්ති කප්ප ඛ්‍යාකරණ ජොතිසත්ථ ඡන්දොච්චිතිවසෙන මන්තො “ඡළඬගො” ති වෙදිතඛ්ඛො. එතානි එව ඡ “වෙදඬගානි” ති වුච්චන්ති. වෙදො එව හි “මන්තො, සුතී” ති ව වුත්තො. අථ වා මන්තොති වෙදාදිවිජ්ජා.

සද්දනීතිප්පකරණං ධාතුමාලා

වූරාදිගණපරිදීපන

යන්ත සඬකොචනෙ. යන්තෙති, යන්තයති. යන්තං, තෙලයන්තං  
යථාචක්කං, එවං කම්පති මෙදනී.

සත්ත ගතියං. සත්තෙති, සත්තයති.

සන්ත ආමප්පයොගෙ. ආමප්පයොගො නාම උස්සන්තක්‍රියා. සන්තෙති,  
සන්තයති.

කිත්ත සංසන්දනෙ. කිත්තෙති, කිත්තයති. ‘‘යෙ වොහං කිත්තයිස්සාමි,  
ගිරාහි අනුපුබ්බසො. කිත්තනා පරිකිත්තනා’’තිආදීසු පන කත්ථනා  
‘‘කිත්තනා’’ති වුච්චති.

තන්ත කුටුම්භධාරණෙ. තන්තෙති, තන්තයති. සතන්තො, සප්පධානොති  
අත්ථො.

යත නිකාරොපකාරෙසු. යතෙති, යතයති. නීතො ච පටිදානෙ, යතධාතු  
නිඋපසග්ගතො පරො පටිදානෙ චත්තති, නිය්‍යාතෙති, නිය්‍යාතයති. තකාරස්ස  
පන දකාරත්තෙ කතෙ ‘‘නිය්‍යාදෙති, නිය්‍යාදයති. රථං නිය්‍යාදයිත්ථාන,  
අණණො එහි සාරථී’’ති රූපානි.

චතු භාසායං. චත්තෙති, චත්තයති.

පත ගතියං. පතෙති, පතයති.

චාත ගතිසුඛසෙවනෙසු. ගති සුඛං සෙවනන්ති තයො අත්ථා. තත්ථ සුඛනං  
සුඛං. චාතෙති, චාතයති. චාතො, චාතපුප්ථං. චීවරස්ස අනුචාතො.

කෙත ආමන්තනෙ. කෙතෙති, කෙතයති. කෙතකො.

සත්ත සන්තානක්‍රියායං. සන්තානක්‍රියා නාම පබ්බතක්‍රියා අවිච්ඡේදකරණං.  
සත්තෙති, සත්තයති. සත්තො.

‘‘කින්නු සන්තරමානොච, ලාගිත්ථා හරිතං තිණං;  
බාද බාදාති ලපසි, ගතසත්තං ජරග්ගච’’න්ති

පාළියං පන ‘‘ගතසත්තං ජරග්ගච’’න්ති පාඨස්ස ‘‘විගතජීවිතං  
ජිණ්ණගොණ’’න්ති අත්ථං සංවණ්ණෙසු. ඉමිනා සත්තසද්දස්ස ජීවිතච්චනං  
විය දිස්සති, ‘‘න සුකරා උඤ්ජෙන පග්ගහෙන යාපෙතු’’න්ති එත්ථ  
පග්ගහසද්දස්ස පත්තකථනං විය. සුට්ඨු විචාරෙතබ්බං.

සුත්ත අවමොවනෙ. සුත්තෙති, සුත්තයති.

මුත්ත පසවනෙ. මුත්තෙති, මුත්තයති. ඔමුත්තෙති, ඔමුත්තයති. මුත්තං. අත්‍රායං පාළි “මුත්තෙති ඔහදෙති වා”ති. තත්ථ මුත්තෙතීති පස්සාවං කරොති. ඔහදෙතීති කරීසං විස්සජ්ජෙති. කාරිතෙ “මුත්තාපෙති, මුත්තාපයතී”ති රූපානි.

කත්තර සෙවීල්ලෙ. කත්තරෙති, කත්තරයති. කත්තරො. කත්තරදණ්ඩො, කත්තරසුප්පං.

තත්ථ කත්තරොති ජිණ්ණො. මහල්ලකොති වුත්තං හොති. කෙනට්ඨෙයන? කත්තරයති අඛිගානං සිලීලභාවෙන සිලීලො භවතීති අත්ථෙත. කත්තරදණ්ඩොති කත්තරෙහි ජිණ්ණමනුස්සෙහි එකන්තතො ගහෙනබ්බතාය කත්තරානං දණ්ඩො කත්තරදණ්ඩො. තෙනාහු අට්ඨකථාවරියා “කත්තරදණ්ඩොති ජිණ්ණකාලෙ ගහෙනබ්බදණ්ඩො”ති. කත්තරසුප්පන්ති ජිණ්ණසුප්පං. කත්තරඤ්ච තං සුප්පඤ්චාති කත්තරසුප්පන්ති සමාසො.

චිත්ත චිත්තකරණෙ, කදාචි දස්සනෙපි. චිත්තකරණං විචිත්තභාවකරණං. විත්තෙති, විත්තයති. විත්තං.

තකාරන්තධාතුරූපානි.

### ථකාරන්තධාතු

කථ කථනෙ. කථෙති, කථයති. ධම්මං සාකච්ඡති. සාකච්ඡා, කථා, පරිකථා, අට්ඨකථා.

තත්ථ සාකච්ඡතීති සහ කථයති. අත්ථො කථීයති එතායාති අට්ඨකථා, ත්ථකාරස්ස ට්ඨකාරත්තං.

යාය’ත්ථමභිවණ්ණෙත්ති, ඛාඤ්ජනත්ථපදානුගං;  
නිදානවත්ථුසම්බන්ධං, එසා අට්ඨකථා මතා.

“අට්ඨකථා”ති ව “අත්ථසංවණ්ණනා”ති ව නින්නානාකරණං.

පථී ගතියං. පන්ථෙත්ති, පන්ථයන්ති. පන්ථො. භූවාදිගණෙ “පථ ගතිය”න්ති අකාරන්තවසෙන කථිතස්ස “පථති, පථො”ති නිග්ගහිතාගමවජ්ජිතානි රූපානි භවන්ති, ඉධ පන ඉකාරන්තවසෙන කථිතස්ස සනිග්ගහිතාගමානි රූපානි නිව්චං භවන්තීති දට්ඨබ්බං.

පුත්ථ ආදරානාදරෙසු. පුත්ථෙති, පුත්ථයති.

මුත්ථ සඬ්ඝාතෙ. මුත්ථෙති, මුත්ථයති.

චත්ථ අද්දනෙ. චත්ථෙති, චත්ථයති.

පුථ භාසායං. පොථෙති, පොථයති. කථෙතීති අත්ථො.

පුථ පභාරෙ. පොථෙති, පොථයති. කුමාරෙ පොථෙත්වා අගමාසි.

කථ වාක්‍යපබන්ධෙ. කථෙති, කථයති. කථා.

සථ දුබ්බලොය. සථෙති, සථයති.

අත්ථ පත්ථ යාවනායං. අත්ථෙති, අත්ථයති. අත්ථො. පත්ථෙති, පත්ථයති.  
පත්ථනා. පටිපක්ඛං අත්ථයන්ති ඉච්ඡන්තීති පච්චත්ථිකා.

ථොම සිලාසායං. ථොමෙති, ථොමයති. ථොමනා.

කාථ භිංසායං. කාථෙති, කාථයති.

සථ බන්ධනෙ. සථෙති, සථයති.

සන්ථ ගන්ථ සන්ථම්භෙ. සන්ථෙති, සන්ථයති. ගන්ථෙති, ගන්ථයති.  
ගන්ථො.

ථකාරන්තධාතුරූපානි.

### දකාරන්තධාතු

හද කර්ථසුස්සග්ගෙ. කර්ථසුස්සග්ගො කර්ථස්ස උස්සග්ගො විස්සජ්ජනං.  
හදෙති, හදයති. ඔහදෙති, ඔහදයති.

විද ලාභෙ. ඉමස්මිං යානෙ ලාභො නාම අනුභවනං, තස්මා විදධාතු  
අනුභවනෙ චත්තතීති අත්ථො ගහෙතඛිබ්බො. සුඛං වෙදනං වෙදෙති. දුක්ඛං  
වෙදනං වෙදෙති. වෙදයති. වෙදනා, විත්ති. වෙදයිතං. සුඛං වෙදනං  
වෙදයමානො.

කුදි අනතභාසනෙ. කුන්දෙති, කුන්දයති.

මීද සිනෙහනෙ. අත්‍ර සිනෙහො නාම පීති. මෙදෙනි, මෙදයති.

ජද සංවරණෙ. ගෙහං ඡාදෙනි, ඡාදයති. දොසං ඡාදෙනි, ඡාදයති. පට්චිඡාදෙනි, පට්චිඡාදයති. ඡත්තං. ඡන්නා කුටි.

තත්‍ර ඡත්තන්ති ආතපත්තං. ආතපං ඡාදෙති ඡත්තං. පට්චිඡාදියතෙති ඡන්නා.

වුද සඤ්චොදනෙ ආණත්තියඤ්ච. චොදෙනි, චොදයති. චොදකො, වුදිතකො, චොදනා. ආනන්දො බුද්ධචොදිතො.

තත්‍ර චොදනාති වාලනා. වාලනාති දොසාරොපනාති අත්ථො.

ජද්ද වමනෙ. ඡද්දෙනි, ඡද්දයති.

මද විත්තිශොගෙ. මදෙනි, මදයති.

වීද වෙහනාබ්‍යානනිවාසෙසු. වෙහනා සඤ්ඤාණං. ආබ්‍යානං කථනං. නිවාසො නිවසනං. වෙදෙනි, වෙදයති. පටිවෙදෙනි, පටිවෙදයති. පටිවෙදයාමි තෙ මහාරාජ.

සද්ද සද්දනෙ. සද්දෙනි, සද්දයති. විසද්දෙනි, විසද්දයති. සද්දො, සද්දිතො. දීසත්තෙ “සද්දායති”ති රූපං.

එත්ථ ව “මං සද්දායති සඤ්ඤාය වෙගෙන උදකෙ පති”ති අට්ඨකථාපාටො නිදස්සනං, ඉදං “පබ්බතායති”ති රූපං විය ධාතුවසෙන නිජ්චන්තං න හොතිති න වත්තබ්බං, ධාතුවසෙන නිජ්චන්තංයෙවාති ගහෙතබ්බං. සද්දොති සද්දියති සද්දො, යථාච්චවතීති වචනං. අථ වා සද්දියති අත්ථො අනෙතාති සද්දො. ගරථො පන “සප්පතීති සද්දො. උදිරියති අභිලපියතීති අත්ථො”ති වදන්ති.

සුද ආසෙවනෙ. සුදෙනි, සුදයති. සුදො.

සුදොති හත්තකාරකො, යො “රසකො”තිපි වුච්චති.

කන්ද සාතච්චෙ. සාතච්චං සතතභාවො නිරන්තරභාවො. කන්දෙනි, කන්දයති.

මුද සංසග්ගෙ. එකතොකරණං සංසග්ගො. මොදෙනි, මොදයති සත්තුති සප්පිනා.

සද්දනීතිප්පකරණං ධාතුමාලා

වුරාදිගණපරිදීපන

නද භාසායං. නාදෙනි, නාදයති. හෙතුකත්තුරූපානීති න චත්තබ්බානි පාළිදස්සනතො “සීහො ච සීහනාදෙන, දද්දරං අභිනාදයි”ති. අඤ්ඤත්‍රාපි සංසයො න කාතබ්බො. ඉමස්මිං වුරාදිගණෙ හෙතුකත්තුරූපසදිසානම්පි සුද්ධකත්තුරූපානං සන්දිස්සනතො.

සද අස්සාදනෙ. සාදෙනි, සාදයති. අස්සාදෙනි, අස්සාදයති. එත්ථ ආඋපසග්ගො රස්සවසෙන ධීතො.

ගද දෙවසද්දෙ. දෙවසද්දො වුව්චති මෙසසද්දො. ගදෙනි, ගදයති.

පද ගතියං. පදෙනි, පදයති. පදං. ඉමිස්සා දිවාදිගණෙ “පජ්ජති”ති රූපං භවති, ඉධ පන ඊදිසානි.

ජිද්ද කණ්ණහෙදෙ. ජිද්දෙනි, ජිද්දයති. ජිද්දං.

ජිද ද්වෙධාකරණෙ. නනු හො යො චතුධා වා පඤ්චධා වා අනෙකසතධා වා ඡින්දනි, තස්ස තං ඡෙදනං ද්වෙධාකරණං නාම න හොති, එවං සන්තෙ කස්මා සාමඤ්ඤෙන අවත්වා “ද්වෙධාකරණෙ”ති ද්විධා ගහණං කතන්ති? ද්විධාකරණං නාම න හොතීති න චත්තබ්බං, අනෙකසතධා ඡෙදනම්පි ද්විධාකරණංයෙව. අපරස්ස හි අපරස්ස ඡින්නකොට්ඨාසස්ස පුබ්බෙන එකෙන කොට්ඨාසෙන සද්ධිං අපෙක්ඛනවසෙන ද්විධාකරණං හොතියෙව. ඡෙදෙනි, ඡෙදයති.

යො තෙ හත්ථෙ ච පාදෙ ච, කණ්ණනාසඤ්ච ඡෙදයි;  
තස්ස කුජ්ඣ මහාවීර, මා රට්ඨං විනස්ස ඉදං;

යො මෙ හත්ථෙ ච පාදෙ ච, කණ්ණනාසඤ්ච ඡෙදයි;  
වීරං ජීවතු සො රාජා, න හි කුජ්ඣන්ති මාදිසානි.

ජද අපචාරණෙ. ඡාදෙනි, ඡාදයති. ඡත්තං. පුරිසස්ස භත්තං ඡාදයති.

ඊදී සන්දීපනෙ. ඊදෙනි, ඊදයති. ඊකාරන්තවසෙන නිද්දිට්ඨත්තා සනිග්ගහිතාගමානි රූපානි න භවන්ති.

අද්ද හිංසායං. අද්දෙනි, අද්දයති.

වද භාසායං. වාදෙනි, වාදයති. වාදො.

තත්ථ “වාදෙනි, වාදයති”ති ඉමෙසං “වදති”ති සුද්ධකත්තුචසෙනෙව අත්ථො දට්ඨබ්බො, න හෙතුකත්තුචසෙන. තථා හි “සඬකෙතං කත්වා

විසංවාදෙති. ඔව්දෙය්‍යානුසාසෙය්‍යා. ඉදමෙව සච්චන්ති ව වාදයන්ති. අවිසංවාදකො ලොකස්සා”ති සුද්ධකත්තුදීපකපාලිනායා දිස්සන්ති, සද්දසත්ථෙව ව “වාදයති”ති සුද්ධකත්තුපදං දිස්සති. තත්ථ විසංවාදෙතීති මුසා වදෙති, අථ වා විජ්ජලම්භෙති, වාදොති වචනං. “වාදො ජජ්ජො විතණ්ඛා”ති එවංවිධාසු තිසු කථාසු වාදසඬ්ඛාතා කථා. “වාදාපෙති, වාදාපයති”ති ද්වෙයෙව හෙතුකත්තුපදානි භවන්ති.

ජදී ඉච්ඡායං. ඊකාරන්තොයං ධාතු, තස්මා සනිග්ගහීතාගමානිස්ස රූපානි න භවන්ති. පුරිසස්ස භත්තං ඡාදෙති, ඡාදයති, රූච්චතීති අත්ථො. පුරිසස්ස භත්තං ඡාදයමානං තිට්ඨති ඡාදෙත්තං වා.

වදී අභිවාදනථුතීසු. අයම්පි ඊකාරන්තො ධාතු, තස්මා ඉමස්සපි සනිග්ගහීතාගමානි රූපානි න භවන්ති. වාදෙති, වාදයති, වන්දති, ටොමෙති වාති අත්ථො. ඉමානි අනුපසග්ගානි රූපානි. සද්දසත්ථෙව ව “වාදයති”ති අනුපසග්ගවන්දනථුතීඅත්ථං පදං වුත්තං, සාසනෙ පන “අභිවාදෙති, අභිවාදයති, අභිවාදනං, භගවන්තං අභිවාදෙත්වා”තිආදීනි සොපසග්ගානි රූපානි දිස්සන්ති.

තත්ථ අභිවාදෙත්වාති වන්දිත්වා, ටොමෙත්වා වා, අයමස්මාකං රූචි. ආගමට්ඨකථායං පන “අභිවාදෙත්වාති ‘සුඛී අරොගො හොතු’ති වදාපෙත්වා, වන්දන්තො හි අත්ථො එවං වදාපෙති නාමා”ති හෙතුකත්තුචසෙන අභිවාදනසද්දත්ථො වුත්තො, අම්භෙහි පන වන්දනසද්දං සද්දසත්ථනායමග්ගහෙත්වා සුද්ධකත්තුචසෙන අත්ථො කථිතො. අභිවාදනඤ්චි වන්දනංයෙව, න වදාපනං අභිසද්දෙන සම්බන්ධිතත්තා “අභිවාදනසිලිස්සා”ති එත්ථ විය. ඉදඤ්චි “අභිවාදාපනසිලිස්සා”ති න වුත්තං. යදි ව සද්දසත්ථෙව වදාපනමධිජ්ජෙතං සියා, “වදී වදාපනථුතීසු”ති නිස්සන්දෙභවචනං වත්තබ්බං සියා, එවඤ්ච න වුත්තං, එවං පන වුත්තං “වදී අභිවාදනථුතීසු”ති, තෙන වදාපනමනධිජ්ජෙතන්ති ඤායති.

අථාපි සියා “කස්සචි වුද්ධෙන විසිට්ඨං වදාපනං අභිවාදන”න්ති, එවම්පි නුපපජ්ජති කාරිතචසෙන ධාතුඅත්ථස්ස අකථෙතබ්බතො. තථා හි “පච පාකෙ, ඡිදි ද්විධාකරණෙ”තිආදීනා භාවචසෙන අත්ථජ්ජකාසනමත්තෙයෙව “පචති, පච්චති, පාචෙති. ඡින්දති, ඡිජ්ජති, ඡෙදාපෙති”තිආදීනි සකම්මකානි වෙව අකම්මකානි ව සකාරිතානි ව රූපානි නිජ්ජජ්ජන්ති, න ව තදත්ථාය විසුං විසුං ධාතුනිද්දෙසො කරියති. තස්මා “වදී අභිවාදනථුතීසු”ති එත්ථ කාරිතචසෙන ධාතුඅත්ථො කථිතොතිපි වත්තුං න සක්කා ක්‍රියාසභාවත්තා ධාතුනං. යථා පන “තක්කෙති, විතක්කෙති. තක්කො, විතක්කො”තිආදීනි සමානත්ථානි, තථා “වාදෙති, අභිවාදෙති”තිආදීනි සමානත්ථානි. අතො සද්දසත්ථෙව සද්දසත්ථවිදුහි “තක්ක විතක්කෙ, වදී අභිවාදනථුතීසු”තිආදීනං ධාතුනං

“තක්කයති, වාදයති” තිආදීනි අනුපසග්ගානියෙව රූපානි දස්සිතානි, තානි ච බො සුද්ධකත්තුපදානියෙව, න හෙතුකත්තුපදානි, තස්මා “අභිවාදනාථුනිසු” ති එතස්ස “වදාපනාථුනිසු” ති අත්ථො නුපපජ්ජති.

කිඤ්ච භියො - “අභිවාදෙති, අභිවාදයති. අභිවාදෙත්වා, අභිවාදයිත්වා” තිආදීනි සමානත්ථානි, ණණයමත්තෙන හි සවිසෙසානි. යදි “අභිවාදෙත්වා” ති ඉමස්ස පදස්ස “සුඛි අරොගො හොතු” ති වදාපෙත්වා” ති අත්ථො සියා, “සිරසා අභිවාදයි” ති එත්ථ “සිරසා” ති පදං න වත්තබ්බං සියා වදාපනෙන අසම්බන්ධත්තා. යස්මා චුත්තං තං පදං, තෙන ඤායති “අභිවාදෙත්වා” තිආදීසු වදාපනත්ථො න ඉච්ඡිතබ්බො, වන්දනත්ථො ඉච්ඡිතබ්බො ථොමනත්ථො ච. යස්මා භූවාදිගණ “වන්ද අභිවාදනාථුනිසු” ති ඉමස්ස ධාතුස්ස “වන්දති” ති පදරූපස්ස “අභිවන්දති, ථොමෙති වා” ති අත්ථොයෙව ඉච්ඡිතබ්බො, න වදාපනත්ථො. තථා හි “වන්දෙ සුගතං ගතිවිමුක්ත” ති පදානමත්ථං වදන්තෙන ථිකාවරියෙනපි “වන්දෙති වන්දාමි, ථොමෙමි වා” ති වන්දනථොමනත්ථොයෙව දස්සිතො, න අභිවාදනසද්දත්ථං පටිච්ච වදාපනත්ථො, තස්මා “අභිවාදෙත්වා” ති එත්ථාපි වන්දනථොමනත්ථොයෙව ඉච්ඡිතබ්බො, න වදාපනත්ථො.

අථාපි සියා “වන්දෙ” ති පදෙ කාරිතපච්චයො නත්ථි, ‘අභිවාදෙත්වා’ ති ඉමස්මිං පන අත්ථි, තස්මා තත්ථ වදාපනත්ථො න ලබ්භති, ඉධ පන ලබ්භති” ති. තන්ත, “කරොති” තිසුද්ධකත්තුපදස්සපි “නිජ්ථාදෙති” ති හෙතුකත්තුපදවසෙන විවරණස්ස විය “වන්දෙ” ති පදස්සපි “සුඛි අරොගො හොතු” ති වදාපෙත්වා” ති විවරණස්ස වත්තබ්බත්තා. “අභිවාදෙත්වා” ති ඉදඤ්ච “වන්දෙ” ති පදමිච්ච කාරිතපච්චයන්තං න හොති. කස්මාති වෙ? යස්මා “චිත්තෙති, චිත්තයති. මන්තෙති, මන්තයති” තිආදීනං වූරාදිගණිකානං සුද්ධකත්තුපදානං “චිත්තාපෙති, චිත්තාපයති” තිආදීනියෙව හෙතුකත්තුපදානි දිස්සන්ති, තස්මා යදි හෙතුකත්තුපදං අධිජ්ජෙතං සියා, “අභිවාදාපෙත්වා” ති වා “අභිවාදාපයිත්වා” ති වා වත්තබ්බං සියා, යස්මා පනෙවං න චුත්තං, තස්මා තං කාරිතපච්චයන්තං න හොතිති සිද්ධං.

ඉමස්සත්ථස්ස ආවිභාවත්ථං ඉමස්මිං යානෙ සාට්ඨකථං විධුරජාතකප්පදෙසං වදාම.

“කථං නො අභිවාදෙය්‍ය, අභිවාදාපයෙථ වෙ;  
යං නරො හන්තුමිච්ඡෙය්‍ය, තං කම්මං නුපපජ්ජති” ති

අයං තාව ජාතකපාළි. අයං පන අට්ඨකථාපාඨො “යඤ්චි නරො හන්තුමිච්ඡෙය්‍ය, සො තං කථං නු අභිවාදෙය්‍ය, කථං වා තෙන අත්තානං

සද්දනීතිප්පකරණං ධාතුමාලා

වුරාදිගණපරිදීපන

අභිවාදාපයෙට් වෙ. තස්ස හි තං කම්මං න උපපජ්ජති”ති. තත්ථ පාළියං අභිවාදෙය්‍යාති සුද්ධකත්තුපදං තබ්බාවකත්තා. අභිවාදාපයෙට් වෙති හෙතුකත්තුපදං තබ්බාවකත්තා. එවං විභාගං පන ඤාත්වා පාළියා අට්ටකථාය ව අධිප්පායො ගහෙතබ්බො “නරො යං පුග්ගලං හන්තුං ඉච්ඡෙය්‍ය, සො හන්තා තං වජ්ඣං පුග්ගලං කථං නු අභිවාදෙය්‍ය, සො වා හන්තා, තෙන වජ්ඣෙකා මං වන්දාහීති අත්තානං කථං වන්දාපෙය්‍යා”ති. එත්ථ පන “රාජානො චොරං සුනබ්බෙහි ඛදාපෙත්ති”ති ආදීසු විය කරණවසෙන “තෙන වජ්ඣෙකා”ති පදං යොජිතං, අත්ථො පන “තං වජ්ඣං”න්ති උපයොගවචනවසෙන දට්ඨබ්බො ද්විකම්මකත්තා සකාරිතපච්චයස්ස සකම්මකධාතුයාති. නනු එවං සන්තෙ “අට්ඨකථාවරියා පස්සිතබ්බං න පස්සන්ති, අතිත්ථෙ පක්ඛන්දන්ති”ති තෙසං දොසො හොතීති? න හොති, සුඤ්ඤාට් අස්මාකං සොධනං, තථා හි අට්ඨකථාවරියෙහි “අභිවාදෙත්වා”ති එත්ථ “වදී අභිවාදනථුනිසු”ති ධාතුයා අත්ථමග්ගහෙත්වා වොහාරවිසයෙ කොසල්ලසමන්තාගතත්තා සණ්ඨසුබ්බමමත්ථං සොතුනං බොධෙතුං “වද වියත්තියං වාචාය”න්ති ධාතුයෙවත්ථං ගහෙත්වා කාරිතපච්චයපරිකප්පනෙන කාරිතත්ථමාදාය “අභිවාදෙත්වාති ‘සුඛී අරොගො හොතු’ති වදාපෙත්වා, වන්දන්තො හි අත්ථතො එවං වදාපෙති නාමා”ති හෙතුකත්තුවසෙන අභිවාදනසද්දත්ථො වුත්තොති න කොච්ඡි තෙසං දොසො. පුජාරහා හි තෙ ආයස්මන්තො, නමොයෙව තෙසං කරොම, ඉදම්පි යානං සුබ්බමං සාධුකං මනසි කාතබ්බං. එවඤ්ඤි කරොතො පඤ්ඤා වඩ්ඪතීති.

දකාරන්තධාතුරූපානි.

## ධකාරන්තධාතු

රන්ධ පාකෙ. සුදො හත්තං රන්ධෙති, රන්ධයති. කාකං සොකාය රන්ධෙති. රන්ධකො. සුදෙන ඔදනො රන්ධියති. රන්ධිතො. රන්ධනං. පුරිසො සුදං සුදෙන වා ඔදනං රන්ධාපෙති, රන්ධාපයති. රන්ධෙතුං, රන්ධයිතුං. රන්ධිත්වා, රන්ධයිත්වා, රන්ධිය ඉච්චාදීනි.

ධු කම්පනෙ. ධාවෙති, ධාවයති.

ගන්ධ සුවනෙ අද්දනෙ ව. සුවනං. පකාසනං. අද්දනං පරිප්පුතා. ගන්ධෙති, ගන්ධයති, ගන්ධො.

එත්ථ ගන්ධොති ගන්ධෙති අත්තනො වත්ථුං සුවයති පකාසෙතීති ගන්ධො. පටිච්ඡන්තං වා පුප්ඵළාදිං “ඉදමෙත්ථ අත්ථි”ති පෙසුඤ්ඤං උපසංහරන්තො විය පකාසෙතීති ගන්ධො. ගමුධරධාතුද්වයවසෙනපි ගන්ධසද්දත්ථො

සද්දතීතිප්පකරණං ධාතුමාලා

වුරාදිගණපරිදීපන

වත්තබ්බො “ගච්ඡන්තො ධරියතීති ගන්ධො” ඉති, ආහ ව “ගච්ඡන්තො ධරියතීති ගන්ධො, සුවනතොපි වා”ති. ගන්ධසද්දො ව “උප්පලගන්ධට්ඨො”ති එත්ථ ඡෙදනෙ වත්තතීති දට්ඨබ්බො.

වධ සංයමෙ. වධෙති, වධයති.

බුධි හිංසායං. බුන්ධෙති, බුන්ධයති. පලිබුන්ධෙති, පලිබුන්ධයති. පලිබොධො, පරිසද්දො උපසග්ගො, සො විකාරවසෙන අඤ්ඤා ජාතො. තත්ථ පලිබොධොති ආවාසපලිබොධාදි. අපිච පලිබොධොති තණ්හාමානදිට්ඨිත්තයඤ්ච.

වද්ධ ඡෙදනපුරුණසු. වද්ධෙති, වද්ධයති. වද්ධකී. වද්ධකීති ගහකාරකො.

ගද්ධ අභිකඬ්ඛායං. ගද්ධෙති, ගද්ධයති. ගද්ධො. ගද්ධොති ගිජ්ඣො. “ගද්ධබාධිපුබ්බො”ති ඉදමෙත්ථ නිදස්සනං.

සධු පහංසනෙ. සධෙති, සධයති.

වද්ධ භාසායං. වද්ධෙති, වද්ධයති.

අන්ධ දිට්ඨපසංභාරෙ. දිට්ඨපසංභාරො නාම චක්ඛුසඤ්ඤිතාය දිට්ඨියා උපසංභාරො අපනයනං විනාසො වා. චක්ඛු හි පස්සන්ති එතායාති දිට්ඨිති වුව්චති. යං සන්ධාය අට්ඨකථාසු “සසම්භාරචක්ඛුතො සෙතමණ්ඩලපරික්ඛිත්තස්ස කණ්හමණ්ඩලස්ස මජ්ඣෙ අභිමුඛං ධීතානං සරීරසණ්ඨානුප්පත්තිදෙසභූතෙ දිට්ඨිමණ්ඩලෙ”ති වුත්තං. ටිකායම්පි ව “දිට්ඨිමණ්ඩලෙති අභිමුඛට්ඨිතානං සරීරසණ්ඨානුප්පත්තිදෙසභූතෙ චක්ඛුසඤ්ඤිතාය දිට්ඨියා මණ්ඩලෙ”ති වුත්තං. එවංභූතාය දිට්ඨියා උපසංභාරෙ අන්ධධාතු වත්තති. අන්ධෙති, අන්ධයති. චක්ඛුති අන්ධයිංසු, අන්ධො. අන්ධොති අන්ධෙතීති අන්ධො. ද්විත්තං චක්ඛුතං එකස්ස වා වසෙන නට්ඨනයනො, එවම්ධ අන්ධධාතු වුත්තො. කච්චායනෙ පන “බාදාමගමානං බන්ධන්ධගන්ධා”ති වචනෙන අමධාතුස්ස අන්ධාදෙසකරණවසෙන රූපනිප්ඵත්ති දස්සිතා.

බධ බන්ධනෙ. මිගං බාධෙති, බාධයති. බද්ධො මිගො, බද්ධොසි මාරපාසෙන.

තත්ථ බාධෙතීති බන්ධතීති සුද්ධකත්තුවසෙන අත්ථො ගහෙනබ්බො. එවං බාධයතීති එත්ථාපි. තථා හි “වාතං ජාලෙන බාධෙසි, යො අනිච්ඡන්තිමිච්ඡසී”ති එත්ථ බාධෙසීති බන්ධෙසීති සුද්ධකත්තුවසෙන අත්ථො. භූවාදිගණ පන “බාධ

බද්ධාය”න්ති බාධධාතුස්ස වසෙන “බාධනී”ති කත්තුපදං “බාධෙන,  
බාධයනී”ති හෙතුකත්තුපදං භවති. බද්ධොති බාධියතෙ බන්ධියතෙ සොති  
බද්ධො.

ධකාරන්තධාතුරූපානි.

### නකාරන්තධාතු

මාන පූජායං පෙමනෙ වීමංසායං. මානෙති, මානයති. මානා. විමානෙති,  
විමානයති, පටිමානෙති, පටිමානයති. මානනා, සම්මානනා, විමානනා, විමානං,  
විමානනං, මානිතො.

අමානනා යත්ථ සන්තො, සන්තානං වා විමානනා;  
භීතසම්මානනා වාපි, න තත්ථ වසතිං වසෙ.

වීමංසනි, වීමංසා, වීමංසියනීති වීමංසියමානො. වීමංසන්තො.

තත්ථ මානෙතීති පුජෙති, අට්ඨකථාසු පන “මානෙන්නී”ති එතස්මිං යානෙ  
අයමත්ථො දස්සිතො “මානෙන්නීති මනෙන පියායන්ති. පුජෙන්නීති පච්චයෙහි  
පුජෙන්නී”ති. සො වෙච්චනත්ථප්පකාසනවසෙන චුත්තොති ගහෙනබ්බො.  
මානනපූජනසද්දා හි පරියායසද්දත්තා වෙච්චනසද්දා එව. විමානෙතීති  
අවමඤ්ඤති. විමානන්ති සොභාවිසෙසයොගතො විසිට්ඨමානියතාය විමානං,  
විසෙසතො මානෙතබ්බන්ති හි විමානං, දෙවානං වසනට්ඨානභූතං ඛ්‍යම්භං.

මන ථම්මහෙ. ථම්මහා චිත්තස්ස ථද්ධතා. මානෙති, මානයති. මානො.

ථන දෙවසද්දෙ. දෙවසද්දො මෙසසද්දො, ථනෙති, ථනයති.

යථාපි මෙසො ථනයං, විජ්ජුමාලී සතක්කකු.

ථලං නින්තඤ්ච පුරෙති, අභිවස්සං වසුන්ධරං.

යථා පාචුසකො මෙසො, ථනයන්තො සවිජ්ජුකො.

ඌන පරිභානියං. ඌනෙති, ඌනයති. ඌනො ලොකො.

ධන සද්දෙ. ධනෙති, ධනයති, ධනියානි. ධනි, ධනං.

තත්ථ ධනීති සද්දො. ධනන්ති සන්තකං, තඤ්චි මම ඉදන්ති ධනායිතබ්බං  
සද්දායිතබ්බන්ති ධනන්ති. අයං පන ධාතු ඉච්ඡායම්පි වත්තති. “මානා හි තච

ඉරන්ධති, විධුරස්ස හදයං ධනියාතී”ති පාළි නිදස්සනං. තත්ථ ධනියාතීති පත්ථෙති ඉච්ඡති.

ථෙත චොරියෙ. චොරස්ස භාවො චොරියං. යථා සුරියං, යථා ච දක්ඛියං. ථෙතෙති, ථෙතයති. ථෙතො, ථෙතෙත්වා.

තනු සද්දොපතාපෙසු. තානෙති, තානයති. ඉධායං සවුද්ධිකා. තනාදිගණ විත්ථාරත්ථවසෙන “තනොති, තනුතෙ”ති අවුද්ධිකා.

තවග්ගන්තධාතුරූපානි.

### පකාරන්තධාතු

ඤප තොසනනිසානෙසු. ඤාපෙති, ඤාපයති, පඤ්ඤාපෙති, පඤ්ඤාපයති, පඤ්ඤත්ති.

එත්ථ ච නිද්දෙසෙ “පඤ්ඤාපෙති”ති පදං නිදස්සනං. තත්ථ පඤ්ඤාපෙතීති කතනිබ්බවනෙහි වාක්‍යාවයවෙහි විත්ථාරවසෙන නිරවසෙසතො දෙසිතෙහි වෙනෙය්‍යානං විත්තපරිතොසනං බුද්ධිනිසානඤ්ච කරොතීති අත්ථො. පපුබ්බො නික්ඛිපතෙ. ආසනං පඤ්ඤාපෙති, පඤ්ඤාපයති. “ආසනං පඤ්ඤාපෙති”ති රස්සත්තම්පි දිස්සති. අමතස්ස ද්වාරං පඤ්ඤාපෙති, පඤ්ඤා. කාරිතෙ “පුරිසො පුරිසෙන ආසනං පඤ්ඤාපාපෙති”ති එකමෙව පදං. තානි “පඤ්ඤාපෙති, පඤ්ඤාපයති”ති රූපානි යදා “ඤා අවබොධනෙ”ති ඉමිස්සා රූපානි සිද්ධං, තදා හෙතුකත්තුරූපානි භවන්ති. එත්ථ පන සුද්ධකත්තුරූපානි තබ්බාවකත්තා.

ලප වියත්තියං වාවායං. ලපෙති, ලපයති. ලාපො, ලපනං, ආලාපො, සල්ලාපො, කථාසල්ලාපො, ලපිතං.

බ්‍යප දාහෙ. ක්‍යාපෙති, ක්‍යාපයති. ක්‍යත්තො, ක්‍යානං.

තත්ථ ක්‍යත්තොති බුද්ධාපරෙතො පාවනග්ගිනා ක්‍යාපිතොති ක්‍යත්තො, “ක්‍යත්තා අස්සු කිලන්තා”ති ච පාළි. ක්‍යානන්ති නීවරණධම්මෙ ක්‍යාපෙතීති ක්‍යානං, සවුද්ධිකං. කාරිතෙ පන – ක්‍යාපාපෙති, ක්‍යාපාපයති.

රූප රූපක්‍රියායං. රූපක්‍රියා නාම පකාසනක්‍රියා. රූපෙති, රූපයති. රූපං.

තත්ථ රූපන්ති රූපයතීති රූපං. වණ්ණවිකාරං ආපජ්ජමානං හදයචිග්ගභාවං පකාසෙතීති අත්ථො. දිවාදිගණ පනායං “රූපං රූප්පතෙ”ති භිජ්ජනාදිඅත්ථං ගහෙත්වා යීතා.

කප්ප විධිමිති. විධි ක්‍රියා. සීභසෙය්‍යාං කප්පෙනි. කප්පයති. මොරො වාසමකප්පයි. සීභසෙය්‍යාං පකප්පෙන්තං, බුද්ධං වන්දාමි ගොතමං.

කප්ප විතක්කෙ විධිමිති ඡෙදනෙ ව. කප්පෙනි, කප්පයති, මොරො වාසමකප්පයි. කප්පිතමස්සු. පකප්පෙනි, පකප්පයති. සඬකප්පෙනි, සඬකප්පයති. කප්පො, සඬකප්පො, විකප්පො. කප්පසමණො ඉච්චාදීති.

තත්ථ කප්පොති පරිච්ඡේදවසෙන කප්පියතීති කප්පො. සඬකප්පොති සඬකප්පනං. විකප්පොති විවිධා කප්පනං, අත්ථස්ස අනෙකන්තිකභාවො. ඉධ කප්පසද්දස්ස අත්ථුද්ධාරො භවති.

### කප්පසද්දො

අභිසද්දහනවොභාරකාලපඤ්ඤත්තිඡෙදනවිකප්පලෙසසමන්තභාවාදිඅනෙකත් ථො. තථා හිස්ස “ඔකප්පනීයමෙතං භොතො ගොතමස්ස, යථා තං අරහතො සම්මාසම්බුද්ධස්සා”ති එවමාදීසු අභිසද්දහනමත්ථො. “අනුජානාමි හික්ඛවෙ පඤ්චහි සමණකප්පෙහි ඵලං පරිභුඤ්ජිතු”න්ති එවමාදීසු වොභාරො. “යෙන සුදං නිච්චකප්පං විහරාමි”ති එවමාදීසු කාලො. “ඉච්චායස්මා කප්පො”ති එවමාදීසු පඤ්ඤත්ති. “අලඬකතො කප්පිතකෙසමස්සු”ති එවමාදීසු ඡෙදනං. “කප්පති ද්වඩගුලකප්පො”ති එවමාදීසු විකප්පො. “අත්ථි කප්පො නිපජ්ජිතු”න්ති එවමාදීසු ලෙසො. “කෙවලකප්පං වෙළ්චනං ඔභාසෙත්වා”ති එවමාදීසු සමන්තභාවො.

අථ වා කප්පසද්දො සලපසග්ගො අනුපසග්ගො ව විතක්කවිධානපටිභාගපඤ්ඤත්තිකාලපරමායුචොභාරසමන්තභාවාභිසද්දහන ඡෙදන විනියොග විනය ක්‍රියා ලෙසන්තර කප්පතණ්හාදිට්ඨිඅසඬබ්බෙය්‍යාකප්පමහාකප්පාදීසු දිස්සති. තථා භෙස “නෙක්ඛම්මසඬකප්පො අබ්‍යාපාදසඬකප්පො”තිආදීසු විතක්කෙ ආගතො. “විචරෙ විකප්පං ආපජ්ජෙය්‍යා”තිආදීසු විධානෙ, අධිකවිධානං ආපජ්ජෙය්‍යාති හි අත්ථො. “සත්ථුකප්පෙන වත භො සාවකෙන සද්ධිං මන්තයමානා න ජානිමිහා”තිආදීසු පටිභාගෙ, සත්ථුසදිසෙනාති අයඤ්ඤි තත්ථ අත්ථො. “ඉච්චායස්මා කප්පො”තිආදීසු පඤ්ඤත්තියං. “යෙන සුදං නිච්චකප්පං විහරාමි”තිආදීසු කාලෙ. “ආකඬ්ඛමානො ආනන්ද තථාගතො කප්පං වාතිට්ඨෙය්‍යා කප්පාවසෙසං වා”තිආදීසු පරමායුමිහි. ආයුකප්පො හි ඉධ “කප්පො”ති අධිජ්ජෙතො. “අනුජානාමි හික්ඛවෙ පඤ්චහි සමණකප්පෙහි ඵලං පරිභුඤ්ජිතු”න්තිආදීසු සමණවොභාරෙ. “කෙවලකප්පං වෙළ්චනං ඔභාසෙත්වා”තිආදීසු සමන්තභාවෙ. “සද්ධාසද්දහනා ඔකප්පනා අභිජ්ජසාදො”තිආදීසු අභිසද්දහනෙ, සද්ධායන්ති අත්ථො. “අලඬකතො කප්පිතකෙසමස්සු”තිආදීසු ඡෙදනෙ. “එවමෙව ඉතො දින්තං, පෙනානං

සද්දනිතිප්පකරණං ධාතුමාලා

වුරාදිගණපරිදීපන

උපකප්පති”තිආදීසු විනියොගෙ. “කප්පකතෙන අකප්පකතං සංසිඛ්ඛිතං හොති”තිආදීසු විනයක්‍රියායං. “අත්ථි කප්පො නිපජ්ජිතුං, හන්දාහං නිපජ්ජාමි”තිආදීසු ලෙසෙ. “ආපායිකො තොරයිකො, කප්පට්ඨො සඬ්ඝහෙදකො, කප්පං නිරයමිහි පච්චති”ති ව ආදීසු අන්තරකප්පෙ.

“න කප්පයන්ති න පුරක්ඛරොන්ති,  
ධම්මාපි තෙසං න පටිච්ඡිකාසෙ;  
න බ්‍රාහ්මණො සීලවතෙන නෙය්‍යා,  
පාරඬ්ගතො න ව පච්චෙති තාදි”ති

ආදීසු තණ්හාදිට්ඨිසු. තථා හි වුත්තං නිද්දෙසෙ “කප්පොති උද්දානතො ද්වෙ කප්පා තණ්හාකප්පො දිට්ඨිකප්පො”ති. “අනෙකෙපි සංවට්ටකප්පෙ අනෙකෙපි විවට්ටකප්පෙ”තිආදීසු අසඬ්ඛොය්‍යකප්පෙ. “චත්තාරිමානි හික්ඛවෙ කප්පස්ස අසඬ්ඛොය්‍යානි”තිආදීසු මහාකප්පෙ. ඉච්චෙවං -

විතක්කෙ ව විධානෙ ව, පටිභාගෙ තථෙව ව;  
පඤ්ඤත්තියං තථා කාලෙ, පරමායුම්හි ව ඡෙදනෙ.

සමන්තභාවෙ වොහාරෙ, අභිසද්දහනෙපි ව;  
විනියොගෙ ව විනය-ක්‍රියායං ලෙසකෙපි ව.

විකප්පන්තරකප්පෙසු, තණ්හාදිට්ඨිස්වසඬ්ඛයෙ;  
කප්පෙ ව ඵවමාදීසු, කප්පසද්දො පවත්ති.

කපි ගතියං. කම්පෙති, කම්පයති, ගච්ඡති අත්ථො. ඉමානි චලනත්ථෙ පවත්තහෙතුකත්තුරූපසදිසානි හවන්ති. චලනත්ථෙ හි “කම්ප කම්පනෙ”ති ධාතුයා “කම්පති”ති අකම්මකසුද්ධකත්තුරූපං. “කම්පෙති”තිආදීනි සකම්මකානි හෙතුකත්තුරූපානි “ඉදම්පි දුතියං සල්ලං, කම්පෙති හදයං මමා”ති අකම්මකාය ධාතුයා සකම්මකරූපදස්සනතො.

ඛපි ඛන්තියං. ඛම්පෙති, ඛම්පයති.

ථුප සමුස්සයෙ. සමුස්සයො ආරොහො උඛ්ඛෙධො. ථුපෙති, ථුපයති. ථුපො, ථුපිකා.

තප ඛයෙ. තපෙති, තපයති.

උප පජ්ජනෙ. උපෙති, උපයති.

වප කක්කනෙ. වපෙති, වපයති.

සුප්ප මානෙ. සුප්පෙති, සුප්පයති.

ඛප ඛිප සඛිසානෙ. ඛාපෙති. ඛාපයති. ඛෙපෙති, ඛෙපයති.

කප අවකම්පනෙ. කපෙති, කපයති. කපණො. කපණොති  
කරුණායිතබ්බො. අඤ්ඤත්ථ පන “කප්පති” ති රූපං වදන්ති.

ගුප කුප ධුප භාසායං. ගොපෙති, ගොපයති. කොපෙති, කොපයති. ධුපෙති,  
ධුපයති.

කිප දුබ්බල්ලෙ. කිපෙති, කිපයති.

බෙප පෙරණෙ. පෙරණං චුණ්ණිකරණං, බෙපෙති, බෙපයති.

තප පීණනෙ. තපෙති, තපයති.

ආපු ලම්බනෙ. ආපෙති, ආපයති. ආපො.

තප දාහෙ. තපෙති, තපයති. තපො, තාපො. ආතාපො, සන්තාපො. කාරිතෙ  
– තාපෙති, තාපයති. තත්ථ තපොති අකුසලානං තාපනට්ඨෙයන තපො, සීලං.

ඔපථප ථපනෙ. ඔපෙති, ඔපයති. න තෙසං කොට්ඨෙය ඔපෙන්නි. ථපෙති,  
ථපයති. ථපිතො. ථපයින්වා පටිච්ඡදං වචට්ඨපෙති. වොට්ඨබ්බනං.

එත්ථ ව “වි අව ථපෙති, වි අව ථපන”න්ති ඡෙදො. එත්ථ පුරිමෙ  
සරලොපො ථස්ස ධත්තං විසදිසභාවෙන ද්විත්තඤ්ච. පච්ඡිමෙ පන සරලොපො,  
අවස්ස ඔකාරත්තං, ථස්ස ධත්තං, පස්ස වත්තං, වස්ස ද්විත්තං, වකාරද්වයස්ස  
ව ඛකාරද්වයං භවති. වොට්ඨබ්බනන්ති ව ඛාවත්ථාපකචිත්තස්ස නාමං.  
නකාරලොපෙ “වොට්ඨබ්බ”න්ති අපරමපි රූපං භවති.

මාප මාපනෙ. පණ්ණසාලං මාපෙති, මාපයති. යො පාණමතිමාපෙති,  
පණ්ණසාලා සුමාපිතා.

යප යාපනෙ. යාපනං පවත්තනං. තෙන සො තත්ථ යාපෙති. යාපයති.  
යාපනා.

තත්ථ යාපෙතීති ඉදං යාධාතුස්ස පයොගත්තෙ සති කාරිතපදං භවති. තථා හි  
“උය්‍යාපෙන්නි නාමා” ති පාළි දිස්සති.

පකාරත්තධාතුරූපානි.

### බකාරන්තධාතු

සම්බ සම්බන්ධෙ. සම්බන්ධො දල්භබන්ධනං. සම්බෙති, සම්බයති.  
සම්බලං.

සබ් මණ්ඩලෙ. මණ්ඩලං පරිමණ්ඩලතා. රූපං තාදිසමෙව.

කුබ් අච්ඡාදනෙ. කුම්බෙති, කුම්බයති.

ලුබ් දුබ් අද්දනෙ. අද්දනං හිංසා. ලුම්බෙති, ලුම්බයති. දුම්බෙති, දුම්බයති.

පුබ්බ නිකෙතනෙ. නිකෙතනං නිවාසො. පුබ්බෙති, පුබ්බයති.

ගබ්බ මානෙ. මානො අභංකාරො. ගබ්බෙති, ගබ්බයති. ගබ්බනං, ගබ්බිතො.  
තත්ථ ගබ්බතීති න සඬකුචති.

බකාරන්තධාතුරූපානි.

### භකාරන්තධාතු

භූ පත්තියං. පත්ති පාපනං. සකම්මිකා ධාතු. භාවෙති, භාවයති. පභාවෙති,  
පභාවයති. ඉත්ථම්භූතො. චක්ඛුභූතො, ඤාණභූතො, ධම්මභූතො, බ්‍රහ්මභූතො.

තත්ථ භාවෙතීති පුරිසො ගච්ඡන්තං පුරිසමනුගච්ඡන්තො පාපුණාතීති  
අත්ථො. එස නයො සෙසක්‍රියාපදෙසුපි. එත්ථ ච “භාවෙති” තිආදීනි යත්ථ සවෙ  
“භූ සත්තාය”න්ති ධාතුයා රූපානි භොන්ති, තත්ථ හෙතුකත්තුරූපානි නාම  
භොන්ති. “භාවෙති කුසලං ධම්ම”න්තිආදීනෙන්ථ නිදස්සනපදානි. භාවෙතීති හි  
වඩ්ඨෙතීති අත්ථො. ඉධ පන සුද්ධකත්තුරූපත්තා පාපුණාතීති අත්ථො.  
ඉත්ථම්භූතොති ඉමං පකාරං භූතො පත්තො. “චක්ඛුභූතො” තිආදීනි පන “භූ  
සත්තායං, භූ පත්තිය”න්ති ද්විගණිකානං ද්විත්තං ධාතූනං වසෙන  
අට්ඨකථාට්ඨිකානායනිස්සිතං අත්ථං පකාසයිස්සාම ආගමිකානං  
කොසල්ලත්ථාය. තත්ථ චක්ඛුභූතොති යථා චක්ඛු සත්තානං දස්සනත්ථං  
පරිණෙති, එවං ලොකස්ස යාථා වදස්සනසාධනතො  
දස්සනකිච්චපරිණායකට්ඨෙත චක්ඛුභූතො. අථ චා චක්ඛු විය භූතොතිපි  
චක්ඛුභූතො. පඤ්ඤාවක්ඛුමයත්තා චා සයම්භූඤාණෙන පඤ්ඤාවක්ඛුං භූතො  
පත්තොති චක්ඛුභූතො. විදිතකරණට්ඨෙත ඤාණභූතො, අසාධාරණං චා ඤාණං  
භූතො පත්තොති ඤාණභූතො, අවිපරිතසභාවට්ඨෙත,

සද්දනීතිප්පකරණං ධාතුමාලා

වූරාදිගණපරිදීපන

පරියත්තිධම්මප්පවත්තනතො වා හදයෙන චින්තෙන්වා වාචාය නිච්ඡාරිතධම්මමයොති ධම්මභූතො. බොධිපක්ඛියධම්මෙහි වා උප්පන්නත්තා ලොකස්ස ච තදුප්පාදනතො අනඤ්ඤසාධාරණං වා ධම්මං භූතො පත්තොති ධම්මභූතො. සෙට්ඨට්ඨෙන බ්‍රහ්මභූතො. අථ වා බ්‍රහ්මං වූච්චති මග්ගො තෙන උප්පන්නත්තා ලොකස්ස ච තදුප්පාදනත්තා, තඤ්ච සයම්භූඤාණෙන භූතො පත්තොති බ්‍රහ්මභූතො. එවං ද්විත්තං ධාතුනං වසෙන වුත්තො අත්ථො වෙදිතඛිබ්බො.

අපරානි වෙන්ථ නිදස්සනපදානි වෙදිතඛිබ්බානි. “තාතා මයං මහල්ලකා සුද්ධොදනමහාරාජපුත්තං බුද්ධභූතං සම්භාවෙය්‍යාම වා නො වා, තුම්හෙ තස්ස සාසනෙ පබ්බජෙය්‍යාමා”ති ච “අථ බො ථෙරා භික්ඛු ආයස්මත්තං රෙවතං සහජාතියං සම්භාවිංසු”ති වාති. අඤ්ඤානිපි පනෙන්ථ “මනුස්සභූතො, දෙවභූතො”තිආදීනි යොජෙතඛිබ්බානි. තථා හි සංසාරමොචකපෙතවත්ථු අට්ඨකථායං “මනුස්සභූතාතිමනුස්සෙසු ජාතා, මනුස්සභාවං වා පත්තා”ති අත්ථො සංවණ්ණිතො.

භූ අවකම්පනෙ. අයම්පි සකම්මකො. භාවෙති, භාවයති. මනොභාවතීයා භික්ඛු.

එත්ථ ච භාවෙතීති අනුකම්පති පුත්තං වා භාතරං වා යංකිඤ්චි. මනොභාවතීයාති “දීසායුකා භොන්තු හදන්තා අරොගා අඛ්‍යාපජ්ජා”ති එවමාදිනා භාවෙතඛිබ්බා අනුකම්පිතඛිබ්බාති මනොභාවතීයා. අඤ්ඤත්ථ පන මනොභාවතීයාති මනොවඩ්ඪනකාති අත්ථො. යෙසු හි දිට්ඨෙසු මනො වඩ්ඪති, “තෙ මනොභාවතීයා”ති වූච්චන්ති.

ලභ ආභණ්ඩනෙ. ලභෙති, ලභයති.

ජහි නාසනෙ. ජම්හෙති, ජම්භයති.

ලාභ පෙසනෙ. ලාභෙති, ලාභයති. “ලභ ලාභෙති ධාතුස්ස රූපානි වෙ, කාරිතරූපානි භවන්ති.

දභී භයෙ. ඊකාරන්තායං ධාතු, තෙන සනිග්ගහීතාගමානි රූපානි න භවන්ති. දභෙති, දභයති.

දූභ සන්ථම්භෙ. දූභෙති, දූභයති.

වම්භ විද්ධංසනෙ. වම්භෙති, වම්භයති. වම්භනා. ඡබ්බග්ගියා භික්ඛු භික්ඛුං වම්භෙන්නි.

## මකාරන්තධාතු

ආතෙන චමු ධොවනෙ. ආපුඛ්ඛො චමුධාතු ධොවනෙ චත්තති. ආචමෙති,  
ආචමයති. ආචමනකුම්භී.

එත්ථ පන “තතො හි සො ආචමයිත්වා ලිච්ඡවී, ථෙරස්ස දත්වා යුගානි  
අට්ඨා”ති අප්පසක්කාරපෙනචත්ථුපාලිප්පදෙසො නිදස්සනං. තත්ථ  
ආචමයිත්වාති හත්ථපාදධොවනපුඛ්ඛකං මුඛං වික්ඛාලෙත්වා. අයං පන ධාතු  
භූවාදිගණිකත්තෙ “චමති”ති භක්ඛනත්ථං ගහෙත්වා තිට්ඨති.

කමු ඉච්ඡාකන්තීසු. කාමෙති, කාමයති. කාමො, කන්ති, නිකන්ති, කාමනා,  
කාමයමානො,කාමෙත්තො, අභික්කන්තං. අභික්කන්තවණ්ණා.

එත්ථ ච කාමොති රූපාදිවිසයං කාමෙතීති කාමො. කාමීයතීති චා කාමො,  
කිලෙසකාමචත්ථුකාමවසෙනෙතං දට්ඨබ්බං. කිලෙසො හි  
තෙභූමකචට්ඨසඛිඛාතඤ්ච චත්ථු “කාමො”ති වුච්චති. මාරොපි ච දෙවපුත්තො  
“කාමො”ති වුච්චති. සො හි අච්චන්තකණ්ඨමම්මසමඛිගිතාය  
පපඤ්චසමතික්කන්තෙපි බුද්ධපච්චෙකබුද්ධබුද්ධසාවකෙ අත්තනො වසෙ  
ය්පෙතං කාමෙතීති “කාමො”ති වුච්චති.

වුත්තඤ්චෙතං පොරාණකචිරවනායං —

“චන්දෙ චන්දෙහමස්සත්ථං, යත්ථ සන්තප්පිතො ජිතො;  
කාමො කාමොසතිණ්ණෙන, බුද්ධෙන වසතා සතා”ති;

ඉමානි පනස්ස නාමානි —

කාමො නමුචි කණ්ණො ච, වසවත්තී පජාපති;  
පමත්තඛන්ඨු මදනො, පාපිමා දම්මකොපි ච;  
කන්දප්පො ච රතිපති, මාරො ච කුසුමායුධො;

අඤ්ඤෙ අඤ්ඤානිපි වදන්ති. තානි සාසනානුලොමානි න භොන්තීති ඉධ න  
දස්සිතානි. අට්ඨකථාසු පන “මාරො, නමුචි, කණ්ණො, පමත්තඛන්ඨු”ති  
චත්තාරියෙව නාමානි ආගතානි.

ඉදානි අභික්කන්තසද්දස්ස භූවාදිගණෙ “කමු පදවික්ඛෙපෙ”ති  
වොහාරසීසෙන වුත්තස්ස කමුධාතුස්ස වසෙන ඉධ ච “කමු ඉච්ඡාකන්තීසු”ති

සද්දනීතිප්පකරණං ධාතුමාලා

වූරාදිගණපරිදීපන

වුත්තස්ස කමුධාතුස්ස වසෙන අත්ථුද්ධාරං කථයාම. අභික්කන්තසද්දො ඛයසුන්දරාභිරූපඅඛිහනුමොදනෙසු දිස්සති. “අභික්කන්තා භන්තෙ රත්ති, නික්ඛන්තො පයමො යාමො, චිරනිසින්තො භික්ඛුසඬ්ඛො”තිආදීසු ඛයෙ දිස්සති. “අයං ඉමෙසං චතුත්තං පුග්ගලානං අභික්කන්තතරො ච පණීතතරො වා”තිආදීසු සුන්දරෙ.

“කො මෙ වන්දති පාදානි, ඉද්ධියා යසසා ජලං;  
අභික්කන්තෙන වණ්ණෙන, සඬ්ඛා ඔභාසයං දිසා”ති

ආදීසු අභිරූපෙ. “අභික්කන්තං භන්තෙ”තිආදීසු අඛිහනුමොදනෙ. ඉව්චෙවං –

ඛයස්මිං සුන්දරෙ වෙව, අථො අඛිහනුමොදනෙ;  
අභිරූපෙ අභික්කන්ත-සද්දො දිස්සති සාසනෙ.

ථොම සිලාසායං. සිලාසා පසංසා. ථොමෙති, ථොමයති. ථොමිතො, ථොමනා.

යම අපරිවෙසනෙ. යමෙති, යමයති. යමො.

සම විතක්කෙ. සාමෙති, සාමයති. සමා. නිසාමෙති, නිසාමයති. නිසාමනං. පටිසාමෙති, පටිසාමයති. පටිසාමනං.

තත්ථ සමානි සංවච්ඡරො, සො “සමා”ති ඉත්ථිලිඬ්ඛිගවසෙන වුව්චති. “යො යපෙථ සතං සම”න්ති එත්ථ හි සමාසද්දො ඉත්ථිලිඬ්ඛිගො, උපයොගවසෙන පන “සම”න්ති වුත්තො.

ඉමානි සංවච්ඡරස්ස නාමානි “සංවච්ඡරො, වච්ඡරො, සමා, භායනො, සරදො, වස්සො”තිආදීනි භවන්ති. නිසාමෙතීති විතක්කෙති උපධාරෙති. එත්ථ හි “ඉඬ්ඝ මද්දි නිසාමෙහි, නිග්ගොසො යාදිසො වනෙ”ති පාළි නිදස්සනං. තත්ථ නිසාමෙතීති විතක්කෙහි උපධාරෙහිති අත්ථො. පටිසාමෙතීති භණ්ඩං ගුත්තට්ඨානෙ නික්ඛිපති.

සම ආලොචනෙ. ආලොචනං පෙක්ඛනං. සාමෙති, සාමයති. නිසාමනං.

එත්ථ පන නිසාමෙතීති පෙක්ඛති ඔලොකෙති. තථා හි “ඉඬ්ඝ මද්දි නිසාමෙහි, විත්තං රූපංව දිස්සති”ති පාළි දිස්සති. තත්ථ හි නිසාමෙතීති ඔලොකෙහිති අත්ථො. ධාතුනමත්ථාතිසයෙන යොගොති වචනතො පන උපසග්ගයොගතො වා සවනෙපි අයං වත්තති. තථා හි “තතො කණ්භාජිනායාපි,

සද්දනීතිප්පකරණං ධාතුමාලා

වුරාදිගණපරිදීපන

නිසාමෙහි රටෙසහා'තිආදිකා පාළියො දිස්සන්ති. තත්ථ නිසාමෙහීති සුඤ්ඤාහීති අත්ථො.

අම රොගෙ. අමෙති, අමයති. අන්ධො. බ්ලඪිකපාදො අන්ධනබ්බො.

තත්ථ අන්ධොති නට්ඨනයනො වුච්චති. අන්ධනබ්බොති පුත්තිනබ්බො. උභයථාපි සරොගත්තං සුචිතං.

භාම කොධෙ. භාමෙති, භාමයති.

ගොම උපලෙපනෙ. ගොමෙති, ගොමයති.

සාම ස්වාන්තනෙ ආමන්තනෙ. ස්වාන්තනං සාමප්පයොගො. ආමන්තනං අවිභායනං පක්කොසනං. සාමෙති, සාමයති.

සඬිගාම යුද්ධෙ. සඬිගාමෙති, සඬිගාමයති. ද්වෙ රාජානො සඬිගාමෙසුං. සඬිගාමො. ආනො ගමු ඊසමධිවාසනෙ. ආගමෙති, ආගමයති, කාමාවචරධම්මෙ නිස්සාය රූපාරූපධම්මො සමුදාගමෙති, සමුදාගමයති. උපාසකො ධම්මසවනන්තරායං අනිච්ඡන්තො “ආගමෙථ ආගමෙථා”ති ආහ. සමුදාගමනං, ආගමනං. ආගමෙන්නො, ආගමයමානො.

තත්‍ර ආගමෙතීති ඊසකං අධිවාසෙති. සමුදාගමෙතීති සම්පවත්තති. භූවාදිගණ “ගමයති”ති හෙතුකත්තුවසෙන වුත්තං, ඉධ පන උපසග්ගතිපාතපුබ්බකානි කත්වා “ආගමෙති”තිආදීති සුද්ධකත්තුවසෙන වුත්තානීති දට්ඨබ්බං.

මකාරන්තධාතුරූපානි.

ඉති වු රාදිගණ පවග්ගන්තධාතුරූපානි

සමත්තානි.

### යකාරන්තධාතු

යු ජිගුච්ඡායං. යාවෙති, යාවයති. යවො.

බ්‍යය බ්‍යෙ. බ්‍යයෙති, බ්‍යයයති. අබ්‍යයිභාවො.

බ්‍යය චිත්තසමුස්සග්ගෙ. තාදිසංයෙව රූපං.

## රකාරන්තධාතු

පර ගතියං. පරෙති, පරයති. එත්ථ ව “ඉති ඛො ආනන්ද කුසලානි සීලානි අනුපුබ්බෙන අග්ගාය පරෙන්නී”ති පාළි නිදස්සනං. තත්ථ අග්ගාය පරෙන්නීති අරහත්තත්ථාය ගච්ඡන්ති.

ගර උග්ගමෙ. ගරෙති, ගරයති. ගරු.

වර අසංසයෙ. වරෙති, වරයති.

පුරි අප්පායනෙ. පුරෙති, පුරයති.

වර ඉච්ඡායං. වරෙති, වරයති. වරො, වරං, වරන්තො. එතෙ වරානං චතුරො වරෙමි. එතං සක්ක වරං වරෙ.

තත්ථ වරොති වරියතෙ වරිතබ්බොති වරො. වරන්ති වරෙතීති වරං, ඉච්ඡන්තො පත්ථෙත්තොති අත්ථො.

“මහාමහාරහං සක්ඛා-මුනි නීවරණා රණා;  
මුත්තං මුත්තං සුදස්සනං, වන්දෙ බොධිවරං වර”න්ති

පුරාණකවිරචනායං “වර”න්ති පදස්ස විය. එවං වරෙතීති වරන්තො. වරෙති වරෙමි ඉච්ඡාමි යාවාමි. කාරිතෙ “පචාරෙතී”ති රූපං, ඉච්ඡාපෙතීති අත්ථො. නිසෙධනත්ථෙ පනිදං කාරිතං න හොති.

සර අක්කමෙපෙ. සරෙති, සරයති. සරො. සරොති සද්දො.

සාර දුබ්බලොය. සාරෙති, සාරයති. දුබ්බලො හවතීති අත්ථො.

කුමාර කීළායං. කුමාරෙති, කුමාරයති. කුමාරො, කුමාරකො. කුමාරී, කුමාරිකා.

එත්ථ කුමාරයති තත්ථ තත්ථ කීළතීති කුමාරො. සො එව අතිදහරත්තා කුමාරකො. එස නයො ඉතරත්තාපි.

සුර වීර වික්කන්තියං. වික්කන්ති වික්කමනං. සුරෙති, සුරයති. වීරෙති, වීරයති. සුරො, වීරො. සාසනිකෙහි පන සද්ධම්මවිදුහි එවං ධාතුසභාවානම්පි සුරවීරසද්දානං නිබ්බවනං න දස්සිතං, කෙවලං පන තත්ථ තත්ථ “සුරොති

විසිටියුරො”ති ව “මහාවිරොති මහාවික්කන්තො”ති ව “විරොති විරියවා”ති ව අත්ථවිවරණමත්තමෙව දස්සිතං.

පාර තීර කම්මසම්පත්තියං. කම්මසම්පත්ති නාම කම්මස්ස පරිසමාපනං නිට්ඨාපනං. පාරෙති, පාරයති. තීරෙති, තීරයති. පාරං. තීරං. වික්කමාමි න පාරෙමි, භූමිං සුම්භාමි වෙගසා. තං කිච්චං තීරෙත්වා ගතො. සන්තීරණං, තීරණපරිඤ්ඤාති ව ආදීති එත්ථ දස්සෙතබ්බාති.

තත්ථ න පාරෙමීති ඡිත්තදිතුං න සක්කොමීති අත්ථො.

ඊර බෙපනෙ. ඊරෙති, ඊරයති.

ජර වයොහානිමිහි. ජරෙති, ජරයති. ජරා. පාළියං පන “ජීරති”ති පාඨො.

වර ආවරණෙ. වාරෙති, වාරයති. නිවාරෙති, නිවාරයති. නිවාරෙතා. පරිවාරෙති, පරිවාරයති. පරිවාරො. පවාරෙති, පවාරයති. පවාරණං. පවාරණන්ති නිසෙධනං වා කාමාදානං වා.

ධර ධාරණෙ. ධාරෙති, ධාරයති. ආධාරො, ආධාරකො, ධම්මො ඉච්චාදීති.

තත්ථ ධම්මොති අනෙකවිධෙසු ධම්මෙසු ලොකුත්තරො උප්පාදිතො සවිජ්ඣිකතො ව චතුසු අපායෙසු සංසාරෙ වා සත්තෙ අපතමානෙ ධාරෙතීති ධම්මො. අථ වා සොතාපන්නාදීහි අරියෙහි ධාරියති, නු පුපුජ්ජනෙහිතිපි ධම්මො. චතුභූමිකො පන සකලක්ඛණං ධාරෙතීති ධම්මො. කක්ඛලත්තාදිනා පුසනාදිනා සන්තිආදිනා සකසකභාවෙන පණ්ඩිතෙහි ධාරියති සල්ලක්ඛියතීතිපි ධම්මො. තෙසිටකො පන පාළිධම්මො සකත්ථපරත්ථාදිහෙළු අත්ථො ධාරෙතීති ධම්මො. කෙච් තු විදු “පාපකෙ අකුසලෙ ධම්මෙ ධුනාති කම්පෙති විද්ධංසෙතීති ධම්මො”ති ධුධාතුවසෙනපි නිබ්බවනං වදන්ති, තං මග්ගධම්මෙ අතීව යුජ්ජති, එලනිබ්බානපරියත්තිධම්මෙසු පන පරියායෙන යුජ්ජති.

ධම්මසද්දො පරියත්තිහෙතුගුණනිස්සත්තනිජ්ජීවතාදීසු දිස්සති. අයඤ්චි “ධම්මං පරියාපුණාති සුත්තං ගෙයා”න්තිආදීසු පරියත්තියං දිස්සති. “හෙතුමිහි ඤාණං ධම්මපටිසම්භිදා”තිආදීසු හෙතුමිහි.

“න හි ධම්මො අධම්මො ව, උහො සමවිපාකිනො;  
අධම්මො නිරයං නෙති, ධම්මො පාපෙති සුග්ගති”න්ති

ආදීසු ගුණෙ. “තස්මිං බො පන සමයෙ ධම්මා හොන්ති. ධම්මෙසු ධම්මානුපස්සි විහරති”තිආදීසු නිස්සත්තනිජ්ජීවතායං.

අථ

වා

ධම්මසද්දො

සභාවපඤ්ඤාපුඤ්ඤපඤ්ඤත්තිආපත්තිපරියත්තිනිස්සත්තනිජ්ජීවතාවිකාරගුණ පච්ච- යපච්චයුප්පත්තාදීසු දිස්සති. අයඤ්ඤි “කුසලා ධම්මා අකුසලා ධම්මා අඛ්‍යාකතා ධම්මා” තිආදීසු සභාවෙ දිස්සති.

යස්සෙනෙ චතුරො ධම්මා, සද්ධස්ස සරමෙසිනො;  
සච්චං ධම්මො ධිති වාගො, ස වෙ පෙච්ච න සොචති” ති

ආදීසු පඤ්ඤායං.

“න හි ධම්මො අධම්මො ච, උභො සමච්චාකිනො;  
අධම්මො නිරයං නෙති, ධම්මො පාපෙති සුග්ගති” තිආදීසු

පුඤ්ඤ. “පඤ්ඤත්තිධම්මා, නිරුත්තිධම්මා, අධිච්චනාධම්මා” තිආදීසු පඤ්ඤත්තියං. “පාරාජිකා ධම්මා, සඛිසාදිසෙසා ධම්මා” තිආදීසු ආපත්තියං. “ඉධ භික්ඛු ධම්මං ජානාති සුත්තං ගෙය්‍යං වෙය්‍යාකරණ” තිආදීසු පරියත්තියං. “තස්මිං ඛො පන සමයෙ ධම්මා භොන්ති. ධම්මෙසු ධම්මානුපස්සි විහරති” තිආදීසු නිස්සත්තනිජ්ජීවතායං. “ජාතිධම්මා ජරාධම්මා මරණධම්මා” තිආදීසු විකාරො. “ජන්තං බුද්ධධම්මාන” තිආදීසු ගුණො. “භෙතුම්හි ඤාණං ධම්මපටිසම්භිදා” තිආදීසු පච්චයෙ. “ධීතාවසා ධාතු ධම්මට්ඨිතතා ධම්මනියාමතා” තිආදීසු පච්චයුප්පත්තො.

අථ

වා

ධම්මසද්දො

පරියත්තිසච්චසමාධිපඤ්ඤාපකතිපුඤ්ඤාපත්තිඤ්ඤායාදීසු බහුසු අත්ථෙසු දිට්ඨස්පයොගො. තථා හි “ඉධ භික්ඛු ධම්මං පරියාපුණාති” තිආදීසු පරියත්තියං දිස්සති. “දිට්ඨධම්මො පත්තධම්මො” තිආදීසු සච්චෙ. “ඵවං ධම්මා තෙ භගවන්තො අභෙසු” තිආදීසු සමාධිමිහි. “සච්චං ධම්මො ධිති වාගො” ති ඵවමාදීසු පඤ්ඤායං. “ජාතිධම්මානං භික්ඛවෙ සත්තාන” තිආදීසු පකතියං. “ධම්මො භවෙ රක්ඛති ධම්මචාරි” තිආදීසු පුඤ්ඤො. “චත්තාරො පාරාජිකා ධම්මා” තිආදීසු ආපත්තියං. “කුසලා ධම්මා” තිආදීසු ඤෙය්‍යො. ඵවං ධම්මසද්දස්පවත්තිවිසයා විවිධා අට්ඨකථාවරියෙහි දස්සිතා, තත්ථ තත්ථ පන ආදිසද්දෙන යුත්තිවිසයාදයො ච අත්ථා ගහෙතබ්බා. තථා හි ධම්මසද්දො -

“නෙස ධම්මො මහාරාජ, යං ත්වං ගච්ඡෙය්‍ය එකකො;  
අහම්පි තෙන ගච්ඡාමි, යෙන ගච්ඡසි බත්තියා” ති

ආදීසු යුත්තියං චත්තති. “මනඤ්ච පටිච්ච ධම්මෙ ච උප්පජ්ජති මනොවිඤ්ඤාණ” තිආදීසු විසයො. “සතඤ්ච ධම්මො න ජරං උපෙති” ති

එත්ථ නිබ්බානෙ වත්තති. තත්‍ර යා නිස්සත්තතා, සා එව නිජ්ජීවතා. යො ව හෙතු,  
සො එව පච්චයො.

ඉච්චෙවං -

පරියත්තිපච්චයෙසු, ගුණ නිස්සත්තතාය ව;  
සභාවෙ වෙව පඤ්ඤායං, පුඤ්ඤෙ පඤ්ඤත්තියම්පි ව.

ආපත්තියං විකාරෙ ව, පච්චයුප්පන්නකෙපි ව;  
සච්චසමාධිපකති-ඤ්ඤෙයාසු යුත්තියම්පි ව;  
විසයෙ වෙව නිබ්බානෙ, ධම්මසද්දො පවත්තති.

කෙච්ඡ පන ධම්මසද්දස්ස පවත්තිවිසයානං දසධාව පරිච්ඡෙදං වදන්ති.

ඤ්ඤායමග්ගෙ ව නිබ්බානෙ, සභාවෙ අථ ජාතියං;  
මනෙ විසයපුඤ්ඤෙසු, භාවෙ පාවචනෙපි ව;  
ඉමෙසු දසස්වත්ථෙසු, ධම්මසද්දො පවත්තති.

තත්‍ර අත්ථුද්ධාරොති සමානසද්දවචනීයානං අත්ථානං උද්ධරණං  
අත්ථුද්ධාරො.

රකාරත්තධාතුරූපානි.

### ලකාරත්තධාතු

පාල රක්ඛණ. “රක්ඛණං, තාණං, ගොපනං, අවනං, පාලනං, රක්ඛා,  
රක්ඛණා, ගුත්ති” ඉච්චෙනෙ පරියායා. පාලෙති, පාලයති. පාලකො,  
බුද්ධපාලො. අම්බපාලි ගණිකා. සමො භවතු පාලිනා. පාලිතො, පාලනං, පාලි.

එත්ථ පාලිති අත්ථං පාලෙතීති පාලි, ලස්ස ළත්තං. අථ වා අන්තොදකං  
රක්ඛණට්ඨෙන මහතො තළාකස්ස ථීරා මහතීති පාලි වියාති පාලි,  
පරියත්තිධම්මො. අපරො නයො පකට්ඨානං උක්කට්ඨානං සීලාදිඅත්ථානං  
බොධනතො සභාවනිරුත්තිභාවතො බුද්ධාදීහි භාසිත්තතා ව පකට්ඨානං  
වචනප්පබන්ධානං ආලිති පාලි.

පාලිසද්දො පාලිධම්මෙ, තළාකපාලියම්පි ව;  
දිස්සනෙ පන්තියඤ්ඤෙව, ඉති ඤ්ඤායං විජානතා.

අයඤ්ඤි “පාලියා අත්ථමුපපරික්ඛන්ති”තිආදීසු පරියත්තිධම්මසංඛ්ඛානෙ  
පාලිධම්මෙ දිස්සති. “මහතො තළාකස්ස පාලි”තිආදීසු තළාකපාලියං. “පාලියා

නිසිදිංසු’ තිආදීසු පන්තියං, පටිපාටියා නිසිදිංසුති අත්ථො. ඉමස්මිං පනත්ථෙ ධාතුයා කිච්චං නත්ථී. පාටිපදිකො හි පන්තිවාචකො පාළිසද්දො.

**තිල සිනෙහනෙ.** තෙලෙති, තෙලයති. තෙලං, තිලො, තිලං.

තත්ථ තිලොති තිලගච්ඡො. තිලන්ති තප්ඵලං. තතො පන නික්ඛන්තො සිනෙහො තෙලං. සො හි “තිලානං ඉදන්ති තෙල”න්ති වුච්චති. යදි ඵ්චං “සාසපතෙල”න්තිආදිවචනං න යුජ්ජෙය්‍යාති? නො න යුජ්ජති, “තිලසිනෙහනෙ”ති ඵ්චං වුත්තාය තිලධාතුයා සාමඤ්ඤතො යස්ස කස්සචි සිනෙහස්ස වචනතො. තෙන “සාසපතෙලං, මධුකතෙල”න්තිආදයො සාසනෙ පයොගා දිස්සන්ති. මයං පන තිලධාතුවසෙන නිප්ඵන්තානං තිලගච්ඡතප්ඵලවාචකානං “තිලො, තිල”න්ති සද්දරූපානං පකාසනමුඛෙන “තිලානං ඉදන්ති තෙල”න්ති වදාම, න පන තෙන වචනෙන සාසපාදීනං සිනෙහස්ස අතෙලත්තං වදාම. අථ කිඤ්චරහීති වෙ? තද්ධිතවිධානෙ විඤ්ඤානං කොසල්ලත්ථං තිලසද්දං පටිච්ච “තිලානං ඉදන්ති තෙල”න්ති වදාම. සිනෙහසඬ්ඛාතස්ස සාසපාදීනං තෙලස්ස වචනං න ජහාම, තස්මා උදාහරණප්පකාසනෙ “තිලො, තිලං, තෙල”න්ති අවත්වා “තෙලං, තිලො, තිල”න්ති අම්භෙහි වුත්තං. ඉදඤ්චි වචනං තෙලස්ස සාමඤ්ඤතො සිනෙහෙ පවත්තිං දීපෙති. තෙනෙව ච සාසනෙ “තිලතෙලං, සාසපතෙල”න්තිආදීනා විසෙසවචනම්පි දිස්සතීති නිට්ඨමෙත්ථාවගන්තබ්බං. අපිච තෙලසද්දො යෙභුයොන තිලතෙලෙ වත්තති, යථා මීගසද්දො හරිණමිගෙතිපි දට්ඨබ්බං.

**ජල අපචාරණෙ.** ජාලෙති, ජාලයති. ජාලං, ජාලා. ජාලන්ති මච්ඡජාලං. ජාලාති අග්ගිජාලා.

**බල සොචෙය්‍යෙ.** සොචෙය්‍යං සුවිභාවො. බාලෙති, බාලයති. පක්ඛාලෙති, පක්ඛාලයති.

**තල පතිට්ඨායං.** තාලෙති, තාලයති. තාලො, තලං.

ඵත්ථ තාලොති තිණරාජරුක්ඛො. තලන්ති පාණිතලභුමිතලාදි. තඤ්චි තාලයති පතිට්ඨාති ඵත්ථ වත්ථුජාතන්ති තලං.

**තුල උම්මානෙ.** තොලෙති, තොලයති.

**දුල උක්ඛෙපෙ.** උක්ඛෙපො උද්ධං බීජනං. දොලෙති, දොලයති. දොලා.

ඵත්ථ ච දොලියති උක්ඛිපියති යත්ථ නිපන්තො දාරකො, යථානිපන්තකො වාති දොලා.

වුල නිමිමජ්ජනෙ. වොලෙති, වොයලති.

මීල නිමිලනෙ. මීලෙති, මීලයති. මීලනං, උමිමීලනං, නිමීලනං.

මූල රොහනෙ. මූලෙති, මූලයති. මූලං. එසා හි යදා පතිට්ඨායං වත්තති, තදා භූවාදිගණිකා, “මූලති” ති වස්සා රූපං.

තත්ථ මූලන්ති මූලයති රූහති රුක්ඛාදි එතෙනාති මූලං. අථ වා මූලයති ඡින්නොපි කොචි එතෙන අචිඡින්නෙන පුනදෙව රූහතීති මූලං. වුත්තඤ්ඤි -

“යථාපි මූලෙ අනුපද්දවෙ දළ්භෙ,  
ඡින්නොපි රුක්ඛො පුනදෙව රූහති;  
එවමපි තණ්හානුසයෙ අනුහනෙ,  
නිබ්බත්තති දුක්ඛමිදං පුනප්පුන” ති;

මූලසද්දස්ස අත්ථුද්ධාරො හෙට්ඨා භූවාදිගණෙ වුත්තො.

කල පිල බෙපෙ. කාලෙති, කාලයති. කාලො. පිලෙති, පිලයති.

එත්ථ කාලොති සමයොපි මච්චුපි. තත්ථ සමයො තෙසං තෙසං සත්තානං ආයුං කාලයති බෙපෙති දිවසෙ දිවසෙ අප්පං අප්පං කරොතීති කාලොති වුච්චති. වුත්තමිපි වෙතං -

“කාලො සසති භූතාති, සබ්බානෙව සහත්තනා;  
යො ව කාලසසො භූතො, සභුතපවතිංපච්චි” ති.

මච්චු පන කාලයති තෙසං තෙසං සත්තානං ජීවිතං බෙපෙති සමුච්ඡේදවසෙන නාසෙතීති කාලොති වුච්චති. තෙනාහු අට්ඨකථාවරියා “කාලොති මච්චු. කාලයති සත්තානං ජීවිතං නාසෙතීති කාලො. කාලෙන මච්චුනා කතො නාසිතොති කාලකතො” ති. “මරණං හින්දං මච්චු මට්ථු වුති කාලො අත්තකො නික්ඛෙපො” ති මරණස්සාහිධානාති.

සුල්ල සජ්ජනෙ. සුල්ලෙති, සුල්ලයති.

ඉල පෙරණෙ. ඉලෙති, ඉලයති.

වල හරණෙ. වාලෙති, වාලයති. වාලො.

ලල ඉච්ඡායං. ලලෙති, ලලයති.

දල විදාරණ. දාලෙති, දාලයති, පදාලෙති, පදාලයති. කුදාලො.

කල ගතිසඬ්ඛ්‍යානෙසු. කාලෙති, කාලයති. කාලො, කලා. කලාති අවයවො. සා හි කාලයිතඛ්‍යා සඬ්ඛ්‍යායිතඛ්‍යාති කලා.

සීල උපධාරණ. උපධාරණං භූසො ධාරණං, පතිට්ඨාවසෙන ආධාරභාවො. සීලෙති, සීලයති. සීලං, සීලනං.

එත්ථ සීලන්ති සීලෙති උපධාරෙති තංසමඬ්ඨීපුග්ගලං අපායෙසු උප්පත්තිනිවාරණවසෙන භූසො ධාරෙතීති සීලං. අථ වාසීලියති උපචාරියති සප්පුරිසෙහි හදයමංසන්තරං උපනෙත්වා ධාරියතීති සීලං. සීලනන්ති භූවාදිගණ අවිජ්ජකිණ්ණතාසඬ්ඛ්‍යාතං සමාධානං වුවිච්ඡි. තත්ථ “සීලති”ති රූපං, ඉධ පන ආධාරභාවසඬ්ඛ්‍යාතං උපධාරණං වුවිච්ඡි. එත්ථ ච “සීලෙති, සීලයති”ති රූපානි. අට්ඨකථාසු හි “කුසලානං ධම්මානං පතිට්ඨාවසෙන ආධාරභාවො උපධාරණ”න්ති වුත්තො.

වෙල කාලොපදෙසෙ. වෙලෙති, වෙලයති. වෙලා. කෙච්චි “වෙල ඉති ධාතුසද්දො න භොති”ති වදන්ති, තං න ගහෙතඛ්‍යං, පොරාණෙහි සද්දසත්ථවිදුහි “වෙලයති”ති රූපස්ස දස්සිතත්තා.

පල මූල ලවනපවනෙසු. ලවනං ඡෙදනං, පවනං සොධනං. පාලෙති, පාලයති. පලං. පලං නාම මානවිසෙසො. ලොකස්ස විමතිං පාලෙති ලුනාති සොධෙති වාති පලං. මූලෙති, මූලයති. සද්දසත්ථවිදු පන “මූලයති කෙදාරං, මූලයති ධඤ්ඤ”න්ති පයොගං වදන්ති.

ථූල පරිබ්‍රහනෙ. පරිබ්‍රහනං වඬ්ඪනං. ථූලෙති, ථූලයති. ථූලො පුරිසො. ථූලා ජවෙන භායන්ති.

පල ගතියං. පලෙති, පලයති. අත්ථං පලෙති න උපෙති සඬ්ඛං. පලෙති රසමාදාය. යථා සුත්තගුලං යත්තකෙහි සුත්තෙහි වෙධිතං, තත්තකෙහි එව පලයති.

විඬ්ඨගුල පරිබ්‍රහමනෙ. විඬ්ඨගුලෙති, විඬ්ඨගුලයති. විඬ්ඨගුලයිත්වා. අත්‍රායං පාළි “යාවතිකා අභිසඬ්ඛාරස්ස ගති, තාවතිකං ගන්ත්වා විඬ්ඨගුලයිත්වා භූමියං පපතී”ති. තත්ථ විඬ්ඨගුලයිත්වාති පරිබ්‍රහමිත්වා.

ලකාරන්තධාතුරූපානි.

**වකාරන්තධාතු**

දිවු පරිකූජනෙ. පරිකූජනං ගජ්ජනං. දෙවෙනි, දෙවයනි. දෙවො ව පරිදෙවිත්වා. දෙවොති මෙසො.

දිවු අද්දනෙ. අද්දනං ගන්ධපිසනන්ති වදන්ති. දෙවෙනි, දෙවයනි.

විව භාසායං. විවෙනි, විවයනි.

වකාරන්තධාතුරූපානි.

**සකාරන්තධාතු**

පුස පොසනෙ. පොසෙනි, පොසයනි. ඉමානි රූපානි කිඤ්චාපි භූවාදිගණිකං “පොසෙනි”ති රූපං පටිච්ච හෙතුකත්තුරූපානි විය දිස්සන්ති, තථාපි “අඤ්ඤාපි දෙවො පොසෙනි”තිආදිකස්ස චුරාදිගණිකරූපස්ස දස්සනතො සුද්ධකත්තුවසෙන චුත්තානීති දට්ඨබ්බං. උභින්නං පන කාරිතට්ඨානෙ “පොසාපෙනි, පොසාපයනි”ති හෙතුකත්තුරූපානි ඉච්ඡිතබ්බානි.

පෙස පටිහරණෙ. පෙසෙනි, පෙසයනි.

පිස බලපාණනෙසු. පිසෙනි, පිසයනි.

පසි නාසනෙ. පංසෙනි, පංසයනි.

ජසි රක්ඛණෙ. ජංසෙනි, ජංසයනි.

සිලෙස සිලෙසනෙ. සිලෙසෙනි, සිලෙසයනි. සිලෙසො.

ලූස හිංසායං. ලූසෙනි, ලූසයනි.

පුන්ස අභිමද්දනෙ. නකාරො නිග්ගහිතත්ථං. පුංසෙනි, පුංසයනි. නපුංසකො. ධාතුනකාරස්ස ලොපෙ “පොසො” ඉච්චපි රූපං.

තත්ථ න පුංසකොති ඉත්ථිභාවපුම්භාවරහිතො පුග්ගලො. සො හි පුරිසො විය සාතිසයං පච්චාමිත්තෙ න පුංසෙනි අභිමද්දනං කාතුං න සක්කොතීති නපුංසකොති වූච්චති. කෙච් පන “න පුමා, න ඉත්ථි”ති නපුංසකොති වචනත්ථං වදන්ති. තථා හි සද්දසත්ථවිදු තං පුග්ගලං නපුංසකලිඨගවසෙන නපුංසකන්ති වදන්ති.

ධූස කන්තිකරණෙ. ධූසෙති, ධූසයති.

රූස රොසනෙ. රොසනං කොපකරණං. රොසෙති, රොසයති. රොසො. රොසොති කොටො.

බ්‍රූස උස්සග්ගෙ. බ්‍රොසෙති, බ්‍රොසයති.

ජස නිංසායං. ජාසෙති, ජාසයති.

දංස දංසනෙ. දංසෙති, දංසයති. දංසනො. දංසනොති දන්තො. දංසන්ති බාදනීයං වා හොජනීයං වා එතෙනාති දංසනො.

දසි දස්සනෙ ව. චකාරො දංසනං අපෙක්ඛති. දංසෙති, දංසයති. විදංසෙති, විදංසයති සුරියො ආලොකං.

තස්ස සන්තප්පනෙ. තස්සෙති, තස්සයති පුරිසො වොරෙ.

වස්සු සත්තිබන්ධනෙ. සත්තිබන්ධනං සමත්ථතාකරණං. වස්සෙති, වස්සයති.

ජස තාළනෙ. තාළනං පහරණං. ජාසෙති, ජාසයති.

පස බන්ධනෙ. පාසෙති, පාසයති. පාසො. පාසන්ති බන්ධන්ති සත්තෙ එතෙනාති පාසො, සකුණපාසාදි.

සුසි විසද්දනෙ. විසද්දනං උග්ගොසනං. සොසෙති, සොසයති. සොසො.

ලස සිලායොගෙ. සිලායොගො ලාසියං නාටකනාටනං රෙවකදානං. ලාසෙති, ලාසයති. ලාසෙන්තො, ලාසෙන්ති. අත්‍රායං පාළි “වාදෙන්තියාපි ලාසෙන්ති, නච්චන්තියාපි ලාසෙන්ති, ලාසෙන්තියාපි නච්චන්ති”ති. තත්ථ ලාසෙන්තීති යා උප්ප්ලවමානා විය උට්ඨන්තිවා ලාසියනාටකං නාටෙන්ති, රෙවකං දෙන්ති.

භූස අලඬිකාරෙ. භූසෙති, භූසයති. විභූසෙති, විභූසයති. භූසනං, විභූසනං.

වස සිනෙහනප්පදාවහරණෙසු. අවහරණං වොරිකාය ගහණං. වාසෙති, වාසයති. වසා.

තාස වාරණෙ. වාරණං නිවාරණං. තාසෙති, තාසයති.

ධස උඤ්ජෙ. ධාසෙති, ධාසයති.

භස ගහණෙ. භාසෙති, භාසයති.

පුස ධාරණෙ. පොසෙති, පොසයති, ආභරණං ධාරෙතීති අත්ථො.

තුසි පිසි කුසි දසි භාසායං. තුංසෙති, තුංසයති. පිංසෙති, පිංසයති. කුංසෙති, කුංසයති. දංසෙති, දංසයති.

බුසි අක්කොසනෙ. බුංසෙති, බුංසයති. බුංසනා.

ගවෙස මග්ගනෙ. ගවෙසෙති, ගවෙසයති. ගවෙසකො, ගවෙසිතො, ගවෙසනා, ගවෙට්ඨී.

වාස උපසෙවායං. වාසෙති, වාසයති. වාසො, ආවාසො.

භිසි භිංසායං. භිංසෙති, භිංසයති.

නිවාස අව්ඡාදනෙ. වත්ථං නිවාසෙති, නිවාසයති. පුබ්බණ්හසමයං නිවාසෙත්වා.

අංස සඬ්ඝාතෙ. අංසෙති, අංසයති. අංසො, අංසා.

එත්ථ ච අංසොති කොට්ඨාසොපි ඛන්ධොපි වුච්චති. අංසාති අරිසරොගො.

මීස සජ්ජනෙ. මෙසෙති, මෙසයති.

රස අස්සාදනෙ. රසෙති, රසයති. රසො. රසියතෙ අස්සාදියතෙ ජනෙහීති රසො.

රස සිනෙහනෙ. රසෙති, රසයති. රසො.

තත්ථ රසෙතීති සිනෙහති. රසොති සිනෙහො, සිනෙහසම්ඛන්ධො සාමග්ගිරසොති වුච්චති, යං සන්ධාය බ්‍රාහ්මණා භගවන්තං “අරසරූපො සමණො ගොතමො”ති අවොචුං.

සිය අසබ්බජ්ජයොගෙ. සෙසෙති, සෙසයති. සෙසො. විපුබ්බො අතිසයෙ, විපුබ්බො අතිසයෙ, විපුබ්බො සිසධාතු අතිසයෙ වත්තති, විසෙසෙති, විසෙසයති. විසෙසො, විසිට්ඨො, විසෙසනං.

සඳ්දනිතිප්පකරණං ධාතුමාලා

වූරාදිගණපරිදීපන

මිස්ස සම්මිස්සෙ. මිස්සෙති, මිස්සයති. සම්මිස්සෙති, සම්මිස්සයති. මිස්සො, මිස්සො, මිස්සිතො, සම්මිස්සිතො, සම්මිස්සො ඉච්චාදීනි. අලම්බුසාජාතකෙ මිස්සාති ඉත්ථිනං චත්තබ්බනාමං, පුරිසෙහි සද්ධිං සම්මිස්සනතාය.

ජුස පරිතක්කනෙ. ජොසෙති, ජොසයති.

මස පහාසනෙ. මසෙති, මසයති.

මරිස තිතික්ඛායං. මරිසෙති. මරිසයති.

පිස පෙසනෙ. පෙසෙති, පෙසයති. පෙසකො, පෙසිතො.

සුස සද්දෙ. සොසෙති, සොසයති. උග්ගොසය්‍යං බොධිමණ්ඩෙ පමොදිතා. සොසො.

දිසි උච්චාරණෙ. දෙසෙති, දෙසයති. දෙසකො, දෙසෙතා, දෙසිතො, දෙසනා.

වස අච්ඡාදනෙ. වාසෙති, වාසයති. නිවාසෙති, නිවාසයති. චත්ථං.

සකාරන්තධාතුරූපානි.

### හකාරන්තධාතු

අරහ පූජායං. අරහෙති, අරහයති. අරහා, අරහං. “අරහා, ඛිණ්ණාසවො, අසෙක්ඛො”ති අරහතො නාමානි.

සිනෙහ සිනෙහනෙ. සිනෙහෙති, සිනෙහයති.

වරහ භිංසායං. වරහෙති, වරහයති. වරාහො.

වරාහොති සුකරොපි හත්ථිපි වුවචති. “එණෙය්‍යා ච වරාහා චා”ති එත්ථ භි සුකරො “වරාහො”ති වුත්තො, “මහාවරාහස්ස...පෙ.... නදීසු ජග්ගතො”ති එත්ථ පන හත්ථි “වරාහො”ති.

රහ වාගෙ. රහෙති, රහයති.

වහ පරිකත්ථනෙ. වහෙති, වහයති.

මහ පූජායං. මහෙනි, මහයති. මහිතො රාජා මහාරාජා. විහාරමහො, වෙනියමහො.

පිහ ඉච්ජායං. පිහෙනි, පිහයති. පිහා, පිහාලු, අපිහො, පිහනීයා විභුතියො.

කුහ විම්භාපනෙ. කුහෙනි, කුහයති. කුහකො. කුහයති ලොකවිම්භාපනං කරොතීති කුහකො. කුහනා.

සහ පරිසහනෙ. පරිසහනං ඛන්ති. සහෙනි, සහයති. සහනං. භූවාදිගණිකස්ස පනස්ස “සහතී” ති රූපං.

ගරහ විනින්දනෙ. ගරහෙනි, ගරහයති. ගරහා. භූවාදිගණිකස්ස පනස්ස “ගරහතී” ති රූපං.

හකාරන්තධාතුරූපානි.

### ළකාරන්තධාතු

තළ තාළනෙ. තාළෙනි, තාළයති. පතාළෙනි, පතාළයති. තාළං. තාළන්ති කංසතාළාදි.

තළ ආසාතෙ. පුබ්බෙ විය රූපානි.

බළ හෙදෙ. බළෙනි, බළයති.

ඉළ ථවනෙ. ඉළෙනි, ඉළයති.

ජුළ පෙරණෙ. ජොළෙනි, ජොළයති.

පිළ අවගාහනෙ. පිළෙනි, පිළයති. නිජ්ජිළෙනි, නිජ්ජිළයති. පිළනකො, පිළිතො, පිළා, පිළනං, නිජ්ජිළනකො.

ලළ උපසෙවායං. ලාළෙනි, ලාළයති. උපලාළෙනි, උපලාළයති. භූවාදිගණට්ඨාය පන විලාසනත්ථෙ වත්තමානාය එතිස්සා “ලළතී” ති රූපං.

සිළ සෙළනෙ. සෙළෙනි, සෙළයති. සෙළෙන්තො. එත්ථ සෙළෙතීති සෙළිතසද්දං කරොති.

අවග්ගන්තධාතුරූපානි.

චුරාදී එත්තකා දිට්ඨා, ධාතුවො මෙ යථාබලං;  
සුත්තෙස්වඤ්ඤෙපි පෙක්ඛිත්වා, ගණ්භවිහො අත්ථයුත්තිනො.

චුරපමුඛගණො මෙ සාසනත්ථං පවුත්තො,  
සුපචුරභිතකාමො තමපි සික්ඛෙය්‍ය ධීරො;  
සුපචුරනයපායෙ සත්ථුනො තඤ්භි සික්ඛං,  
පියුසමිව මනුඤ්ඤං අත්ථසාරං ලහෙථ.

ඉති නවඨගෙ සාට්ඨකථෙ පිටකත්තයෙ ඛ්‍යප්පථගතීසු විඤ්ඤානං

කොසල්ලත්ථාය කතෙ සද්දතීතිප්පකරණෙ

චුරාදිගණපරිදීපනො අට්ඨාරසමො පරිච්ඡේදො.

## 19. සබ්බගණවිනිච්ඡය

ඉතො පරං පවක්ඛාමී, සබ්බගණවිනිච්ඡයං;  
සොතුනං පටුභාවත්ථං, පරමෙ පිටකත්තයෙ.

පච්චයාදිවිභාගෙහි, නයෙහි විවිධෙහි තං;  
සුඛග්ගාභාය සොතුනං, සුණාථ මම භාසතො.

තත්ථ පඨමො භූවාදිගණො, දුතියො රුධාදිගණො, තතියො දිවාදිගණො,  
චතුත්ථො ස්වාදිගණො, පඤ්චමො කියාදිගණො, ඡට්ඨො ගභාදිගණො,  
සත්තමො තනාදිගණො, අට්ඨමො චුරාදිගණො, ඉමස්මිං භගවතො පාවචනෙ  
අට්ඨවිධා ධාතුගණො භවන්ති. එතෙසු විකරණපච්චයවසෙන -

භූවාදිතො අකාරො ව, සානුසාරො රුධාදිතො;  
අකාරො චෙවිචණ්ණො ව, එකාරොකාරමෙව ව.

යපච්චයො දිවාදිමිහා, ඡු ණා උණා සුවාදිතො;  
කායාදිතො පන නායෙව, ජ්ජණ්භා පන ගභාදිතො.

ඔසිරා තු තනාදිමිහා, ණෙ ණයා ව චුරාදිතො;  
අග්ගභිතග්ගභණෙන, පච්චයා දස පඤ්ච ව.

භියාත්තතී සත්තමී ව, චත්තමානා ව පඤ්චමී;  
චතස්සෙනා පවුච්චන්ති, සබ්බධාතුකනාමිකා.

එතෙසු විසයෙස්ථෙව, අකාරො සුද්ධකත්තරි;

අඤ්ඤත්‍ර ඛ ජ සාදීහි, සහාපි වුපලබ්භති.

“භවති හොති සම්භොති, ජෙනි ජයති කියති;  
ඛෙති යාති ඉති එති, අවති කොති සඬකති.

හික්ඛති පිවති පාති, වදෙති වදති” ඉති;  
භූවාදිධාතුරූපාති, භවන්තීති පකාසයෙ.

රූපං “රුන්ධති රුන්ධිති, රුන්ධෙති පුන රුන්ධිති;  
සුම්භොති” චිවාදිරූපාති, රුධාදීන්ති දීපයෙ.

“දිබ්බති සිබ්බති වෙව, යුජ්ජති විජ්ජති තථා;  
සායති භායති” චිවාදි, රූපමාහු දිවාදිනං.

“සුඤ්ඤාති ව සුඤ්ඤාති ව, වුඤ්ඤාති ව වුඤ්ඤාති ව;  
පාපුඤ්ඤාති හිනොති” ති, ආදිරූපං සුවාදිනං.

“කිනාති ව ජිනාති ව, ධුනාති ව මුනාති ව;  
අස්නාති” චිවාදිරූපඤ්ඤාති, ක්‍යාදීනන්ති විභාවයෙ.

“සෙජ්ජති පටිග්ගණ්භාති, සණ්භඤ්ඤාති සණ්භකොති ව;  
කණ්භං තණ්භා ව තිණ්භුණ්භ”-මිච්චිවාදි ව ගභාදිනං.

“තනොති ව කරොති ව, කයිරති සනොති ව;  
සක්කොත’ප්පොති පප්පොති”-චිවාදිරූපං තනාදිනං.

“වොරෙති වොරයන්තෙ ව, චින්තෙති චින්තයන්ති ව;  
මන්තෙති” චිවාදිකඤ්ඤාති, රූපමාහු වුරාදිනං.

විකරණවසෙනෙවං, රූපහෙදො පකාසිතො;  
ධාතුනං ධාතුහෙදාදි-කුසලස්ස මනානුගො.

කිරියාය ධාරණතො, ධාතවො එකධා මතා;  
ද්විධාපි ව පවුච්චන්ති, සකම්මාකම්මතො පන.

තත්ථ සකම්මකා නාම, ගම්භක්ඛාදයා සියුං;  
යාසාදයො අකම්මා ව, උපසග්ගං විනා වදෙ;

සකම්මකකම්මභූතො, දිවු ඉච්චාදයො පුන;  
ගහෙත්වාන තිධා හොන්ති, එවඤ්ඤාති විභාවයෙ.

සකම්මකෙ ද්විධා හිත්වා, එකකම්මද්විකම්මතො;  
අකම්මකෙහි සද්ධිං තෙ, තිව්ධාපි භවන්ති හි.

අකම්මකා රුකායෙව, එකකම්මා ගමාදයො;  
භොන්ති ද්විකම්මකා නාම, දුභිකරවහාදයො.

සකම්මාකම්මකත්තම්හි, ධාතුනමුපසග්ගතො;  
නියමො නත්ථි සො තස්මා, න මයා එත්ථ වුච්චති.

එකට්ඨානා ගම්ච්චාදී, ද්විට්ඨානා භූපවාදයො;  
තිට්ඨානා ස්වාදයො එවං, යානතොපි තිධා මතා.

ගුපාදයො නියොගෙන, ආධ්‍යාතත්තෙ සවුද්ධිකා;  
වච තුරාදයො න හි, වුද්ධිකා කාරිතං විනා;

බි ජි ඉච්චාදයො ධාතු, සවුද්ධාවුද්ධිකා මතා;  
ඉති වුද්ධිවසෙනාපි, තිව්ධො ධාතුසඬ්ඨගහො.

අලුත්තවිකරණා ව, ලුත්තවිකරණා තථා;  
ලුත්තාලුත්තවිකරණා, එවම්පි තිව්ධා සිග්ගං.

තත්තාලුත්තවිකරණා, ගම් රුධි දිවාදයො;  
පා භාදයො ජිනිච්චාදී, කමතො ඉතරෙ සිග්ගං.

සුද්ධස්සරා එකස්සරා, තථානෙකස්සරාති ව;  
තිධා භවන්ති යුයාතා-පාභාලාදී කරාදයො.

චතුර්ධාදිනයො වාපි, ලබ්භමානවසෙන ව;  
ගහෙනබ්බො නයඤ්ඤහි, යථාවුත්තානුසාරතො.

පුන සුද්ධස්සරා ධාතු, එකස්සරා ව සත්තධා;  
ආඉවණ්ණඋවණ්ණන්ත-එඔන්තවසා මතා.

අවණ්ණවණ්ණවණ්ණන්තෙ-කාරන්තානං වසෙන වෙ;  
අනෙකස්සරධාතු ව, සත්තධාව පකිත්තිතා.

එවං පන්තරසධාපි, ධාතුනම්ඨ සඬ්ඨගහො;  
තප්පහෙදං පකාසෙය්‍යං, ඉඋඉච්චාදිනා විදු.

තත්‍ර “ඉගතියං, ඉ අජ්ඣයනෙ, උ සද්දෙ” ඉච්චෙනෙ සුද්ධස්සරා ධාතුවො.  
යා රා ලා ඉච්චාදයො එකස්සරා ආකාරන්තා. ඛිජ්ඣිඉච්චාදයො එකස්සරා  
ඉකාරන්තා. ජිඉච්චාදයො එකස්සරා ඊකාරන්තා. ඩු දු කු ඉච්චාදයො එකස්සරා  
උකාරන්තා, භු භු ඉච්චාදයො එකස්සරා උආකාරන්තා. ඛෙ ඡෙ සෙ ඉච්චාදයො  
එකස්සරා එකාරන්තා. සො ඉච්චාදයො එකස්සරා ඔකාරන්තා.

කර පව සඬගාම ඉච්චාදයො අනෙකස්සරා අකාරන්තා, ඔමාඉච්චාදයො  
අනෙකස්සරා ආකාරන්තා, සකි ඉච්චාදයො අනෙකස්සරා ඉකාරන්තා. චක්ඛි  
ඉච්චාදයො අනෙකස්සරා ඊකාරන්තා. අන්ධුඉච්චාදයො අනෙකස්සරා  
උකාරන්තා. කක්ඛු ඉච්චාදයො අනෙකස්සරා උආකාරන්තා. ගිලෙ මිලෙ  
ඉච්චාදයො අනෙකස්සරා එකාරන්තාති එවං පන්තරසව්ඨෙන ධාතුසඬගහො.

අථ තෙත්තිංසව්ඨෙනපි ධාතුසඬගහො භවති. කථං?

ධාතු සුද්ධස්සරා වෙව, පුන වෙකස්සරාපි ව;  
කකාරන්තා ඛකාරන්තා, ගන්තා සන්තා ව ධාතුවො.

චකාරන්තා ඡකාරන්තා, ඡන්තා ඤන්තා ව ඤන්තකා;  
ටකාරන්තා ඨකාරන්තා, ඩන්තා ඩන්තා ව ඤන්තකා.

තන්තා වෙව තථා ථන්තා, දන්තා ධන්තා ව නන්තකා;  
පන්තා එන්තා ඛකාරන්තා, භන්තා මන්තා ව යන්තකා.

රන්තා ලන්තා චකාරන්තා, සන්තා හන්තා ව ළන්තකා;  
ඉති තෙත්තිංසධා ඥෙය්‍යා, ධාතූනම්ඨ සඬගහො.

මනෙ සත්ථුස්ස ස්ඤා, පදාදිමිහි න දිස්සරෙ;  
තෙනෙකස්සරධාතුසු, ස්ඤා න කථියරෙ.

ඉකාරන්තකිකාරන්ත-වසෙන තු යථාරහං;  
නාමං සම්භොති ධාතූනං, ඉතිප්පච්චයයොගතො.

පච්චික්ඛිජ්ඣාදි, කරොති භවති ගමි;  
ගතිගච්ඡතිභොතිති, ආදිවොහාරමුද්ධරෙ.

එවං තෙත්තිංසහෙදෙහි ගහිතෙසු නිබ්බලෙසු ධාතුසු —

සහහිංසර්භවසා, සීහසද්දගතිං වදෙ;  
සහනතො හනනතො, සීභොති හි ගරු වද්දං.

සද්දනීතිප්පකරණං ධාතුමාලා

වුරාදිගණපරිදීපන

තථා හි සීහො වාතාතපාදිපරිස්සයම්පි සහති, “කිං මෙ බහුහි සාට්තෙහි”ති අත්තනො ගොවරත්ථාය බුද්දකෙ පාණෙ අගණ්හන්තො, “මාහං බුද්දකෙ පාණෙ විසමගතෙ සඬ්ඝාතං ආපාදෙසී”ති අනුද්දයවසෙන සහිතබ්බෙ බුද්දකසත්තෙපි සහති. හිංසිතබ්බෙ පන කායුපපන්තෙ සුකරමහිංසාදයො සත්තෙ හිංසති, තස්මාපි “සීහො”ති වුච්චති. යථා පන කත්තනට්ඨෙන ආදිඅත්තවිපල්ලාසතො තක්කං වුච්චති, එවං හිංසනට්ඨෙනපි සීහොති වෙදිතබ්බො. අථ වා සබ්බිරියාපටෙසු දළ්භවිරියත්තා සුට්ඨු ඊහතීති සීහො. වුත්තඤ්ඤි -

“යථා සීහො මීගරාජා, නිසජ්ජට්ඨානවඬ්ඤාමෙ;  
අලීනවිරියො හොති, පග්ගහිතමනො සදා”ති.

අපරො නයො -

සහනා ව හිංසනා ව, තථා සීසජ්චත්තනො;  
සීහො ඉච්චපි භාසෙය්‍ය, සකාසිහස්ස සාසනෙ.

වුත්තඤ්ඤි සුත්තනිපාතට්ඨකථායං “සහරා ව හනනා ව සීසජ්චත්තා ව සීහො”ති.

ඉදානි තදත්ථුද්ධාරො වුච්චතෙ, සීහසද්දො “සීහො හික්ඛවෙ මීගරාජා”තිආදීසු මීගරාජෙ ආගතො. “අථ ඛො සීහො සෙනාපති යෙන භගවා තෙනුපසඬ්ඤමී”තිආදීසු පඤ්ඤත්තියං. “සීහොති ඛො හික්ඛවෙ තථාගතස්සෙතං අධිවචනං අරහතො සම්මාසම්බුද්ධස්සා”තිආදීසු තථාගතෙ. තත්ථ තථාගතෙ සදිසකප්පනාය ආගතො.

එත්ථෙතං වුච්චති -

සීහෙ පඤ්ඤත්තියඤ්චාපි, බුද්ධෙ අප්පටිපුග්ගලෙ;  
ඉමෙසු තීසු අත්ථෙසු, සීහසද්දො පචත්තති.

රූපිරූප්පතිධාතුහි, රූපසද්දගතිං වදෙ;  
“රූපයති රූප්පතී”ති, චත්ථා නිබ්බචනද්වයං.

වුත්තඤ්ඤෙතං ගරුහි “රූපයතීති රූපං, චණ්ණචිකාරං ආපජ්ජමානං භද්‍යඬ්ඤතභාවං පකාසෙතීති අත්ථො”ති. වුත්තමිපි වෙතං “රූපන්ති කෙනට්ඨෙන රූපං? රූප්පනට්ඨෙනා”ති. භගවතා පනෙතං වුත්තං “කිඤ්ච හික්ඛවෙ රූපං වදෙථ, රූප්පතීති ඛො හික්ඛවෙ තස්මා රූපන්ති වුච්චති. කෙන

රූප්පනී, සිතෙනපි රූප්පනී”ති විත්ථාරො. අත්ථුද්ධාරො පනස්ස හෙට්ඨා වුත්තොව.

පසවතෙමනත්ථෙත, ධාතුනා උදිනා පන;

සමුද්දසද්දනීප්පත්තිං, වදෙය්‍ය මනිමා නරො.

එත්ථ හි සමුද්දොති අට්ඨහි අවිජරියබ්භුතධම්මෙහි සමන්තාගතත්තා සමුද්දති අත්තසන්තිස්සිතානං මච්ඡමකරාදීනං පීතිසොමනස්සං පසවති ජනෙතීති සමුද්දො. අයමස්මාකං ඛන්ති. අට්ඨකථාවරියා පන “සමුද්දනට්ඨෙත සමුද්දො, කිලෙදනට්ඨෙත තෙනමනට්ඨෙතාති වුත්තං හොතී”ති වදන්ති. මිලින්දපඤ්ඤා පන ආයස්මා නාගසෙනො “හන්තෙ නාගසෙන සමුද්දො සමුද්දොති වුව්වති, කෙන කාරණෙන ආපං උදකං සමුද්දොති වුව්වතී”ති මිලින්දෙන රඤ්ඤා පුට්ඨො ආහ “යත්තකං මහාරාජ උදකං, තත්තකං ලොණං, යත්තකං ලොණං, තත්තකං උදකං, උදකසමත්තා සමුද්දොති වුව්වතී”ති. තදා රඤ්ඤා මිලින්දෙන “කල්ලොසි හන්තෙ නාගසෙනා”ති වුත්තං. එත්ථ හි සමං උදකෙන ලොණං එත්ථාති සමුද්දොති නිබ්බවනං වෙදිතබ්බං “නිලොද”න්තිආදීසු විය. තත්ථ හදන්තනාගසෙනමතඤ්ඤා අම්භාකං මතඤ්ඤා පකතිසමුද්දං සන්ධාය වුත්තත්තා න විරුජ්ඣති, අට්ඨකථාවරියානං මතම්පි “තණ්භාසමුද්දො”ති ව “සමුද්දොපෙසො”ති ව ආගතාති සමුද්දසරික්ඛකාති ව තණ්භාවක්ඛුසොතාදීති සන්ධාය වුත්තත්තා න විරුජ්ඣතීති දට්ඨබ්බං.

බාදධාතුවසා වාපි, බනුධාතුවසෙන වා;

බනිතො වාපි ධාතුම්භා, ධාතො බංජුබ්බතොපි වා;

බන්ධසද්දස්ස නිප්පත්තිං, සද්දක්ඛන්ධවිදු වදෙ.

තත්ථ “සංඛිත්තෙන පඤ්චපාදානක්ඛන්ධාපි දුක්ඛා”ති වචනතො සයම්පි දුක්ඛධම්මොයෙව සමානො ජාතිජරාඛ්‍යාධිමරණදුක්ඛාදීහි අනෙකෙහි දුක්ඛෙහි ඛජ්ජති බාදියතීති බන්ධො, තෙහෙව දුක්ඛෙහි බඤ්ඤති අවදාරියතීතිපි බන්ධො, බනියති පරිබඤ්ඤතීතිපි බන්ධො, අත්තෙන වා අත්තනියෙන වා තුව්ඡත්තා බං සුඤ්ඤාකාරං ධාරෙතීතිපි බන්ධො, රූපක්ඛන්ධාදි. අත්ථුද්ධාරතො පන —

බන්ධසද්දො රාසිගුණ-පණ්ණත්තිසු ව රුළ්භියං;

කොට්ඨාසෙ වෙව අංසෙ ව, වත්තතීති විභාවයෙ.

වුත්තඤ්ඤෙනං සම්මොභවිතොදනියං විහඬිගට්ඨකථායං — බන්ධසද්දො සම්බහුලෙසු යානෙසු නිපතති රාසිම්භි ගුණෙ පණ්ණත්තියං රුළ්භියන්ති. “සෙය්‍යථාපි හික්ඛවෙ මහාසමුද්දෙ න සුකරං උදකස්ස පමාණං ගහෙනුං “එත්තකාති උදකාළ්භකාති”ති වා ‘එත්තකාති උදකාළ්භකසතාති’ති වා

‘එත්තකානි උදකාල්භකසහස්සානී’ති වා ‘එත්තකානි උදකාල්භකසහස්සානී’ති වා, අථ ඛො අසඬ්ඛොයො අප්පමෙයො මහාඋදකක්ඛන්ධොත්ථෙව සඬ්ඛං ගච්ඡති”තිආදීසු හි රාසිතො ඛන්ධො නාම. න හි පරිත්තකං උදකං උදකක්ඛන්ධොති වුච්චති, බහුකමෙව වුච්චති, තථා න පරිත්තකං රජො රජක්ඛන්ධො, න අප්පමත්තකා ගාථො ගවක්ඛන්ධො, න අප්පමත්තකං බලං බලක්ඛන්ධො, න අප්පමත්තකං පුඤ්ඤං පුඤ්ඤක්ඛන්ධොති වුච්චති. බහුකමෙව හි රජො රජක්ඛන්ධො, බහුකා ච ගවාදයො ගවක්ඛන්ධො, බලක්ඛන්ධො, පුඤ්ඤක්ඛන්ධොති වුච්චන්ති. “සීලක්ඛන්ධො සමාධික්ඛන්ධො”තිආදීසු පන ගුණතො ඛන්ධො නාම. “අද්දසා ඛා භගවා මහත්තං දාරුක්ඛන්ධං ගඬ්ගාය නදියා සොතෙන වුය්භමාන”න්ති එත්ථ පණ්ණත්තීතො ඛන්ධො නාම. “යං චිත්තං මනො මානසං...පෙ.... විඤ්ඤාණං විඤ්ඤාණක්ඛන්ධො”තිආදීසු රුල්භීතො ඛන්ධො නාම. ස්වායම්ඨ රාසිතො අධිප්පෙතො. අයඤ්ඤි ඛන්ධට්ඨො නාම පිණ්ඩට්ඨො පුගට්ඨො සට්ඨො රාසට්ඨො, තස්මා රාසීලක්ඛණා ඛන්ධාති වෙදිතබ්බො. කොට්ඨාසට්ඨාතිපි වත්තුං වට්ටති. ලොකස්මිඤ්ඤි ඉණං ගහෙත්වා වොදියමානා “ද්විති ඛන්ධෙහි දස්සාම, තීති ඛන්ධෙහි දස්සාමා”ති වදන්ති. ඉති කොට්ඨාසලක්ඛණා ඛන්ධාතිපි වත්තුං වට්ටති. එවමෙත්ථ “රූපක්ඛන්ධොති රූපරාසි රූපකොට්ඨාසො, වෙදනාක්ඛන්ධොති වෙදනාරාසි වෙදනාකොට්ඨාසො”ති ඉමිනා නයෙන අත්ථො වෙදිතබ්බො. “ඛන්ධෙ භාරං. ඛන්ධතො ඕතාරෙති, මහාහනුසහක්ඛන්ධො”තිආදීසු පන අංසො “ඛන්ධො”ති වුච්චති.

ආපුබ්බයතතො වාපි, ආයුපපදතො පුන;  
තනුතො තනිතො වාපි, ආයතනරථො ගතො.

වුත්තම්පි චෙතං — ආයතනතො, ආයානං වා තනනතො, ආයතස්ස ච නයනතො ආයතනන්ති වෙදිතබ්බං. චක්ඛු රූපාදීසු හි තංතංද්ථාරාරම්මණා චිත්තචෙතසිකා ධම්මා සෙන සෙන අනුභවනාදිකිච්චෙන ආයතන්ති උට්ඨහන්ති සටන්ති වායමන්තිති වා වුත්තං හොති. තෙ ච පන ආයභූතෙ ධම්මෙ එතානි තනන්ති විත්ථාරෙන්තිති වුත්තං හොති. ඉදඤ්ච අනමතග්ගෙ සංසාරෙ පචත්තං අතීච ආයතං සංසාරදුක්ඛං යාව න නිවත්තති, තාව නයන්ති, පචත්තයන්තිති වුත්තං හොති. ඉති සබ්බෙපිමෙ ධම්මා ආයතනතො, ආයානං වා තනනතො, ආයතස්ස ච නයනතො ආයතනන්ති වුච්චන්ති.

අපිච නිවාසට්ඨානට්ඨෙන ආකරට්ඨෙන සමොසරණට්ඨානට්ඨෙන සඤ්ජාතිදෙසට්ඨෙන කාරණට්ඨෙන ආයතනං වෙදිතබ්බං. තථා හි “ලොකෙ ඉස්සරායතනං වාසුදෙවායතන”න්තිආදීසු නිවාසට්ඨානං ආයතනන්ති වුච්චති. “සුවණ්ණායතනං රජතායතන”න්තිආදීසු ආකරො, සාසනෙ පන “මනොරමෙ

සද්දනීතිප්පකරණං ධාතුමාලා

වුරාදිගණපරිදීපන

ආයතනෙ, සෙවන්ති නං විහඬිගමා”තිආදීසු සමොසරණට්ඨානං.  
“දක්ඛිණාපථො ගුන්තං ආයතන”න්තිආදීසු සඤ්ජාතිදෙසො. “තත්‍ර තත්‍රෙව  
සක්ඛිහබ්බතං පාපුණාති සති සතිආයතනෙ”තිආදීසු කාරණං.

චක්ඛුආදීසු වාපි චිත්තචෙතසිකා ධම්මා නිවසන්ති තදායත්තචුත්තිතායාති  
චක්ඛාදයො ව නෙසං නිවාසට්ඨානං. චක්ඛාදීසු තෙ ආකිණ්ණා තන්තිස්සිතත්තා  
තදාරම්මණත්තා වාති චක්ඛාදයො ව නෙසං ආකරො. චක්ඛාදයො ව නෙසං  
සමොසරණට්ඨානං තත්ථ තත්ථ ද්වාරාරම්මණවසෙන සමොසරණතො.  
චක්ඛාදයො ව නෙසං සඤ්ජාතිදෙසො තන්තිස්සයාරම්මණභාවෙන තත්ථෙව  
උප්පත්තිතො, චක්ඛාදයො ව නෙසං කාරණං තෙසං අභාවෙ අභාවතො. ඉති  
නිවාසට්ඨානට්ඨෙයන ආකරට්ඨෙයන සමොසරණට්ඨානට්ඨෙයන  
සඤ්ජාතිදෙසට්ඨෙයන කාරණට්ඨෙයනාති ඉමෙහි කාරණෙහි එතෙ ධම්මා  
ආයතනන්ති වුච්චන්ති, තස්මා යථාචුත්තෙනත්ථෙයන චක්ඛු ව තං  
ආයතනඤ්ජාති චක්ඛායතනං...පෙ.... ධම්මා ව තෙ ආයතනඤ්ජාති  
ධම්මායතනන්ති එවං තාවෙත්ථ අත්ථතො විඤ්ඤාතබ්බො විනිච්ඡයොති.  
ඉව්චෙවං -

නිවාසො ආකරො චෙව, ජාතිදෙසො ව කාරණං;  
සමොසරණට්ඨානඤ්ජ, වුච්චතා’යතනං ඉති;

විදිවිදෙහි ධාතුහි, අකාරපුබ්බකෙහි වා;  
අන්තවිරහිතසද්දු-පපදෙන ජුනාපි වා.  
අවිජ්ජාසද්දනීතිප්පත්ති, දීපෙතබ්බා සුධිමතා.

එත්ථ පුරෙතුං අයුත්තට්ඨෙයන කායදුච්චරිතාදි අවින්දියං නාම,  
අලද්ධබ්බන්ති අත්ථො, තං අවින්දියං වින්දනීති අවිජ්ජා, තබ්බිපරිතතො  
කායසුචරිතාදි වින්දියං නාම, තං වින්දියං න වින්දනීති අවිජ්ජා. ඛන්ධානං  
රාසට්ඨං, ආයතනානං ආයතනට්ඨං, ධාතුනං සුඤ්ඤට්ඨං, සච්චානං තථට්ඨං,  
ඉන්ද්‍රියානං අධිපතියට්ඨං අවිදිතං කරොතීති අවිජ්ජා. දුක්ඛාදීනං පිළනාදිවසෙන  
චුත්තං චතුබ්බිධං අත්ථං අවිදිතං කරොතීති අවිජ්ජා, අන්තවිරහිතෙ සංසාරෙ  
සබ්බභවයොනිගතිවිඤ්ඤාණට්ඨිතිසත්තාවාසෙසු සත්තෙ ජවාපෙතීති අවිජ්ජා,  
පරමත්ථතො අවිජ්ජමානෙසු ඉත්ථිපුරිසාදීසු ජවති, විජ්ජමානෙසුපි ඛන්ධාදීසු න  
ජවතීති අවිජ්ජා.

යං පන අට්ඨකථායං “අපිච චක්ඛුවිඤ්ඤාණාදීනං  
චත්ථාරම්මණපට්චවසමුප්පාදපට්චවසමුප්පන්තා නං ධම්මානං ඡාදනතොපි  
අවිජ්ජා”ති චුත්තං, එතං න සද්දත්ථතො චුත්තං, අථ බො අවිජ්ජාය  
ඡාදනකිච්චත්තා චුත්තං. තථා හි අභිධම්මට්ඨිකායං ඉදං චුත්තං -

“ඛාඤ්ජනත්ථං දස්සෙත්වා සභාවත්ථං දස්සතුං ‘අපිවා’තිආදිමාහ,  
 චක්ඛුවිඤ්ඤාණාදීනං චත්ථාරම්මණානි ‘ඉදං චත්තු, ඉදමාරම්මණ’න්ති  
 අවිජ්ජාය ඤාතුං න සක්කාති අවිජ්ජා තප්පට්ඨිජාදිකා වුත්තා,  
 චත්ථාරම්මණසභාවච්ඡාදනතො ඵච අවිජ්ජාදීනං පට්ඨිවසමුප්පාදභාවස්ස,  
 ජරාමරණාදීනං පට්ඨිවසමුප්පන්නභාවස්ස ච ඡාදනතො  
 පට්ඨිවසමුප්පාදපට්ඨිවසමුප්පන්නඡාදනං වෙදිතබ්බන්ති. තත්ථ  
 දුග්ගතිගාමිකම්මස්ස විසෙසප්පච්චයත්තා අවිජ්ජා ‘අවින්දියං වින්දති’ති  
 වුත්තා, තථා විසෙසප්පච්චයො වින්දනියස්ස න භොතීති ‘වින්දියං න  
 වින්දති’ති ච, අත්තනිස්සිතානං චක්ඛුවිඤ්ඤාණාදීනං පචත්තාපනං  
 උප්පාදනං ආයතනං, සම්මොහභාවෙනෙව අනභිසමයභූතත්තා ‘අවිදිතං  
 අඤ්ඤානං කරොති, අන්තවිරහිතෙ ජවාපෙතී’ති  
 චණ්ණාගමවිපරියායවිකාරවිනාසධාතුඅත්ථවිසෙසයොගෙනි පඤ්චවිධස්ස  
 නිරුත්තිලක්ඛණස්ස වසෙන තීසුපි පදෙසු අකාරවිකාරජකාරෙ ගහෙත්වා  
 අඤ්ඤෙසං චණ්ණානං ලොපං කත්වා ජකාරස්ස ච දුතියස්ස ආගමං  
 කත්වා අවිජ්ජාති වුත්තා”ති.

අරහධාතුතො ඤෙය්‍යා, අරහංසද්දසණ්ඨිති;  
 අරාරූපපදහන-ධාතුතො වාථවා පන.

රහතො රහිතො වාපි, අකාරපුබ්බතො ඉධ;  
 වුවචතෙ අස්ස නිජ්ඣත්ති, ආරකාදිරවස්සිතා.

තථා හි අරහන්ති අග්ගදක්ඛිණෙය්‍යත්තා වීචරාදිපච්චයෙ අරහති  
 සුඡාවිසෙසඤ්චාති අරහං. වුත්තඤ්ච -

“සුඡාවිසෙසං සහ පච්චයෙහි,  
 යස්මා අයං අරහති ලොකනාමො;  
 අත්ථානුරූපං අරහන්ති ලොකෙ,  
 තස්මා ජිනො අරහති නාමමෙත”න්ති.

තථා සො කිලෙසාරයො මග්ගෙන හතීති අරහං. වුත්තඤ්ච -

“යස්මා රාගාදිසඬ්ඛාතා, සබ්බෙපි අරයො හතා;  
 පඤ්ඤාසත්ථෙත නාමෙත, තස්මාපි අරහං මතො”ති.

යඤ්චෙනං අවිජ්ජාහවතණ්භාමයනාහිං පුඤ්ඤාදිඅභිසඬ්ඛාරාරං  
 ජරාමරණනෙමිං ආසවසමුදයමයෙන අක්ඛෙන විජ්ඣිත්වා විභවරථෙ  
 සමායොජිතං අනාදිකාලප්පවත්තං සංසාරවක්කං, තස්ස සො බොධිමණ්ඨෙ

වීරියපාදෙහි සීලපථවියං පතිට්ඨාය සද්ධාහත්ථෙන කම්මක්ඛයකරං ඤාණපරසුං  
ගහෙත්වා සබ්බෙ අරෙ හනීතිපි අරහං. වුත්තඤ්ච –

“අරා සංසාරචක්කස්ස, හතා ඤාණාසිනා යතො;  
ලොකනාථෙන තෙනෙස, අරහන්ති පවුච්චති”ති.

තථා අත්තනිතං පරහිතඤ්ච පරිපුරෙතුං සම්මා පටිපජ්ජන්තෙහි සාධුහි  
දුරතො රහිතබ්බා පරිච්චජිතබ්බා පරිහාතබ්බාති රහා, රාගාදයො පාපධම්මා, න  
සන්ති එතස්ස රහාති අරහං. “අරහො”ති වත්තබ්බෙ ඔකාරස්ස සානුසාරං  
අකාරාදෙසං කත්වා “අරහං”න්ති වුත්තං. ආහ ව –

“පාපධම්මා රහා නාම, සාධුහි රහිතබ්බතො;  
තෙසං සුට්ඨු පහීනත්තා, හගවා අරහං මතො”ති.

අථ වා බිණ්ණාසවෙහි සෙක්ඛෙහි කල්‍යාණපුපුජ්ජනෙහි ව න රහිතබ්බො න  
පරිච්චජිතබ්බො, තෙ ව හගවාති අරහං. ආහ ව –

“යෙ ව සච්ඡිකතධම්මා,  
අරියා සුද්ධගොචරා;  
න තෙහි රහිතො හොති,  
නාථො තෙනා’රහං මතො”ති.

රහොති ව ගමනං වුච්චති, නත්ථි එතස්ස රහො ගමනං ගතීසු පච්චාජාතීති  
අරහං. ආහ ව –

“රහො වා ගමනං යස්ස, සංසාරෙ නත්ථි සබ්බසො;  
පහීනජාතිමරණො, අරහං සුගතො මතො”ති.

පාසංසත්තා වා හගවා අරහං. අක්ඛරචින්තකා හි පසංසායං අරහසදං  
වණ්ණෙත්ති. පාසංසභාවො ව හගවතො අනඤ්ඤසාධාරණො  
යථාභුච්චගුණාධිගතො සදෙවකෙ ලොකෙ සුප්පතිට්ඨිතො. ඉති පාසංසත්තාපි  
හගවා අරහං. ආහ ව –

“ගුණෙහි සදිසො නත්ථි, යස්මා ලොකෙ සදෙවකෙ;  
තස්මා පාසංසියත්තාපි, අරහං ද්විපදුත්තමො”ති.

ඉමානි නිබ්බවනානි “අරහ පූජායං, හන හිංසායං, රහ වාගෙ, රහි  
ගතිය”න්ති ඉමෙසං ධාතුනං වසෙන ඉධ වුත්තානි කිලෙසෙහි ආරකත්තා  
“අරහ”න්ති ව පාපකරණෙ රහාහවා “අරහ”න්ති ව අසප්පුරිසානං ආරකා

සද්දනිතිප්පකරණං ධාතුමාලා

වුරාදිගණපරිදීපන

දුරෙති “අරහ”න්ති ච සප්පුරිසානං ආරකා ආසන්නෙති “අරහ”න්ති ච.  
නිබ්බවනානි පන ධාතුසද්දනිස්සිතානි න භොන්තිති ඉධ න ගහිතානි. පසංසා පන  
අත්ථතො පුජා ඵවාති “අරහ පුජාය”න්ති ධාතුස්ස අත්ථො භවිතුං යුත්තොති ඉධ  
අම්භෙහි ගහිතා, අට්ඨකථාවරියෙහි තු අරහසද්දස්ස ලබ්භමානවසෙන සබ්බෙපි  
අත්ථා ගහිතා ධාතූනිස්සිතා ච අධාතූනිස්සිතා ච. කථං? —

ආරකත්තා හතත්තා ච, කිලෙසාරිත සො මුනි;  
හතසංසාරවක්කාරො, පච්චයාදීන වාරහො;  
න රහො කරොති පාපානි, අරහං තෙන වුච්චතීති.

ටිකාවරියෙහිපි තථෙව ගහිතා. කථං? —

ආරකා මන්දබුද්ධිනං, ආරකා ච විජානනං;  
රහානං සුප්පහීනත්තා, විදුනමරභෙය්‍යතො;  
භවෙසු ච රහාභාවා, පාසංසා අරහං ජිනොති.

යථා පන අරහංසද්දස්ස, ඵවං අරහාසද්දස්සාපි නිබ්බවනානි වෙදිතබ්බානි.

සුපුබ්බගමීතො චෙව, සුපුබ්බගදිතොපි ච;  
ධිරො සුගතසද්දස්ස, නිප්පත්තිං සමුදිරයෙ.

ඵත්ථ හි සුගතොති සොහනං ගතං ඵතස්සාති සුගතො, සුන්දරං යානං  
ගතොති සුගතො, සම්මා ගතොති සුගතො, සම්මා ච ගදතීති සුගතොති  
ධාතුනිස්සිතං අත්ථං ගහෙත්ථා සද්දනිප්පත්ති කාතබ්බා. වුත්තඤ්ඤි අට්ඨකථාසු  
—

“සොහනගමනත්තා, සුන්දරං යානං ගතත්තා, සම්මා ගතත්තා, සම්මා  
ච ගදත්තා සුගතො. ගමනම්පි හි ගතන්ති වුච්චති, තඤ්ඤ භගවතො  
සොහනං පරිසුද්ධමනවජ්ජං. කිං පන තන්ති? අරියමග්ගො, තෙනෙස  
ගමනෙන බෙමං දිසං අසජ්ජමානො ගතොති සොහනගමනත්තා  
සුගතො”තිආදි.

භගසද්දුපපදතො, වනුතො වමුතොපි ච;  
භගවාසද්දනිප්පත්තිං, පච්චෙ අඤ්ඤාථාපි වා.

අත්‍රිමානි නිබ්බවනානි — භගසඬ්ඛාතා ලොකියලොකුත්තරසම්පත්තියො වති  
හජ් සෙවිති භගවා. සොමනස්සකුමාරත්තභාවාදීසු වරිමත්තභාවෙ ච  
භගසඬ්ඛාතං සිරිං ඉස්සරියං යසඤ්ඤ වම් උග්ගිරි බෙළපිණ්ඩං විය අනපෙක්ඛො  
ජඩ්ඛයීති භගවා. අථ වා නක්ඛත්තෙහි සමං පවත්තත්තා භගසඬ්ඛාතෙ

සිනෙරුයුගන්ධරඋත්තරකුරුහිමවන්තාදිභාජනලොකෙ

වමි,

තන්තිවාසිතත්තාවාසසමතික්කමනතො

තප්පට්ඨඤ්ඤානදරාගප්පභානෙන

පජ්ඣති භගවාති.

පරධාතුවසා වාපි, පරුපපදතොපි වා;

මුතො තථා මජ්ඣතො ව, මයතො මුතතො මීතො.

පුත මීතොති එතෙහි, ධාතුහි බලු සත්තහි;

වදෙ පරමසද්දස්ස, නිප්පත්තිං ජිනසාසනෙ.

උත්තමවාට්ඨපරම-සද්දෙන සහ අට්ඨහි;

පදෙහි පාරමීසද්දං, වදෙ තද්ධිතපච්චයිං.

පාරසද්ද්වපපදතො, මජ්ඣතොපි මුතොථ වා;

මයතො වා මුතතො වා, මීතො වා පුතපි මීතො.

එතෙහි ඡහි ධාතුහි, මහාපුරිසවාචකං;

පාරමීසද්දමීරෙන්ති, තතො පාරමීකාරවං.

එත්ථ තාව උත්තමත්ථවාචකපරමසද්දවසෙන පාරමීනිබ්බවනං කට්ඨස්සාම. තතො පරධාතුවසෙන, තතො පරසද්ද්වපපදමුධාතාදිවසෙන තතො පාරසද්ද්වපපදමජ්ඣතාදිවසෙන.

දානසීලාදිගුණවිසෙසයොගෙන සත්තුත්තමත්තාය පරමා. මහාබොධිසත්තා බොධිසත්තා, තෙසං භාවො, කම්මං වා පාරමී, දානාදික්‍රියා. අථ වා පරති පාලෙති පුරෙති වාති පරමො, දානාදීනං ගුණානං පාලකො පුරකො ච බොධිසත්තො, පරමස්ස අයං, පරමස්ස වා භාවො, කම්මං වා පාරමී, දානාදික්‍රියා. අථ වා පරං සත්තං අත්තති මවති බන්ධති ගුණවිසෙසයොගෙනාති පරමො, පරං වා අධිකතරං මජ්ජති සුජ්ඣති කිලෙසමලතොති පරමො, පරං වා සෙට්ඨං නිබ්බානං මයති ගච්ඡතිති පරමො, පරං වා ලොකං පමාණභූතෙන ඤාණවිසෙසෙන ඉධලොකං විය මුනාති පරිච්ඡන්දතිති පරමො, පරං වා අතිවිය සීලාදිගුණගණං අත්තතො සත්තානෙ මීතොති පක්ඛිපතිති පරමො, පරං වා අත්තභූතතො ධම්මකායතො අඤ්ඤං පටිපක්ඛං වා තදනත්ථකරං කිලෙසවොරගණං මිනාති හිංසතිති පරමො, මහාසත්තො, පරමස්ස අයං, පරමස්ස වා භාවො, කම්මං වා පාරමී, දානාදික්‍රියා.

අපරො නයො - පාරෙ නිබ්බානෙ මජ්ජති සුජ්ඣති, සත්තෙ ච මජ්ජෙති සොධෙතිති පාරමී, මහාපුරිසො, තස්ස භාවො, කම්මං වා පාරමීකා. පාරෙ නිබ්බානෙ සත්තෙ මවති බන්ධති යොජෙතීති පාරමී, පාරං වා නිබ්බානං මයති

සද්දනීතිප්පකරණං ධාතුමාලා

වුරාදිගණපරිදීපන

ගච්ඡති, සත්තෙ ව මායෙති ගමෙතීති පාරමී, මුනාති වා පාරං නිබ්බානං යාථාවතො, තත්ථ වා සත්තෙ මිනොති පක්ඛිපතීති පාරමී, කිලෙසාරිං වා සත්තානං පාරෙ නිබ්බානෙ මිනාති හිංසතීති පාරමී, මහාපුරිසො, තස්ස භාවො, කම්මං වා පාරමිතා, දානාදික්‍රියාව. ඉමිනා නයෙන පාරමිතං සද්දත්ථො වෙදිතබ්බො.

කරධාතුචසා වාපි, කිරධාතුචසෙන වා;  
කංසද්ද්වපපදරුධි-ධාතුතො වාපි දීපයෙ;  
කරුණාසද්දනීප්පත්තිං, මහාකරුණසාසනෙ.

තත්ථ කරුණාති පරදුක්ඛෙ සති සාධුනං හදයකම්පනං කරොතීති කරුණා. කිරති පරදුක්ඛං වික්ඛිපතීති කරුණා. කං වුව්වති සුඛං, තං රුන්ධති විබාධති කාරුණිකං න සුඛාපෙතීතිපි කරුණා.

විදිවිධවිදධාතු-චසෙන පරිදීපයෙ;  
විජ්ජාසද්දස්ස නිප්පත්තිං, සද්දනීප්පත්තිකොවිදො.

තත්ථ විජ්ජාති වින්දියං කායසුවරිතාදිං වින්දති යාථාවතො උපලහතීති විජ්ජා. තමොධන්ධාදිපදාලනට්ඨෙන වා අත්තනො පටිපක්ඛං විජ්ඣතීති විජ්ජා. තනො ඵව අත්තනො විසයං විදිතං කරොතීතිපි විජ්ජා.

මෙධධාතුචසා වෙව, මෙධධාතුහි ව ද්විධා;  
මෙධාසද්දස්ස නිප්පත්තිං, මෙධාවි සමුදිරයෙ.

තත්ථ මෙධාති සම්මොහං මෙධති හිංසතීති මෙධා. පාපකෙ වා අකුසලෙ ධම්මෙ මෙධති හිංසතීතිපි මෙධා. අථ වා —

“පඤ්ඤා හි සෙට්ඨා කුසලා වදන්ති,  
නක්ඛත්තරාජාරිව තාරකානං;  
සීලං සිරිඤ්චාපි සතඤ්ච ධම්මො,  
අන්වායිකා පඤ්ඤවතො භවන්ති” ති

වචනතො පන මෙධති සීලෙන සිරියා සතඤ්ච ධම්මෙහි සහ ගච්ඡති, න ඵකිකා හුත්වා තිට්ඨතීතිපි මෙධා. අපරො නයො — සුබ්බමම්පි අත්ථං ධම්මඤ්ච ඛිජ්ජමෙව මෙති ව ධාරෙති වාති මෙධා, ඵත්ථ මෙතීති ගණ්භාතීති අත්ථො. තථා හි අට්ඨසාලිනියං වුත්තං “අසනි විය සිලුවවයෙ කිලෙසෙ මෙධති හිංසතීති මෙධා, ඛිජ්ජං ගහණධාරණට්ඨෙන වා මෙධා” ති.

රත්ථධාතුචසා වෙව, රාපුබ්බතිරතොපි ව;

රත්තිසද්දස්ස නිප්ඵත්තිං, සද්දත්ථඤ්ඤා විභාවයෙ.

රත්ඡන්ති සත්තා ඵත්ථාති රත්ති, රා සද්දො තියාති ඡිජ්ජති ඵත්ථාති රත්ති,  
සත්තානං සද්දස්ස වුපසමකාලොති අත්ථො.

මා මානෙ ඉති සොඅන්ත, කම්මනීති වුභොහි තු;  
ධාතුහි මාසසද්දස්ස, නිප්ඵත්තිං සමුදිරයෙ.

තථා හි සත්තානං ආයුං මානන්තො විය සියති අන්තං කරොතීති මාසො,  
විත්තමාසාදයො ද්වාදස මාසා. සෙය්‍යාථිදං? විත්තො විසාබො ජෙට්ඨො  
ආසාල්භො සාවණො හද්දො අස්සයුජො කත්තිකො මාගසිරො ඵුස්සො මාසො  
ඵග්ගුණොති. තත්‍ර විත්තො මාසො “රම්මකො”ති වුවවති. “යථාපි රම්මකො  
මාසෙ, බහු පුජ්ඵත්ති වාරිජා”ති පාළි දිස්සති. හද්දො පන “පොට්ඨපාදො”ති  
වුවවති.

අථ වා මාසොති අපරණ්ණවිසෙසස්සපි සුවණ්ණමාසස්සපි නාමං. තත්ථ  
අපරණ්ණවිසෙසො යථාපරිමිතෙ කාලෙ අසියති හක්ඛියතීති මාසො, ඉතරො  
පන “මම ඉද්”න්ති මසියති ආමසියති ගණ්ඨියතීති මාසොති වුවවති.

සංපුබ්බවදවරෙහි, සංවච්ඡරරවස්ස තු;  
නිප්ඵත්තිං සමුදිරයා, සකාසිහස්ස සාසනෙ.

තථා හි තං තං සත්තං ධම්මජ්ජවත්තිඤ්ඤා සඬගම්ම වදන්තො විය වරති  
පවත්තතීති සංවච්ඡරො.

හිදිහික්ඛිධාතුවසා, අථ වා භයවාචකං;  
භීසද්දං පුරිමං කත්වා, ඉක්ඛධාතුවසෙන ව;  
හික්ඛසද්දස්ස නිප්ඵත්තිං, කථයෙය්‍යා විවක්ඛණො.

තථා හි කිලෙසෙ හින්දතීති හික්ඛු. ඡන්තහින්තපට්ඨරොතිපි හික්ඛු.  
හික්ඛනසිලොතිපි හික්ඛු. සංසාරෙ භයං ඉක්ඛති, ඉක්ඛනසිලොති වා හික්ඛු.

සද්දහිදිහි ධාතුහි, සබ්භිසද්දගතිං වදෙ;  
සජ්ජුරිසෙ ව නිබ්බානෙ, එස සද්දො පවත්තති.

අත්‍රිමානි නිබ්බවනානි – සිද්ධසභාවෙ කිලෙසෙ හින්දතීති සබ්භි, සජ්ජුරිසො,  
යො “අරියො”තිපි “පණ්ඩිතො”තිපි වුවවති. අපිච සිද්ධසභාවා කිලෙසා  
හිජ්ජන්ති ඵත්ථාති සබ්භි, නිබ්බානං, යං “රාගක්ඛයො”තිආදිනාමං ලහති. තථා

හි සංයුත්තවිධිකථායං වුත්තං “යස්මා නිබ්බානං ආගම්ම සීදනසභාවා කිලෙසා හිජ්ජන්ති, තස්මා තං සබ්බේති වුච්චති” ති.

එත්තෙතං වදාම —

“යස්මා නිබ්බානමාගම, සංසීදනසභාවිනො;  
කිලෙසා හිජ්ජන්ති තං තස්මා, සබ්බේති අමතං’බ්බු”න්ති.

බිරුධාතුසද්ධාතුහි, හිසිසද්දස්ස සම්භවං;  
ගුණෙහි බුහිතා ධීරා, පොරාණාවරියා’බ්බු.

තථා හි බ්බුන්තා එත්ථ සීදන්තීති හිසිති හිසිසද්දස්ස සම්භවං පොරාණා කථයිංසු.

සුඛධාතුවසා වාපි, සුපුබ්බබාදතොපි වා;  
සුපුබ්බබ්බුතො වාපි, සුඛසද්දගතිං වදෙ.

සුඛන්ති හි සුඛයතීති සුඛං. යස්සුප්පජ්ජති, තං සුඛිතං කරොතීති අත්ථො. සුථුසු දුක්ඛං බාදතීතිපි සුඛං. සුථුසු දුක්ඛං බන්ධනීතිපි සුඛං.

දුක්ඛධාතුවසා වාපි, දුපුබ්බබාදතොපි වා;  
දුපුබ්බබ්බුතො වාපි, දුක්ඛසද්දගතිං වදෙ.

දුක්ඛන්ති හි දුක්ඛයතීති දුක්ඛං. යස්සුප්පජ්ජති, තං දුක්ඛිතං කරොතීති අත්ථො. දුථුසු සුඛං බාදතීතිපි දුක්ඛං. දුථුසු සුඛං බන්ධනීතිපි දුක්ඛං. අථ වා ද්විධා සුඛං බන්ධනීතිපි දුක්ඛං.

ගන්ධධාතුවසා වාපි, ගම්මධාතුවසෙන වා;  
ගම්මධාධාතුතො වාපි, ගන්ධසද්දගතිං වදෙ.

තථා හි ගන්ධයතීති ගන්ධො, අත්තතො වත්ථුං සුවයති “ඉදං සුගන්ධං, ඉදං දුග්ගන්ධ”න්ති පකාසෙති, පටිච්ඡන්තං, වා පුප්ඵඵලාදිං “ඉදමෙත්ථ අත්ථී”ති පෙසුඤ්ඤං කරොන්තො විය අහොසීති අත්ථො. අථ වා ගන්ධයති ඡින්නදති මනාපගන්ධො සුගන්ධභාවෙන දුග්ගන්ධං, අමනාපගන්ධො ව දුග්ගන්ධභාවෙන සුගන්ධන්ති ගන්ධො. එත්ථ පන ගන්ධසද්දස්ස ඡේදනවාචකත්තෙ —

“අතිජාතං අනුජාතං, පුත්තම්ච්ඡන්ති පණ්ඩිතා;  
අවජාතං න ඉච්ඡන්ති, යො හොති කුලගන්ධතො”ති

සද්දනීතිප්පකරණං ධාතුමාලා

වුරාදිගණපරිදීපන

අයං පාළි නිදස්සනං. වායුනා වා නියමානො ගච්ඡතීති ගන්ධො.  
කච්චායනස්මිඤ්ඤි “බාදාමගමානං බන්ධන්ධගන්ධා”ති  
බාදඅමගමීඉච්චෙතෙසං ධාතුනං යථාක්කමං බන්ධ අන්ධගන්ධාදෙසා වුත්තා.  
අථ වා ගච්ඡන්තො ධරියතෙ සොති ගන්ධො. වුත්තඤ්ඤෙනං හදන්තෙන  
බුද්ධදත්තාවරියෙන වෙය්‍යාකරණෙන නිරුත්තිනයදස්සිනා “ධරියතීති  
ගච්ඡන්තො, ගන්ධො සුවනතොපි වා”ති.

රසධාතුවසා චෙව, රමාසධාතූතොපි ච;

රසසද්දස්ස නිප්ඵත්තිං, ආහු ධම්මරසඤ්ඤානො.

රසොති හි රසන්ති තං අස්සාදෙන්තීති රසො, රමන්තා තං අසන්තීතිපි රසො.  
වුත්තමිපි චෙතං “රමමානා න’සන්තීති රසොති පරිදීපිතො”ති. තත්‍රායමත්ථො  
– දෙවමනුස්සාදයො සත්තා යස්මා රමමානා නං ධම්මජාතං අසන්ති හක්ඛන්ති,  
තස්මා තං ධම්මජාතං රසො නාමාති නිරුත්තඤ්ඤාහි පරිදීපිතොති. පදච්ඡේදො  
පන ඵලං වෙදිතබ්බො –

තං අසන්ති න සන්තීති, පදච්ඡේදො සියා තහිං;

කම්මකාරකභාවෙන, අත්ථො හි තත්ථ ඉච්ඡිතො.

ඉති වුත්තානුසාරෙන, අවුත්තෙසු පදෙසුපි;

යථාරහං නයඤ්ඤාහි, නයො නෙය්‍යො සුසොභනො.

ධාතුවිත්තාය යෙ මුත්තා, අනිප්ඵන්තාති තෙ මතා;

තෙ වාපි බහවො සන්ති, පීතලොහිතකාදයො;

නිප්ඵන්තෙ අපි ධාතුහි, සද්දෙ ධගාඉතිආදයො;

අනිප්ඵන්තංව පෙක්ඛන්ති, ගවාදිවිධිහෙදතො.

තථා හි “ගච්ඡතීති ගො”, ඉති වුත්තපදං පුන;

අනිප්ඵන්තං කරිත්වාන, “ගාවො” ඉච්චාදිකංඉවුං.

ඵකන්තෙන අනිප්ඵන්තා, සද්දා විඩුඛභාදයො;

ධාතූරූපකසද්දා ච, “පබ්බතායති” ආදයො.

සෙය්‍යථිදං? “විඩුඛහො, තිස්සො, යෙවාපනො, පීතං, ලොහිතං”  
ඉච්චෙවමාදීනි නාමිකපදානි අනිප්ඵන්තානි භවන්ති. “නීලං, පීතං,  
යෙවාපනකො” ඉච්චාදීනි පන නීලවණ්ණෙ පීතවණ්ණෙ. කෙ රෙ ගෙ සද්දෙති  
ධාතුවසෙන ආගතත්තා නීලතීති නීලං, පීතතීති පීතං, යෙ වා පන ඉතිච්චනෙන  
භගවතා කියතෙ කථියතෙති යෙවාපනකොති නිබ්බවනමරහන්තීති

සද්දනීතිප්පකරණං ධාතුමාලා

වුරාදිගණපරිදීපන

නිප්පන්තානීති වත්තබ්බානි. කෙවි පනෙත්ථ වදෙය්‍යං “නනු නීලති පිතතීතිආදීති ක්‍රියාපදානි තෙපිටකෙ බුද්ධවචනෙ න දිස්සන්ති”ති? කිඤ්චාපි න දිස්සන්ති, තථාපි එතරහි අවිජ්ජමානා පුරාණභාසා එසාති ගහෙතබ්බානි. යථා හි “නාථතීති නාථො”ති එත්ථ කිඤ්චාපි “නාථතී”ති ක්‍රියාපදං බුද්ධවචනෙ න දිස්සති, තථාපි නාථ යාවනොපතාපිස්සරියාසීසනෙසුති ධාතුනො දිට්ඨත්තා අට්ඨකථාවරියා ගණ්හිංසුයෙව, එවං සම්පදමිදං දිට්ඨබ්බං. න හි ක්‍රියාපදපරිහීනො ධාතු වුච්චෙය්‍ය.

කිඤ්ච හියොයා – යථා “යාව ඛ්‍යාති නිමිසති, තත්‍රාපි රසතිබ්බයො”ති ජාතකපාළියං ඉමස්මිං බුද්ධුප්පාදෙ දෙවමනුස්සානං වොහාරපථෙ අසඤ්චරන්තං පුරාණභාසාභූතං “ඛ්‍යාති”ති ක්‍රියාපදමිපි දිස්සති, තථා “නීලති, පිතතී”තිආදීහිපි පුරාණභාසාභූතෙහි ක්‍රියාපදෙහි භවිතබ්බං. තත්ථ යාව ඛ්‍යාතීති යාව උමිමිසති. අයඤ්චි තස්මිං කාලෙ වොහාරො, යස්මිං කාලෙ බොධිසත්තො චූළබොධි නාම පරිබ්බාජකො අහොසි. යථා පන විච්චුධිභසද්දාදයො ධාතුවසෙන අනිප්පන්තා නාම වුච්චන්ති, තථා “පබ්බතායති, සමුද්දායති, විච්චිට්ඨායති, ධුමායති, දුද්ද්‍රභායති, මෙත්තායති, කරුණායති, මමායති” ඉච්චෙවමාදයො ච “ජත්තීයති, වත්ථීයති, පරික්ඛාරීයති, ධනීයති, පටීයති” ඉච්චෙවමාදයො ච “අතිහත්ථයති, උපවීණයති, දළ්භයති, පමාණයති, කුසලයති, විසුද්ධයති” ඉච්චෙවමාදයො ච ධාතුවසෙන අනිප්පන්තායෙව නාම වුච්චන්ති.

තත්ථ “පබ්බතායති”තිආදීසු සඬ්ඝො පබ්බතමිච අත්තානමාවරති පබ්බතායති, එවං සමුද්දායති. සද්දො විච්චිට්ඨිච අත්තානමාවරති විච්චිට්ඨායති. වත්ථු ධුමමිච අත්තානමාවරති ධුමායති. සද්දො දුද්ද්‍රභඉති ආවරති දුද්ද්‍රභායති, හික්ඛු මෙත්තායති, තථා කරුණායති. “මම ඉද්”න්ති ගණ්හති මමායති. අජත්තං ජත්තමිච ආවරති ජත්තීයති. අපුත්තං පුත්තමිච ආවරති පුත්තීයති, සිස්සං ආවරියො, අත්තනො පත්තමිච්ඡති පත්තීයති. එවං වත්ථීයති, පරික්ඛාරීයති, විචරීයති, ධනීයති, පටීයති. හත්ථිනා අතික්කමති අතිහත්ථයති. විණාය උපගායති උපවීණයති. දළ්භං කරොති වීරියං දළ්භයති. පමාණං කරොති පමාණයති. කුසලං පුච්ඡති කුසලයති. විසුද්ධා හොති රත්ති විසුද්ධායති.

තත්‍රායං පදමාලා – “පබ්බතායති, පබ්බතායන්ති. පබ්බතායසි, පබ්බතායථ. පබ්බතායාමි, පබ්බතායාමා”ති ඉමිනා නයෙන අට්ඨන්තං විහත්තීනං වසෙන සෙසං සබ්බං යොජෙතබ්බං, එවං “සමුද්දායති, ජත්තීයති”තිආදීසු. තත්‍ර කාරිතවසෙනපි “පබ්බතායන්තං පයොජයති පබ්බතායති, පුත්තීයන්තං පයොජයති පුත්තීයති” ඉච්චාදි පදසිද්ධි භවති. අයං පන පදමාලා – පබ්බතායති, පබ්බතායන්ති. පබ්බතායසි. සෙසං යොජෙතබ්බං. ඉච්චෙවං ධාතුවසෙන නිප්පන්තානිප්පන්තපදානි විභාවිතානි.

සද්දනීතිප්පකරණං ධාතුමාලා

චුරාදිගණපරිදීපන

ඉදානි ධාතුගණලක්ඛණං, අධාතුලක්ඛණං, කාරිතපච්චයයොගං,  
සකාරිතෙකකම්මද්විකම්මතිකම්මපදං, උභතීයරූපගණං, ධාතුනං  
එකගණිකද්විගණිකතෙගණිකපදං, සුද්ධකත්තුහෙතුකත්තුපදරූපං,  
කම්මභාවපදරූපං, එකකාරිතද්විකාරිතපදං, අකාරිතද්විකම්මකපදඤ්ච  
සබ්බමෙතං යථාරහං කථයාමි.

තත්‍ර සබ්බධාතුකනිස්සිතෙ සුද්ධකත්තුප්පයොගෙ සුද්ධස්සරධාතූනො වා  
එකස්සරතො වා අනෙකස්සරතො වා අපච්චයස්ස පරභාවො  
භූවාදිගණලක්ඛණං සාමඤ්ඤලක්ඛණවසෙන, විසෙසලක්ඛණවසෙන පන  
ආබ්‍යාතත්තෙ ඉකාරන්තානෙකස්සරධාතූනො සහ අපච්චයෙන නිච්චං  
නිග්ගහීතාගමනඤ්ච නාමිකත්තෙ නිග්ගහීතාගමනමත්තඤ්ච  
භූවාදිගණලක්ඛණං. ආබ්‍යාතත්තෙ කත්තරි ධාතුහි අපච්චයෙන  
සද්ධිං නියතවසෙන නිග්ගහීතාගමනං රුධාදිගණලක්ඛණං  
සාමඤ්ඤලක්ඛණවසෙන, විසෙසලක්ඛණවසෙන පන ආබ්‍යාතත්තෙ කත්තරි  
ධාතුහි ඉවණ්ණෙකාරොකාරපච්චයෙහි සද්ධිං නියතවසෙන  
නිග්ගහීතාගමනඤ්ච නාමකත්තෙ අනියතවසෙන නිග්ගහීතාගමනමත්තඤ්ච  
රුධාදිගණලක්ඛණං. කත්තරි ධාතුහි ආදෙසලාභාලාභීනො යපච්චයස්ස  
පරභාවො දිවාදිගණලක්ඛණං. කත්තරි ධාතුහි යථාරහං ණු ණා උණාපච්චයානං  
පරභාවො ස්වාදිගණලක්ඛණං. කත්තරි ධාතුහි නාපච්චයස්ස පරභාවො  
කියාදිගණලක්ඛණං. කත්තරි ධාතුහි ආබ්‍යාතත්තෙ අප්පකතරප්පයොගවසෙන  
නාමිකත්තෙ පචුරප්පයොගවසෙන ප්පණ්ණාපච්චයානං පරභාවො  
ගහාදිගණලක්ඛණං. කත්තරි ධාතුහි යථාසම්භවං ඔයිරප්පච්චයානං පරභාවො  
තනාදිගණලක්ඛණං. ආබ්‍යාතත්තෙ කත්තරි ධාතුහි සබ්බථා  
ණෙණයප්පච්චයානං පරභාවො චුරාදිගණලක්ඛණං සාමඤ්ඤලක්ඛණවසෙන,  
විසෙසලක්ඛණවසෙන පන ආබ්‍යාතත්තෙ ඉකාරන්තධාතූනො සහ ණු  
ණයපච්චයෙහි නිච්චං නිග්ගහීතාගමනඤ්ච නාමිකත්තෙ  
නිග්ගහීතාගමනමත්තඤ්ච චුරාදිගණලක්ඛණං. ගණසූචකානං  
පච්චයානමපරත්තං අධාතුලක්ඛණං. ඉති ධාතුගණලක්ඛණමධාතුලක්ඛණං  
විභාවිතං.

කාරිතපච්චයස්ස යොගෙ “ණෙ ණයො ණාපෙ ණාපයො වා”ති ඉමෙ  
චත්තාරො කාරිතපච්චයා.

ණෙ ණයාසුං උවණ්ණන්තා,  
ආදන්තා පච්ඡිමා දූවෙ;  
සෙසතො චතුරොද්වෙ වා,  
ණයොයෙව අධාතුතො.

සද්දතීතිප්පකරණං ධාතුමාලා

වුරාදිගණපරිදීපන

තත්‍ර සාවෙනි, සාවයති. භාවෙනි, භාවයති, ඔභාසෙනි, ඔභාසයති. ඉමානි කාරිතෙ උචණ්ණන්තධාතුරූපානි.

දාපෙනි, දාපයති. භාපෙනි, භාපයති. න්භාපෙනි, න්භාපයති. නභාපෙනි, නභාපයති. ආකාරන්තධාතුරූපානි.

සොසෙනි, සොසයති. සොසාපෙනි, සොසාපයති. සොසාපෙනි, සොසාපයති. අකාරන්තධාතුරූපානි.

මග්ගො සංසාරතො ලොකං ඤාපෙනි, ඤාපයති. ඉධාතුරූපානි නිග්ගච්ඡාපෙනීති එතෙසමත්ථො. ඉමානි හි නිපුඤ්ඤාය ඉධාතුයා වසෙන සම්භූතානි හෙතුකත්තුරූපානි. තථා හි සුද්ධකත්තුභාවෙන මග්ගො සයං ඤායති, සංසාරතො නිග්ගච්ඡතීති ඤායොති වුව්වති.

පාවෙනි, පාවයති, උධාතුරූපානි. වදාපෙනීති එතෙසමත්ථො. ඉමානි හි පපුඤ්ඤාය උධාතුයා වසෙන සම්භූතානි හෙතුකත්තුරූපානි. තථා හි “යො ආතුමානං සයමෙව පාවා”ති සුද්ධකත්තුපදං ආභව්වහාසිතං දිස්සති.

කෙපෙනි, කෙපයති. කඨකෙති, කඨකයති, කඨකාපෙනි, කඨකාපයති. ආචික්ඛාපෙනි, ආචික්ඛාපයති. ඉචණ්ණන්තධාතුරූපානි.

බියෙනි, බියයති. මිලායෙනි, මිලායයති. එකාරන්තධාතුරූපානි.

සියෙනි, සියයති. ඔකාරන්තධාතුරූපානි.

පඤ්ඤායායති, පුත්තියායති. අධාතුනිස්සිතානි රූපානි. ඉමිනා නයෙන සෙසානි අවුත්තානිපි රූපානි සක්කා විඤ්ඤාතුං විඤ්ඤානා පාළිනායඤ්ඤානානි විත්ථාරො න දස්සිතො. ඉති කාරිතපච්චයයොගො සඨකෙපෙන විභාවිතො.

ඉදානි සකාරිතෙකකම්මාදීනි බුම -

අකම්මකා එකකම්මා, ද්විකම්මා වාපි භොන්ති හි;  
කාරිතපච්චයෙ ලද්ධෙ, සකම්මා ව ද්විකම්මකා.

සයං සොධෙති සො භූමිං, සොධාපෙනි පරෙමහිං;  
නරං කම්මං කාරයති, විඤ්ඤායාං කමතො ඉදං.

ද්විකම්මිකා සම්භවන්ති, තිකම්මා එත්ථ දීපයෙ;  
“ඉස්සරො සෙවකං ගාමං, අජං නායෙති” ඉච්චපි.

“නරො නරෙන වා ගාමං, අජං නායෙනි” ඉච්චපි;  
කම්මත්ථදීපකංයෙව, කරණං එත්ථ ඉච්ඡිතං.

ඉති සකාරිතෙකකම්මාදීනි විභාවිතානි.

ඉදානි උභනීයරූපගණං බුම – හොති, හොති, සම්හොති, ඉදං භූවාදිරූපං. සුම්හොති, පරිසුම්හොති, ඉදං රුධාදිරූපං. නින්දති, චින්දති, ඛන්ධති, ඉදං භූවාදිරූපං. ඡින්දති, භින්දති, රුන්ධති, ඉදං රුධාදිරූපං. දෙති, නෙති, වදෙති, අන්වෙති, ඉදං භූවාදිරූපං. රුන්ධෙති, පටිරුන්ධෙති, ඉදං රුධාදිරූපං. බුද්ධෙති, පලිබුද්ධෙති, ඉදං චුරාදිරූපං. ජයති, සයති, පලායති, මිලායති, ගායති, ඉදං භූවාදිරූපං. භායති, සායති, න්භායති, ඉදං දිවාදිරූපං. කථයති, වින්තයති, භාජයති, ඉදං චුරාදිරූපං. ගබ්බති, පගබ්බති, ඉදං භූවාදිරූපං. කුබ්බති, ක්‍රුබ්බති, ඉදං තනාදිරූපං. භිනොති, විනොති, ඉදං ස්වාදිරූපං. තනොති, සනොති, කරොති, ඉදං තනාදිරූපං. වින්තෙති, වින්තයති, ඉදං කත්තුරූපඤ්චෙව හෙතුකත්තුරූපඤ්ච. කන්තෙති, කන්තයති, ඉදං හෙතුකත්තුරූපමෙව. හක්ඛෙති, හක්ඛයති, වාදෙති, වාදයති, ඉදං සුද්ධකත්තුරූපඤ්චෙව හෙතුකත්තුරූපඤ්ච. මියානීති කත්තුපදඤ්චෙව කම්මපදඤ්ච. භාවෙඨාති බහුවචනඤ්චෙව එකචචනඤ්ච. සංයමිස්සන්ති අනාගතචචනඤ්චෙව අතීතචචනඤ්ච. අනුසාසතීති ආබ්‍යාතඤ්චෙව නාමිකඤ්ච. ගච්ඡං විධමං නික්ඛණන්ති නාමිකඤ්චෙව ආබ්‍යාතඤ්ච. එත්ථ ආබ්‍යාතත්තෙ ගච්ඡන්ති අනාගතචචනං, විධමන්ති අතීතචචනං, නික්ඛණන්ති පරිකප්පචචනං, සබ්බං වා එතං පදං අනාගතාධිවචනන්තිපි වත්තුං වට්ටතෙව. ඉමිනා නයෙන අඤ්ඤානිපි උභනීයපදානි නානප්පකාරතො යොජෙතබ්බානි. ඉමානි පදානි දුබ්බිඤ්ඤායාපිසෙසානි මන්දබුද්ධිනං සම්මොහකරානි ආචරියපාචරියෙ පයිරූපාසිත්වා වෙදනීයානීති උභනීයරූපගණො විභාවිතො.

ඉදානි එකගණිකාදීනි වදාම – ධා ධාරණං, භූවාදිගණිකවසෙනායං එකගණිකා සකම්මිකා ධාතු. භගවා සකලලොකස්ස හිතං දධාති විදධාති, පුරිසො අත්ථං සංවිධෙති, නිධිං නිධෙති, ඉමානි සුද්ධකත්තරි භවන්ති. “සංවිධාපෙති, විධාපෙති”ති ඉමානි හෙතුකත්තරි භවන්ති. කම්මෙ පන භාවෙ ව “අනුචිධියති”තිආදීනි භවන්ති. තථා හි කම්මෙ “නිධි නාම නිධියති”ති ව “ධියති ධපියතීති ධෙය්‍ය”න්ති ව රූපානි දිස්සන්ති. තත්ථ කම්මෙ “කම්මං සත්තෙහි අනුචිධියති, කම්මානි සත්තෙහි අනුචිධියන්ති. හො කම්ම ත්වං සත්තෙහි අනුචිධියසි, අහං කම්මං සත්තෙහි අනුචිධියාමි”තිආදිනා යොජෙතබ්බං. භාවෙ පන “සත්තො දුක්ඛං අනුචිධියති, සත්තා දුක්ඛං අනුචිධියන්ති, තො සත්ත ත්වං දුක්ඛං අනුචිධියසි”ති යොජෙතබ්බං. අයං නයො අතිවිය සුබ්බමො පාළිනායානුකූලො.

නාමිකපදත්තෙ “ධාතු”තිආදීනි භවන්ති. තත්ථ ධාතූනි සලක්ඛණං දධාති ධාරෙතීති ධාතු. අට්ඨකථාසු පන “සලක්ඛණධාරණතො දුක්ඛවිධානතො දුක්ඛධානතො ච ධාතු”ති වුත්තං. ධාතූනි පථවිධානාදිධාතුයො. තත්ථ සලක්ඛණධාරණතොති යථා තිත්ථියපරිකප්පිතො පකති අත්තාති එවමාදිකො සභාවතො නත්ථි, න එවමොතා, එතා පන සලක්ඛණං සභාවං ධාරෙන්නීති ධාතුයො. දුක්ඛවිධානතොති දුක්ඛස්ස විදහනතො. එතා හි ධාතුයො කාරණභාවෙන වචන්ථිතා හුත්වා යථා අයලොභාදිධාතුයො අයලොභාදිඅනෙකප්පකාරං සංසාරදුක්ඛං විදහන්ති. දුක්ඛධානතොති අනප්පකස්ස දුක්ඛස්ස විධානමත්තතො අවසචන්තනතො, තං වා දුක්ඛං එතාහි කාරණභූතාහි සත්තෙහි අනුවිධියති, තථාචිහිතඤ්ච තං එතෙස්ථෙව ධියති යපියති, එවං දුක්ඛධානතො ධාතුයො. අපිච නිජ්ජීවට්ඨො ධාතවොති ගහෙතඛිං. තථා හි භගවා “ඡ ධාතුයොසං භික්ඛූ පුරිසො”තිආදීසු ජීවසඤ්ඤාසමූහනත්ථං ධාතුදෙසනං අකාසීති. යො පන තත්ථ අමිහෙහි භාවට්ඨානෙ “සත්තො දුක්ඛං අනුවිධියාති”ති තිපුරිසමණ්ඩිතො එකච්චනඛහුවචනිකො පයමාවිහත්තිප්පයොගො වුත්තො. සො —

“දුසිතො ගිරිදත්තෙන, භයො සාමස්ස පණ්ඩවො;  
පොරාණං පකතිං භිත්වා, තස්සෙවානුවිධියාති”ති ච

“මාතා හි තච ඉරන්ධති, විධුරස්ස භදයං ධනියාති”ති ච “තෙ සංකිලෙසිකා ධම්මා පභීයිස්සන්ති”ති ච ඉමාසං පාළීනං වසෙන සාරතො පච්චෙතඛිං. තත්ථ පණ්ඩවො නාම අස්සො ගිරිදත්තනාමකස්ස අස්සගොපකස්ස පකතිං අනුවිධියාති අනුකරොතීති අත්ථො. එත්ථ ච යදි කත්තුපදං ඉච්ඡිතං සියා, “අනුවිදධාති”ති පාළි වත්තඛිං සියා. යදි කම්මපදං ඉච්ඡිතං සියා, “පණ්ඩවෙනා”ති තතියන්තං කත්තුපදං වත්තඛිං සියා, එවං අච්චනෙන “අනුවිධියාති”ති ඉදං භාවපදන්ති සිද්ධං. න කෙනචි එත්ථ වත්තුං සක්කා “දිවාදිගණෙ කත්තරි විහිතයපච්චයස්ස වසෙන වුත්තං ඉදං රූප”න්ති, ධාධාතුයා දිවාදිගණෙ අප්පචන්තනතො, එකන්තභූවාදිගණිකත්තා ච. දුතියප්පයොගෙ පන යදි කත්තුපදං ඉච්ඡිතං සියා, “ධනුතෙ”ති පාළි වත්තඛිං සියා. යදි කම්මපදං ඉච්ඡිතං සියා, “ධාතුයා”ති වත්තඛිං සියා. එවං අච්චනෙන “ධනියාති”ති ඉදම්පි භාවපදන්ති සිද්ධං. එත්ථ “ධනියාතීති පත්ථෙති, ඉච්ඡතීති අත්ථො”ති අට්ඨකථායං වුත්තං. “ධනු යාවනෙ”ති ධාතු එසා එකන්තෙන තනාදිගණෙයෙව වත්තති. තතියප්පයොගෙ “පභීයිස්සන්ති”ති යදි භූවාදිගණෙ “භා වාගෙ”ති ධාතුයා රූපං සියා, කත්තරි “පජභීස්සන්ති”ති රූපං සියා, “කස්මා නො පජභීස්සති”ති එත්ථ විය. කම්මපදං පන “පජභීයිස්සන්ති”ති සියා. යස්මා “පභීයිස්සන්ති”ති ඉදං දිවාදිගණෙ “භා පරිභානිය”න්ති ධාතුයා රූපත්තා “පභායිස්සන්ති”ති කත්තුපදරූපං සියා

“ආපඤ්ඤා කුරුතෙ වෙගං, භායන්ති තත්ථ වළවා”ති අකම්මකස්ස කත්තුපදරූපස්ස දස්සනතො, තස්මා “පභායිස්සන්ති”ති අවත්වා “පභියිස්සන්ති”ති වචනෙන යපච්චයො භාවෙ වත්තතීති ඤායති.

කෙච් පනෙත්ථ වදෙය්‍යුං “සො පභියිස්සති. තෙ සංකිලෙසිකා ධම්මා පභියිස්සන්ති. රූපං විභවියාති. අග්ගිජාහි පුබ්බෙව භූයතෙ”ති ආදීසු යපච්චයො කම්මෙයෙව විහිතො, න භාවෙ. කම්මකත්තුපසෙන හි ඉමෙ පයොගා දට්ඨබ්බා, සයමෙව පියතෙ පාතීයං, සයමෙව කට්ඨා කරියතෙති පයොගා වියා”ති. තං න, එවඤ්ඤි සති “පජභියිස්සන්ති”ති ආදීති සකම්මකධාතුරූපානි වත්තබ්බානි “පියතෙ කරියතෙ”ති රූපානි විය. එත්ථ පන භාවට්ඨානෙ කත්තුතො ධීතභාවො හෙට්ඨා නානප්පකාරෙන දස්සිතොති න චුත්තො. යෙ සද්දසත්ථෙ මතං ගහෙත්වා සාසනිකා ගරු භාවෙ අදබ්බචුත්තීතො භාවස්සෙකත්තා එකච්චනමෙව, තඤ්ච පඨමපුරිසස්සෙව “භූයතෙ දෙවදත්තෙන දෙවදත්තෙන සම්පත්තිං අනුභවනන්ති අත්ථො”ති පයොගඤ්ච තදත්ථයොජනඤ්ච වදන්ති. තෙසං තං වචනං පාළියා, අට්ඨකථාදීහි ව න සමෙති, තස්මා යථාචුත්තොයෙවත්ථො ආයස්මත්තෙහි ධාරෙතබ්බො.

ජර රොගෙ. ජරති, ජරියාති. ජරවයොභානියං. ජීරති, ජීයාති. ඉමා ද්වෙපි භූවාදි ගණිකචසෙන එකගණිකා. තාසං අයං සාධාරණරූපවිභාවනා. “යෙන ව සන්තප්පති, යෙන ව ජරියාති”ති ආදි. තත්ථ යෙන ව ජරියාතීති යෙන තෙජොගතෙන කුපිතෙන අයං කායො එකාහිකාදිජරරොගෙන ජරියාති ජරති. අථ වා යෙන ව ජරියති යෙන අයං කායො ජීරති ඉන්ද්‍රියවෙකලාතං බලක්ඛයං පලිතවලිතාදිඤ්ච පාපුණාති.

මර පාණුවාගෙ. භූවාදිගණිකොයං අකම්මකො ව. සත්තො මරති, මියාති. කිඤ්චාපි අයං ධාතු “මර පාණුවාගෙ”ති වචනතො සකම්මකො විය දිස්සති, තථාපි “පුත්තො මරති. කිච්ඡං වතායං ලොකො ආපන්නො ජායති ව ජීයාති ව මියාති වා”ති එවමාදීනං කම්මරහිතප්පයොගානං දස්සනතො අකම්මකොයෙවාති දට්ඨබ්බං. අත්ථයොජනාන යෙන පන මරතීති පාණං චජතීති කම්මං ආනෙත්වා කට්ඨෙතුං ලබ්භති. “මරති, මියති”ති ඉමානි සුද්ධකත්තුපදානි, “සත්තො සත්තං මාරෙති, මාරයති, මාරාපෙති, මාරාපයති”ති ඉමානි කාරිතපදසඬ්ඛාතානි හෙතුකත්තුපදානි. එත්ථ ව යො අමතං සත්තං මරණං පාපෙති, සො වධකො මාරෙති මාරයති මාරාපෙති මාරාපයතීති ව චූචිචති. සත්තො සත්තෙහි මාරියති මාරාපියතීති ඉමානි කම්මපදානි. භාවපදමජ්ජසිද්ධං. එවමඤ්ඤත්‍රාපි පසිද්ධතා ව අජ්ජසිද්ධතා ව උපපරික්ඛිතබ්බො.

බාද භක්ඛණෙ. අයං පන භූවාදිගණිකචසෙන එකගණිකො සකම්මකො ධාතු. බාදති, සඬ්ඛාදති, ඉමානි සුද්ධකත්තුපදානි. පුරිසො පුරිසෙන පුරිසං වා

සද්දනීතිප්පකරණං ධාතුමාලා

වුරාදිගණපරිදීපන

සුවං බාදෙනි බාදයති බාදාපෙනි බාදාපයති, ඉමානි හෙතුකත්තුපදානි. එත්ථ ච යො අබාදන්තං බාදන්තං වා බාදාහීති පයොපෙනි, සො බාදාපකො බාදෙනි බාදයති බාදාපෙනි බාදාපයතීති ච වුවිචති. ඛජ්ජති, සංඛජ්ජති, සඬබාදියති. ඉමානි කම්මපදානි. අත්‍රපනායං පාළි “අතීතං පාභං අද්ධානං රූපෙන ඛජ්ජං, සෙය්‍යාපාභං එතරහි පච්චුජ්ජන්තෙන රූපෙන ඛජ්ජාමි. අභඤ්ඤෙව ඛො පන අනාගතං රූපං අභිනන්දෙය්‍යං, අනාගතෙනපාභං රූපෙන ඛජ්ජෙය්‍යං, සෙය්‍යාපාපෙනරහි ඛජ්ජාමි”ති. භාවපදං න ලබ්භති සකම්මකත්තා ඉමස්ස ධාතුස්ස. භූවාදිගණො. අයං නාමධාතු එකත්තරුධාදිගණිකොති අප්පසිද්ධො.

දිවාදිගණෙ තා පාලනෙ. ලොකං තායති සන්තායති. ඉමානි සකම්මකානි සුද්ධකත්තුපදානි. හෙතුකත්තුපදං පන කම්මපදඤ්ඤෙව භාවපදඤ්ඤෙව අප්පසිද්ධානි.

සුධ සංසුද්ධියං. චිත්තං සුජ්ඣති විසුජ්ඣති. ඉමානි අකම්මකානි සුද්ධකත්තුපදානි. සොධෙති, සොධයති, සොධාපෙනි, සොධාපයති, ඉමානි හෙතුකත්තුපදානි. එත්ථ ච යො අසුද්ධං යානං සුද්ධං කරොති, සො සොධකො සොධෙති, සොධයතීති වුවිචති, එස නයො අඤ්ඤත්‍රාපි ඊදිසෙසු යානෙසු. යො පන අසුද්ධට්ඨානං සයං අසොධෙන්වා “ත්ථං සොධෙහී”ති අඤ්ඤං පයොපෙනි, සො සොධාපකො සොධාපෙනි සොධාපයතීති වුවිචති. එස නයො අඤ්ඤත්‍රාපි ඊදිසෙසු යානෙසු. තථා හි “කාරෙති, කාරයති, කාරාපෙනි, කාරාපයති”තිආදියු අයං නයො න ලබ්භති, එවං ලබ්භමානනායො ච අලබ්භමානනායො ච සබ්බත්ථ උපපරික්ඛිතබ්බො. ඉමා පනෙන්ථ පාළියො –

“පච්චන්තදෙසවිසයෙ, නිමන්තෙන්වා තථාගතං;  
තස්ස ආගමනං මග්ගං, සොධෙන්ති තුට්ඨමානසා”ති ච

“මග්ගං සොධෙමහං තදා”ති ච. ඉමා හි පාළියො සහත්ථා සොධනං සන්ධාය වුත්තා. “ආයස්මා පිලින්දවච්ඡො රාජගහෙ පබ්භාරං සොධාපෙනි ලෙණං කත්තුකාමො”ති පන පාළි, “කිං හන්තෙ ථෙරො කාරාපෙනී”ති, “පබ්භාරං මහාරාජ සොධාපෙමි ලෙණං කත්තුකාමො”ති ච පාළි. ඉමා පරෙහි සොධාපනං සන්ධාය වුත්තා. “කස්ස සොධියති මග්ගො”ති ඉදං කම්මපදං, භාවපදං පන අප්පසිද්ධං. ඉමිනා නයෙන යාව වුරාදිගණො යොපෙතබ්බං.

ද්විගණිකත්තෙ සුභ සොහෙ. සොහති වතායං පුරිසො. සුභ පභාරෙ. යො නො ගාවොච සුමහති සුමිහොති ඉච්චපි දිස්සති. “සුමිහොති”ති ච කච්චායනමතෙ රූපං, ඉමානි කත්තුපදානි. නගරං සොහෙති, සොහයති. පුරිසො පුරිසෙ වොරං සුමිහෙති, සුමිහයති, සුමිහාපෙනි, සුමිහාපයති. ඉමානි හෙතුකත්තුපදානි. කම්මභාවපදානි ලබ්භමානාලබ්භමානවසෙන යථාසම්භවං යොපෙතබ්බානි. භූවාදිරුධාදිගණිකරූපානි.

පව පාකෙ. පුරියො භත්තං පවති. නෙරයිකො නිරයෙ පවිච්ඡි. කම්මං පවිච්ඡි. භත්තං පවිච්ඡි. පාරමියො පරිපව්චන්ති. ඵලානි පරිපව්චන්ති, පක්කානි භොන්තිති අත්ථො. ගරවො පන -

ඤාණයුත්තවරං තත්ථ, දත්වා සන්ධිං තිහෙතුකං;

පච්ඡා පවිච්ඡි පාකානං, පවත්තෙ අට්ඨකෙ දුට්ඨෙති ව -

“අසඬ්ඛාරං සසඬ්ඛාර-විපාකානි න පවිච්ඡි”ති ව ඵලං පවතිපදස්ස ද්විගණිකරූපස්ස සකම්මකත්තං ඉච්ඡන්ති. ඵලං පන සාට්ඨකථෙ තෙපිටකෙ බුද්ධවචනෙ කුතො ලබ්භා. තෙපිටකෙ හි බුද්ධවචනෙ “කප්පං නිරයම්හි පවිච්ඡි. යාව පාපං න පවිච්ඡි. නිරයම්හි අපවිච්ඡි සො”ති ඵලං අකම්මකත්තංයෙව දිස්සති. එත්ථ වදෙය්‍යං “නනු පව පාකෙ”ති අයං ධාතු සකම්මකො, තෙන ‘පවිච්ඡි’ති පදස්ස දිවාදිගණිකරූපස්සපි සතො සකම්මකත්තං යුජ්ජති, තස්මායෙව ‘පවිච්ඡි පාකානං පවත්තෙ අට්ඨකෙ දුට්ඨෙ’තිආදීසු වුත්ත’න්ති. එත්ථ වුච්චනෙ - යථා “ඡිදි ද්විධාකරණෙ, හිදි විදාරණෙ”ති ධාතුනං රුධාදිගණෙ පවත්තානං “රුක්ඛං ඡින්දති, හින්ති. හින්දති”ති රූපපදානං සකම්මකත්තෙපි සති දිවාදිගණං පත්තානං තෙසං ධාතුනං “උදකං ඡිජ්ජති, සටො හිජ්ජති”ති රූපපදානි අකම්මකානියෙව භවන්ති, යථා භූවාදිගණෙ පවත්තස්ස පවධාතුස්ස “භත්තං පවති”ති රූපපදස්ස සකම්මකත්තෙපි සති දිවාදිගණං පත්තස්ස “නිරයෙ පවිච්ඡි, කම්මානි විපව්චන්ති”ති රූපපදානි අකම්මකානියෙව භවන්ති.

අථාපි වදෙය්‍යං “නනු ව භො යථා ‘ආසවෙහි චිත්තානි විමුච්චිංසු’ති එත්ථ “ආසවතො චිත්තානි විමුච්චිංසු”ති ව ‘ආසවෙහි කත්තුභූතෙහි චිත්තානි විමුච්චිංසු’ති ව ඵලං දිවාදිගණිකස්ස ධාතුස්ස ‘විමුච්චිංසු’ති රූපපදස්ස අකම්මකත්තඤ්ච සකම්මකත්තඤ්ච භවති, තථා ‘නිරයෙ පවිච්ඡි, කම්මානි විපව්චන්ති’ති ව අකම්මකත්තෙනපි භවිතබ්බං. ‘පවිච්ඡි පාකානං පවත්තෙ අට්ඨකෙ දුට්ඨෙ, අසඬ්ඛාරං සසඬ්ඛාරවිපාකානි න පවිච්ඡි’ති සකම්මකත්තෙනපි භවිතබ්බ”න්ති. අකම්මකත්තෙනෙව භවිතබ්බං, න සකම්මකත්තෙන, “පවිච්ඡි පාකාන”න්තිආදිනා වුත්තප්පයොගානං “ආසවෙහි චිත්තානි විමුච්චිංසු”ති පයොගෙන අසමානත්තා. තථා හෙත්ථ “විමුච්චිංසු”ති පදං කම්මරහිතකත්තුචාවකයපව්චයන්තම්පි භවති කත්තුසහිතකම්මචාවකයපව්චයන්තම්පි. “විමුච්චිංසු”ති ඉමස්ස හි පදස්ස කම්මරහිතයපව්චයවන්තත්තා “ආසවෙහි”ති කරණචචනං අපාදානකාරකචාවකං භවති. ‘චිත්තානී’ති පව්චත්තචචනං පන කත්තුකාරකචාවකං භවති. තථා “විමුච්චිංසු”ති පදස්ස කත්තුසහිතකම්මචාවකත්තා “ආසවෙහි”ති කරණචචනං කත්තුකාරකචාවකං භවති. “චිත්තානී”ති පව්චත්තචචනං පන කම්මකාරකචාවකං භවති. අයං

සද්දතීතිප්පකරණං ධාතුමාලා

වුරාදිගණපරිදීපන

නයො “පච්චති පාකාන”න්තිආදිනා වුත්තප්පයොගෙසු න ලබ්භති. තථා හි තත්ථ පච්චත්තවචනං කත්තාරං වදති, උපයොගවචනං කම්මං වදතීති දට්ඨබ්බං. කාරිතෙ “පුරිසො පුරිසෙන පුරිසං වා භත්තං පාවෙති පාවයති පාවාපෙති පාවාපයතී”ති ව, “අනන්තෙ බොධිසම්භාරෙ, පරිපාවෙසි නායකො”ති දස්සනතො පන “පරිපාවෙති, පරිපාවයතී”ති ව රූපානි භවන්ති. ඉමානි හෙතුකත්තුපදානි. කම්මෙ - යඤ්ඤදත්තෙන ඔදනො පච්චතෙ, භාවපදං අප්පසිද්ධං. ඉමානි භූවාදිදිවාදිගණිකරූපානි. ඉමිනා නයෙන අඤ්ඤානිපි ද්විගණිකරූපානි යොජෙතබ්බානි.

තෙගණිකත්තෙ සු පසවෙ. හෙතුඵලං සවති, පසවති. සු සවතෙ. සද්ධො ධම්මං සුණොති, සුණාති. සු හිංසායං. යොධො පච්චාමිත්තං සුනාති. ඉමානි යථාක්කමං භූවාදිස්වාදික්කියාදිගණිකානි කත්තුපදානි. තථා හෙතුනා ඵලං සවියාති, උන්නාදසද්දො පථවිඋන්ද්‍රියසද්දො විය සුයාති. යොධෙන පච්චමිත්තො සුනියාති. ඉමානි කම්මපදානි. භාවපදං න ලබ්භති සකම්මකත්තා ඉමෙසං ධාතුනං. ඉමිනා නයෙන අඤ්ඤානිපි තෙගණිකරූපානි උපපරික්ඛිත්වා යොජෙතබ්බානි. අත්‍ර පනායං නයවිභාවනා -

භ්වාදිරුධාදිකා ධාතු, ස්වාදිදිවාදිකා තථා;  
රුධාදිකදිවාදිට්ඨා, භූවාදිකවුරාදිකා.

භූවාදිකගභාදිට්ඨා, භ්වාදිස්වාදික්කියාදිකා;  
ඵවමාදිප්පහෙදෙහි, විත්ථාරෙන්තු විවක්ඛණා.

ඉච්චෙවං සඬ්ඛෙපතො යථාරහං එකගණිකද්විගණිකතෙගණිකවසෙන සුද්ධකත්තුහෙතුකත්තුකම්මභාවපදානි ව සකාරිතෙකකම්මානි ව සකාරිතද්විකම්මානි ව සකාරිතතිකම්මානි ව දස්සිතානි.

ඉදානි එකකාරිතද්විකාරිතපදානං වචනොකාසො අනුප්පත්තො, තස්මා තං වදාම. සො අන්තකම්මති. අරහත්තමග්ගො මානං සියති, කම්මං පරියොසියති. ඉමානි තාව සුද්ධකත්තුපදානි. එත්ථ මානං සියතීති මානං සමුච්ඡින්නදති. කම්මං පරියොසියතීති කම්මං නිප්ප්ප්පති. පරි අව ඉච්චුපසග්ගවසෙන හි ඉදං පදං අකම්මකං භවති, අත්ථො පන “පරියොසානං ගච්ඡතී”ති සකම්මකවසෙන ගහෙතබ්බො. අත්තනා විප්පකතං අත්තනා පරියොසාපෙති. ඉදමෙකං කාරිතං හෙතුකත්තුපදං. එත්ථ පන පරිඅව ඉච්චුපසග්ගවසෙන අකම්මකභූතස්ස සොධාතුස්ස ලද්ධකාරිතපච්චයත්තා එකකම්මමෙව සකාරිතපදං භවති. අත්තනා විප්පකතං පරෙහි පරියොසාවාපෙති. ඉදං ද්විකාරිතං හෙතුකත්තුපදං. එත්ථ ව පන පරි අව ඉච්චුපසග්ගවසෙන අකම්මකභූතස්ස සොධාතුස්ස ලද්ධකාරිතපච්චයද්වයත්තා ද්විකම්මකං සකාරිතපදං භවති.

“පරියොසාවාපෙනී”ති ඉදමිපි පරි අව පුබ්බස්මා සොධාතුමිහා ණාපෙ ණාපෙ ඉති පච්චයද්වයං කත්වා අවසද්දස්සොකාරඤ්ච කත්වා තතො යකාරාගමඤ්ච අනුබන්ධණකාරලොපඤ්ච පයමපච්චයෙ පකාරස්ස චකාරඤ්ච ද්විසු ච යානෙසු පුබ්බසරලොපං කත්වා නිප්පජ්ජතීති දට්ඨබ්බං.

ඉදානි තා පාළියො අත්ථන්තරවිඤ්ඤාපනත්ථං ආහච්චදෙසිතාකාරෙන එකතො කථයාම – “අත්තනා විප්පකතං අත්තනා පරියොසාවාපෙනී, ආපත්ති සඬ්ඝාදිසෙසස්ස. අත්තනා විප්පකතං පරෙහි පරියොසාවාපෙනී, ආපත්ති සඬ්ඝාදිසෙසස්ස”ති එත්ථ “හික්ඛු”ති හෙතුකත්තුපදං ආනෙතබ්බං. අත්තනා විප්පකතන්ති එත්ථ ච අත්තනාති විප්පකරණක්‍රියාය කත්තුකාරකචාවකං කරණචචනං. විප්පකතන්ති කම්මකාරකචාවකං උපයොගචචනං. අත්තනා පරියොසාවාපෙනීති එත්ථ පන අත්තනාති අඛ්‍යයපදභූතෙන සයංසද්දෙන සමානත්ථං විහ්‍යාන්තපතිරූපකං අඛ්‍යයපදං, සයංසද්දසදිසං වා තතියාවිහ්‍යාන්තං අඛ්‍යයපදං. තථා හි “අත්තනා පරියොසාවාපෙනී”ති චුත්තචචනස්ස “සයං පරියොසාවාපෙනී”ති අත්ථො භවති “අත්තනා ච පාණාතිපාතී”තිආදීසු විය. පරෙහි පරියොසාවාපෙනීති එත්ථ පන පරෙහිති කම්මකාරකචාවකං කරණචචනන්ති ගහෙතබ්බං, “සුනබ්බෙහිපි බාදාපෙන්තී”ති එත්ථ “සුනබ්බෙහි”ති පදං විය. එත්ථ හි යථා “රාජානො චොරං සුනබ්බෙ බාදාපෙන්තී”ති උපයොගචචසෙන අත්ථො භවති, තථා “හික්ඛු අත්තනා විප්පකතං පරෙ ජනෙ පරියොසාවාපෙනී”ති උපයොගචචසෙන අත්ථො භවති. එවං ඉමස්මිං අවිජරියබ්භූතනයවිචිත්තෙ භගවතො පාවචනෙ ද්විකාරිතපච්චයවන්තමිපි පදමත්ථීති සාරතො පච්චෙතබ්බං. අයං නයො සුචුමො සාසනෙ ආදරං කත්වා ආයස්මන්තෙහි සාධුකං මනසි කාතබ්බො. යස්ස හි අත්ථාය ඉදං පකරණං කරිමිහ, න අයං අත්තනො මති, අථ බො පුබ්බාවරියානං සන්තිකා ලද්ධත්තා තෙසඤ්ඤෙව මතීති දට්ඨබ්බං.

ඉදානි අකාරිතද්විකම්මිකපදානං වචනොකාසො අනුප්පත්තො, තස්මා තානි කථයාම, තානි ච බො ධාතුචසෙන එවං වෙදිතබ්බානි සවිතිච්ඡයානි. සෙය්‍යථීදං?

දුහිකරවහිපුච්ඡ, යාචි හික්ඛි ච නිබුති;  
භණ්ඩදිවච්ඡාසි, සාසිදහිනාථධාතු.

රුධි ඡී විපභුතීති, යෙ තෙ ද්විකම්මකා ධීරා;  
පවදුමපි වියුත්තා, කාරිතප්පච්චයෙහි ච.

අපාදානාදිකෙ පුබ්බ-විධිමහා සහිමෙ’බ්‍රවුං;  
උපයොගචචනස්ස, නිමිත්තන්ති සනත්තනා.

එතෙ දුභාදයො ධාතු, තිකම්මාපි භවන්ති තු;  
කාරිතප්පච්චයෙ ලද්ධෙ, ඉති ආචරියා'බ්බු.

තත්ත්වමානි උදාහරණානි – ගවං පයො දුහති ගොපාලකො. ගාවිං බීරං දුහති ගොපාලදාරකො. තත්ථ පයොති උපයොගවචනං, “යසො ලද්ධා න මජ්ජෙය්‍යා”ති එත්ථ “යසො”ති පදමිව. මනොගණිකස්ස හි ඊදිසමිපි උපයොගවචනං හොති අඤ්ඤාදිසමිපි. ඉස්සරො ගොපාලං ගවං පයො දුභාපෙති. ගොපාලෙන ගාවො බීරං දුහිතා. ගොහි පයො දුහතීති එත්ථ අපාදානවිසයත්තා ද්විකම්මකභාවො නත්ථි. “විසාණතො ගවං දුහං, යත්ථ බීරං න වින්දතී”ති එත්ථ පන අපාදානවිසයත්තෙපි ගවාචයවභූතස්ස විසාණස්ස විසුං ගහිතත්තා “ගවං බීරං දුහන්තො”ති ද්විකම්මිකභාවො ලබ්හතීති දට්ඨබ්බං. දුහිතො පයොගොයං.

කරොතිස්ස පයොගෙ කට්ඨමඬිගාරං කරොති, සුවණ්ණං කට්ඨං කරොති, සචෙ ජෙ සච්චං භණ්ඨි, අදාසිං තං කරොමි. එත්ථ ච අඬිගාරං කරොතීති පරිච්චත්තකාරණවසෙන වුත්තං. කට්ඨඤ්ඤි අඬිගාරභාවස්ස කාරණං, අඬිගාරෙ කතෙ කාරණභූතස්ස කට්ඨස්ස කට්ඨභාවො විගච්ඡති. කට්ඨං කරොතීති ඉදං අපරිච්චත්තකාරණවසෙන වුත්තං. සුවණ්ණඤ්ඤි කට්ඨභාවස්ස කාරණං, කට්ඨෙ කතෙපි කාරකභූතස්ස සුවණ්ණස්ස සුවණ්ණභාවො න විගච්ඡති, අථ ඛො විසෙසන්තරුප්පත්තිභාවෙන සම්පජ්ජති. අදාසිං තං කරොමිති ඉදං පන යානන්තරදානවසෙන වුත්තං “උපරාජං මහාරාජං කරොමි”ති එත්ථ විය. තත්ථ “ඉස්සරො පුරිසෙන පුරිසං වා කට්ඨමඬිගාරං කාරෙති. තථා සුවණ්ණං කට්ඨං කාරෙති”ති තිකම්මිකප්පයොගොපි දට්ඨබ්බො. තථා “බ්‍රහ්මදත්තො රජ්ජං කාරෙති”ති, “බ්‍රහ්මදත්තෙ රජ්ජං කාරෙන්නෙ”ති ද්විකම්මකප්පයොගො.

එත්ථෙකෙ වදෙය්‍යුං “නනු ච හො එත්ථ එකමෙව කම්මං දිස්සති, කෙනායං පයොගො ද්විකම්මිකප්පයොගො හොති”ති. කිඤ්චාපි එකමෙව දිස්සති, තථාපි අත්ථතො ද්වෙයෙව කම්මානි දිස්සන්තීති ගහෙතබ්බං. තථා හි බ්‍රහ්මදත්තො රජ්ජං කාරෙතීති එත්ථ බ්‍රහ්මදත්තො අත්තතො රාජභාවං මහාජනෙන කාරයතීති අත්ථො. එවං පන අත්ථෙ ගහිතෙ “රජ්ජං කාරෙහි භද්දන්තෙ, කිං අරඤ්ඤෙ කරිස්සසී”තිආදීසුපි ත්වං අත්තතො රාජභාවං අමිහෙහි කාරාපෙහි, අත්තානං රජ්ජෙ අහිසිඤ්චාපෙහි, මයං තං රජ්ජෙ අහිසිඤ්චිතුකාමාති අත්ථො සමත්ථිතො භවති.

බ්‍රහ්මදත්තෙ රජ්ජං කාරෙන්නෙති එත්ථාපි බ්‍රහ්මදත්තෙ අත්තතො රාජභාවං මහාජනෙන කාරයන්තෙති අත්ථො භවති. සාසනස්මිඤ්ඤි කාරිතවිසයෙ කරණවචනං උපයොගත්ථඤ්ඤෙව දීපෙති, තස්මා අත්ථතො ද්වෙයෙව කම්මානි දිස්සන්තීති වදාම. අයමත්ථො අහිංසාමට්ඨකායං

චක්ඛුන්ද්‍රියාදිනිබ්බවනත්ථවිභාවනාය දීපෙනබ්බො. තථා හි අභිධම්මටිකායං ඉදං වුත්තං. “චක්ඛුද්වාරො ඉන්ද්‍රියං කාරොති චක්ඛුද්වාරභාවෙ තද්වාරිකෙහි අත්තනො ඉන්ද්‍රභාවං පරමිස්සරභාවං කාරයතීති අත්ථො. තඤ්ඤි තෙ රූපග්ගහණෙ අත්තානං අනුචත්තෙති, තෙ ච තං අනුචත්තන්ති”ති. යදි පන කරධාතු ද්විකම්මකො, එවං සන්තෙ “බ්‍රහ්මදත්තො රජ්ජං කාරොති”තිආදීසු ලද්ධකාරිතපච්චයත්තා “කාරොති”තිආදීහි පදෙහි තිකම්මකෙහියෙව භවිතබ්බන්ති? න, නියමාභාවතො, තාදිසස්ස ච පයොගස්ස වොභාරපථෙ අනාගතත්තා.

කට්ඨං පුරිසෙන අඬිගාරං කතං. සුවණ්ණං කම්මාරොන කට්ඨං කතං, දාසී සාමිකෙන අදාසීං කතා, එවම්පෙත්ථ ද්විකම්මකප්පයොගා වෙදිතබ්බො. සුවණ්ණෙන කට්ඨං කරොතිති එත්ථ හි විසෙසනත්ථෙ පචත්තකරණවිසයත්තා ද්විකම්මකභාවො න ලබ්භතීති දට්ඨබ්බං. අයං නයො අඤ්ඤත්‍රාපි උපපරික්ඛිත්වා යථාසම්භවං නෙතබ්බො. කරොතිස්ස පයොගොයං.

වහිආදීනං පයොගෙ රාජපුරිසා රථං ගාමං වහන්ති. අයං රාජා මං නාමං පුච්ඡති. පරාභවන්තං පුරිසං, මයං පුච්ඡාම ගොතමං. ආයස්මා උපාලි ආයස්මතා මහාකස්සපෙන විනයං පුට්ඨො. දෙවදත්තො රාජානං කම්බලං යාවති. තෙ මං අස්සෙ අයාචිසුං. ධනං තං තාත යාවති. බ්‍රාහ්මණො නාගං මණිං යාවති. නාගො මණිං යාචිතො බ්‍රාහ්මණෙන බ්‍රහ්මුනා ආයාචිතො ධම්මදෙසනං භගවා. තාපසො කුලං භොජනං භික්ඛති. අජං ගාමං නෙති. අජො ගාමං නීතො. මුත්තො වම්පෙය්‍යකො නාගො, රාජානං එතදබ්බවි.

එත්ථ රාජානන්ති මුඛ්‍යතො කම්මං වුත්තං. එතන්ති ගුණතො. තථා රාජානන්ති අකථිතකම්මං වුත්තං. එතන්ති කථිතකම්මං. එස නයො අඤ්ඤත්‍රාපි උපපරික්ඛිත්වා යථාරහං යොජෙතබ්බො. එවමෙව “බ්‍රහ්ම භගවා”තිආදීසු සම්පදානවිසයත්තා ද්විකම්මකභාවො න ලබ්භති. භික්ඛු මහාරාජානං ධම්මං භණති. යං මං භණසි සාරථී. යං මං වදති. භගවන්තං එතදවොච. පිතා පුත්තං භාසති. යං මං ත්වං අනුසාසසි. සක්‍යා බො පන අම්බට්ඨ රාජානං ඔක්කාකං පිතාමහං දහන්ති. භගවා භික්ඛු තං තං භිතපට්ඨත්ති. නාථති. ගාවො වජං රුන්ධති ගොපාලකො. ධුත්තො ධුත්තජනං ධනං ජිනාති. එත්ථ ච “කමනුත්තරං රත්තවරං ජිනාමා”ති පුණ්ණකජාතකපාලි නිදස්සනං. තත්ථායමත්ථො “මයං ජනිත්ථා කතරං රාජානං අනුත්තරං රත්තවරං ජිනාමා”ති. ඉට්ඨකායො පාකාරං විනොති වඩ්ඞකී. අඤ්ඤානිපි යොජෙතබ්බානි.

එත්ථ කෙවි පුච්ඡෙය්‍යං “ගන්ධකුට්ඨං පදක්ඛිණං කරොති, බුද්ධං සරණං ගච්ඡාමි. උපාසකං මං භවං ගොතමො ධාරෙතු’ති පයොගෙසු කිං ද්විකම්මකභාවො ලබ්භතී”ති? එත්ථ වුච්චතෙ – “ගන්ධකුට්ඨං පදක්ඛිණං

සද්දතීතිප්පකරණං ධාතුමාලා

වුරාදිගණපරිදීපන

කරොති” ති එත්ථ න ලබ්භති ගුණගුණිනං වසෙන ගහිතත්තා. “බුද්ධං සරණං ගච්ඡාමි” ති එත්ථාපි න ලබ්භති “සරණං ඉති ගච්ඡාමි” ති ඉතිසද්දලොපවසෙන වුත්තත්තා. තථා හි බුද්ධත්ති උපයොගවචනං. සරණත්ති පච්චත්තවචනං. “බුද්ධං මම සරණං පරායණං, අසස්ස තාතා හිතස්ස ව විධාතා” ති ඉමිනා අධිප්පායෙන “භජාමි සෙවාමි බුජ්ඣාමි” ති අත්ථො. “උපාසකං මං භවං ගොතමො ධාරෙතු” ති එත්ථ පන ද්විකම්මකභාවො ලබ්භතීති වත්තබ්බො “මං ඉතො පට්ඨාය උපාසකං ධාරෙතු” ති අත්ථසම්භවතො “සක්ඛා බො පන අම්බට්ඨ රාජානං ඔක්කාකං පිතාමහං දහන්ති” ති දහධාතුප්පයොගෙන සමානත්තා ව, අධිප්පායත්ථතො පන “මං ‘උපාසකො මෙ අය’න්ති ධාරෙතු” ති අත්ථො සම්භවතීති දට්ඨබ්බං. එවං අකාරිතාති ද්විකම්මිකධාතුරූපාති විභාවිතාති.

ඉච්චෙවමම්භෙහි ආදිතො පට්ඨාය භගවතො සාසනත්ථං යථාසත්ති යථාබලං ධාතුයො ව තංරූපාති ව තදනුරූපෙහි නානාපදෙහි නානාඅත්ථෙහි නානානායෙහි ව යොජෙත්ථා විභාවිතාති, එවං විභාවෙන්තෙහිපි අම්භෙහි තාසං සරූපපරිච්ඡෙදො අත්ථපරිච්ඡෙදො වා න සක්කා සබ්බසො වත්තුං. තදුභයඤ්ඤි කො සබ්බසො වත්තුං සක්ඛිස්සති අඤ්ඤත්ථ ආගමාධිගමසම්පන්නෙහි පහින්තපට්ඨසම්භිදෙහි මහාබ්ණාසවෙහි.

අත්ථාතිසයයුත්තාපි, ධාතු භොන්ති යතො තතො. පයොගතොනුගන්තබ්බො, අනෙකත්ථා හි ධාතවො.

යෙනෙකත්ථධරා වරන්ති විවිධා නාථස්ස පාඨෙ වරෙ,  
තෙනෙකත්ථධරාව භොන්ති සහිතා නානුපසග්ගෙහිවෙ;  
ධාතුනං පන තෙසමත්ථපරමං බ්ණාසවෙ පණ්ඩිතෙ,  
වජ්ජෙත්ථා පට්ඨසම්භිදාමතියුතෙ කො සබ්බසො භණ්තිති.

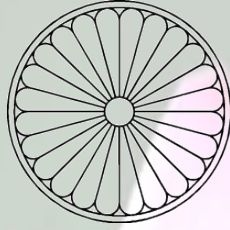
ඉති නවඬිගෙ සාට්ඨකථෙ පිටකත්තයෙ ඛ්‍යප්පට්ඨනීසු විඤ්ඤනං

කොසල්ලත්ථාය කතෙ සද්දතීතිප්පකරණෙ

සබ්බගණවිනිච්ඡයො නාම එකුනවිසතිමො පරිච්ඡෙදො

සහ රූපවිභාවනාය ධාතුවිභාවනා නිට්ඨිතා.

ධාතුමාලා නිට්ඨිතා.



සබ්බදාතං ධම්ම දාතං ජිනාති,  
සබ්බරසං ධම්ම රසං ජිනාති;  
සබ්බරතීං ධම්ම රතීං ජිනාති  
තණ්හාක්ඛයෝ සබ්බදුක්ඛං ජිනාති

(ධම්මපදය තණ්හා වග්ගො)

ධම්මාරාමෝ ධම්මරතෝ - ධම්මං ධුත්ථිච්ඡන්දයං;  
ධම්මං ධුත්ථස්සරං නික්ඛු - සද්ධම්මා හ පරිනායති.

(ධම්මපදය නික්ඛු වග්ගො)

ධම්මෝ පතොසො සුගතාප්පසන්ථෝ,  
තරණීච සංසාර මහණ්ණවස්ස;  
බ්‍රහ්මාසුරාදීනි අමස්සනීයෙතා,  
රසො රසානං පරමෝ නිලොකෙ.

මහාගඳො මච්චුපරා පහානො,  
සබ්බිනිනාසාය විසෙසමන්තො;  
සබ්බන්ති දානෙත ච කප්පරුක්ඛො,  
චින්නාමනී හද්දසටොච ධම්මො.

ධම්මං විනා තන්ති ජිනාච මානා,  
තමෙව තාණං සරණං පනිට්ඨා;  
තස්මා හි තො කිච්චමඤ්ඤප්පනාය,  
සුභාවි ධාරෙච්ච වරාවි ධම්මෙ.

(භස්වාහිනී)

චිරං නිට්ඨතු ලොකස්මිං - සම්මා සම්බුද්ධ සාසානං!

ධර්ම උත්තම පිණිසයි.....